

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის

იურიდიული ფაკულტეტი

ლალი აბრამიშვილი

”ქრთამი ძველ ქართულ სამართალში“

ხელმძღვანელი - სამართლის დოქტორი, იურიდიული
ფაკულტეტის პროფესორი
გიორგი დავითაშვილი

სადისერტაციო ნაშრომი წარმოდგენილია სამართლის
დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.

თბილისი 2008

სარჩევი

შესავალი -----	4
თავი I	
ქრთამის ცნებისათვის -----	12
ა) ქრთამის ცნება ძველ ქართულ სამართალში -----	12
ბ) ქრთამის ცნება ძველ ლათინურ, ძველ ბერძნულ და ძველ ფრანგულ ენებში -----	21
გ) ქრთამის ცნება ძველ რუსულ კანონმდებლობაში -----	24
დ) ქრთამის ცნება ძველ სომხურ სამართალში -----	29
თავი II	
ქრთამი ძველად საქართველოში მოქმედი სამართლის ძეგლების მიხედვით -----	31
1. ქრთამი ძველი ქართული საერო სამართლის წიგნების მიხედვით -----	31
ა) ქრთამი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით -----	31
ბ) ქრთამი ბექა – აღბუღას სამართლის წიგნის მიხედვით -----	37
გ) ქრთამი ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის მიხედვით -----	40
დ) ქრთამი მეფეთ მეფის გირგის „ძეგლისდების“ მიხედვით -----	42
2. ქრთამი ძველად საქართველოში მოქმედი უცხოური სამართლის წიგნების მიხედვით -----	43
ა) ქრთამი ბერძნული სამართლის მიხედვით -----	43
ბ) ქრთამი სომხური სამართლის მიხედვით -----	49
გ) ქრთამი მოსეს სამართლის მიხედვით -----	53
3. ქრთამი ძველი ქართული კანონიკური სამართლის წიგნების მიხედვით -----	57
ა) ქრთამი „მცირე სჯულის“ კანონის მიხედვით -----	57
ბ) ქრთამი 1103 წლის „ძეგლისწერის“ მიხედვით -----	60
გ) ქრთამი „კათალიკოსთა სამართლის“ მიხედვით -----	62
თავი III	
ქრთამი კერძო სამართლებრივი აქტების მიხედვით -----	64
ა) „უცოდველი ქრთამი“ -----	64
ბ) „საცოდავი ძღვენი“ -----	92
თავი IV	
ქრთამი დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნის მიხედვით -----	100
თავი V	
ტერმინები რომლებიც ქრთამის მნიშვნელობით ხმარებოდნენ -----	110
ა) ფეშქაში -----	110
ბ) ძღვენი -----	116
გ) სახსარი -----	119
დ) საბუჩარგო -----	119
ე) ყაბზი -----	119

ვ) ფეხის ქირა -----	119
ზ) საფიცარი -----	120
თ) თნება -----	120
ი) სამთხრობლო -----	120
კ) ნიჭი -----	121
ლ) ვერცხლისმოყვარეობა -----	122
მ) საფასე -----	122

თავი VI

მექრთამეობისთვის გათვალისწინებული სასჯელები	
ძველი ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით -----	125
ა) მექრთამეობისთვის გათვალისწინებული სასჯელები სხვა ქვეყნის ხალხთა სამართალში -----	125
ბ) მექრთამეობისთვის გათვალისწინებული სასჯელები ძველი ქართული სამართლის მიხედვით -----	130
გ) მექრთამეობისთვის გათვალისწინებული სასჯელები კანონიკური სამართლის მიხედვით -----	136
დ) მექრთამეობისთვის გათვალისწინებული სასჯელები დავით ბატონიშვილის კანონპროექტის მიხედვით -----	140
დასკვნითი თეზისები -----	144
ბიბლიოგრაფია -----	149

გამოყენებული აბრევიატურების ნუსხა

- ა. ქ.ს.ძ. – ქართული სამართლის ძეგლები, ის. დოლიძის რედაქციით.
- ბ. „კ. გარიგება“ – „ხემწიფის კარის გარიგება“. ივ. სურგულაძის რედაქციით.
- გ. „ქრონიკები“ - ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, თ. ჟორდანიას რედაქტორობით.
- დ. ის. – იხილეთ.
- ე. დასახ. ნაშრომი – დასახელებული ნაშრომი.
- ვ. მითით. ნაშრომი – მითითებული ნაშრომი.
- ზ. სტრ. – სტროფი.
- თ. გვ. – გვერდი
- ი. ე.ი – ესე იგი
- კ. ა.შ – ასე შემდეგ
 - ლ. ჩვ.წ. აღ-მდე – ჩვენს წელთ აღრიცხვამდე

შესავალი

კვლევის აქტუალობა. მიუხედავად იმისა, რომ გამოჩენილმა სამართლის ისტორიის მკვლევარებმა თავიანთი შრომები და მეცნიერული მოღვაწეობები ქართული სამართლის ისტორიაში მთელი რიგი საკითხების შესწავლას მიუძღვნეს, დღემდე მაინც გამოუკვლეველია ბევრი ისეთი საინტერესო საკითხი, რომლის შესწავლა და მეცნიერული დამუშავება საშუალებას მოგვცემს ახლებურად შევხედოთ ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრიობისა და სამართლებრივი განვითარების გრძელ და საინტერესო გზას.

ერთ-ერთი ასეთი საინტერესო საკითხი, რომელიც, აბსოლუტურად, შეუსწავლელი იყო, არის ქრთამისა და მექრთამეობის საკითხი ძველ ქართულ სამართალში.

უძველესი სახელმწიფოების სოციალური პრაქტიკის მონაცემებით მექრთამეობა, მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა. საზოგადოების სადად მოაზროვნე ნაწილს შეგნებული ჰქონდა, რომ იგი ხელს უშლიდა სახელმწიფო აპარატის ნორმალურ მუშაობას, სახელს უტეხდა და ამცირებდა სახელმწიფოს ავტორიტეტს.

ბაბილონის მეფის ჰამურაბის კანონებში მოცემულია, რომ მექრთამე მოსამართლეს დაკავებული თანამდებობიდან გაათავისუფლებდნენ რა, იგი ვედარასოდს ჩაჯდებოდა მოსამართლის სავარძელში, ანუ ვერ დაიკავებდა მოსამართლის თანამდებობას. ძველ რომში, მართალია, სისხლის სამართალი მისსავე სამოქალაქო სამართალთან შედარებით ჩამორჩენილი იყო, მაგრამ მექრთამეობას სასტიკად ებრძოდა და მოსამართლეს სიკვდილით სჯიდა. ისტორიამ იცის მაგალითი, როცა სპარსეთის მეფე კამბიზის ბრძანებით მექრთამე მოსამართლეს ტყავი გააძრეს და ის ტყავი მოსამართლის სავარძელს გადააკრეს გაფრთხილების ნიშნად.

მექრთამეობის საწყისი ელემენტები ნებისმიერი ერის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ საფუძვლებში იდო. პოლიტიკურად და ეკონომიკურად გაბატონებული მდგომარეობის მქონე საზოგადოების ერთი ნაწილი, ერთდროულად, ფლობდა როგორც კანონის მიღების და მისი აღსრულების, ასევე მათზე კონტროლის ფუნქციებს. ცხადია, ისინი თავის თავს არ დასჯიდნენ და არც სჯიდნენ. სამაგიეროდ, საზოგადოება ირყენებოდა და მიექანებოდა იმ უფსკრულისკენ, რომლიდანაც ამოსვლა ბევრ ხალხს ძალზე გაუჭირდა.

ასეთი უფსკრულის პირას საქართველო არაერთხელ მდგარა. XI-XII საუკუნეებში მექრთამეობა, იმდენად ფეხმოკიდებული და გავრცელებული მოვლენა ყოფილა, რომ მის გარეშე არა თუ საქმეთა გარჩევა, არამედ თვით უმნიშვნელო საქმეც არ კეთდებოდა. დავით აღმაშენებელს ერთგული და სანდო ადამიანების დახმარებით, დიდი ბრძოლისა და ენერჯის გაღება დასჭირდა მექრთამეობის მოსასპობად თუ არა, მინიმუმამდე დასაყვანად მაინც. მაგრამ, მიუხედავად დიდი ცდისა, მაღალი ზნეობისა და ძლიერი მკლავის მქონე ხელისუფალმა, რომელიც პირველ რიგში პრაქტიკული მოქმედების ადამიანი იყო, მაინც რომ ვერ შეძლო მექრთამეობის ამოძირკვა და საზოგადოების მისგან გათავისუფლება, მოწმობს მისსივე 1123 წელს დაწერილი ანდერძი შიომღვიმის მონასტრისადმი, სადაც ქრთამი ისხენიება მძიმე

დანაშაულის მნიშვნელობით, უარყოფით კონტექსტში. თუ ვინმე, დიდი თუ მცირე მეფიდან დაწყებული გლეხის ჩათვლით, “ქრთამისათვის” ანდერძს შეცვლიდა, ე.ი. ქრთამს აიღებდა და ანგარებით ანდერძს გააყალბებდა, საშინელ წყევლას და უმძიმეს სასჯელს ექვემდებარებოდა. ანდერძის ტექსტში მეფე ღმერთს ევედრებოდა მექრთამე “გონებისა, ცნობისა და ხედვისაგან ოხერ ყავო,” „და აწ შემდგომად ამისა, ანუ მეფემან, ანუ მთავარმან, ანუ ეპისკოპოსმან, გინა მონაზონმან, გინა კვლისუფალმან, თუნდა გლეხმან და თუნდა აზნაურმან ანუ ანდერძი ესე ჩემი შეცვალებად იურვოს, ანუ ვინ საურავი მოუღოს, ანუ ქრთამისათვის, ანუ თუ თვთ იქმოდეს, ანუ მძლავრებითა და ანუ თუ ღვთის–მსახურებასა რასმე აჩუენებდეს, ანუ მღვმესა შიგან სადგომად იურვოდეს, ანუ თავისათვის რადმე მოსაკმარებლად ანუ გარეშე მონაზუნის მწიგნობართ-უხუცესისა სასაურაობასა ვინმე იკადრებდეს, რად-გუარი გინდა ვინ იყოს, – პირველად შენ, დაუსაბამო და დაუსრულებლო ღმერთო, მიაწიე რისხვად შენი დაუსრულებლად მისხვად: ნუმცა უხილავს ნათელი ღმრთაებისა შენისა; ნუმცა მუცემის წყალობად შენი, ნუცა ცუარისაგან ზეცისა, ნუცა ნაყოფისაგან ქუეყანასა; იყავნ სამკვდრებელი მისი ოკერ და ნაშობნი მისნი მოსასრველ; მოლოდებასა შინა წყალობისასა რისხვად შენი ეწიენ; გონებისა, ცნობისა და ხედვისაგან ოკერ ყავ იგი ღმერთო“-ო.¹

ცხადია, დანაშაულში მხილებულ მექრთამეს საერო სასამართლოც უმადლესი სასჯელით დასჯიდა, მაგრამ თუ იგი ე.ი. მექრთამე, როგორც საერო სასამართლოს განაჩენს თავიდან აიცილებდა, ღვთის სასჯელს და რისხვას მაინც ვერ გადაურჩებოდა. 1123 წლის დოკუმენტიდან კარგად ჩანს: მიუხედავად გაწეული მძიმე მუშაობისა და მიღებული მკაცრი ღონისძიებებისა, დ. აღმაშენებელს მაინც ჰქონდა შიში საზოგადოებაში სულმოკლე ადამიანები რომ არ დაილეოდნენ. ამიტომაც, სიკვდილამდე ორი წლით ადრე დაწერილ ანდერძში მან კიდევ ერთხელ გაუსვა ხაზი იმ ფიზიკურ და სულიერ სასჯელებს, რითაც მექრთამენი, ანდერძის გამყალბებელნი უნდა დასჯილიყვნენ.

უმძიმესი წყევლა და სასჯელია აღწერილი 1259 წლის „მეტურჭლეთ-უხუცეს კახა თორელის რკონის მონასტრისადმი შედგენილ შეწირულების საბუთში“. კახა თორელი პირდაპირ ხაზს უსვამს: „და ესე ჩემგან გაჩენილი ვენაჭი, ანუ ყანა, ანუ სამსახური, ანუ კულუხი და ანუ რაი სხუაი ბეგარი, რაიც წინამძღვარმა ანუ ვინ სხუამ მოურავმა შეცვალოს ქრთამისათვის, ვითა სამსამართა უყვეს, იგიმც კრულია ღმრთისა პირითა; და თუ კრებულმან შეიცნოს აუზოხორდენ და გააბედითონო“.² მექრთამე ბერის, მესთულეს თუ მეღალის მარტო მონასტრიდან გაძევებით არ კმაყოფილდება კახა თორელი და თავის საბუთში მოყვანილი პირობების სიმტკიცისათვის თუ ვინმე, რა გვარისა და წოდებისაც არ უნდა ყოფილიყო, განწესებულს შეცვლიდა, ცოცხალიც და მკვდარიც დაწყევლილი იქნებოდა სამუდამოდ. ასეთი პირი უმკაცრესად უნდა დასჯილიყო როგორც საერო, ისე საეკლესიო უმადლესი სასჯელით: „და ვინცა და რამანცა გუარმან კაცმან: ანუ გუარესა ჩემისამან, ანუ სხუამან ვინ, დიდმან ანუ მცირემან, რაისაცა ჟამისა მოღებითა შეცვალოს, ანუ მძლავრობით, ანუ მოხუჭით, ანუ

¹ ქს.ბ. ტ. 2. თბ, 1965, 17-18

² დასახ. ნაშრომი, 61

ქრთამისათვის, გადიდებისათვის გინა დამცრობისათვის, ვინ ესე ჩემგან გაგებული შეცვალოს და აქციოს, შე-მცა-იცვლების სჯულსაგან ქრისტიანეთასა; რისხავსმცა მამაი, ძე და სული წმინდაი;

კრულმცა არს სიტყუითა ღმრთისაითაი მკედარი და ცოცხალი, გაუკსნელად ორთავე შინა ცხორებითა; და ნაწილიმცა მისი ნესტორის და ორიგენისთან დასჯილ არს; და- მცა- ინთქმის დათან და აბირონისებრ; შე-მცა-ედების ძრწოლა კაენისი, კეთრი ბეზისი, შიშთვილი იუდაისი; სოდომელთა და გომორელთა ცეცხლითა და წუნწუბითამცა დაიწვისო”³

დავით მეფის, თავისი დროის შესანიშნავი ადამიანის, განათლებული სახელმწიფო მოღვაწისა და მაღალი ზნეობის მქონე მოქალაქის შიში რომ უსაფუძვლო არ იყო, ეს შემდგომი დროის საქართველოს სიმანდილემაც დაგვანახა, როცა XVII-XVIII საუკუნეებში “ვიეთნიმე მოყვსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორიდებით, ვიეთნიმე ღმრთის ურუდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამთა, ვითარცა ენებათ სჯიდენ”⁴

სწორედ, ასეთი ვითარება, ფეხმოკიდებული მექრთამეობა როგორც ქვეყნის და ერის დამღუპველი, მოუთმენლად მიიჩნია სჯულმდებელმა მეფე ვახტანგმა და ამიტომაც შეადგინა სამართლის წიგნი, რათა მოსამართლენი “სამართალსა მართალსა იქმოდენო”⁵. მეფე ვახტანგ VI-ის მიზანი იყო არავის განედრიკა სასწორი სამართლისა “ქრთამით, გინა მოყვასობით ანუ სხვეფრივ რითმე მიდგომითა”⁶. მეფეს ქრთამით საქმის გარიგება და მოსამართლის მოსყოდვა უდიდეს დანაშაულად მიაჩნდა, მითუმეტეს, როდესაც ღმერთი ყოვლის დამბადებელი ადამიანებისაგან “სიმართლის უფროს არას ითხოვს და ღვთის რისხვასაც უსამართლობით მოივლინებისო”⁷.

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის თანახმად, ქრთამის აღებით, სიხარბით უსამართლობის ქმნისათვის, დამნაშავე ისჯება სააქაოშიც და საიქიოშიც: “უსამართლობა ამ სოფელს კაცს უძეოდ აღმოჰფხვრის და გარდაავლინებს, დღეთსიგრძეობას მოუკლებს, ქვეყანას აუოცრებს, ცანი ცვარს დააკლებენ და ქვეყანა-ნაყოფს, ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წარწემედს და საუკუნო სატანჯველს დაუმკვიდრებსო”⁸.

როცა ვახტანგ VI სამართლის წიგნში მსჯელობს მოსამართლის თვისებების შესახებ, მის მთავარ დადებით მახასიათებლად ღვთისმოშიშობა და უქრთამობა მიაჩნია: “არც მტყუანსა და არც მართალზე ქრთამი არ არისო”⁹. მეფე, რა თქმა უნდა, დიდ ანგარიშს უწევდა თავისავე შექმნილ სამართლის წიგნს, მაგრამ იმის უფლებასაც იტოვებდა, მექრთამე მოსამართლე თავისი შეხედულებისამებრ უმკაცრესად დაესაჯა ამ ქვეყნად, ხოლო, რაც შეეხება საიქიოს, იგულისხმებოდა, რომ “იმ სოფელში” ღმერთი საუკუნო სატანჯველს განუმწესებდა სასჯელად მექრთამე მდივანბეგს, გინა სხვა მოსამართლეს.

³ ქ.ს.ი. ტ. 2. თბ, 1965, 63-64

⁴ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981,74

⁵ ენუქიძე თ, ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თბ, 1955, 46

⁶ დასახ. ნაშრომი, 47

⁷ იქვე

⁸ იქვე 49

⁹ იქვე 49

იუხედავად მძიმე მდგომარეობისა, მექრთამე სახელმწიფო მოღვაწეთა და მოსამართლეთა გვერდით არ შეიძლება პატიოსანი ადამიანებიც არ ყოფილიყვნენ და იყვნენ კიდევ, სხვანაირად ქვეყნის წინსვლა და გაჭირვებიდან გამოსვლა შეუძლებელი იქნებოდა.

ქრთამთან დაკავშირებით ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებასაც: მართალია, ქრთამი დღეს დანაშაულებრივი კატეგორიაა და სამოქალაქო სამართლებრივ ურთიერთობებთან არანაირი კავშირი არა აქვს, მაგრამ მას მკვეთრად გამოხატული მნიშვნელობა თითქმის, XIX საუკუნის ბოლომდე, არც სხვაგან და არც საქართველოში, არ ჰქონია. ჩვენამდე მოღწეული სამართლის წიგნები თუ კერძო სამართლებრივი დოკუმენტები ნათელ სურათს იძლევიან იმისას, თუ როგორ იხმარებოდა ტერმინი “ქრთამი” გადასახადების, ღირებულების, გასამრჯელოს, ფასების, პატივისცემის და ა.შ. გამოსახატავად, ე. ი. გამოიყენებოდა სამოქალაქო ვალდებულებით, პირად ყოფით თუ სავაჭრო ურთიერთობებში. “ქართლის ცხოვრება” საესეა მაგალითებით, როცა ქართველი მეფეების მიერ სპარსეთის შაჰის, თურქეთის სულთნისა და სხვათათვის, იძულებით მირთმეული ძღვენი და ფემქაში, იგივე ქრთამი იყო.

“სიტყვის კონის” მიხედვით, ქრთამი ისეთი ძღვენია, რომლის მიზანიც “ცოდვის” (დანაშაულის) ჩადენა იყო. ე. ი. ძღვენის მიმღებს დანაშაული ძღვენის მიმცემის ინტერესების შესაბამისად უნდა ჩაედინა, მაგრამ მირთმეული ძღვენი თუ საჩუქარი ყოველთვის არ გულისხმობდა უკანონო ქმედებას. ხშირ შემთხვევაში, როგორც ავლნიშნეთ, “ქრთამი” ანუ ძღვენი, იგივე საჩუქარი, კანონიერი გასამრჯელოს და სხვათა მნიშვნელობითაც იხმარებოდა.

ქართული სამართლის ძეგლების მეოთხე ტომში პროფ. ი. დოლიძემ გამოაქვეყნა XVI-XVIII საუკუნეების სასამართლო განჩინებები, სადაც ქრთამი 13-ჯერ არის ნახსენები, მაგრამ 12 შემთხვევაში ის კანონიერ გასამრჯელოს ნიშნავს და მხოლოდ ერთ შემთხვევაში აქვს თანამედროვე დანაშაულებრივი მნიშვნელობა.

„ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით, ქრთამი კანონიერ გასამრჯელოს ჰქვია: „ქრთამი სიგლისა მანდატურთ-უხუცესსა და ამირ-სპასალარსა სწორი მართებს, მესტუმრეს-უმცროსი და მერიგეს რაც მას დაუვარდეს მანდატურს მართებს, და მიხვდების მისგან მართებს.¹⁰ ე. ი. როდესაც მეფე ვინმეს წყალობას უზამდა, აუცილებლად, დოკუმენტით ანუ სიგელით უნდა დადასტურებულიყო. სწორედ, სიგელის ანუ დოკუმენტის შედგენისათვის გადაიხდებოდა გარკვეული სახის გადასახადი, რომლიდანაც როგორც კანონიერი გასამრჯელო, რომელსაც ქრთამი ერქვა, განსაზღვრული ოდენობებით უნდა მიედოთ მათ, ვისაც წვლილი შეჰქონდა ამ დოკუმენტის შედგენაში, აქედან მანდატურთუხუცესსა და ამირსპასალარს თანაბარი რაოდენობით. ამ შემთხვევაში ქრთამი „საცოდავი ძღვენი“ აღარ არის, ის თანამდებობრივი კანონიერი სარგოა.

ქრთამი და სასაურვო, როგორც კანონიერი გასამრჯელოს სახეობები ერგებოდა მეჭურჭლეთუხუცესსაც, რომელიც ათაბაგობის დაწყებამდე მეოთხე ვეზირი იყო და უმაღლეს ხელისუფალთა წარმომადგენლობას მიეკუთვნებოდა: „ქრთამი და სასაურვო, უქალაქოთ,

¹⁰ ქ.ს.დ. ტ. 2, თბ, 1965, 83

სხვაც მისია – და მსახურთ-უხუცესისა სწორია, ვით ამირ-სპასალარისა და მანდატურთ-უხუცესისა.”¹¹

ს. ს. ორბელიანი თავის ლექსიკონშივე გასამრჯელოს, საზღაურს, ძღვენს თუ საჩუქარს, რომელსაც მიზნად არა აქვს ამღების მიერ დანაშაულის ჩადენა “უცოდველ ქრთამს” უწოდებს. ასე, რომ საუკუნეების განმავლობაში, თითქმის XIX საუკუნის ბოლომდე, “უცოდველი ქრთამი” სამოქალაქო სამართლებრივ კატეგორიადაც გვევლინება.

მაშასადამე, ქართულ სამართალში არსებული დოკუმენტებით მტკიცდება, რომ ტერმინი “ქრთამით” აღინიშნებოდა ვალდებულებით ურთიერთობებში სამუშაოს შესრულებისთვის მიცემული გასამრჯელო, ყიდვა-გაყიდვისას ნივთის ღირებულება, იჯარისა თუ ქირავნობისას, იჯარისა და ქირის ფასი. “ქრთამით” აღინიშნებოდა ქონების “ბოძება-წყალობისათვის” მირთმეული “საჩუქარიც”, ქრთამი ერქვა ქალის მზითვეში გატანებულ ფულს თუ საგნებს, პატივისცემის ნიშნად მირთმეულ ძღვენს და ა.შ.

ამდენად, საუკუნეების განმავლობაში ძველი ქართული სამართლის სინამდვილისათვის მახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს, მეტად საინტერესო საკითხი იმის შესახებ, რომ ტერმინი “ქრთამი” ორმაგი შინაარსის მატარებელია. ერთის მხრივ, იგი სისხლის სამართლებრივი კატეგორია იყო და დანაშაულებრივ შინაარსს ატარებდა, მეორეს მხრივ, გაცილებით უფრო ხშირად და ამასთან, მრავალფეროვნებითაც, სამოქალაქო ვალდებულებით ურთიერთობებშიც გვხვდება, როგორც კანონიერი გასამრჯელო, ღირებულება თუ საჩუქარი, ე.ი. როგორც “უცოდველი ქრთამი”, რომელსაც დანაშაულთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა და ცხადია, არც დასჯას ექვემდებარებოდა.

კვლევის მიზანი: შესწავლილი იქნას ქართული სამართლებრივი ურთიერთობის ისეთი საკითხი როგორც ქრთამი და მექრთამეობაა.

ქრთამი და მექრთამეობა საზოგადოების მუდმივად თანმდევი სოციალური მოვლენაა. თუმცა, ისევე როგორც სხვა ტერმინები, ქრთამიც შინაარსობრივი თვალსაზრისით ცვლილებებს განიცდიდა და ჩვენს თანამედროვე ყოფა-ცხოვრებაში საბოლოოდ დამკვიდრდა, როგორც სოციალური მოვლენა, რომელიც საზოგადოებისთვის მიუღებელია.

საკითხის ჩვენეულმა კვლევამ, ქართული სამართლის ადრეულ საწყისებიდან მოყოლებული, მოგვცა საშუალება აგვეხსნა, რომ ქრთამის შინაარსში მოიაზრებოდა როგორც სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობა, ასევე, სრულიად, ბუნებრივი და აუცილებელი, სამოქალაქო შინაარსი, საყოფაცხოვრებო ურთიერთობებში.

კვლევის მიზანია ქართულ თანამედროვე საზოგადოებას, და არამარტო სამართლის სპეციალისტებს, დავანახოთ, თუ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდა კანონს, და ზოგადად საზოგადოებას, ქრთამისა და მექრთამეების მიმართ, თუ როგორ ვითარდებოდა ქართული სამართლებრივი აზროვნება, როგორ იხვეწებოდა, წინ მიდიოდა და ტოლს არ უდებდა იგი როგორც მეზობელი სახელმწიფოების, ისე ევროპული სახელმწიფოების სამართალს.

¹¹ ქ.ს.დ. ტ 2, თბ, 1965, 86

კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძველი: სადისერტაციო ნაშრომში დასმული საკითხის შესწავლისას ჩვენს მიერ გამოყენებული იქნა კვლევის ისტორიული და შედარებით-სამართლებრივი მეთოდები. აღნიშნული მეთოდების გამოყენების აუცილებლობა განაპირობა იმან, რომ ამა თუ იურდიული ინსტიტუტის არსის, მისი დანიშნულებისა და შექმენების კარგ საშუალებას, სწორედ, ამ მეთოდების გამოყენება იძლევა.

განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს შედარებით-სამართლებრივი მეთოდის გამოყენებას სადისერტაციო თემის შესწავლისას, ვინაიდან უცხოური საკანონმდებლო ძეგლებისა და სამართლებრივი აქტების ანალიზის და მათთან შედარების გარეშე შეუძლებელი იყო სრულყოფილად წარმოგვეჩინა ქრთამისა და მექრთამეობის საკითხი ქართულ სამართალში და ამ კუთხით განგვესაზღვრა ქართული სამართლის განვითარების დონე როგორც ევროპული, ისე მეზობელი სახელმწიფოების სამართლის განვითარების კვალდაკვალ.

დისერტაციის სტრუქტურა და მოცულობა: დისერტაცია შედგება შესავლის, ექვსი თავის, 32 ქვეთავისა და დასკვნითი ნაწილისგან. დისერტაციის მოცულობა შეადგენს 152 გვერდს, რომელშიც შედის გამოყენებული ლიტერატურის ნუსხა 3 გვერდზე.

ნაშრომის პირველ თავში „ქრთამის ცნებისთვის“, რომელიც ოთხი ქვეთავისგან შედგება, განხილულია „ქრთამის“ შინაარსი. თავში აღნიშნულია, რომ ქართულ სინამდვილეში, ადრეული საუკუნეებიდან დაწყებული ქრთამის სხვადასხვა მნიშვნელობა შენარჩუნებული იქნა XIX საუკუნის ბოლომდე. გამოკვლეული გვაქვს, რომ ქრთამი ჩვენს ენაში, დიდი ხნის განმავლობაში, იხმარებოდა, როგორც დანაშაულებრივი ქმედების გამომხატველი ტერმინი, ასევე, როგორც კანონიერი ძღვენი, საჩუქარი, კანონიერი საზღაური რაიმე საქმის გასაკეთებლად და სხვა. ასევე მითითებული გვაქვს, რომ ერთიანი ცნება, ტერმინის ერთმნიშვნელოვანი შინაარსი ქრთამის შესახებ არ გააჩნდა, როგორც ძველ ქართულ, ასევე არც ძველ ლათინურ, ძველ ბერძნულ, ძველ ფრანგულ, ძველ რუსულ და ძველ სომხურ სამართლებსაც.

მეორე თავია „ქრთამი საქართველოში მოქმედი სამართლის ძეგლების მიხედვით“. თავი შედგება სამი ქვეთავისგან, რომელიც თავის მხრივ ქვეთავებად იყოფა. მოცემულ თავში დეტალურადაა ნაჩვენები, რომ ქრთამის აღება და მით საქმის მოგვარება ერთნაირად მიუღებელი იყო როგორც საერო ხასიათის სამართლისთვის ისე კანონიკური სამართლისთვის. ამავე თავში ნაჩვენებია, რომ მექრთამეობა წარმოადგენდა როგორც სისხლისსამართლებრივ კატეგორიას, როგორც ერთ-ერთ უმძიმეს დანაშაულს, რომლის შენდობაც არ დაიშვებოდა არც საერო პირთაგან და არც საეკლესიო მსახურთაგან. მექრთამეობისადმი მკაცრი დამოკიდებულების გვერდით ნაჩვენები გვაქვს, რომ იმავე ტერმინის ქვეშ ხდებოდა არადასაშაულებრივი შინაარსის შემცველი მთელი რიგი საყოფაცხოვრებო ურთიერთობების მოგვარება საკანონმდებლო დონეზე, როგორც საერო ისე საეკლესიო სამართალში.

მესამე თავია „ქრთამი კერძო სამართლებრივი აქტების მიხედვით“. იგი შედგება ორი თავისგან: ა) „უცოდველი ქრთამი“ და ბ) „საცოდავი ძღვენი“. „უცოდველ ქრთამში“ განხილულია, თითქმის, დღემდე ცნობილი ყველა სამართლებრივი დოკუმენტი. მათში მითითებულია ტერმინები, რომლებიც თავისი ბუნებით და შინაარსით ქრთამის აღმნიშვნელი იყო, ხოლო თავად ქრთამი კი სამართლებრივი აქტების მიხედვით ნახმარია, როგორც სამოქალაქო სამართლებრივი ურთიერთობების ნასყიდობის, წყალობის, ჩუქების და ა. შ. საშუალება და საზღაური, რომელიც არ იხჯებოდა. მთელი ქვეთავი დათმობილი აქვს, იმას, რომ ადრეული საუკუნეებიდან ვიდრე XIX საუკუნემდე, ქრთამი სამოქალაქო-ვალდებულებითი შინაარსითაც იხმარებოდა და იგი დასჯას არ ექვემდებარებოდა. ხოლო „საცოდავ ძღვენში“ განხილულია ის სამართლებრივი დოკუმენტები, რომლებშიც წარმოჩენილია ქრთამი, როგორც სისხლისამართლებრივი კატეგორია და ქრთამის აღებით განხორციელებული ქმედების დანაშაულებრივი ბუნება.

მეოთხე თავია „ქრთამი დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნის მიხედვით“. როგორც ვიცით, დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნი წარმოადგენს კანონპროექტს, რომელმაც ობიექტური მიზეზების გამო ვერ შეძლო კანონად ქცეულიყო, მაგრამ მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ მასში მოცემულია ქართული საზოგადოების ის სულისკვეთება, რაც XVIII საუკუნის მეორე ნახევარის საქართველოში იყო. კანონპროექტის ნორმები მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევიან იმის შესახებ, რომ ამ პერიოდისათვის აუცილებელი იყო მნიშვნელოვანი ცვლილებების განხორციელება სახელმწიფო წყობილებაში, ადმინისტრაციასა და მართლმსაჯულებაში, მთელ სამეურნეო ცხოვრებაში ისე, რომ შენარჩუნებული ყოფილიყო მეფის ხელისუფლება და დიდებულთა პრივილეგიები. დ. ბატონიშვილმა ქვეყნისთვის მეტად მწვავე პერიოდში შეიმუშავა საზოგადოებრივი ურთიერთობებისა და სახელმწიფო წყობის ახლებურად მოწესრიგების ნორმები. კანონპროექტში სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების გვერდით მწვავედაა დაყენებული ქრთამისა და მექრთამეობის საკითხიც.

მეხუთე თავია „ტერმინები, რომლებიც ქრთამის მნიშვნელობით იხმარებოდნენ“. თავში განხილულია ტერმინები: ფეშქაში, ძღვენი, სახსარი, საბუჩარგო, ყაბზი, ფეხის ქირა, საფიცარი, თნება, სამათხრობლო, ნიჭი, ვერცხლიმოყვარეობა, საფასე, რომელთა შესწავლამ საშუალება მოგვცა დაგვეჩვენა, რომ ქართულ სასაუბრო თუ სალიტერატურო ენაში იხმარებოდა რიგი ტერმინები, რომლებიც ერთსა და იმავე აზრის გამოხატვას ემსახურებოდა.

ბოლო მეექვსე თავია „მექრთამეობისთვის გათვალისწინებული სასჯელები ძველი ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით.“ თავი შედგება ოთხი ქვეთავისგან. საკითხის შესწავლამ დაგვანახა, რომ მექრთამეობა ყველა ქვეყნის სამართალში უძველესი დროიდან მოყოლებული მძიმე დანაშაულად იყო მიჩნეული და მექრთამენი შესაფერისი სასჯელითაც იხჯებოდნენ. მექრთამეების მიმართ სხვადასხვა ქვეყნის სამართლის მიხედვით გამოიყენებოდა

როგორც სხეულებრივი ასევე გამაწბილებელი სასჯელები, ასევე დგებოდა მათი მატერიალური პასუხისმგებლობაც. მაგალითად, ხდებოდა მექრთამეთა ქონების კონფისკაცია, საცხოვრებელი ადგილიდან გაძევება, წოდებების ჩამორთმევა, სამოქალაქო ჩამოქვეითება, ფულადი ჯარიმები, პატიმრობა, სიკვდილით დასჯა, გადასახლება, გამათრახება, შერისხვა, დაწყევლა, დაზარალებულის სასარგებლოდ ზიანის ანაზღაურება, ქუჩებსა და ბაზრებში ჩამოტარება, დატუსაღება, პირისათვის სამმაგი ოდენობით ჯარიმის დაკისრება სახელმწიფო ხაზინის სასარგებლოდ, მექრთამე პირებზე ქისების ან სხვადასხვა ხარახურის ან დამარილებული თევზის ჩამოკიდება და ამგვარი სახით ბაზაარ-ბაზარ ჩამოტარება ქალაქებში, თემებში, სოფელებში, რათა ყველას დაენახა მექრთამე მოხელეები.

სხეულებრივი, გამაწბილებელი და დამამცირებელი სასჯელები გამოიყენებოდა მექრთამეების მიმართ ქართულ სამართალშიც. მაგალითად, ასეთი სასჯელები იყო: თანამდებობიდან გადაყენება, გაკრეჭვა, გაძევება, პირის შავად შეღებვა, თავზე ცხვრის ფაშვის ჩამოცმა, ვირზე შესმა და ქუჩა-ქუჩა ჩამოტარება ხალხმრავალ ადგილებში, გადასახლება, მძიმე სამუშაოს შესრულების დაკისრება, მონასტრიდან გაძევება და თანამდებობიდან ჩამოქვეითება, სახალხოდ დაწყევლა, ანათემაზე გადაცემა, შეჩვენება, მღვდელმსახურების ფლების ჩამორთმევა და სხვა.

თავი I

ქრთამის ცნებისათვის

ა) ქრთამის ცნება ძველ ქართულ სამართალში

სულხან-საბა ორბელიანი „ქრთამს“ განმარტავდა როგორც „საცოდავ ძღვენს“¹² და საილუსტრაციოდ მოჰქონდა ძველი აღთქმის ქართული თარგმანის შესაბამისი ტექსტი: „ვეცხლი მისი არა მისცა აღნადგინებად და ქრთამი უბრალოსა ზედა არა მოიღო; რომელმან ყოს ესე, იგი არა იძრას უკუნისამდე“¹³. „საცოდავი“ ამ შემთხვევაში ნიშნავდა დანაშაულებრივს ანუ „ცოდვის“ ჩადენისათვის გამიზნულ ძღვენს, ე.ი. მექრთამედ ჩაითვლებოდა ის, ვინც უკანონობას ჩაიდენდა, სამართალს გაამრუდებდა, საამისოდ კი, უკანონო გასამრჯელოს, ქრთამს, აიღებდა.

მაგრამ, იმთავითვე, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქრთამის, როგორც დანაშაულებრივი ქმედებისათვის გამიზნულ ძღვენს, ერთმნიშვნელოვანი შინაარსი არ ჰქონდა და იმ დროს და მანამდეც, როცა ს.ს. ორბელიანი თავის „სიტყვის კონაზე“ მუშაობდა, ტერმინი „ქრთამი“ სხვადასხვაგვარი მნიშვნელობით იხმარებოდა როგორც წერილობით საკანონმდებლო დოკუმენტებში, ისე სასაუბრო ენასა და ლიტერატურულ ძეგლებში.

ქართულ სინამდვილეში, ადრეული საუკუნეებიდან დაწყებული, ქრთამის სხვადასხვა მნიშვნელობა შენარჩუნებული იქნა XIX საუკუნის ბოლომდე. მაგ. „ამათი ფასი სასყიდელი ჩემგან ძღვნად მიიღე და მეტი მათდა საოხად მიითვალე“¹⁴, „ბეშკენის შვილი პაპუა გვიბოძა მეფემ, ქრთამიც მივართვი“¹⁵, „ვევედრე ჩემს ჳემწიფეს, მეფე სოლომონს და როგორც შემეძლო, ქრთამიც ისე მივართვი“¹⁶ მამია გურიელი კი მაღაქია კათალიკოსს ბერეჟიანისეულ სასახლეს აძღვეს, სამაგიეროდ, მამია გურიელს იგი მიართმევს ძღვენს, იგივე ქრთამს, რის შესახებაც თვითონვე ამბობს: „და მივართვი ქრთამად ერთი მძიმე ჩარაყაფი, ორი ოქროსი, . . . ერთი წყვილი პატიოსანი ლალის საყურე მისის ღილითა და მარგალიტითა შემკობილი“¹⁷ და სხვა.

ამგვარი საქმეებისათვის გაცემულ ქრთამს „საცოდავი ძღვენი“ აღარ ჰქვია, არამედ იგი ადამიანთა შორის წარმოშობილი ვალდებულებითი ურთიერთობის მოწესრიგების საშუალებაა. ხოლო „საცოდავი ძღვენი“ ანუ ქრთამი, იგივე ფეშქაში და საჩუქარი, დანაშაულებრივია, როცა თანამდებობის პირი მას არ იმსახურებდა, არც ეკუთვნოდა და თავისი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენებით აიძულებდა ქრთამის მიმცემს მისთვის საჩუქარი მიერთმია, ანდა ქრთამის აღება ისეთი პირის მიერ, ვინც ზნეობრივ ნორმებს არღვევდა, უკანონობას ჩადიოდა და ქრთამის აღებით უწესო საქმეს ასრულებდა, მაგალითად, როცა მოწმეები ქრთამის აღების გამო ცრუ ჩვენებებს აძღვედნენ. ამგვარი ქმედება ადამიანის

¹² ორბელიანი ს. ს. ლექსიკონი ქართული, ტ. II. მერანი, 1993, 233

¹³ შანიძე მზექალა, ფსალმუნის ძვ. ქართული რედაქციები, თბ. 1960, 26

¹⁴ ქ.ს.დ. ტ. III. თბ, 1970, 921

¹⁵ დასახ. ნაშრომი, 512

¹⁶ დასახ. ნაშრომი, 1093

¹⁷ ქ.ს.დ. ტ. III. თბ, 1970, 503

უზნეობაზე მეტყველებდა და იგი საცოდავ პიროვნებას წარმოადგენდა, ხოლო უწესო საქმისთვის მირთმეული ძღვენი, რომელსაც საფუძვლად არ ედო სამართლიანობა და კანონიერება, „საცოდავი“ დანაშაულებრივი ძღვენია, რაც ყოველთვის დანაშაულთან, იძულებით მირთმევასთან, გამოძალვასთან არის დაკავშირებული.

ქრთამის აღება მექრთამისათვის სარგებლის მიღებას ანუ სარგებლიანობის მოპოვებას ნიშნავდა. ქრთამი, მაშასადამე, სარგებელია, მაგრამ, სარგებელი, რომელსაც ადამიანი მიიღებდა, ს.ს. ორბელიანის აზრით, „საცოდავიც“ შეიძლება ყოფილიყო და კანონიერიც.

ს.ს. ორბელიანი ტერმინ – „სარგებლის“ შესახებ ამბობს: „სარგებელი ზოგადი სახელი არის ყოველთა სარგებელთა სულიერთა ანუ ჯორციელთა, წესიერთა, გინა უწესოთა მოსაღვაწთა, გინა მოსახვეჭელთა, ... ყოველთათვის განზოგებით და სხვა უმეტესი ჯორცილთათვის უცოდველი ქრთამი.“¹⁸

მაშასადამე, უკანონო, უწესო საქმისათვის, ანდა, პირის მიერ თავისი მოვალეობის შესრულებისა თუ შეუსრულებლობისათვის აღებულ ქრთამს, როგორც სარგებელს, ს.ს. ორბელიანი „საცოდავ ძღვენს“¹⁹ უწოდებს, ხოლო სამართლიან საქმიდან მიღებულ სარგებელს – „უცოდველ ქრთამს“. მისივე აზრით, ქრთამი ჰქვია იმასაც, რაც ადამიანს ეკუთვნის და უნდა მიეცეს. ამრიგად, საცემელი ე.ი. ადამიანისათვის მისაცემი კანონიერი გასამრჯელო, საჩუქარი თუ ძღვენი ქრთამს წარმოადგენს. „საცემელი“ – მიუთითებს ს.ს. ორბელიანი – ეს არის მისაცემელი, გინა ქრთამი, გინა საგვემელი“²⁰. დავით ჩუბინაშვილიც ქრთამს განმარტავს როგორც „იძულებით და უსამართლოდ მირთმეულ ძღვენს საქმის გასარიგებლად“²¹, და მასაც საილუსტრაციოდ მოჰყავს ძველი აღთქმიდან ისაია წინასწარმეტყველის ქართული თარგმანი: „რომელნი განამართლებენ უთნოსა ქრთამისათვის და სამართალსა მართალისასა აღიღებენ“ (5. 23), აგრეთვე ფსალმუნის სათნადო ადგილი: „ვინც ფულს ვახშით არ გასცემს და ქრთამს უდანაშაულოზე არ აიღებს, ამის მოქმედი არასოდეს წაფორხილდება“ (ფს. 14.5). ფსალმუნის ავტორს მძიმე დანაშაულად მიაჩნდა უდანაშაულო ადამიანისაგან ქრთამის აღება. ძველ აღთქმაშივე ვკითხულობთ: „უბრალოდ და მართალი არა მოჰკლა და არა განამართლო უღმრთოდ ქრთამითა“ (23.7),²² აქვე ფსალმუნის აცხადებს, რადგან ქრთამის აღება „მხედველობისა კაპი არის“, ამიტომ „ქრთამი არა მოიღო, რამეთუ ქრთამმან დააბრმის თუაღნი მხედველთანი და განრყუნის სიტყუანი მართალნი-ო“ (23.8).²³

მაშასადამე, ძველი აღთქმის თანადროულ ებრაულ სამართალში, ქრთამი მოცემულია როგორც დანაშაულისათვის გამიზნული ძღვენი და იგი სასტიკადაა დაგმობილი. ასე რომ, იმ პერიოდებში, ადრეფეოდალურ ხანაში, როცა ქართველები ბიბლიას თარგმნიდნენ, ქრთამის აღებას უკვე ჰქონდა მნიშვნელობა დანაშაულებრივი ქმედებისა, თუმცა ეს სიტყვა ჯერ კიდევ ტერმინად ჩამოყალიბებული არ იყო, რადგან ის სხვა აზრითაც

¹⁸ ორბელიანი ს. ს. ლექსიკონი ქართული, ტ. II. მერანი, 1993, 49

¹⁹ დასახ. ნაშრომი, 223

²⁰ დასახ. ნაშრომი, 67

²¹ ჩუბინაშვილი დ, ქართულ-რუსული ლექსიკონი. თბ. 1984, 1346

²² შანიძე აკ, დაბადებისად გამოსვლვათად, ტ. I. ნაკ. I. თბ, 1947,97

²³ იხ. იქვე

იხმარებოდა.²⁴ როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ტერმინ „ქრთამის“ დეფინიციამ, ე.ი. მისმა სხვადასხვაგვარმა მნიშვნელობამ საქართველოში არსებობა ადრეფეოდალური ხანიდან მოყოლებული XIX საუკუნის ბოლომდე შეინარჩუნა.

საქართველოში მოქმედი ეროვნული თუ უცხოური სამართლის ძეგლებში ქრთამი გვხვდება როგორც თანამდებობრივი დანაშაული. მნიშვნელობა არ ჰქონდა, პირი მოხელეთა მაღალ საფეხურზე იქნებოდა, თუ დაბალ საფეხურზე. კანონმდებლები არც იმას ანიჭებდნენ მნიშვნელობას, დამნაშავე სასულიერო წოდების წარმომადგენელი იყო, თუ საერო წოდებისა, თუკი, „საცოდავი ძღვენის“ აღება დანაშაულთან იქნებოდა დაკავშირებული. „თავადთაგან არ არის რიგი და მართებული რომე ქრთამი აიღოს და ვინც უნდოდეს ის დაასმევინონ“²⁵ – აღნიშნავს სომხური სამართალი. „ვინც ქრთამი აიღოს. . . შეჩუენებულ იყოს წმიდათა კრებულთაგან“-ო²⁶ პირდაპირ მიუთითებს კათალიკოსთა სამართალი. ბექა-აღბუდას სამართლის წიგნის 90-ე მუხლში ტერმინი „ქრთამი“ მოცემულია როგორც სისხლისამართლებრივი კატეგორია, სადაც სასტიკადაა გააკიცხული ის მექრთამე მოსმართლე, რომელიც ქრთამს აიღებდა და საქმეს ქრთამის მიმცემის სასარგებლოდ გადაწყვეტდა. „სიხარბით სარჩელსა ნუ დაუმტკიცებს ბჭე კაცსა და, თუ ბჭისაგან ქრთამის აღება გამოჩნდეს, იგი ნაბჭობი ტყუილი იყოს, და მას ბჭესა სიავისა ხელნი დაესხნეს, და ოდესცა გამოჩნდეს, იგი კაცნი ახლად გაიბჭენენ-ო“²⁷.

ტერმინი „ქრთამი“, როგორც სისხლისამართლებრივი კატეგორია, დაკანონებულია ფრაგმენტების სახით ჩვენამდე მოღწეულ ბაგრატ კურაპალატის სამართალშიც: „ვინცა საბჭოდ სჯდებოდეთ და მათსა საჩივარსა მართლად მოიხსენებდეთ, თქუენტა გულთა შიგან ღმრთის შიში უნდა დაიჭიროთ და არავის სთნიოთ, არა მამასა და დედასა, არა ბატონსა, არა ძმათა და მეყვასთა, არას ქრთამის ქადებისათვის“²⁸.

მაშასადამე, მართალია, ბაგრატ კურაპალატის სამართალზე ადრეული საკანონმდებლო ძეგლი არ მოგვეპოვება, მაგრამ, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების საფუძველზე შეიძლება ვთქვათ, რომ ტერმინი „ქრთამი“ ადრეული საუკუნეებიდან მოყოლებული, დანაშაულებრივი მნიშვნელობითაც იხმარებოდა და საჩუქრის, ძღვენის მნიშვნელობითაც ასე რომ არ ყოფილიყო „ქრთამი“ როგორც ტერმინი, არ აისახებოდა როგორც დანაშაული არც ბიბლიაში და არც ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებებში- „შუშანიკის წამებასა“ თუ სხვა ძეგლებში. ისევე როგორც, ვერ შეიქმნებოდა იგივე „შუშანიკის წამება“, რომ არ ყოფილიყო ლიტერატურული ნიადაგი მომზადებული, არ ყოფილიყო სხვა ნაწარმოებები, რომლებსაც, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ მოუღწევიათ. „შუშანიკის წამებაში“ მისი ავტორი, აღწერს რა დედოფლის მოწამეობრივ ტანჯვას, იძულებულია, ქრთამის გაღებით მოინახულოს ციხეში მყოფი შუშანიკი, ე.ი. ციხის მცველს, რომელსაც ეკრძალება დედოფალთან ვინმეს შეშვება, დანაშაულს ჩადის, ქრთამს იღებს, მოვალეობას დალატობს და მხოლოდ ქრთამის მიღების შემდეგ რთავს

²⁴ ნადარეიშილი გ, გაზეთი საქართველოს რესპუბლიკა, № 210, 5 აგვისტო, 2000

²⁵ ქ.ს.ა. ტ. I. თბ, 1963, 277

²⁶ იხ. იქვე, 393

²⁷ იხ. იქვე, 460

²⁸ იხ. იქვე, 464

ნებას იაკობს შუშანიკთან შევიდეს: „ხოლო მე მრავლითა ვედრებითა ვარქვე მცველსა მას და უქადე ჭურჭელი ერთი სამისოდ და ძნად თავს იღვა შეტევებად ჩემი და მრქვა მე: რაჟამს დადამდეს, მოვედ შენ ხოლო მარტოდ“²⁹. რაც შეეხება მეორე ჰაგიოგრაფიულ ძეგლს იოანე საბანის-ძის „ჰაბოს წამებას“-აქ ქრთამი ნაჩვენებია, არა როგორც დანაშაულის ჩადენის საშუალება, არამედ როგორც საჩუქარი, რომლის მიცემითაც მის თანამემამულეებს სურთ ჰაბოს გული მოიგონ, რათა დატოვოს ქრისტეს რჯული და კვლავ მათ სარწმუნოებას დაუბრუნდეს: „დაუტოვე სიცოფისა ეგე განზრახვად და უკეთუ ნაკლულოვანებისა შენისათვის შედგომილ ხარ ქრისტეანთა, მე უფროდს და ნიჭი და პატივი აწვე მიცევი შენ – მაგრამ აბო პასუხობს – ოქროდ და ვეცხლი შენი შენ თანვე იყავნ წარსაწყმედელად თავისა შენისა, მე პატივსა კაცთაგან არა ვეძიებ, რამეთუ მაქვს მე ნიჭი ქრისტესმიერი“³⁰ „ხოლო აბოდ დადადებდა და ეტყოდა. არად, არად მივმს მე თქუენგან ქრთამი ოქროდ, არცა ანთრაკი-ო“³¹.

მეტად საინტერესოა ტერმინ „ქრთამთან“ დაკავშირებით XII ს. შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, სადაც ქრთამი მოცემულია როგორც „უცოდველი“, ისე „საცოდავი“ ძღვენის სახით.

ავთანდილს სურს ტარიელთან წასვლა დასახმარებლად. იგი ვალდებულია წასვლის შესახებ პატრონს, მეფე როსტევეანს აცნობოს, მაგრამ ეშინია, ვაი თუ გაუბრაზდეს, არ გაუშვას. ეკრძაღვის რა ავთანდილი მეფეს, ცდილობს, საკითხი ვეზირის, მეფესთან დაახლოებული პირის, მეშვეობით მოავაროს.

ვეზირმა უარი რომ არ უთხრას თხოვნაზე, ცდილობს მის მოსყიდვას, რისთვისაც წინასწარ სთავაზობს ქრთამს: „ასი ათასი წითელი შენ ქრთამად შეიწირეო“³². ქრთამით „მოხიბლული“ ვეზირი იღებს ავთანდილის წინადადებას. თუმცა მეფისათვის ასეთი ამბის ცნობა მისი მხრიდან დანაშაულია. დანაშაულია, რადგან ვეზირმა წინასწარ იცის, რომ მეფე ძალიან გაბრაზდება, განერვიულდება და შესაძლოა არა მარტო ქრთამს, არამედ მის სიცოცხლესაც კი საფრთხე შეექმნას, მაგრამ იმდენად დიდი აღმოჩნდება მექრთამე ვეზირში ცთუნება „ასი ათასი წითელის“ ხელში ჩაგდებისა, რომ მიდის რისკზე და მეფეს აუწყებს ავთანდილის დანაბარებს. მართლაც, ამგვარი ცნობისაგან გააგებული როსტევეანი „უსაზომო რისხვას“ დაატეხს თავს ვეზირს. მეფისაგან თავდადწეული ვეზირი მწარედ აცხადებს: „რად მოვლორდი, რად დავბნედი, ნეტარ ვინდა გამითენოსო“³³.

ვეზირს შეგნებული ჰქონდა თავისი ქმედება, იცოდა, პატრონს ასეთი ამბის გაგება არ ესიამოვნებოდა და მაინც ეუბნება, მის განერვიულებას არ ერიდება, ოღონდაც კი დაპირებული ქრთამი ხელში ჩაიგდოს. ქრთამისათვის გაღანძღული ვეზირი, უყვება რა ავთანდილს თავს გადამხდარ ამბებს, სინდისის ქეჯნის გარეშე სთხოვს დაპირებულ ქრთამს შესრულებული საქმისათვის:

²⁹ ქართული პროზა. ხუცესი ი, შუშანიკის წამება, წიგნი I. თბ, 1982, 18

³⁰ ქართული პროზა. საბანისძე ი, ჰაბოს წამება, წიგნი I. თბ, 1982, 133

³¹ ყუბანეიშვილი ს, ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ქებად წმინდისა აბოსი, ტ.1. თბ, 1946, 9

³² რუსთაველი შ, ვეფხისტყაოსანი, აღ. ბარამიძის რედაქციით, თბ. 1957, სტ. 741

³³ იხ. იქვე. სტ. 762

„ქრთამსა სთხოვს და ამხანაგობს, თუცა ცრემლსა ვერ იწურვებს, მიკვირს, რად სცალს წყლიანობად, რად არ გუღსა შეიურვებს“³⁴,

გაკვირვებით კითხულოს პოემის ავტორი. ვეზირი კი, პირიქით, მხიარულია და შეფარვით შეახსენებს ავთანდილს, რომ დანაპირებს შესრულება უნდა: „ვინ არ მისცემს ქაღებულსა, მოურავსა მოიმდურვებს“-ო.³⁵

ვალდებული ავთანდილი დანაპირებს ასრულებს:

„შეკრა, წითელი ასი ათასი პირად მზემან და ტანად საროსმან სამასი თავი სტავრა-ატლასი უხვმან, ნიადაგ მიუმცმარომან, სამოცი თვალი ლალ-მარგალიტი, ფერად მართ ვითა მიუმხვდარომან, კაცი გაგ ზავნა ვაზირისასა, ესე ყველაი მისთვის არო მან.“³⁶

ასეთი ქრთამისათვის ვეზირს უღირდა იმ შეურაცხყოფის მიღება, რაც მეფემ მას მიაყენა.

ავტორისავე აღიარებით, დიდძალი ძღვენით არა თუ სააქაო ცხოვრებაში, არამედ ჯოჯოხეთშიც კი შესაძლებელი იყო ყოველგვარი საქმის გაკეთება: „თქმულა: „ქრთამი საურავსა ჯოჯოხეთსაც დაიურვებსო“³⁷.

მაშასადამე, პოემის ამ ადგილას ქრთამი დანაშაულის სახით არის მოცემული. სხვა ადგილებში კი – შ. რუსთაველი ქრთამს-ძღვენს წარმოგვიდგენს როგორც უანგარო საჩუქარს, როგორც პატივისცემის გამოხატვის საშუალებას. ზღვათა მეფემ:

„ავთანდილს და ფრიდონს უძღვნა უსაზომო დიდი ძღვენი ძვირფასისა უნაგირი, უკეთესი თვითო ცხენი, თვითო კაბა თვალიანი, უცხო ფერთა შუქთა მეფენი“.

„ნესტან-დარეჯანს ყაბახა უძღვნა, შემკული თვალითა, იაგუნდითა წითლითა, ბადაღშითა და ლალითა“³⁸

ასე რომ, შ. რუსთაველი „ვეფხისტყაოსანში“, ერთის მხრივ, ოქროს გვიხვენებს, როგორც დანაშაულის ჩადენისათვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალების ყოვლისშემძლეობას, როცა „ოქრო მისთა მოყვასთა აროდეს მისცემს ღხენასა“³⁹, და მეორეს მხრივ, ოქროსა და ძვირფასეულობას, როგორც კანონიერ ძღვენს, უანგარო საჩუქარს, როგორც სიყვარულისა და პატივისცემის გამოხატვის საშუალებას.

ფეოდალურ საზოგადოებაში რანგით დაბალი პირის მიერ მასზე მაღლა მდგომისათვის ძღვენის, საჩუქრის მირთმევა არ ითვლებოდა საძრახის ქმედებად. ამიტომაც, გასაკვირი არ არის, რომ ქართული სამართლებრივი ხასიათის საბუთებში, ხშირად, ქრთამი კანონიერი გასამრჯელოს მნიშვნელობით იხმარება. არნოლდ ჩიქობავა „ქართული ენის განმარტებითი ლექიკონის“ ერთტომეულში ქრთამის სამგვარ მნიშვნელობას უსვამს ხაზს:

1. თანამდებობის პირისათვის მოსასყიდად მირთმეული ფული ან „ძღვენი“.
2. ძველად საჩუქარი – კანონიერი გასამრჯელო რაიმე საქმის გარიგების, ან რაიმე სამსახურის გაწვევისათვის.

³⁴ რუსთაველი შ. ვეფხისტყაოსანი, აღ. ბარამიძის რედაქციით, თბ. 1957, სტრ. 764

³⁵ იხ. იქვე. სტრ. 764

³⁶ იხ. იქვე. სტრ. 771

³⁷ იხ. იქვე. სტრ. 764

³⁸ იხ. იქვე. სტრ. 1439

³⁹ იხ. იქვე. სტრ. 1197

3. ძველად საპატარძლოსათვის – ფულად მისაცემი თანხა მზითევთან ერთად“.

სამართლის ძეგლებსა თუ კერძო სამართლებრივი ხასიათის დოკუმენტებში დადასტურებულია ქრთამის ზემოთაღნიშნული მნიშვნელობები. მაგ. „ბექა-აბუღას სამართლის წიგნში“ ერთის მხრივ, ქრთამი წარმოდგენილია, როგორც სისხლის სამართლებრივი კატეგორია, ხოლო მეორეს მხრივ, ის საზღაურია შესრულებული სამუშაოსთვის. სამართლის წიგნის 85-ე მუხლი მიუთითებს, თუ ყმა თავის პატრონს კარგად მოემსახურება, მაშინ „პატრონისა კარგად ყოლისა და საურავისათვის“ ბატონი მას „აქრთამებს“, ე.ი. მისცემს „გინა სამამულო და გინა სასაქონლო რამეს“⁴⁰ მაშასადამე, ტერმინი „ქრთამი“ აქ საზღაურის მნიშვნელობით არის მოცემული. საზღაური კი შეიძლებოდა ყოფილიყო როგორც ნატურალური, ისე ფულადი სახის.

ტერმინი „ქრთამი“ კანონიერი გასამრჯელოს მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი XIV საუკუნის „ხელმწიფის კარის გარიგებაშიც“.

სამეფო კარზე, საჭიროების მიხედვით, მოქალაქეებზე გაიცემოდა სიგელები, რომლებიც სხვადასხვა საკითხებს შეეხებოდა. სიგელების მიღება პირებს სიგელების მიღებისთვის საზღაური უნდა გადაეხადათ. ალბათ, ეს იყო, თანამედროვე სიტყვებით რომ ვთქვათ, მომსახურების ხარჯები. შემოსული ხარჯები ნაწილდებოდა იმ პირებს შორის, ვინც თანამდებობრივი მდგომარეობის გათვალისწინებით, მონაწილეობას იღებდა სიგელის შედგენასა და გაცემაში. სწორედ, იმ საზღაურს, გასამრჯელოს, რომელსაც მეფის მოხელეები იღებდნენ სიგელის შედგენისა და გაცემისათვის, ქრთამი ეწოდებოდა. ასეთი გზით გასამრჯელოს ანუ ქრთამის აღება შესრულებული სამუშაოსთვის XIV და შემდგომ საუკუნეებში დაკანონებული და მიღებული ფორმა იყო, როგორც სიგელის ამღების მხრივ გადასახადის გადახდის, ასევე ქრთამის ამღების მხრივ, გასამრჯელოს მიღების თვალსაზრისით. „სიგელი ვისცა უბოძონ, ვისთვისცა დაუწერია, რა ჭყონდიდლის და საწოლის მწიგნობრის ქრთამი გათავდეს, რომელსაც დაეწეროს, მას უკან მან მისი აიღოს, მაშინდა მესტუმრეს მისცეს.

ქრთამი სიგელისა მანდატურთუხუცესსა და ამირსპასალარსა სწორი მართებს, მესტუმრეს-უმცროსი, და მერიგეს; რაც მას დაუვარდეს, მანდატურს მართებს და მიხვდების, მისგან მართებს“⁴¹.

რაც შეეხება ცალკეულ, კერძო ხასიათის სამართლობრივ აქტებს, მათში ტერმინი „ქრთამი“ გამოყენებულია ვალდებულებით ურთიერთობებში როგორც გადახდის საშუალება. უშვილო დიაკონი მჭელიძე გიორგი მიმართავს ბიჭვინთის კათალიკოზს გრიგოლს, სანამ ცოცხალია, ყმების უკან დაბრუნების პირობით, მისცეს, მიაქირაოს მას 4 სული მონასტრის ყმა, რისთვისაც დიაკონ გიორგი მჭელიძეს ქრთამი ანუ ძღვენი მიაქვს კათალიკოზისათვის: „სანავარდოს მოსახლედ მყოფი ხელოსნის სახლისკაცი მჭელიძე დიაკონი გიორგი გვევედრა და შეგვეხვეწა დიდად გულმოსდგინებით; უშვილო იყო და ოთხი სული მოსამსახურე გრიგოლ კათალიკოზს ეწყალობებინა მარტო ამ გიორგი მჭელიძე დიაკონისათვის, დიდი სამსახურით და ქრთამის მიერთმევით“⁴²

⁴⁰ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981, 400

⁴¹ „კ. გარიგება“. რედ, სურგულაძე ი, თბ, 1970, 39

⁴² ქ.ს.დ. ტ. III. თბ, 1970, 897

ქრთამი ნაცვალებების საშუალებად არის წარმოდგენილი „იოანე ქავთარიასადმი კათალიკოს დავით ნემსაძის წყალობის წიგნში“. იოანე ქავთარია კათალიკოს დავით ნემსაძესთან მისულა და ბიჭი დავითია უთხოვია. მართალია, მისი თხოვნა კათალიკოსმა დააკმაყოფილა, მაგრამ სანაცვლოდ ქრთამი მიიღო. „მოგვადექით კარსა და გვეაჯენით: და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება შენი. დავითია ბიჭი გუთხოვეთ დისკუდია და ქრთამიც მოგვართვით, როგორც ჩვენი გული შეგვიჯერდებოდაო.“⁴³

კერძო ხასიათის მრავალრიცხოვანი სამართლებრივი დოკუმენტებიდან კარგად ჩანს, რომ რაიმეს „ბოძება“ და „შეწყალება“ ნაცვალებების გარეშე არ ხდებოდა. დიდი თხოვნა-მუდარის შემდეგ შემწყალებელი „ჰუმანურობას“ იჩენდა და მთხოვნელის სურვილს აკმაყოფილებდა, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მთხოვნელი შესაფერის საზღაურს, ფასს გადაიხდიდა, თანაც იმდენს, რომ მწყალობელის გული „შეჯერებულყო“.

სიტყვა „ქრთამი“ გვხვდება მამულზე გადასახადის მნიშვნელობითაც. „გაბაშვილთა სახლიკაცობის გარიგების საქმეზე განჩინებაში“ მითითებულია: „დღეის იქით რაც მამულიდამ, ან სასვიანო ან საქერივო ან გასამყრელო ან მამულის ქრთამი მოვიდეს, ოთხ წილად იქმოდენ-ო.“⁴⁴ ქრთამი ეწოდებოდა, აგრეთვე, ფულადი თუ ნატურალური შემოსავლის იმ წილს, რომელსაც გივი ამილახვარი, როგორც ოჯახის უფროსი, აძლევდა სახლიკაცებს: „ამილახვარი, ყმათა წახდენის და გაკეთებისა და მამულის გაცემასა სახლიკაცთა შეკითხულობით იქმოდეს და მართებულად ქრთამს ამათთვისაც მიაცემინებდეს და მშოველი შეიჯერებდესო.“⁴⁵

გარდა ზემოაღნიშნულისა, ტერმინი „ქრთამი“ ერქვა როგორც ბეთელმანი, უშილოდ გადაგებული კაცის მიწის ბოძებისათვის გაღებულ მისართმეველს, ასევე, ნიშნის-„ამოწერისათვის“, ე.ი. გადასახადის გაუქმებისათვის გაცემულ საჩუქარსაც. დავით გელოვანს ცაგარელმა იოანემ მისცა ნიშნის ამოწერის წიგნი: „შეძლების მსგავსად ქრთამიც მოგართვით და ამოგიწერეთ ნიშანი შენ და მეუღლეს დადიშქელიანის ასულს მარიაშს და თქვენს ძეთა, და მომავალთა ყოველთავე“⁴⁶. მაშასადამე, დავით გელოვანმა ნიშნისაგან გათავისუფლებაში ქრთამი, ერთდროული გადასახადი აიღო, რასაც არც მაღავს. ბუნებრივია, არ მაღავს, რადგან ასეთად ქრთამის აღება კანონდარღვევად არ ითვლებოდა, პირიქით, იგი საუკუნეების მანძილზე მიღებული ფორმა იყო.

ქრთამი ეწოდებოდა თანამდებობაზე დასანიშნად აღებულ გადასახადსაც. მნიშვნელობა არ ჰქონდა პირს თავად სთავაზობდნენ სამსახურს, თუ თვითონ იყო სამსახურის მთხოვნელი. ორივე შემთხვევაში, ნებით თუ იძულებით სამსახურში მიღებული პირი იხდის გადასახადს-ქრთამს დამნიშნელის სასარგებლოდ, ანუ დამნიშნელს აძლევს საჩუქარს, როგორც კანონიერ ძღვენს. „იოვანე კლდიაშვილისადმი სვიმონ გენათელის წყალობის წიგნში“ ვკითხულობთ: „სვიმანეთის დეკანოზი მოკვდა და ასეთი ხუცესი არ იყო მანდ რომ

⁴³ ქ.ს.დ. ტ. III, თბ, 1970, 615

⁴⁴ ქ.ს.დ. ტ. IV, თბ, 1972, 191

⁴⁵ იხ. იქვე, 159

⁴⁶ ქ.ს.დ. ტ. III, თბ, 1970, 1122

საყდარი მიგვებარებინა შემოგიკვეთეთ: დეკანოზობა აიღეო; შენ გვიუარე, ასრე გვითხარი: რომ მე შენი სამსახური მირჩევნიაო, თვარამ თუ თქვენ არ მიმსახურებო, მეფეს ვემსახურებო. ეგ ჩვენ არ ვქენით, ქრთამიც გამოგაღებოთ, როგორც გული შეგვიჯერდებოდა“⁴⁷. მეორე შემთხვევაში, „ბოშისისუ მეუნარგიასადმი გრიგოლ ცაიშელის წყალობის“ წიგნში თვითონ ბოშისისუ სთხოვს სამსახურს, სახუცოს ათისთავის ადგილს გრიგოლ ცაიშელს, რისთვისაც მას მთავრად ქრთამს, გადასახადს იმ რაოდენობით, რომ გრიგოლ ცაიშელის გული დაკმაყოფილებული ყოფილიყო.⁴⁸

XVIII საუკუნის II ნახევრის დოკუმენტებში ხშირად გვხვდება გამოთქმები „ჩვენ მისდა ქრთამად გამოვიღეთ“⁴⁹, „ადგილი ვიქრთამეთ“⁵⁰ ან კიდევ, „ქრთამით ამოვიყვანეთ“⁵¹ და სხვა. ყველა ამ შემთხვევაში ტერმინი „ქრთამი“ გადასახადის ან საჩუქრის თუ ძღვენის კანონიერად მირთმევის მნიშვნელობით იხმარებოდა.

მაშასადამე, ტერმინ „ქრთამის“ ქვეშ იგულისხმება კანონიერი გასამრჯელო, საჩუქარი, ძღვენი, რომლის მიცემითაც შესაძლებელი იყო, არა მარტო მიწების, მამულების თუ თანამდებობათა მიღება ან გააზატება და გადასახადებისაგან გათავისუფლება, არამედ შესაძლებელი იყო ნებისმიერი ცხოვრებისეული სიკეთისა თუ სარგებლის მიღება.

უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოებაც, საქართველოში საუკუნეების მანძილზე დამკვიდრებული ტრადიციის თანახმად, ქრთამი ეწოდებოდა საპატარძლოსთვის მიცემულ საჩუქარს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არნოდდ ჩიქობავა ქრთამის განმარტებისას, ხაზს უსვამს, რომ ქრთამი – ეს არის „ძველად საპატარძლოსთვის ფულადი მისაცემი თანხა მზითევთან ერთად“, რასაც ივ. სურგულაძე იზიარებს.⁵²

საინტერესოა, რომ დავით ბატონიშვილი თავისი კანონმდებლობის 128 მუხლში მიუთითებს: „სასიძო ქრთამი არა დაეხუთვის სიძესა, გინა სასძლოს.“⁵³, ე. ი. სიძისათვის თუ საპატარძლოსათვის მისართმევ საჩუქარსაც „სასიძო“ და „სასძლო“ ქრთამი რქმევია.

მაშასადამე, ქართულ სინამდვილეში ძღვენის, საჩუქრის, იგივე ქრთამის მირთმევა ნებისმიერი საქმის გასარიგებლად არ ითვლებოდა უწესო საქციელად. პირიქით, ქრთამი, ამ შემთხვევაში, კანონიერ გასამრჯელოს სახით მირთმეულ ძღვენს ნიშნავდა, რომლის ხმამაღლა და თავისუფლად აღიარება არც საძრახისი იყო და არც საშიში.

გამომდინარე ზემოაღნიშნულიდან, შეიძლება ვთქვათ, რომ ცნება „ქრთამი“ ჩვენს ენაში, დიდი ხნის განმავლობაში იხმარებოდა, როგორც დანაშაულებრივი ქმედების გახმომხატველი ტერმინი, ასევე როგორც კანონიერი ძღვენი, საჩუქარი, კანონიერი საზღაური რაიმე საქმის გასაკეთებლად.

⁴⁷ ქ.ს.დ. გ III, თბ, 1970, 621

⁴⁸ დასახ. ნაშრომი, 1051

⁴⁹ დასახ. ნაშრომი, 395

⁵⁰ დასახ. ნაშრომი, 736

⁵¹ დასახ. ნაშრომი, 733

⁵² „კ. გარიგება“. რედ. სურგულაძე ივ, თბ, 1970, 195

⁵³ ფურცელაძე დ, სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბ, 1964, 75

ბ) ქრთამის ცნება ძვ. ლათინურ, ძვ. ბერძნულ და ძვ. ფრანგულ ენებში

ქართულ სამართალში XIX საუკუნის ბოლომდე, ქრთამის ერთიანი ცნება არ არსებობდა, თუმცა, ერთიანი ცნება არ არსებობდა არც სხვა ქვეყნის ხალხთა ენებშიც. „თვით ლათინურიც, დიდი იურისტების ენა, ნათლად ვერ მიჯნავდა „საცოდავ“ ძღვენს მართებული, ზნეობრივად კანონმდებლობით გამართლებული ძღვენისაგან.“⁵⁴ ლათინური სიტყვა „largitor“-ი ერთდროულად აღნიშნავდა: 1. გულუხვს, ხელგამლიღს, მჩუქებელს, დამსახურებელს, შემწირველს 2. ქრთამის მიმცემს. 3. წამახალისებელს, წამჩუხებელს⁵⁵. სიმონ ყაუხჩიშვილის ლათინურ-ქართულ ლექსიკონში „largitor“-ი ასევე აღნიშნავს ქრთამის მიმცემს, ხოლო „largitio“ ნიშნავს, ერთის მხრივ, უხვად გამცემს, ბოძებას, ხოლო მეორეს მხრივ, მოსყიდვას. „largitoris“ – კი მომსყიდველს, ქრთამის მიმცემს. როგორც ვხედავთ, ქრთამის აღმნიშვნელი ერთი გამოკვეთილი ტერმინი ლათინურ ენაში არ არის. ტერმინ „largitor“-ით, ერთსა და იმავე დროს, შეიძლება გამოხატულიყო, როგორც „საცოდავი“ ძღვენი, ასევე „უცოდველი“ ქრთამიც.

ქრთამის ერთიანი ცნება არ არსებობდა არც ბერძნულ სამართალშიც. ბერძნულ ენაში მექრთამეობას შეესაბამებოდა ტერმინი *ἔρωδοκία*, ქრთამს კი – *ἔρωδοκία*, რაც აგრეთვე საჩუქარსაც ნიშნავდა; *ἔρωδο* – საჩუქარი, *ἔρωδο* – ვიღებ, ე.ი. საჩუქარს ვიღებ, ქრთამს ვიღებ, იგი ნიშნავდა მოსყიდვასაც. *ἔρωδο-ἔρωδος* – ქრთამის ამღები, მექრთამე, *ἔρωδο-ἔρωδοκίμη* – აღნიშნავდა მოსყიდვის გზით, ქრთამისათვის. მაშასადამე, *ἔρωδοκία* – ერთდროულად ატარებდა როგორც დანაშაულებრივი, ასევე კანონიერი საჩუქრის, კანონიერი გადასახადის შინაარსს⁵⁶.

ძველ ფრანგულ სამართალში ტერმინი „epice“-ი, განსაკუთრებით კი სასაუბრო ენაში, ქრთამის აღსანიშნავად იხმარებოდა. თავიდან „epice“-ს დანაშაულებრივი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, პირიქით, იგი იყო საჩუქარი, რომელსაც მოსამართლეებს მართმევედნენ ხოლმე გამარჯვებული მხარეები.

„Epice“ – სიტყვა-სიტყვით ნიშნავდა არომატულ ნივთიერებას, რომელიც მზადდებოდა მცენარეებისაგან და იხმარებოდა კერძების შესანელებლად. მისგან ამზადებდნენ, აგრეთვე ტკბილეულს, კამფეტებს, დრაჟეებს და სხვა. მადლიერების გამოსახატავად, სწორედ „epice“-დან დამზადებულ ტკბილეულს მართმევედნენ-ხოლმე მოსამართლეებს გამარჯვებული მხარეები იმ სიამოვნების აღსანიშნავად, რაც მათ მიერ გამოტანილ გადაწყვეტილებას მხარეებისთვის მოჰქონდა. მითუმეტეს, რომ იმ პერიოდში, ასეთი საჩუქრები ძალიან ფასობდა და პატივადაც ითვლებოდა. თავიდან, მოსამართლეებისათვის საჩუქრების მირთმევას სავალდებულო ხასიათი არ ჰქონდა და მას გამარჯვებული მხარეები თავისი სურვილის მიხედვით აკეთებდნენ. (*elle furent d'abord facultative*),

⁵⁴ ნადარეიშვილი გ, ქრთამი ჯოჯოხეთს მუდამ იურებს, საქ. რესპუბლიკა №210 5 აგვისტო. 2000

⁵⁵ Дворецкий. И.Х. Латинско-русский словарь., М. 1976, 578

⁵⁶ Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь, М. 1957, 443.

მაგრამ მოგვიანებით „epice“-მა ფართო ხასიათი მიიღო, ხოლო 1402 წლის ორდონანსით შარლ VII-ემ მისი გადახდა მოსამართლეებისათვის სავალდებულოდ გახადა. აღნიშნულმა საფრანგეთში მოსამართლეების მიერ ქრთამის აღების პროცესი გააძლიერა და გააღრმავა, და რაც მთავარია, დააკანონა. ვინაიდან, ვინც „epice“-ს არ გადაიხდიდა, მის საქმეს სასამართლოში არ განიხილავდნენ. ადრე თუ „epice“-ი ნატურალური ხასიათისა იყო, სავალდებულოდ გამოცხადების შემდეგ მისი გადახდა ფულით განისაზღვრა. მოსამართლეები, იმისათვის, რომ დიდი თანხები მიეღოთ, განგებ აჭიანურებდნენ და ართულებდნენ სასამართლო პროცესებს. ასე, რომ „epice“-ის, როგორც კანონიერი გასამრჯელოს სავალდებულო ხასიათმა შემდგომ საუკუნეებში მეტად მწვავე და საშიში ხასიათი მიიღო, რადგან მექრთამეობამ მოიცვა უკვე არამარტო სასამართლოები, არამედ ცხოვრების ყველა სფერო. მაგრამ, მრავალგზისი მცდელობის მიუხედავად, 1789 წლის რევოლუციამდე მისი გაუქმება ვერ მოხერხდა⁵⁷.

მაშასადამე, „epice“-ი იყო ქრთამი, საჩუქარი, რომელიც ჯერ ნება-ყოფლობითი, ხოლო XIV საუკუნის ბოლოდან სავალდებულო ხდება და კანონის ჩარჩოში ექცევა. მაგრამ როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში იგი კანონიერი გასამრჯელოს ხასიათს ატარებდა, იგი „მალარიჩი“ იყო⁵⁸ და მისი მიღებისათვის მოსამართლენი არა თუ ისჯებოდნენ, არამედ, პირიქით, უფლება ჰქონდათ ვინაც „epice“-ს არ გადაიხდიდა, მისი საქმე სასამართლოში არ გაერჩიათ.

XVIII საუკუნის ბოლო პერიოდიდან, და განსაკუთრებით XIX საუკუნის დასაწყისიდან, ფრანგულ სამართალში მკვიდრდება ტერმინი pot-de-vin-ი ე.ი. ქრთამი. ფრანგული ლექსიკონები ხაზს უსვამენ pot-de-vin-ის ორ მნიშვნელობას. ერთ შემთხვევაში იგი არის უკანონო გასამრჯელო, გინა საჩუქარი რაიმე საქმის გასარიგებლად და იგი დასჯადია, მეორე შემთხვევაში კი, დაშვებული, მიღებული ფორმაა, რომელიც დასჯას არ ექვემდებარება.

„Pot-de-vin-ი ეს არის ფულადი თანხა, საჩუქარი, რომელიც გადაიხდება ლეგალური ხელშეკრულების გარეშე, რათა მიღწეული იქნას ხელსაყრელი გარიგება (კადრს მიღმა, ე.ი. ფარულად, უკანონო საჩუქარი)⁵⁹“.

„Pot-de-vin-ი არის ფულადი თანხა, რომელსაც ერთი პირი აძლევს მეორე პირს მალულად, ხშირად არალეგალურად, რის სამაგიეროდაც ფულის მიმცემს ნებას რთავენ მარჯვედ წარმართოს და წარმატებით დაასრულოს თავისი საქმეები⁶⁰“.

Grand Larousse encyclopedique-ის მიხედვით pot-de-vin-ს რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს:

1. იგი არის ქრთამი, ფულადი თანხა, გადახდილი იმაზე მეტი, ვიდრე შესაბამისი ფასია ბაზარში, ის მიმართულია სამომავლო საქმისათვის.

⁵⁷ Grand Larousse encyclopedique. Librairie Larousse. Paris, T, 196, 609

⁵⁸ Ганшина К.А., французско-русский словарь, М, 1977, 660

⁵⁹ Grand usel Larousse dictionnaire encyclopedique. T IV, Larousse-Bordos, Paris, 1997, 5897

⁶⁰ Le Robert, Dictionnaire de la langue française, Nouvelle edition, Paris, 1996, 1741

2. იგი არის ქრთამი-სახუქარი იმ პიროვნებისათვის, ვისი მეშვეობითაც შუამავლობითაც აღწევენ უპირატესობას, წამატებებს საქმეში.

3. ზოგიერთ შემთხვევაში, „pot-de-vin“-ის მიცემა დაშვებულია ღიად. ე.ი. ქრთამის შეთავაზებაც და აღებაც დაშვებული ფორმაა⁶¹.

XIX საუკუნიდან ქრთამისა და მექრთამეობის აღსანიშნავად იხმარება აგრეთვე ტერმინი „corruption“-ი. კორუფცია ღათ. სიტყვაა და ნიშნავს წახდენას, გაფუჭებას, გარყენას, მოსყიდვას ფულითა და სახუქრებით⁶².

ფრანგულ სასაუბრო ენაში იხმარებოდა, ასევე ტერმინი „bakchich“-ი ქრთამი, რომელსაც ფეხის ქირას (pourboire-ს) უწოდებდნენ. ეს ტერმინი ფრანგულ ენაში შემოსულია თურქულ-არაბული ენებიდან და ნიშნავდა ქრთამს, სახუქარს, რაც ფულადი სახის იყო და გაიღებოდა მაღლიერების გამოსახატავად გაწეული სამსახურისათვის⁶³.

როგორც ვხედავთ, ფრანგულ სამართალსაც არ გააჩნდა ერთიანი ცნება ქრთამის შესახებ და მიუხედავად იმისა, რომ მას ხან „epice“-ი და მოგვიანებით, ხან „pot-de-vin“-ი ჰქვია, ერსადაიმავე შემთხვევაში გასამრჯელოც იყო და დანაშაულებრივი ქმედებაც.

⁶¹ Grand Larousse encyclopédique, t VIII, Librairie Larousse, Paris, 1973, 1649

⁶² Малинин. А.М., Латинско-русский словарь, М, 1952, 29

⁶³ Grand Larousse encyclopédique. Librairie Larousse. T 1, Paris, 1960, 846
et Grand Larousse encyclopédique, Librairie Larousse, T 8, Paris, 1963, 736

გ) ქრთამის ცნება ძველ რუსულ სამართალში

ქრთამის ერთიანი ცნება არ არსებობდა არც ძვ. რუსულ სამართალში. აქაც, ქრთამი განიხილებოდა, როგორც დანაშაული და როგორც საჩუქარი, საზღაური ან გადასახადი.

უნდა აღინიშნოს, რომ რუსულმა სამართალმა ქრთამის აღმნიშვნელი რამდენიმე ტერმინი იცის, თუმცა მათი შინაარსი კანონიერი თუ უკანონო სარგებლის მიღების თვალსაზრისით, უცვლელი რჩებოდა. იცვლებოდა, მხოლოდ ტერმინები. მაგალითად, XVIII საუკუნის დასაწყისამდე რუსეთის ისტორიის ჟამთაღმწერლები თუ სჯულმდებელი მეფეები, მათ მიერ შედგენილ მატიანეებსა თუ სამართლებრივ დოკუმენტებში, ქრთამის აღსანიშნავად იყენებდნენ ტერმინს – Посул-ს.

Посул-ი ეს არის მოსარჩელის ან მოპასუხის მიერ მოსამართლისათვის მიცემული გასამრჯელო, საფასური – ერთის მხრივ, ხოლო მეორეს მხრივ, მოსარჩელის თუ მოპასუხის მიერ მოსამართლისათვის მიცემული უკანონო გადასახადი, ქრთამი. 1397 წლის დვინის საწესდებო სიგელში ვკითხულობთ: „А самосуда четыре рубли, самосуд то: кто изымав татя с поличным, да отпустит, а себе посул возьмет, а наместники доведаются по заповеди, ино то самосуд, а опрочь того самосуда нет.” იქვე მე-8 მუხლში აღნიშნულია: „...а через поруку не ковати, а посула в железех не просити; а что в железех посул, то не в посул”⁶⁴.

Посул-ს – ქრთამს, როგორც კანონის დარღვევით აღებულ სარგებელს კრძალავს და მკაცრად სჯის ივანე III-ის და ივანე IV-ის სჯულდებები. ივანე IV-ის სამართლის წიგნის მიხედვით, მწერალი, რომელიც ქრთამის (посул-ს) აღებით შეადგენდა ყალბ განაწესს, დაწერდა გადაწყვეტილებას სასამართლოს გარეშე ან მთავრის უწყების გარეშე, ანდა დაამახინჯებდა მოსამართლის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილების შინაარსს ქრთამის აღებით, დაისჯებოდა საპყრობილეში ჩასმით. ქრთამის აღებით საქმეთა გარჩევა-გადაწყვეტას კრძალავს მეფე ალექსი მიხეილის ძის 1649 წლის „ძეგლისდებაც“, რომლის 5-9-ე მუხლები (რომლებიც იმეორებენ 1550 წლის სამართლის წიგნის ნორმებს) ეხებიან მოსამართლეთა მექრთამეობის საკითხს. მაგალითად, 1649 წლის ძეგლისდების მე-5 მუხლის მიხედვით: „Которой боярин, или Окольный, или думной человек или дьяк, или иной какой судья, истца или ответчика по посулом, или по дружбе, или по недружбе правого обвинит, виноватого оправит, а сыщется про то допряма: и на тех судьях взяти истцов иск втрое, и отдати истцу, да и пошлины и пересуд и правой десяток взяти на Государя на них же да за ту же вину у боярина, и у окольного, и у думного человека отняти честь”⁶⁵.

XVIII საუკუნიდან რუსულ სამართალში ქრთამის აღსანიშნავად ტერმინ посул-ის ნაცვლად მკვიდრდება ტერმინები: „мздоимство” და „лихоимство“.

„Мздоимство“-ს და „лихоимство“-ს საფუძველი ერთი და იგივეა: ქრთამის, სარგებლის (мзды-ის ან лихвы-ის) მიღება, მაგრამ მათ შორის განსხვავებაცაა.

⁶⁴ Судебники XV - XVI вв, Москва-Ленинград, 1952, 46

⁶⁵ Памятники русского права Царя Алексея Михайловича, 1649 г, М, 1957, 78

გრანატის ენციკლოპედიური ლექსიკონი განმარტავს: „მექრთამეობას ჩვენს სისხლს სამართლის კანონმდებლობაში ეწოდება ЛИХОИМСТВО, რომლის ქვეშაც მოიაზრება ყოველგვარი ქონებრივი სარგებლის კანონსაწინააღმდეგო მისაკუთრება იმ პირის მიერ, რომელიც იმყოფება სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივ სამსახურში“⁶⁶. ЛИХОИМСТВО-ს შინაარსს გამოხატავენ ტერმინები МЗДОИМСТВО და ВЫМОГАТЕЛЬСТВО, პირველი აღნიშნავს ЛИХОИМСТВО-ს დაბალ, მეორე კი მაღალ ფორმას. МЗДОИМСТВО ეწოდება სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივ სამსახურში მყოფი თანამდებობის პირის მიერ საჩუქრის მიღებას ისეთი ქმედებისათვის, რომელიც დაკავშირებულია მის სამსახურებრივ მოვალეობასთან, მაგრამ ისე, რომ არ ირღვევა კანონი, არ ირღვევა სამსახურებრივი მოვალეობები, ე.ი. პირი საჩუქარს, ქრთამს იღებს იმ მოქმედებების შესრულების თუ შეუსრულებლობისათვის, რომელიც მას სამსახურებრივად ისედაც ევალება. МЗДОИМСТВО დასჯადი იყო ყველა შემთხვევაში, არ ჰქონდა მნიშვნელობა ქრთამი, მოქმედების შესრულებამდე წინასწარ იქნებოდა აღებული თუ მოქმედების შესრულების შემდეგ. რაც შეეხება ЛИХОИМСТВО -ს,⁶⁷ როგორც აღვნიშნეთ, მის ქვეშ იგულისხმება საჩუქრის,

⁶⁶ Гранатъ. Энциклопедический словарь, Т IX, Кн. 10, М, 1913, 39

⁶⁶ Гранатъ. Энциклопедический словарь Т IX, кн 10, М, 1913, 46. აღსანიშნავია, რომ ქართული სამართლის ძეგლების რუსულ თარგმანებში ტერმინი „ქრთამი“ თარგმნილია, როგორც „ლიხოიმство“ ან „მზდოიმство...“ მაგალითად, დ. ბაქრაძე, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის თარგმნისას იყენებს, სწორედ ტერმინ „ლიხოიმство“-ს. „Въ ней судили и рядили по собственному своему мудрованію ... а нькоторые по лихоимству, кому какъ было угодно“ (стр.1) «... Но если судья по лихоимству, по родству, по дружбѣ, по боязни, по пристрастію или по враждѣ предпочтеть одного другому, то ему уже невозможно соблюсо правосудія. Ни отъ неправаго, ниже отъ праваго не должень судья желать и принимать мзду, въ противномъ случѣ онъ возложить себѣ тяжкая бремя на рамена (стр. 4) საინტერესოა, რომ დ. ბაქრაძე „ბექა-ადბუღას სამართლის წიგნის“ თარგმნისას მუხლში, სადაც საუბარია ქრთამზე როგორც კანონიერ გასამრჯელოზე, ქრთამს თარგმნის ტერმინით «Подарок» მაგ: «Если кто за испрошеніе другому у господина милости или за какое одолженіе возтметъ в подарокъ движимое или недвижимое именіе то никто уже другой не в праве требовать онаго обратно. (Присяга обыкновенно полагається в случае недостатка доказательствъ) и посему ежели при доносе о принятіи подарка получившіи оный не присягнетъ, то должень возвратить подарокъ (стр. 115) ტერმინ «Подарок»-ის გამოყენებით დ. ბაქრაძემ საზი გაუსვა იმას, რომ ქართულ დედნურ ტექსტში ნახვარი ტერმინი „ქრთამი“ უკანონო გასამრჯელო არ არის, არამედ იგი კანონიერი გასამრჯელოა. ამიტომ მისი თარგმნა „Мзды-ის ან „Лихвы“-ით არასწორი იქნებოდა, მაგრამ მოსამართლის მიერ უკანონო საქმისათვის აღებულ „ქრთამს“ და ქრთამად აღებულ საგნებს მუხლ 91-ში თარგმნის როგორც „мздоимство“-ს და Лихвы-ს (გვ. 116). მოსეს სამართალში „ნუ გარდასდრეკ სასჯელისა, ნუცა სჯიდე თუაღლებით, ნუ მიიღებ ქრთამსა, რამეთუ ძლუენმან და ქრთამმან დაუყენეს თუაღნი ბრძენთანი და გარდააქცინის სიტყუანი სამართლისანი (იხ. დოლიძე გ. I. მოსეს სამართალი გვ. 109) დ. ბაქრაძეს თარგმნილი აქვს შემდეგნაირად: «Суди не возмуть даров дары ибо ослыпляють очи мудрыхъ и отмьшуть словеса праведныхъ (стр. 149) მაშასადამე, ქრთამი აქ თარგმნილია, როგორც „Дары, როგორც დანაშაულებრივი ქმედების აღმნიშვნელი ტერმინი. იგივე ადგილი ებრაულ ენციკლოპედიაში შემდეგნაირად არის მოცემული: «ибо взятка ослыпляетъ зрячихъ и изращаетъ слова правыхъ“ (Еврейская Энциклопедия» т.10 ред. Гарков и каценельсона.) მოტანილი ადგილის შინაარსიდან გამომდინარე „Дары“-იც და «взятка»-ც ერთი და იგივე დანაშაულებრივი ბუნების აღმნიშვნელ ტერმინებად არიან გამოყენებული. ბერძნული სამართლის ტექსტის თარგმნისას „ქრთამის“ როგორც დანაშაულებრივი მნიშვნელობის გამოსახატავად იხმარება „Лихоимство.“ „Вельжисамъ наджисить не дапускать судей до лихоимства, но искоренять иное, и бо за суд опройзводство не следуетъ приниматьъ более того, что определено царями» (стр. 224).

მაშასადამე, ქართული სამართლის ძეგლებში გამოყენებული ტერმინები „ქრთამი“, „ძღვენი“, რომლებიც დანაშაულებრივი ქმედებისათვის გადაიციმოდა, რუსულად თარგმნილია როგორც „ლიხოიმство“ და „მზდოიმство“ ე.ი. იმ ტერმინებით, რომლებიც მყარად არიან დაფუძნებული რუსულ სამართალშიც და ზეპირმეტყველებაშიც, XX საუკუნის დასაწყისამდე. აგრეთვე, იშვიათ შემთხვევაში გამოყენებულია ტერმინები «дары»-ი და «подарокъ»-ი ხოლო „ძღვენი“, „გასამრჯელო“, „საჩუქარი“, რასაც კანონიერი, ნებადართული შინაარსი ჰქონდა, თარგმნილია ტერმინით «подарокъ». რაც შეეხება ტერმინ «взятка» -ს, ქართული სამართლის ძეგლების

ქრთამის მიღება, ისეთი ქმედების შესრულების თუ შეუსრულებლობისათვის, რომელიც დაკავშირებულია თანამდებობის პირის მიერ კანონის დარღვევასთან, თავისი მოვალეობების შეუსრულებლობასთან ან სამსახურებრივი უფლებამოსილების გადამეტებასთან ე.ი ЛИХОИМСТВО-ს დროს აუცილებელია, პირმა, რომელიც იმყოფება სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივ სამსახურში ქრთამის აღებით შეასრულოს ისეთი მოქმედება, რომელიც მას არ ევალება, ან პირიქით, დაარღვიოს კანონის და მოვალეობათა მოთხოვნები და არ შეასრულოს გარკვეული მოქმედებანი. მაშასადამე, ЛИХОИМСТВО-ს და МЗДОИМСТВО-ს შორის მთავარი მსგავსება მდგომარეობს მასში, რომ მათ საფუძვლად უდევთ სარგებლის, ქრთამის (МЗДЫ-ის ანდა ЛИХВЫ-ის) მიღება, ხოლო განსხვავება არის ის, რომ МЗДОИМСТВО-ს დროს კანონის მოთხოვნები არ ირღვევა და პირი ქრთამს იღებს ისეთი მოქმედების შესრულებისათვის, რომელიც მას სამსახურებრივად ისედაც ევალება, მაშინ, როდესაც ЛИХОИМСТВО -ს დროს ადგილი აქვს კანონის დარღვევას, თანამდებობის პირის მხრიდან სამსახურებრივ უფლებამოსილებათა გადაჭარბებას, კანონის დარღვევას თანამდებობრივი მდგომარეობის გამოყენებით და სხვა ამგვარ ქმედებებს, რათა დაკმაყოფილებული იქნას ქრთამის მიმცემის მოთხოვნები.

МЗДОИМСТВО-ზე და ЛИХОИМСТВО-ზე მკაცრად დასჯადია ВЫМОГАТЕЛЬСТВО, როცა თანამდებობის პირი, სახელმწიფო მოხელე თავისი მდგომარეობის გამოყენებით, დაშინებით ან ძალადობით ანდა უკანონო გადასახადებისა და ჯარიმების დადგენით, აიძულებს სხვებს მიაღწიონ მას საჩუქრები და მიიღოს დიდი სარგებელი.

ტერმინი „ВЗЯТКА,” როგორც იურიდიული ცნება რუსულ სამართალში მოგვიანებით შემოდის და იგი ცვლის მანამდე არსებულ ყველა ტერმინს, რომელიც კი ქრთამის აღსანიშნავად იხმარებოდა. თუმცა ი. ლიპარდი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ სიტყვა „ВЗЯТКА”, რომლიდანაც წარმოიშვა მექრთამეობა – „ВЗЯТОЧНИЧЕСТВО” რუსეთში შემოვიდა თათართა უღლის დროს. ქრთამი, მექრთამეობა გულისხმობს მმართველი ძალების მხრიდან ხელისუფლების ბოროტად გამოყენებას და გამორჩენის, სარგებლის მიღების მიზნით, უკანონო მოქმედების ჩადენას. თუ ამ განმარტებიდან გამოვალთ, მაშინ მექრთამეობა რუსეთში წარმოშობილა გაცილებით ადრე, ჯერ კიდევ X–XII საუკუნეებში, როცა მთავრის ხელისუფლების წარმომადგენლები „დრუჟინიკები“ (რაზმელები), უშუალოდ ხელმძღვანელობდნენ რა მთავართა მმართველობის ყველა დარგს, დათარეშობდნენ და ხალხს ავიწროებდნენ მძიმე გადასახადებისა და „საჩუქრების“ აკრეფით.⁶⁸ ასევე იტანჯებოდა რუსეთის მოსახლეობა სასამართლო გადასახადებითა და გამოძალვით მთავრის მსახურეული პირებისაგან XII საუკუნეშიც და შემდგომ საუკუნეებშიც. მაგრამ ტერმინი „ВЗЯТКА“, რომელიც ქრთამის შინაარსთან იქნებოდა

თარგმნისას, არ გვხვდება არც კანონიერი და არც უკანონო ქრთამის აღსანიშნავად. ეს ალბათ იმით აიხსნება, რომ XX საუკუნის დასაწყისამდე ტერმინი «ВЗЯТКА» ნაკლებად დამკვიდრებული ტერმინი იყო, როგორც წერილობით, ისე ზეპირმეტყველებაში.⁶⁷

67. Баградзе Д. 3, Сборник законовъ грузинскаго царя Вахтанг VI, Тифлисъ, 1887, 1. 4. 115 116. 109. 149. 224

დაკავშირებული, არ გვხვდება ამ პერიოდისათვის და მექრთამეობას გამოხატავდნენ ის ტერმინები, რომელზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

როგორც აღვნიშნეთ, ვერც რუსული სამართალი ასცდა ქრთამის ორგვარ ბუნებას. ის გვხვდება, როგორც დანაშაული ერთის მხრივ, და მეორე მხრივ, როგორც კანონიერი გასამრჯელო. მაგალითად, მართალია, მოსამართლეებს ეკრძალებათ ქრთამის აღებით საქმეების გარჩევა-გადაწყვეტა, მაგრამ ძველი რუსული სამართლის „Русская Правда“-ს მიხედვით, მოსამართლეებისათვის დაწესებულია საჩუქრების ანუ გასამრჯელოს მიცემა გარკვეული მოქმედებათა შესრულებისთვის. „Русская Правда“-ს 86-მუხლი ადგენს გასამრჯელოს ოდენობას იმ მოსამართლეებისთვის, რომლებიც ესწრებოდნენ ეჭვიანილის რკინით გამოცდის პროცესს. სამართლიანობის დასაცავად, რკინით გამოცდის დროს აუცილებელი იყო მოსამართლეთა მხრიდან მეთვალყურეობა. მეთვალყურეებად, უფრო ხშირად, გამოდიოდნენ მოსამართლის თანაშემწეები და მისდამი დაქვემდებარებული პირები Мечник-ები, Метельник-ები და სხვები, რომლებსაც ეძლეოდათ სათანადო გასამრჯელო გადასახადის სახით, და რომელიც სავალდებულო ხასიათისა იყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ე.ი. ამ პირების მონაწილეობის გარეშე რკინით გამოცდა ვერ ჩატარდებოდა.

გარდა აღნიშნულისა „русская правда“-ს 107-ე მუხლი ითვალისწინებს, აგრეთვე მოსამართლეებისათვის საქმის გარჩევისას, აუცილებელ გასამრჯელოს. მაგალითად, მხარეები ვალდებული იყვნენ საქმის გარჩევისას მოსამართლეებისთვის, დახარჯული დროისა და გაწეული სამსახურისთვის, გადაეხადათ გადასახადი და ეს მხარეებს ქრთამის მიცემად, ე.ი. დანაშაულად არ ეთვლებოდათ. მაშასადამე, „საქმის გარჩევა-გადაწყვეტის დროს აღებული სასამართლო გადასახადები კანონით განიხილებოდა როგორც გასამრჯელო, როგორც საზღაური მოსამართლეებისათვის. ეს გასამრჯელო გამოიხატებოდა როგორც გარკვეული ფულადი დაჯილდოება პირისა, რომელიც კი მონაწილეობას იღებდა საქმის სასამართლო გარჩევაში. გარდა ამისა, კანონი ადგენს გადასახადების ოდენობას საქმეთა სირთულის მიხედვითაც, და აგრეთვე, უთითებს მოხელეთა იმ წრეს, რომლის სასარგებლოდაც უნდა იქნას შეტანილი გადასახადი მხარეების მიერ, იმ როლის გათვალისწინებით, რა როლსაც ასრულებდნენ მოსამართლენი და მისი თანაშემწეები სასამართლო პროცესის დროს. გადასახადები აიღებოდა ნებისმიერი საქმიდან, მიუხედავად სარჩელის ღირებულებისა.“⁶⁹

ქრთამი, როგორც გასამრჯელო შენარჩუნებულია XV საუკუნეშიც. ამავე საუკუნის მეორე ნახევრის მოსკოვის სიგელებში აღნიშნულია, რომ посул—ი ეს არის მოსარჩლის თუ მოპასუხის მიერ მოსამართლისათვის მიცემული გასამრჯელო: „.. а посулят большему наместнику, а двема третником то же; а тиуну великого Князя что посулят“⁷⁰.

ქრთამის, როგორც გასამრჯელოს ბუნება ასევე შენარჩუნებულია XVIII-XIX საუკუნის ძველ რუსულ სამართალშიც. მაგალითად, „МЗДОИМСТВО“ და „ЛИХОИМСТВО“ „სასჯელთა დებულების“ მიხედვით,

⁶⁹ Русская Правда, М, 1958, 58

⁷⁰ Судебники XV-XVI вв, Москва-Ленинград, 1952, 46

მართალია, დასჯადი ხასიათისაა, მაგრამ იგივე „სასჯელთა დებულებაში“ მითითებულია, რომ თუ საჩუქრის, სარგებლის – „МЗДЫ“-ის მიღება, არ არის დაკავშირებული სამსახურებრივ მოვალეობასთან, არ ითვლება დანაშაულად. მაგალითად, კერძო მომსახურებისათვის, რაც შეიძლება ასახულიყო განცხადების შედგენაში, ქაღალდის გადაწერაში, კონსულტაციების გაწევაში და ა.შ. ასეთი მოქმედებებისათვის მიცემული საჩუქარი თუ ძღვენი არის არა დანაშაულობრივი, არამედ გასამრჯელო შესრულებული სამუშაოსათვის.

სისხლის სამართლებრივ დანაშაულად არ თვლის „სასჯელთა დებულება“ აგრეთვე თანამდებობის პირის მიერ МЗДЫ“-ის მიღებას სამსახურებრივი მოქმედების შესრულების შემდეგ, თუ არ ყოფილა წინასწარი შეთანხმება ქრთამის ამღებსა და დამსახურებელს შორის. ასეთს, „საჯელთა დებულება“ მიაკუთვნებს უბრალო დისციპლინარულ დარღვევას.⁷¹

⁷¹ Гранать, Энциклопедический словарь, Т 9, кн 10, М, 1913, 39

დ) ქრთამის ცნება ძველ სომხურ სამართალში

ჩვენს მეზობელ სომხეთის სახელმწიფოში ქრთამის (კაშარაქ) შინაარსის გასარკვევად დიდი მნიშვნელობა აქვს 1265 წლის სპარაპეტ სმბატის „სჯულდებას“. „სჯულდების“ შედგენის დროს სმბატს უსარგებლია პირველი დედნური წყაროებით, როგორცაა: „მხითარ გოშის სჯულდება“, „სომხური საეკლესიო სამართლის კანონები“, ჩვეულებითი სამართლის ნორმები და მათ საფუძველზე შეუქმნია სრულიად ახალი იურიდიული ძეგლი, რომელსაც სომხეთის სახელმწიფოსთვის პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა; სმბატის სამართლის ძეგლის მიხედვით ქრთამი დანაშაულებრივი ხასიათისაა. მასში მოცემულია სპეციალური მუხლები, სადაც გამოკვეთილია ქრთამის დანაშაულებრივი ბუნება. „სჯულდების“ სათანადო მუხლები, კატეგორიულად, მოითხოვენ იმ მექრთამე საერო თუ სასულიერო მოსამართლეების მკაცრად დასჯას, რომლებიც ქრთამისათვის მართლმსაჯულებას გაამრუდებდნენ. „როდესაც დამტკიცდება, რომ საერო თუ საეკლესიო მოსამართლე გაყიდის ღმერთის მართმსაჯულებას ქრთამისათვის, ასეთი უნდა გადააყენონ მოსამართლის სკამიდან და უნდა დაისაჯოს იგი როგორც ღმერთის გამყიდველი, იმიტომ, რომ მან გაყიდა ღმერთის მართლმსაჯულება, როგორც იუდამ გაყიდა ღმერთი“⁷², ხოლო როგორ უნდა დასჯილიყო მექრთამე მოსამართლე, ამის შესახებ „სჯულდების“ 48-ე პარაგრაფში აღნიშნულია: ჯერ ერთი, მექრთამე მოსამართლე გადაყენებული უნდა იქნას მოსამართლის სკამიდან, ამასთანავე, მას უნდა ჩამოერთვას ყველა ღირსება „შემდეგ მეფემ ანდა ბარონმა უნდა მიუსაჯოს მას ცეცხლში დაწვა და უნდა მოხდეს მთელი მისი ქონების კონფისკაცია, იმიტომ, რომ უკეთესია ყველაფერი მისი ეკუთვნოდეს სამეფო ხაზინას, ვიდრე უნამოსო მღვდლის შვილებს.“⁷³

სმბატის „სჯულდება“ ქრთამს უწოდებს ისეთ საჩუქარს, სარგებელსა თუ საზღაურსაც, რომელიც მიღებული იქნება ურწმუნო მღვდლების მიერ გარდაცვლილის დასასაფლავებლად ადგილის მიცემისათვის, საფლავის ადგილის გამოყოფისათვის, აგრეთვე ზიარებისა თუ წირვისათვის.

როგორც სმბატის სამართლის ძეგლიდან ჩანს, ზემოთაღნიშნული ქმედებებისათვის სარგებლის თუ საზღაურის მიღებას, კანონიერი სახე გააჩნდა გარკვეული დროის განმავლობაში. ეს იყო ერთგვარი სახის გადასახადი, რომელიც აუცილებლად უნდა გადაეხადა გარდაცვლილის პატრონს, რათა მიცვალებული დაესაფლავებინა, რათა მღვდელს ზიარება და წირვა ჩატარებინა ე.ი. იმისათვის, რაც ღმერთის მსახურს საზღაურის გარეშე უნდა შეესრულებია, იღებდა გადასახადს, როგორც კანონიერ გასამრჯელოს. მაგრამ სმბატმა ამ ჩვეულებას „უკანონო ჩვეულება“ უწოდა, რადგან იგი მომდინარეობდა არა წინაპრებისაგან, არამედ შემოღებული იყო ურწმუნო მღვდლებისაგან. ამიტომ § 47-ში მიუთითა, ის, ვინც საფლავის მიწის მიცემისათვის, ზიარებისა თუ წირვისათვის ქრთამ-საზღაურს, ქრთამ-გასამრჯელოს აიღებს, „დაწვან და ქვებით ჩაქოლონ, როგორც უნდონი, იმიტომ, რომ ისინი ატარებენ

⁷² Судебник Смбага Спарапета (Гундстабля). 1265 г., Ереван, 1971, 59

⁷³ იქვე, 85

არასწორ და უკანონო ჩვეულებას. საფლავისათვის ფულის აღება არის ახალი გადასახადი და ახალი შემოდებული, რომელიც მოდის არა წინაპრებისაგან, არამედ ურწმუნო ხალხისაგან⁷⁴.

ამრიგად, თავში „ქრთამის ცნებისთვის“ შესწავლილი მასალის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქრთამს, როგორც ცნებას უძველესი დროიდან ეყრება საფუძველი.

თითქმის ყველა ხალხის ენასა და კანონდებლობაში XIX საუკუნის ბოლომდე, კანონიერი თუ უკანონო ქმედებების აღსანიშნავად, არ არსებობდა ცალკე ტერმინები და ცნება „ქრთამის“ ქვეშ მოიაზრებოდა მოქმედებათა როგორც დანაშაულებრივი ბუნება, ასევე კანონიერი შინაარსიც.

ერთ შემთხვევაში სახელმწიფო მოხელეებს და სამართლის მსახურებს, თუ ქრთამის აღება და მით საქმის არასწორად გადწყვეტა დანაშაულად ეთვლებოდათ, და მექრთამეთათვის სამართალიც, საკმაოდ, მკაცრ სასჯელებს ითვალისწინებდა, მეორე შემთხვევაში, იგივე ქრთამი ერქვა გადასახადებს, კანონიერ გასამრჯელოს, აღებულს შესრულებული სამუშაოსთვის, ქონების შეძენის დროს გადახდილ ფასს, მირთმეულ საჩუქარს და ა. შ.

ე. ი. ქრთამის ცნება ძველ ქართულ სამართალში ორგვარი მნიშვნელობით წარმოგვიდგება. იგი იყო როგორც დანაშაულის და როგორც კანონიერ მოქმედებათა აღმნიშვნელი ცნება.

⁷⁴ Судебник Смбата Спарапета (Гундстабля). 1265 г., Ереван, 1971, 84

თავი მეორე

ქრთამი საქართველოში მოქმედი სამართლის ძეგლების მიხედვით

1. ქრთამი ქართული საერო სამართლის წიგნების მიხედვით.

ა) ქრთამი ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით

XVIII საუკუნის I მეოთხედში, ვახტანგ VI თაოსნობითა და უშუალო მონაწილეობით შეიქმნა სამართლის წიგნი, რომელიც ქართლის სამეფოსათვის იყო განკუთვნილი, მაგრამ იგი მალე მთელ საქართველოში გავრცელდა და „საქართველოს სამართლად“ იქცა. „საქართველოს სამართლად“ ქცეული ვახტანგ მეფის კანონთა კრებული მოქმედი სამართალი იყო XVIII საუკუნის I მეოთხედიდან, ვიდრე XIX საუკუნის I ნახევრის ჩათვლით. სჯულმდებელ მეფეს სამართლის წიგნის შემუშავება, და მეტად რთული და საპასუხისმგებლო საქმიანობის დაწყება დასჭირდა იმიტომ, რომ მის დროინდელ ქართლში, და მაშასადამე, მთელ საქართველოში განუკითხაობა იყო გამეფებული. ქვეყნის ეკონომიკურმა თუ ფიზიკურმა გაჭირვებამ უარყოფითად იმოქმედა საზოგადოების ზნეობრივ მხარეზე. განუკითხაობის ფონზე სამართალი აღარ სამართლობდა. ვისაც და როგორც უნდოდა, საქმეს ისე არჩევდა და წყვეტდა. უფრო მეტიც, უსინდისობა ყოველ ფეხის ნაბიჯზე თავისუფლად დათარეშობდა. მექრთამეობა – ეს საშინელი სენი მოდებული იყო მთელ სასამართლო სფეროზე. მოსამართლენი ქრთამის გარეშე საქმეებს აღარ არჩევდნენ, მაგრამ თუ არჩევდნენ, არასწორად. ქვეყანა მართლაც იღუპებოდა: „იყო ქუეყანა ესე ქართლსა ყოვლითურთ კეთილითა შემკულ და შეზავებულ, ხოლო ცვალებითა დღეთა და ვითარებითა ჟამითა თვით სიბრძნითა და თავით თვისით სჯიდენ და განაგებდნენ, ვიეთნიმე მოყვსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორიდებით, ვიეთნიმე ღმრთის ურუდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამთათა, ვითარცა ენებათ, სჯიდენ“⁷⁵ ამგვარი ვითარების გაგრძელება აღარ შეიძლებოდა რა, საქართველოს ჯანიშინმა და გამგებელმა, ბატონიშვილმა ვახტანგმა გადაწყვიტა შეექმნა უსამართლობის დამმუხრუჭებელი სამართლის წიგნი, რისთვისაც მეფემ შეკრიბა ერთგული და მცოდნე ადამიანები და „კითხვითა ჭკუათა მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთათა“⁷⁶ რჩევით შეიმუშავა კიდევ.

ვახტანგ VI მიერ სამართლის წიგნის შედგენა, უწინარეს ყოვლისა, მიზნად ისახავდა წესრიგის დამყარებას იმ ქაოსში, რომელიც ცალკეული სათავადოებისა და ქართლის მთელი სამეფოს სასამართლო წარმოებაში სუფევდა.

⁷⁵ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981, 174

⁷⁶ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 47

ამგვარად, XVII-XVIII სს. მიჯნაზე, ქართლში მდგომარეობა მეტად რთული იყო. გამეფებული მექრთამეობისა და მართლმსაჯულების დაცემის ფონზე, ურჩი და თავნება ფეოდალები მეფის ხელისუფლებას აღარ ემორჩილებოდნენ და თავიანთ სამფლობელოებში იმგვარად აწარმოებდნენ სამართალს, როგორც მოესურვებოდათ. მოსამართლენი საკუთარი არშინით ზომავდნენ ცოდვა-მადლის სიგრძეს და სიგანეს. თემიდას სასწორს იქითკენ ხრიდნენ, ვინც ძღვენითა და საჩუქრებით მათ გულს მოიგებდა.

საკოდიფიკაციო კომისიის მიერ სამართლის წიგნის შემუშავება და ვახტანგ VI-ს სასამართლო ხელისუფლებისადმი ზრუნვა, მართლაც, რომ დროული პროცესი იყო. თვით მეფე, სამართლის წიგნის დასაწყისში ამბობს: „ამით უფრო ვიქმნეთ მიზეზ წიგნისა ამისა, რამეთუ აღრავინ განდრიკოს სასწორსი სამართლისა ქრთამით, გინა მოყვასობით ანუ სხვეფრივ რითმე მიდგომითა-ო.“⁷⁷

სამართლის წიგნის შედგენა და სამართალწარმოების პრაქტიკაში საერთო წესების დამკვიდრების ცდა მიზნად ისახავდა ასევე მეფის ხელისუფლების განმტკიცებას. ვახტანგ ბატონიშვილი თავის განზრახვას არ მალავს და აშკარად ამბობს: „თუ მეფეს მეფობა შეეძლოს, ქნას ... შეუძლებლად მეფობას უქნელობა სჯობს და ხელის აღება-ო.“⁷⁸

სჯულმდებელი მეფის სამართლის წიგნთა კრებულში მოთავსებულია არამარტო საკუთრივ “სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა”, რომელიც როგორც ავლნიშნეთ, მეფემ „ჭკუათა მყოფელთა“⁷⁹ კაცებთან ერთად შეადგინა, არამედ სხვა სამართლის წიგნებიც, როგორც ქართული, ასევე ქართულად ნათარგმნი უცხოური სამართლის ძეგლები, რომლებიც მოქმედი კანონები იყო და რომლებითაც აღრიდანვე ხელმძღვანელობდნენ ქართულ სასამართლო წარმოებაში. ესენია: „პირველ დაბადებისა“ მოსეს მიერ ქმნილი სამართალნი, და კვალად ბერძენთა და სომეხთა სამართალთა წიგნთაგან გარდმოთარგმნებული, ეგრეთვე კათალიკოზისა, მეფის გიორგისა და ბექას განხილებული სამართლები“.⁸⁰

ვახტანგ VI არ ზღუდავდა სამართლის მსახურთ, გინდათ თუ არა მარტოდენ ჩემი სამართლის წიგნით იხელმძღვანელებო, პირიქით, იგი აღნიშნავდა: „ესე წიგნი ასრე არ დამიწერია და არც ვიხიეებ, რომე არა აკლდეს რა,“⁸¹ ამიტომ „იგულეთ და იგულისმოდგინეთ, და რომელიც გენებოს და უმჯობეს გიჩნდესო, მით სჯიდეთ და სამართალსა მართალსა იქმოდეთ-ო“.⁸² მაგრამ იმ შემთხვევისათვის, როცა სასამართლო კაზუსის შესაბამისი ნორმა მოცემული იქნებოდა როგორც ეროვნული, ისე ქართულად ნათარგმნი უცხო სამართლის წიგნებში, მოსამართლეს საქმის გადაწყვეტისას, უპირატესობა უნდა მიეცა საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნისთვის, ხოლო როცა ეროვნული კანონმდებლობის ძეგლებში, პირველ რიგში კი, ვახტანგის სამართლის წიგნში, ასეთი ნორმა გათვალისწინებული არ იქნებოდა, მოსამართლეს

⁷⁷ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 175

⁷⁸ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 176

⁷⁹ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 47

⁸⁰ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 174

⁸¹ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 176.

⁸² ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 175.

უნდა ეხელმძღვანელა კრებულში შეტანილი უცხო კანონმდებლობის ნორმებით.

ვახტანგის სამართლის წიგნი მართლმსაჯულების მიზნებისა და პრინციპების გადმოცემით იწყება. პირველსავე მუხლში ბატონიშვილი მოსამართლეებსა და მსაჯულებს აუწყებს, რომ ამ ქვეყნად ყოველგვარი უბედურების მიზეზი უსამართლობაა, რომელიც „ამ სოფელს კაცს უბედოდ აღმოჰყვების და გარდაავლინებს, დღეთსიგრძეობას მოუკლებს, ქვეყანას აუოკრებს, ცანი ცვარს დააკლებენ და ქვეყანა-ნაყოფს, ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წაარწყმედს და საუკუნო სატანჯველს დაუშკვიდრებს-ო.“⁸³

სჯულმდებელმა მეფემ თავის სამართლის წიგნში ჩამოაყალიბა სამაგალითო მოსამართლის ნიშან-თვისებები: „მოსამართლე დიდად მხსრეკელი, მომხდუარი, გამოძიებელი, გონება-აუჩქარებელი, დაწყნარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმგდები, გამსინჯავი, მოჩივრის მოადის მომცდელი და სხვისაც მკითხველი, მოწმის მძებარი უნდა იყოს, უქრთამო, ღვთის მოშიში“⁸⁴, ასეთი თვისებით სრულყოფილი უნდა ყოფილიყო, ვახტანგის აზრით, სამაგალითო მოსამართლე, მაგრამ, სამწუხაროდ, ქართლში, იმ პერიოდისათვის, ამგვარი ნიშან-თვისებების მქონე მოსამართლენი თითქმის არ იყვნენ.

ვახტანგ VI დროინდელი ქართლი და, მთლიანად, საქართველო ფეოდალური ქვეყანა იყო, რომელსაც სათავეში მეფე ედგა, მეფე, რომელსაც ყველა სახელმწიფო ხელისუფლება გააჩნდა, მათ შორის მართლმსაჯულებაც. მეფეა უზენაესი მსაჯული. მაგ: ვახტანგ VI, როგორც ქართლის განგებელი და მეფე, იმავდროულად, სამეფოს უზენაესი მსაჯული, „ოთხშაბათსა და პარასკევსა დაჯდის სამდივნოსა სახლსა, განაგებდა სამართალსა მცირეთა და დიდებულთა თანა“⁸⁵. სხვა პირებს საქმის გარჩევის და სამართალწარმოების უფლება მეფისაგან ჰქონდათ მინიჭებული. მეფე საგანგებოდ არჩევდა ადამიანებს, მოსამართლეობის უფლება რომ მიენიჭებინა. მოსამართლედ დასანიშნი პირი 40 წელს გადაცილებული უნდა ყოფილიყო და, ამასთან, ეკონომიურადაც ძლიერი. თუ ბერძნულ და სომხურ სამართალს მოსამართლედ დასანიშნი პირის ასაკად 25 წელი მიაჩნდათ, ვახტანგ VI-ემ 40 წელი განსაზღვრა, რადგან 40 წლის ჭკუადამჯდარი, სერიოზული და ცხოვრებაგამოცდილი მოსამართლე ძნელად თუ მოექცეოდა ქრთამის გავლენის ქვეში, მას მეტი შეგნება და დავის გადაწყვეის მეტი უნარი ექნებოდა. „ხემღწიფემ ასეთ კაცს უნდა უბრძანოს, რომე ორმოცს წელიწადს იქით იყოს“⁸⁶. მეფეს უნდა ეზრუნა მოსამართლისათვის სამუშაო პირობების შექმნაზე, ეზრუნა მის მატერიალურ მდგომარეობაზე, რათა ღარიბ მოსამართლეს ქრთამის აღებაზე არ ეფიქრა და სამართალი არ გაემრუდებინა. მოსამართლეს თუ სიღარიბე შეაწუხებდა ღმერთის შიში გაუქრებოდა, მეფისადმი პატივისცემა დაეკარგებოდა: „არც დიად, სიღარიბე აწუხებდეს, თორემ მოტყუებება, ღ-თის მოშიში იყოს-ო“⁸⁷

⁸³ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 176

⁸⁴ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 177

⁸⁵ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 20

⁸⁶ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 247

⁸⁷ იქვე

მოსამართლისათვის დიდი მანკიერება იყო ქრთამის აღება. ყურადღებით უნდა ყოფილიყო მოსამართლე, რათა „არც მტყუანსა და არც მართალზე“⁸⁸ ქრთამი არ აეღო, რადგან ამით დიდ ცოდვას აიკიდებდა, დანაშაულს ჩაიდენდა და ღმერთს განარისხებდა. „მოსამართლე თუ ან ქრთამითა, ან მოყვასობით, ან მუსაიბობით, გინა შიშით ანუ თუ სიყვარულით და ანუ მტერობით ერთს მეორეზე მიუდგა-არ იქნების და არც სამართალი მოკლები-ო.“⁸⁹

მოსამართლეს უამრავი საქმე ჰქონდა. ამიტომ ყოველ საქმეზე წასვლა და სიტუაციაში გარკვევა მას გაუჭირდებოდა. არადა, მომჩივრებს, ხშირად, „ერთს მეორეში მიხლომა ან სამძღვრის ცილება რომ გარდეკიდებოდათ“⁹⁰, აუცილებელი ხდებოდა მდივანბეგის წასვლა, და ადგილზე ვითარების გარკვევა. ამიტომაც, დავა, შეძლებისდაგვარად, სწრაფად და სწორად, რომ გადაეწყვიტა, მოსამართლეს უფლება ეძლეოდა დამხმარე პირები აეყვანა, რომლებსაც, საჭიროებისამებრ, გამოიყენებდა, გააგზავნიდა, „გასინჯე, მოკითხული ქენო და მართალი ამბავი მოგვიტანეო“⁹¹, რადგან „გაგზავნილი მოსაქმის“ მოტანილ ამბავზე დიდად იქნებოდა და იყო კიდევ დამოკიდებული საქმის გადაწყვეტა, მოსამართლე უნდა ცდილიყო, იასაული და სხვა დამხმარე პირები მასავით პატიოსანი, ალლოიანი, უქრთამო და მართლისმთქმელნი ყოფილიყვნენ, რადგან „თუ იმ იასაულმა ღ-თი გმო და ქრთამით მოსამართლეს მრუდი ამბავი მოუტანა.“⁹² მოსამართლე სამართალს გაამრუდებდა. დამხმარე პირი მოსამართლეს შეიძლება რამდენიმე ჰყოლოდა, ამაში კანონი მას არ ზღუდავდა. მთავარი იყო, რომ ისინი უქრთამობით, ჭკუით და პატიოსნებით გამორჩეულნი ყოფილიყვნენ: „მდივანბეგს, გინა სხვას მოსამართლეს, ამგვარის საქმისათვის სხვარიგი ჭკუის მყოფელი, უქრთამო, მართლის მთქმელი, სიმართალზე ცნობილი იასაული ჰყვანდეს და ის გაგზავნოს, და დამხმარებელი და გაწყრომაზე დასაჭერეილად გასაგზავნი იასაულები სხვა უნდა ყვანდეს და იმას გაგზავნიდეს-ო.“⁹³

სამართლის წიგნის 99-ე მუხლში, ვახტანგ მეფე მოსამართლეების განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაპყრობდა გაყრის საქმის გარჩევას. ოჯახის წევრებს შორის გაყრა ადვილი არ იყო. გაყრის მონაწილენი რომ კმაყოფილნი დარჩენილიყვნენ, მოსამართლისათვის არ უნდა შეემჩნიათ რომელიმე მათგანისადმი მიდგომა, გამოსარჩლება, ძღვენის აღებით, ქრთამის მიმცემის სასარგებლოდ ინტერესის გამოჩენა, რადგან არასწორი მიდგომით ჩატარებული გაყრა, შეიძლება მიზეზი გამხრადიყო ოჯახის წევრთა ურთიერთხუბისა და წაკიდებისა: „მოსამართლეს თავად ყოველს სამართალში სიფრთხილედ და უქრთამობა მართებს, და ნამეტნავად ამაში, რომ გაყრა ძნელი საქმე არის და გარდაწევას, სარჩლობას, ქრთამს, უსამართლობას, მოსამართლე უფრთხილდეს და ერიდებოდესო.“⁹⁴ იმის შემდეგ, რაც მოსამართლენი საქმეებს გაარჩევდნენ და განაჩენს დაადგენდნენ, აუცილებელი იყო მიეთითებიათ,

⁸⁸ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 47

⁸⁹ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981, 178

⁹⁰ ენუქიძე თ, დასახ. ნაშრომი, 49

⁹¹ იქვე

⁹² იქვე

⁹³ იქვე

⁹⁴ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981, 211

რომელი სამართლის წიგნით და რა მუხლით იხელმძღვანელეს განაჩენის დაწერისას. ეს აუცილებელია, აღნიშნავს ვახტანგ VI, იმიტომ, რომ „როდესაც ან ამუამად და ან ბოლოს, მომჩივამან როდესმე თქვას – „ქრთამითა და მიდგომითა მოსამართლემ უსამართლო მიყოლ“⁹⁵ – მაშინ განაჩენსა და ამ სამართლის წიგნს შეამოწმებდნენ „და აქედან ნასამართლი იქნება და ვეღარავინ იუარებს-ო“⁹⁶. აღნიშნული მუხლით, ვახტანგ VI კონტროლს აწესებდა მოსამართლეებზე, რომ ხელი არ წასცდნოდნენ და ქრთამით ან სხვაგვარი მიდგომით სამართალი არ გაემრუდებინათ.

ასეთ სიფრთხილეს იჩენდა ვახტანგ VI მოსამართლის სასამართლო საქმიანობისადმი. პირდაპირი მითითებითა და ღვთის სასჯელის შიშით აიძულებდა სამართლის მსახურთ „მართალი სამართალი“ ეწარმოებინათ. დიდი იყო მეფის შიში, რომ მოსამართლენი ყველანი პატიოსანი არ იქნებოდნენ, ამიტომაც სამართლის წიგნის ბოლოსიტყვაობაში ვედრებად ისმის სჯულმდებლის თხოვნა, რომ მოსამართლეებს მისთვის კარგად მოესმინათ, რათა მექრთამეობის მოსპობისათვის მისი გარჯა წყალში არ გადაყრილიყო, ამდენი წვალებით შედგენილი სამართლის წიგნი არ მოეძულებინათ და ჭეშმარიტი სამართლისათვის არ ელაღებინათ: „აწ ვიაჯები ყოველთა და ისმინონ ესე, რომელმან ბრძენმან და გულისჭმის-მყოფელმან მსაჯულმან და მოსამართლემან აღმოკვეთისათვის ქრთამთა და მიუდგომლობისთვის მოყვასთა და თვალუხვად სჯათა წვრთილებისათვის იმპულვაროთ წიგნი ესე და მოიძაგოთ, და ინებოთ შეცვლა სამართალთა სხვებრ რათმე, ამას ნუ ჰყოფთ, ნურც გარყენით წერილთა ჩვენთა, რომელი აღგვეწეროს-ო.“⁹⁷

მაშასადამე, ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნში ქრთამის აღება, და მით საქმის გაკეთება დანაშაულად არის გამოცხადებული. ავტორს მექრთამეობა ღმერთის წინაშე ჩადენილ უდიდეს ცოდვად მიაჩნია.

მართალია, ვახტანგ მეფეს თავის კანონთა კრებულში არ დაუკონკრეტებია თუ რა სასჯელით იქნებოდნენ დასჯილნი მექრთამე მოსამართლენი, სამართლის გამრუდებელნი მსაჯულნი, მაგრამ უდავო კია, რომ დიდი სიფრთხილით შერჩეული მოსამართლენი, რომლებიც მეფის ნდობას და ღმერთის რწმენას არად ჩააგდებდნენ და მექრთამეობას მიჰყოფდნენ ხელს, სასჯელის გარეშე ვერ გადარჩებოდნენ, თუ რა თქმა უნდა, მოსამართლეთა მექრთამეობა მეფისა და საზოგადოებისათვის ცნობილი იქნებოდა.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ტერმინი „ქრთამი“ სამართლის წიგნში მარტოოდენ დანაშაულის მნიშვნელობით არ გვხვდება. XVIII საუკუნის I მეოთხედში, როცა სამართლის წიგნი იქმნებოდა, ტერმინი „ქრთამი“ უკვე, დიდი ხანია, სხვადასხვაგვარი მნიშვნელობით იხმარებოდა, როგორც საყოფაცხოვრებო, ასევე ვაღდებულებით სამართლებრივ ურთიერთობებში. მით უმეტეს, რომ XIII-XIV სს. „ბექა-აღბუღას სამართალი“, რომელშიც ქრთამი წარმოდგენილია, როგორც დანაშაული და როგორც საზღაური, ვახტანგ VI-სა და საკოდიფიკაციო კომისიისათვის, სამართლის წიგნის შედგენისას, ერთ-ერთი ძირითადი სახელმძღვანელო წყარო იყო.

⁹⁵ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 101

⁹⁶ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 243

⁹⁷ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 241

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება ვთქვათ, რომ ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნის 101-ე და 107-ე მუხლებში ნახმარი ტერმინები „ქრთამი“ და „მექრთამებინო-ს“ ნასყიდობასთან დაკავშირებული ურთიერთობის აღმნიშვნელ ტერმინებად გვხვდება.

სამართლის წიგნის მიხედვით, გაყრისას ოჯახები და ოჯახის წევრები ვალდებულნი იყვნენ ხელმწიფის სასარგებლოდ გადაეხადათ გადასახადი, რომელსაც გასამყრელო ეწოდებოდა. გასამყრელოს სიდიდე დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ როგორი შეძლების ოჯახები იყრებოდნენ. გადასახადი-გასამყრელო შეიძლება ყოფილიყო როგორც ფული, სხვადასხვა საგნები, ასევე გლეხები და მიწები, რომლებსაც აიღებდნენ „თუ უნდა, ერთს ალაგს, თუ უნდა დაფანტვით“,⁹⁸ ხოლო „დიდ თავადზე“⁹⁹ მთელი სოფელიც კი შეიძლებოდა აღებულიყო. გასამყრელო მეფის საკუთრება იყო და მას მეფე ისე მოიხმარდა, როგორც სურდა. უნდოდა თავისთვის დაიტოვებდა, უნდოდა სხვას ან გაყრილთგან ერთ-ერთს უბოძებდა, უნდოდა გაყიდდა, შესაძლო იყო, ორივე მხარისათვის მიეცა საშუალება ერთად „ექრთამებინათ“ და ა.შ. (XVII–XVIII საუკუნის კერძო სამართლებრივ აქტებში „ქრთამი“, „ქრთამობა“ ყიდვის სინონიმად გვევლინება).

„გასამყრელო ასრე ჳელმწიფისა არის, რომე როგორც თავისი სახასო, ისრე ეს არის. ეპრიანების, თვითან დაიჭერს; იქნების, სხვას უბოძოს; იქნების, იმათშივე ერთს და ერთს უბოძოს და, იქნების, ორთავე ერთად აქრთამებინოს-ო“¹⁰⁰. ე.ი. გასამყრელოდ აღებული, უკვე საკუთარი გლეხი, მიწა, სოფელი და ა.შ. მეფეს, სურვილისამებრ, შეუძლია ისევე მიჰყიდოს იმ პირებს, ვისგანაც ის გასამყრელოს სახით აიღო.

107-ე მუხლში კი, როცა მემკვიდრეებს შორის, დედის, მამის, უშვილო ბიძის თუ ძმის გარდაცვალების შემდეგ დატოვებული ქონების გაყრაზეა საუბარი, კანონმდებელი მეფე, მიუთითებს, თუ ქონება დაიხარჯა საერთო საქმისათვის, ან დაიხარჯა რაიმეს ყიდვისას, ან თუ ქონებით გასტუმრებული იქნა ძველი თუ ახალი ვალები, ის უკვე „ჩავლილია“ ე.ი. სამართლიანად დახარჯულია, და განაწილდება მხოლოდ ის ქონება, რაც სახეზეა, რაც დარჩა: „რომელიც საერთოდ, სასახლოდ ან ქრთამად, ან ბატონზე, ან საერთოს ძველსა და ახალს ვალზედ დახარჯულა, ის ჩავლილი არის; რაც ალაგს არის, საძმო არის-ო.“¹⁰¹

მაშასადამე, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, რომელიც, როგორც ავლნიშნეთ, სახელმძღვანელო კოდექსი იყო ქართლის სამეფოს სამართალწარმოებაში, და რომლის მოქმედების არეალიც მთელ საქართველოზე გავრცელდა, მექრთამეობა წარმოადგენს, როგორც სისხლისსამართლებრივ კატეგორიას, როგორც ერთ-ერთ უმძიმეს დანაშაულს, რომელს შენდობაც არ დაიშვებოდა. ქვეყნისათვის მოამაგე ისეთი მეფისათვის, როგორც ვახტანგ VI იყო, სრულიად ბუნებრივად მოჩანს დამრიგებლური ტონის შემცველი მისი დადადისი მოსამართლეებისადმი, სახელმწიფო მოხელეებისადმი, არ აელოთ ქრთამი და მრუდე ხელით თემიდას სასწორზე ცოდვა-მადლი არ აეწონთ.

⁹⁸ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 77

⁹⁹ იქვე

¹⁰⁰ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 212

¹⁰¹ ენუქიძე თ. დასახ. ნაშრომი, 215

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ტერმინ „ქრთამის“ გამოყენებისას მან გვერდი ვერ აუარა საუკუნეებით გამტკიცებულ რეალობას და მასში არადანაშაულებრივი შინაარსის გამოხატვის შესაძლებლობაც ჩადო, თუმცა ეს სრულიად არ გვიშლის ხელს, გავარკვიოთ, სად იწყება და სად მთავრდება ქრთამი, როგორც დანაშაულებრივი ქმედების აღმნიშვნელი, რომელიც თანდათანობით იკიდებდა ფეხს ქართულ იურიდიულ აზროვნებაში და თავიდან იცილებდა სამოქალაქო სამართლებრივი ურთიერთობის აღმნიშვნელ ხასიათს.

ბ) ქრთამი ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის მიხედვით

თავდაპირველად სამცხის სამთავროსათვის შედგენილი ბექასა და აღბუღას სამართალი, ცოტა ხანში, საქართველოს სხვა სამეფო სამთავროებშიც გავრცელდა. ამიტომ აღნიშნული კანონმდებლობით გათვალისწინებული იურიდიული ინსტიტუტები დამახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ, შუა საუკუნეების საქართველოს სხვა კუთხეებისათვისაც, რომელთა საზოგადოებრივი წყობილება ასევე ფეოდალური იყო.¹⁰²

რა თქმა უნდა, ბექა-აღბუღას სამართალმა დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის ქართულ კანონმდებლობაზე. განსაკუთრებით, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნზე. XVIII საუკუნის დასაწყისში ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის დიდი ნაწილი, სათანადო რედაქციით სჯულმდებელმა მეფემ, მეექვსე წიგნად შეიტანა თავის სამართლის წიგნში და ამით მისი ნორმები XVIII საუკუნიდან მოყოლებული, დააკანონა, როგორც მოქმედი სამართალი.

ბექა-აღბუღას სამართალი შეიცავს მდიდარ მასალას საქართველოს სოციალური და იურიდიული წყობილების შესახებ. იმის შესახებ, როგორი ურთიერთობა არსებობდა საზოგადოების მაღალ და დაბალ ფენას შორის, როგორ უყურებდა და რას სთვლიდა საზოგადოება დანაშაულად, როგორ სჯიდა დამნაშავე პირებს, როგორი იყო პასუხისმგებლობა იმ პირებისა, ვისაც საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების წესრიგისა და უსაფრთხოების მოვალეობები ეკისრებოდათ და სხვა.

ღმერთისა და ღვთისმშობლის „მინდობით“ დაწერილი სამართლის წიგნის სწორად გამოყენება დიდად იყო დამოკიდებული იმ თანამდებობის პირებზე, რომლებსაც მოსამართლეებს უწოდებდნენ, ამიტომ „ბექა-აღბუღას სამართალი“, რომელიც „ერთბაშად გაჩენილია განგებათა ღვთისათა“ მოსამართლეებს „არავის სთნით“-სა და „არა ქრთამით ქადებისათვის“ პრინციპით მუშაობას სთხოვდა.

მოსამართლეები, უპირველეს ყოვლისა, სიწმინდით და პატიოსნებით აღჭურვილნი უნდა ყოფილიყვნენ, რათა „მართალი სამართალი გაეჩინათ“, მაგრამ როგორც სამართლის წიგნის სათანადო მუხლები გვიჩვენებენ, უცხო არ ყოფილა მოსამართლეთაგან „ეშმაკისათვის სულის მიყიდვა“, ქრთამის აღება და ქრთამის აღებით საქმეთა გარჩევა-გადაწყვეტა. ქრთამის აღება კი ზნეობრივი უწმინდურობის შედეგია. ამიტომაც კანონმდებლები დაუნდობელნი იყვნენ უზნეო მექრთამე მოსამართლეების მიმართ.

ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი ქრთამს წარმოგვიდგენს როგორც დანაშაულებრივ კატეგორიას, რომელიც უფრო მძიმეა, ვიდრე დამნაშავეს მიერ ჩადენილი ნებისმიერი დანაშაული. მექრთამედ ცნობილ მოსამართლეებს სამართლის წიგნი აიძულებს მძიმე ორდალით, ადუღებულ წყლიან ქვაბიდან გავარჯარებული რკინის ამოღებით, დაიცვან თავიანთი ღირსება და პატიოსნება.

ხაზი უნდა გაესვას „ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის“ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იმ თვალსაზრისითაც, რომ იგი ქრთამს წარმოგვიდგენს არამარტო როგორც სისხლსამართლებრივ დანაშაულს,

¹⁰² ჯავახიშვილი ივ, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ VI, თბ, 1982, 108

არამედ ასევე, როგორც გასამრჯელოს, საზღაურს შესრულებული სამუშაოსთვის, რაც ნათელი დადასტურებაა იმისა, რომ XIII-XIV საუკუნეებში ტერმინი „ქრთამი“ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარებოდა და ის არ მოიცავდა მხოლოდ უკანონო ქმედებისათვის აღებულ „საცოდავი ძღვენის“ შინაარსს.

სამართლის წიგნის 85-ე მუხლი მიუთითებს, რომ თუ ყმა თავის პატრონს, ე.ი. ბატონს, კარგად მოემსახურება და ამ სამსახურისთვის ბატონი მას „აქრთამებს“, ე.ი. მისცემს „გინა სამამულო და გინა სასაქონლო“ რამეს, ბატონმა ნაქრთმევი, უსამართლოდ, აღარ უნდა წაართვას, ხოლო თუ ქრთამის მიმღებს დასჭირდა „საქრთამოს შოებისათვის“ შეუძლია დაიფიცოს კიდევ, რომ მამული თუ სხვა რამ საქონელი, მან საზღაურის ფასად მიიღო: „თუ კაცს კაცისადა ან პატრონისა კარგად ყოლისა და საურავისათვის ქრთამად მიეცეს რამე, გინა სამამულო და გინა სასაქონლო, და მას კიდევ რომელმან გამოუაროს იგი მისაცემელი, თხოვასა და წადებასა არას ემართლებს.

ფიცი უღონოდ წესია ამისა, რომე მისსა საქრთამოსა შოებისათვის პატრონი კიდევცა მასვე არ შეეებულოს. და თუ ვერ ფიცოს, განაღამცა ხელთა მისცეს და კიდევცა ემდუროდეს მართლადა“¹⁰³.

ე.ი. ტერმინი ქრთამი, აქ საზღაურის მნიშვნელობით არის ნახმარი. საზღაური კი შეიძლება ყოფილიყო, როგორც ნატურალური, ისე ფულადი სახის. ბატონს შეეძლო ებოძებინა ყმისთვის მიწა, მამული და სხვა რამ, თუ ამას ყმა დაიმსახურებდა. ბატონისათვის ქრთამად რაიმეს მიცემა, უფლებას წარმოადგენდა და არა მოვალეობას. და თუ, ამ უფლებიდან გამომდინარე, ბატონი ყმას ქრთამს – საზღაურს მისცემდა კარგი სამსახურისათვის, უსამართლოდ უკან აღარ უნდა წაერთმია. მართალია, „ყმისა ყველა ბატონისა იყო“, მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვდა, რომ ქრთამი „კარგად ყოლისა და საურავისათვის“ გაცემული, მიმღებსავე უნდა დარჩენოდა, უსამართლოდ წართმევა, უკან წადება კი ბატონის ავტორიტეტს შელახავდა, ძირს დასცემდა და ეს თუ ბატონს არას ავნებდა, სასარგებლოც არ იქნებოდა.

რაც შეეხება ამავე სამართლის წიგნის 90-ე მუხლს, აქ უკვე ქრთამი სისხლისსამართლებრივი ცნებაა. მუხლში მექრთამე მოსამართლე სასტიკადაა გაკიცხული.

კანონმდებელი იმასაც აღნიშნავს, რომ წმინდა მამათა თქმით, სიხარბე „მხედველობისა კაპი არის-ო“¹⁰⁴ ე. ი. მხედველობის დასაბრმავებელი არის, რომ სიხარბიდან მომდინარეობს ყოველგვარი ცუდი საქმე, რაც თავისთავად ღმერთსაც ანრისხებს და კაცსაც ვნებს. ამიტომ კანონმდებელი არა თუ აფრთხილებს მოსამართლეებს, არამედ მოითხოვს მათგან, სიხარბე ნუ დაგძლევთ, ქრთამის აღებით საქმეს ნურც გაარჩევთ და ნურც გადაწყვეტილების გამოიტანთ: „ესე სიტყვა წმიდათა მამათა არს, თუ სიხარბე ბუნებით მხედველობისა კაპი არის და ყოველი ავი ღმრთისა და კაცთა განმარისხებელი საქმე მას ზედა ჩამოკიდებული არისო“¹⁰⁵. მაგრამ მიუხედავად ამ გაფრთხილებისა, თუ მაინც გამოჩნდებოდა ისეთი მოსამართლე, რომელიც ცდუნებას ვერ გაუძლებდა, ვერ დასძლევა სიხარბეს, ქრთამს აიღებდა და საქმეს ქრთამის მიმცემის სასარგებლოდ გადაწყვეტდა, მაშინ ჯერ ერთი, რომ

¹⁰³ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981, 400

¹⁰⁴ იქვე

¹⁰⁵ დოლიძე ის, დასახ. ნაშრომი, 460

ასეთი გასამართლებელი საქმე ანუ გამოტანილი გადაწყვეტილება გაუქმდებოდა, მეორე, მექრთამე მოსამართლე სასტიკად დაისჯებოდა, მესამე, მომჩივრები ხელახლა გასამართლდებოდნენ და საქმე ხელმეორედ გაირჩეოდა: „სიხარბით სასარჩელსა ნუ დაუმტკიცებს ბრჭე კაცსა და, თუ მას ბჭისაგან ქრთამისა აღება გამოჩნდეს, იგი კაცნი ახლად გაიბჭენენ-ო. ¹⁰⁶“

კანონმდებელი 90-ე მუხლში მიუთითებს საშუალებაზე, კერძოდ, მღუღრიტ გამოცდაზე, რათა დადასტურებულიყო მოსამართლის პასტიოსნება და მისი პრესტიჟი საზოგადოებისათვის შეუბღალავი დარჩენილიყო. (მღუღრიტ გამოცდაზე არჩევანი შეჩერებულ იქნა, სხვა ორღალებთა შორის, შესაძლოა იმიტომაც, რომ მექრთამე მოსამართლეს, სწორედ ხელები უნდა დაწვოდა ქრთამის ხელის მოკიდებისთვის და მოქრთამული ხელებით უკანონო განაჩენის გამოტანისთვის). იმ შემთხვევაში, თუ მოსამართლე გამოცდას ვერ გაუძღება და გამტყუნდებოდა, ე.ი. ხელები დაეწვებოდა, სასჯელის დასაღებად იგი მართღმსაჯულებას გადაეცემოდა.

მაშასაღამე, ბეჭა-აღბულას სამართლის წიგნში, ისევე როგორც სხვა სამართლის წიგნებში, საუბარია არა ზოგადად მექრთამე მოხელეებზე, არამედ, პირღაპირ მითითებულია, მექრთამე მოსამართლეებზე. ეს, აღბათ, იმიტომ, რომ მოსამართლე როგორც მეფისაგან ხელღასმული მოხელე, მეფის პოღიტის უშუალო გამტარებელი იყო. საღაო საკითხების სამართღიან გადაწყვეტაზე ღიღად იქნებოდა და იყო კიღეც დამოკიდებული მეფის ავტორიტეტი, მისი ქვეყნის სოციაღურ-პოღიტკური მღგომარეობა. მართღმსაჯულება ის ერთ-ერთი ხელისუფლება იყო, რომელიც მეფეს ხელთ ეპყრა და, რომელიც მას ერთღული მოხელეების დახმარებით უნდა განეხორციელებია.

სასამართლო ხელისუფლება მეფის მთავარი დასაყრღენი ძაღა იყო. ამიტომაც, დავით აღმაშენებელმა ეს ხელისუფლება შემთხვევით პიროვნებას ვერ ჩააბარა და მსაჯულთუხუცესად ერთღული და საიმღლო გამზრღელი, გიორგი ჭყონღიღელი დანიშნა.

ამ მნიშვნეღობიღან გამომღინარე, როგორც უცხოური, ასევე ქართული სამართლის ძეღლები, სწორად ეხებოდნენ მოსამართლეთა სამართღიანად მოქმეღების საკითხს. ხაზს უსვამღნენ მოსამართლედ დასანიშნი პირის ასაკს, მის ეკონომიკურ მღგომარეობას და იმ თვისებებს, რაც მოსამართლეს უნდა ჰქონღოდა.

¹⁰⁶ ღოღიღე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981, 173

გ) ქრთამი „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის“ მიხედვით

ვახტანგ VI-ემ სამართლის წიგნთა კრებულში გააერთიანა სხვადასხვა ეპოქაში შექმნილი სამართლის ძეგლები. მათ შორისაა „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტები“, რომელიც დართული აქვს „ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნს“ და XIV საუკუნის გ. ბრწყინვალის, ანუ როგორც ვახტანგ VI აღნიშნავს „მეფეთა-მეფის გიორგის „ძეგლისდება“. აღნიშნულ სამართლის ძეგლთა ნორმები, „ცოცხალ ნორმებს“ წარმოადგენენ, რაც იმას ნიშნავდა, რომ მათზე დაყრდნობით წარმოებდა მთელი რიგი სამართლებრივი ურთიერთობების მოწესრიგება. მართალია, ვახტანგ VI-ემ საქართველოში არსებულ სამართლებრივ ბაზაზე დაყრდნობით შეიმუშავა ახალი სამართლის წიგნი, მაგრამ მის კოდიკოში შესული საკანონმდებლო ძეგლთა ნორმები, როგორც აღვნიშნეთ, კვლავ ინარჩუნებდნენ „სიცოცხლისუნარიანობას“ ე.ი. თუ მოსამართლენი არსებული დავის გადასაწყვეტად ვახტანგის სამართლის წიგნში ვერ იპოვნიდნენ სათანადო მუხლებს, მაშინ, შეეძლოთ გამოეყენებინათ სამართლის სხვა წიგნები, რომელშიც კი შესაფერისი მუხლები იქნებოდა, რათა მით ეხელმძღვანელათ საკითხის გარჩევისას.¹⁰⁷

რა თქმა უნდა, გამონაკლისი არ იქნებოდა და არც იყო, როგორც ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტების, ისე გ. ბრწყინვალის „ძეგლისწერის“ ნორმები.

„ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტებს“, რომლებმაც კი ჩვენამდე მოაღწიეს, უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული სამართლისთვის. აღნიშნული სამართლის წიგნი ეხება ჩვენთვის საინტერესო, ქრთამის საკითხს, კერძოდ სასამართლოს და მოსამართლეთა მუშაობას. იგი ქრთამს და მექრთამეობას დანაშაულად აცხადებს და „ქრთამის ქმადებისთვის“ მოსამართლეების მიერ სადაო საქმეთა გადაწყვეტა საძრახისად მიაჩნია.

ფეოდალური საქართველო სხვადასხვა წოდებათა წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა. საზოგადოების შესაბამისად, წოდებრივი ხასიათისა იყო სასამართლოებიც. ყოველ წოდებას მეფეთაგან დანიშნული მოსამართლე ჰყავდა.

მოსამართლეებს უფლება არ ჰქონდათ საჩივარი მიეღოთ და გაერჩიათ, თუ იგი მათი ქვემდებარე არ იქნებოდა. ასე რომ, სოფლის მამასახლისი, მხოლოდ, გლეხთათვის ყოფილა მოსამართლედ დასმული, დიდ-ვაჭარნი ვაჭარ-ხელოსანთა და მოქალაქეთა წოდების წევრთათვის მოსამართლეობდა, ხოლო „მოდვარი“, „მეფეთა წინაშე ზრდილი და ნამყოფი კაცი“, ჩვეულებრივ, მაღალი წოდების ე.ი. აზნაურთათვის დანიშნული მსაჯული იყო.¹⁰⁸

ნებისმიერი წოდების მოსამართლე, აუცილებლად, ჭკვიანი, ზრდილობიანი და კანონების კარგი მცოდნე უნდა ყოფილიყო: „ვინცა მოძღუარი იყოს, ანუ მეფეთა წინაშე ზრდილი და ნამყოფი კაცი იყოს, ანუ კარგი დიდ ვაჭარი, ანუ კარგი სოფლისა მამასახლისი იყოს, ეგეთი

¹⁰⁷ ენუქიძე თ, დასახ. ნაშრომი, 47

¹⁰⁸ ჯავახიშვილი ივ, ქართული სამართლის ისტორია. წიგნი 2
ნაკვეთი 2, თბ, 1929, 484

კაცი დასვი ბჭედ, ჭკუიანი იქნების და კარგად ეცოდინების ბჭობაი და უსამართლოს არას იტყვს,¹⁰⁹ აღნიშნულია „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის“ მე-100 მუხლში.

სამართლის წიგნი ხაზს უსვამდა მოსამართლეთა სიჭკვიანეს და კანონების კარგ ცოდნას, მაგრამ საგანგებოდ მიუთითებდა მათ პატიოსნებაზე. სამართლის წიგნის ფრაგმენტებში თხოვნა-ბრძანებად ისმის, რომ მოსამართლემ უსამართლო სიტყვა არ თქვას, მომჩივრებს კარგად მოუსმინოს, ღმერთისადმი შიში შეინარჩუნოს, საქმის გარჩევისას ანგარიში არ გაუწიოს, არც მშობელს, არც ახლობელს, არც მტერს და არც მოყვარეს. ხათრი არავისი მოიღოს და, რაც მთავარია, „ქრთამის ქადებისათვის“ ე.ი. ქრთამის დაპირებისათვის, ანგარების, სიხარბის გამო სამართალს არ უღალატოს. მოსამართლე ვალდებული იყო პატიოსნად ემსახურა ღმერთის, მეფის და თავისი საქმის წინაშე. „ვინცა საბჭოდ სჯედებოდეთ თქუენითა გულითა შიგან ღმრთის შიში უნდა დაიჭიროთ და არავის სთნიოთ, არა მამასა და დედასა, არა პატრონსა, არა ძმათა და მეყვსთა, არას ქრთამის ქადებისათვის, არა, არამედ მართალი სამართალი უნდა გააჩინოთ“¹¹⁰

გაფრთხილების ეს მკაცრი ტონი უთუოდ ასახული იქნებოდა იმ სასჯელებში, რომლებითაც დაისჯებოდნენ მექრთამე მოსამართლენი, მაგრამ სამწუხაროდ, ჩვენამდე მოღწეულ სამართლის წიგნის ფრაგმენტებში სასჯელის აღმნიშვნელი ნორმები არ გვხვდება. მაგრამ, რაკი მექრთამეობას ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნი დანაშაულად და საძრახის ქმედებად მიიჩნევდა, მეფისაგან ხელდასმული მექრთამე მოსამართლე, უღალატებდა რა მეფეს, მეფისგანვე იქნებოდა „ჩამომცრობილი“ და დაჯარიმებული, როგორც დიდი ცოდვის და დიდი დანაშაულის ჩამდენი პირი.

¹⁰⁹ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 442

¹¹⁰ დასახ. ნაშრომი, 464

დ) ქრთამი მეფეთა-მეფის გიორგის „ძეგლისდების“ მიხედვით

რაც შეეხება გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დებას“, მართალია, აქ არაფერია ნათქვამი მოსამართლეთა მიერ ქრთამის აღებაზე და მით საქმის გადაწყვეტაზე, მაგრამ უდავოა, მექრთამეობა აღნიშნული ძეგლის მიხედვით, მიუღებელი მოქმედებაა. საინტერესოა „ძეგლისდების“ 29-ე მუხლი, რომელიც მოწმეთა უქრთამობაზე საუბრობს, მოდავე მხარეთაგან თუ ერთი სთხოვს მეორეს, წაყვეს სამართალში, რათა მათი დავა სასამართლოში გაირჩეს, მაგრამ მიუხედავად თხოვნისა, მითუმეტეს რამდენიმეჯერ თხოვნისა, არ გაყვება, მაშინ, ამ უკანასკნელს შეუძლია მარტო მივიდეს სასამართლოში და სასამართლო მას გაამართლებს. ოღონდ გამართლებისათვის საჭიროა, რომ მოდავე მხარესთან მისი მრავალჯერ მისვლა და თხოვნა დადასტურებული იყოს მოწმეებით. მოწმეები კი უნდა იყვნენ პატიოსანნი, მოუსყიდველნი, რათა „მოწმობდნენ მართლად, უთნევად და უქრთამოდ“ (ძეგლისდება, მუხლი 29), ე.ი. არა ვინმეს მორიდებისა და ხათრის, ან ქრთამის გამო, არამედ მხოლოდ სიმართლისათვის, წინააღმდეგ შემთხვევაში მექრთამე მოწმეების ჩვენებას არანაირი მნიშვნელობა არ ექნებოდა. მაშასადამე, თუ „ძეგლისდებისთვის“ მიუღებელი იყო ცრუ, მექრთამე და უპატიოსნო მოწმე, ბუნებრივია, უფრო მეტად მიუღებელი იქნებოდა მექრთამე მოხელეები, მათ შორის მოსამართლენიც: ასე რომ, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლისდება“ ქრთამის აღებას და მით რაიმე ქმედების განხორციელებას დანაშაულად მიიჩნევდა.

2. ქრთამი საქართველოში მოქმედი უცხოური სამართლის ძეგლების მიხედვით

ა) ქრთამი ბერძნული სამართლის წიგნის მიხედვით

ბერძნული სამართალი ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კრებულის ერთ-ერთი შემადგენელი ძეგლია.

სამართლის წიგნთა კრებულის შესავალში ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა „ძიება-ყო საბერძნეთით, ოთხთა პატრიარქთა მიერ ქენებითა კაცთათა, რომელთა თვით უმეტეს შეეწოდა თარგმანსა შინა.“¹¹¹ კანონთა კრებულზე მუშაობისას, ვახტანგ მეფის საკონდიფიკაციო კომისიამ კარგად იცოდა, რომ ბერძნული და მასთან ერთად, მეორე, უცხოური სომხური სამართლის ძეგლი მოქმედი კანონები იყო, რომლებითაც, ძველთაგანვე, ხელმძღვანელობდნენ ქართულ სასამართლო წარმოებაში. სჯულმდებელი მეფე სამართლის წიგნის წინასიტყვაობაში ჩამოთვლის რა კრებულში შეტანილ უცხოურ და ეროვნულ სამართლის ძეგლებს, ასე მიმართავს მოსამართლეებს: „ხოლო ესეცა სცნოთ, იგულეთ და იგულისმოდგინეთ, და რომელიც გენებოსთ და უმჯობეს გინდესთ, მით სჯიდეთ და სიმართლეს იქმოდეთ“¹¹². აღნიშნული სიტყვებით ქართლის გამგებელი ადასტურებდა კრებულში შესული უცხოური კანონების მოქმედებას.

უცხოურ კანონებს რომ პრაქტიკული გამოყენება ჰქონდა საქართველოში, დადასტურებულია, ჩვენამდე მოღწეული სასამართლო განჩინებებებში დაცული ცნობებითაც. უფრო მეტიც, ბერძნული სამართლის ნორმების გამოყენებას იურდიულ ურთიერთობათა მოწესრიგებისათვის ადგილი ჰქონდა XIX საუკუნი I ნახევარშიც კი.

ბერძნული კანონების მიხედვით, მსგავსად სამართლის სხვა ძეგლებისა, სამართალი ღვთისაგან მომდინარეობს. სამართალს იგი „სიბრძნის სიმართლეს“¹¹³ უწოდებს, რაც ადამიანის მიერ საღვთო და საკაცობრიო, ე.ი. სამოქალაქო საქმეების, სამართლიანობისა და უსამართლობის კანონზომიერებათა ცოდნას ნიშნავს. „სიბრძნის სამართალი ესე არის, რათა იცოდეს კაცმან სამღთო თუ საკაცობო საქმე, სამართალი თუ უსამართლო“.¹¹⁴ იმ პერიოდისათვის „სიბრძნის სამართლის“ განდრეკის, უსამართლობის ქმნის მრავალი მიზეზი არსებობდა, რომელთაგან ერთ-ერთი მექრთამეობა იყო. მექრთამეობა „ბერძნულ სამართალში“ წარმოდგენილია, როგორც დანაშაულებრივი ქმედება. მისთვის ერთნაირად მიუღებელია, როგორც მექრთამე მოსამართლე, რომელსაც ყველაზე მეტად ევალება სიმართლით სამართლის ქმნა, ისე მექრთამე საპყრობილეს უფროსი, მექრთამე ცრუ მოწმე, ანგარებით დამნაშავისათვის თავდებად დამდგარი პირი და ა.შ. მაგრამ, მაინც, ყველაზე მეტად, ყურადღება გამახვილებულია მოსამართლეთა პატიოსნად და სამართლიანად მოღვაწეობის საკითხზე.

¹¹¹ დოლიძე ის, ვახტანგ მეექვსის სამართალი, თბ, 1981, 7

¹¹² დასახ. ნაშრომი, 63

¹¹³ ქ.ს.ძ. ტ I, 164

¹¹⁴ დასახ. ნაშრომი, 163

და ეს, ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან მოსამართლე ადრეული საუკუნეებიდან მოყოლებული, ის თანამდებობის პირია, ვისაც თანამდებობრივი მოვალეობიდან გამომდინარე, მრავალი შესაძლებლო ჰქონდა, მართალი გაემტყუნებია, მტყუანი კი გაემართლებინა. სამართლის ძეგლებში ჩამოთვლილია ნიშან-თვისებები, რაც მოსამართლეს უნდა ჰქონოდა. პირველ ნიშნად მიჩნეულია ასაკი: „კაცი ოცდახუთის წლის ნაკლები იყოს, იგი მოსამართლედ არ დაიყენებისო“¹¹⁵. მოსამართლეობა ადვილი საქმე არ იყო. ამიტომ კაცი, რომელიც მოინდომებდა „მსაჯულად სახელის წოდებას“¹¹⁶, ვალდებული იყო, დაეცვა ყველა წესი და არ ჩაედინა ურიგო რამ, ღმერთის საწყენი: „რათა ჰპოვოს ჭეშმარიტი ღ-თი დღესა მას სასჯელისასა შემწედ თავისა თვისისა.“¹¹⁷

მსაჯულს, რომელსაც წესად არ ჰქონდა ქცეული სიმართლით საქმეთა გარჩევა ქრთამის გამო, ვინმეს სიყვარულის თუ სიძულვილის გამო, ან უფროსის წინაშე მორიდებისათვის და ა.შ. სამართლის წიგნი „პირფერს“ უწოდებდა: „რომლისა სიმართლე არა აქუს წინაშე თვისსა, არამედ ქრთამისათვის ანუ კაცთა სიყვარულისთვის ვერა იქმს სამართალსა, ანუ მტერობისათვის გარდააქცევს, გინათუ უფროსთა კაცთა მორიდებისათვის ვერა იქმს სამართალსა, არამედ გარდააქცევს და გაამტყუნებს, იგი სამართალი არ არს, არამედ მოსამართლესა მას ეწოდების პირფერი“¹¹⁸. მოსამართლე უნდა ყოფილიყო კეთილშობილი და არა კაცთმოძულე, მშვიდი და არა მრისხანე, პატიოსანი და არა მექრთამე, მას დამბეზღებლებისთვის არ უნდა მოესმინა, საქმე გულმოდგინებით უნდა გაესინჯა, შეესწავლა და სამართლიანად გადაეწყვიტა. „ბატონის საქმეს სამი რამ გამოაჩენს, პირველად, რათა იყოს თავმდაბალი ქრისტიანეთა თავადებთა ზედა და ბერი მღვდელი უყუარდეს და თავის ტრაპეზსა ყუანდეს, მეორე, რათა იყოს სახიერი კაცთა ზედა. თუ ვისმე გაუწყრეს, მალ მობრუნდებოდეს. მესამე, რაჟამს სამართალს იქმოდეს, ნურავის დაეფერება და ნურც ქრთამს აიღებს-ო.“¹¹⁹

მოსამართლეთაგან – ამბობს ბერძნული სამართალი–უპირველესი მსაჯული მეფეა. ეს უფლება ღმერთისაგან აქვს მას ნაბოძები. რადგან, მეფე მოსამართლეთაგან გამორჩეულად დგას, როგორც უზენაესი და უპირველესი მსაჯული, განსაკუთრებულია მისი უფლებებიც. მეფისაგან ნათქვამი სიტყვა და მიღებული გადაწყვეტილება გონიერებით და მიუკერძოებლობით უნდა გამორჩეულიყო: „ყოველი მისი განზრახვანი იყუნენ გონიერნი და არა ქრთამის ამღებნი.“¹²⁰ სხვა პირებს მოსამართლეობა მხოლოდ მეფისგან ჰქონდათ მინიჭებული. თვითნებურად საქმეთა გარჩევა არავის შეეძლო. მეფისაგან „ხელდასმულ“ მოსამართლეებს, მეფის მსგავსად, პატიოსანი მოღვაწეობა ევალებოდათ. მათ მიერ გამოტანილი გადაწყვეტილებები ნამდვილ დოკუმენტებს უნდა დაყრდნობოდნენ. დოკუმენტები კი შეიძლება ყოფილიყო როგორც ნივთიერი, ასევე წერილობითი. წერილობითი მტკიცებულებების ერთ-ერთ სახეს მოწმის ჩვენება წარმოადგენდა. მოწმის ჩვენება კი ის მტკიცებულება იყო, რომელსაც ძველ ქართულ, და არა მარტო ქართულ,

¹¹⁵ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 173

¹¹⁶ დასახ. ნაშრომი, 129

¹¹⁷ დასახ. ნაშრომი, 129

¹¹⁸ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 130

¹¹⁹ დასახ. ნაშრომი, 145

¹²⁰ დასახ. ნაშრომი, 146

სამართალში მნიშვნელოვანი, და შეიძლება ითქვას, ზოგჯერ გადამწყვეტი როლი ენიჭებოდა საქმეთა გარჩევის დროს. ამიტომაც, ბერძნული სამართალი საგანგებოდ მიუთითებდა მოწმეთა მიერ ჩვენებების მიცემის სამართლიანობაზე.

ჩვენების მიცემის წინ, მოწმე ვალდებული იყო დაეფიცა, რათა მოსამართლეს მის ნაამბობში ეჭვი არ შეპარვოდა. კანონმდებელი სიფრთხილეს იჩენს, როცა სამართლის წიგნში მოწმის შესახებ სპეციალური მუხლები შემოაქვს. მოწმეთა შესახებ მუხლების არსებობა გვიდასტურებს, რომ არცთუ იშვიათად ცხოვრებაში, ადგილი ჰქონდა მოწმეთა მოსყიდვა-მოქრთამვას, როცა სარგებლის მიღების მიზნით ცრუ მოწმეს შეეძლო ტყუილზე ემოწმებინა ქრთამის მიმცემისათვის. მაგრამ, თუ ანგარებით მიცემული ცრუ ჩვენება მოსამართლისათვის ცნობილი გახდებოდა, მაშინ, გარდუვალად დადგებოდა მექრთამე, ცრუ მოწმის პასუხისმგებლობის საკითხი.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ბერძნული სამართლის წიგნი ყველას როდი ანიჭებდა მოწმედ დადგომის უფლებას. „უკეთუ ოცს წელიწადს დაბლად იყოს ვინმე კაცი, მას მოწმობა არ დაეჯერება. უკეთუ სასამართლოში გამოჩნდეს კაცისა ვისიმე, რომ ეს კაცი დამნაშავე არ არის და მტყუანი ანუ ექსორიაქმნილი არის, ანუ ქრთამი აუღია მოწმობისათვის, ანუ მემრუშე იყო, ამგვარი კაცის მოწმობა არ ირწმუნება-ო.“¹²¹

მოწმედ არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ნასყიდი კაცი თუ ბატონისაგან გათავისუფლებული ყმა, რადგან ბატონებს მათგან მიღებული ჰქონდათ ე.წ. იმდენი საჩუქარი, რამდენზეც მათი „გული შეჯერდებოდა“. ბატონისათვის მირთმეული ქრთამ-საჩუქარი სხვადასხვა სახის შეიძლება ყოფილიყო: ნატურალურიც და ფულადიც, მათ შორის შეიძლება ყოფილიყო პურმარილიც: „ნასყიდ კაცსა და აზატნაქმნარს თავისის ბატონისა და ბატონის შვილისათვის მოწმობა არ დაეჯერება, ამისათვის რომ პურმარილი ახსოვს“¹²². ასევე მიუღებელია ღარიბი კაცის მოწმობაც: „ღარიბი არის ის, რომე სამი ათასი თეთრი არ ჰქონდეს.“¹²³ ღარიბი კაცი თავისი მატერიალური გაჭირვების გამო, მოექცეოდა ცდუნების ქვეშ და ქრთამის აღებით ადვილად იკადრებდა ტყუილს, მისცემდა ცრუ ჩვენებას, ამიტომაც „ღარიბთა კაცთა მოწმობა არ დაიჯერებისო“¹²⁴ – აცხადებდა სამართლის წიგნი.

ბერძნული სამართლის ძეგლის რამდენიმე მუხლი თავდებობის საკითხსაც ეხება. თავდებად გამოდიოდნენ როგორც საერო, ისე სასულიერო მოღვაწენი, რომლებიც, არცთუ იშვიათად, თავდებად ქრთამის მიღებისათვის დგებოდნენ. ბერძნული სამართლის წიგნის შესაბამისი ნორმები გმობდნენ რა თავდებობას უკანონო სარგებლის მიღების მიზნით, მოუწოდებდნენ ეკლესიის მსახურთ, მორიდებოდნენ თავდებობას, რადგან ეს იყო საერო და არა საღვთო საქმე, მაგრამ თუ პატიოსნად ჩაერეოდნენ „ორთა მომხივართა შორის“ და „ცილისწამებით დაბეზღებულთა კაცთათვის, რომელსაც სჯიდნენ და არცხვენდნენ უბრალოდ დაუნაშავებულსა მას კაცსა“¹²⁵, მაშინ ეკლესიის მსახურთა

121 ქ.ს.ბ. ტ I, თბ, 1963, 168

122 იქვე

123 იქვე

124 იქვე

125 ქ.ს.ბ. ტ I, თბ, 1963, 176

მხრიდან თავდებობა „საქებელია და არა საძაგელიო“, მაგრამ თუ თავდებად დაუდგებიან ავის მქნელებს, რომელთაგან ქრთამი ექნებათ აღებული, თუ თავდებობა გაკეთებულია სარგებლის მიღების, გამორჩენისა და სიხარბისათვის, მაშინ „ისინი მეყსეულად დაკარგავენ საღმთოსა მსახურებასა და მეფეთაგანაც განისჯებიანო“¹²⁶. მნიშვნელოვანია, ბერძნული სამართლის წიგნის 95-ე მუხლი, სადაც დასჯადად იყო გამოცხადებული ქრთამის აღება იმ შემთხვევისათვის, როცა ორი მოდავე მხარე, მოსამართლის გვერდის ავლით, ქრთამის გაღებით, საქმეს ურთიერთშორის მორიგებით დაამთავრებდა, როცა მტყუანი მხარე, ქრთამს მისცემდა დაზარალებულს, რათა მისთვის არ ეჩივლა. თუ ასეთი „შინაურული მორიგება“ ქრთამის აღებით შესრულდებოდა და ეს ფაქტი სასამართლოსთვის ცნობილი გახდებოდა, მაშინ სასამართლო იწყებდა საქმის გამოძიებას და დაზარალებულს, რომელმაც ქრთამი აიღო და სასამართლოს გვერდის ავლით მოურიგდა დამნაშავეს, მექრთამედ გამოაცხადებდა და დასჯიდა იმგვარად, როგორაც სჯიდა, საერთოდ, მექრთამეს, ქრთამის ამღებს: „რომელმანცა კაცმა კაცს აგინოს და ჩუმად ქრთამი გაიღოს და შერიგდნენ და მოსამართლესთან აღარ იჩივლონ, ტყუოდა და ქრთამი გაიღო, ამისათვის განიპატიჯოს, ვითარცა ქრთამის ამღებიო.“¹²⁷

სამართლის წიგნის მიხედვით დანაშაულად იყო გამოცხადებული ქრთამით ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი მამულების გათარხნებაც.

ეკლესია მონასტრები, როგორც ერთ-ერთი ძლიერი ფეოდალური ორგანიზაციები, დიდ მამულებს ფლობდნენ, რომელსაც ამუშავებდნენ მათზე მიწერილი, საეკლესიო ყმები. მამულებიდან ეკლესია-მონასტრები უზარმაზარ შემოსავალს ღებულობდნენ. არავის ჰქონდა უფლება მათი მიწები, თვითნებურად, მიესაკუთრებინა, ანდა სურვილისამებრ გამოეყენებია. მათზე ბაღი, ვენახი, ყანა გაეშენებია, მაგრამ თუ მაინც ვინე ამას ჩაიდენდა, მაშინ კანონის ძალით მიწაც და მოსავალიც ეკლესია-მონასტრებს დარჩებოდა, ხოლო მის გამშენებელს „ვენახი, ხილი თუ ყანა, ჭირნახული ყუელა დაეკარგებოდა“¹²⁸. მიუხედავად კანონის სიმკაცრისა, ქრთამის აღებით მაინც ჰქონდა ადგილი ეკლესია-მონასტრების მფლობელობაში არსებული მიწების უკანონო გასხვისებას თუ უკანონო გათარხნებას, რაც დიდ უხერხულობას და დავას იწვევდა. ცხოვრებაში არსებული ეს დანაშაულებრივი მოვლენა აიძულებდა კანონმდებელს შეემუშაებინა ნორმა, რითაც დაცული იქნებოდა ეკლესია-მონასტრების ქონება სხვათა ხელყოფისაგან. „მონასტრის მამულს პატრონის უკითხავად ნურავინ გასცემს და ნურცა თავისთვის დაიჭერენ მონასტრის მამულთა-წინააღმდეგ შემთხვევაში-უკეთუ ვინემ მონასტრის მამული ესრეთ შექმნას, მეფეთაგან იტანჯოს იგი ძლიერად“-ო¹²⁹.

ბერძნული სამართლის წიგნი იცნობდა ე.წ. „ქრთამის ჩავლას“ და წინასწარ შეპირებულ, მაგრამ გადაუხდელ ქრთამს, რაც ქალის მიერ ქრთამის გაღებასთან იყო დაკავშირებული.

საერთოდ, ბერძნული სამართლის წიგნი ქალის მაღალ უფლებებზე არ მიუთითებდა. პირიქით, ქალის როლი და სამართლებრივი

¹²⁶ დასახ. ნაშრომი, 156

¹²⁷ იქვე

¹²⁸ ქს.დ. ტ. I, ბერძნული სამართალი, თბ, 1963, 181

¹²⁹ ქს.დ. ტ. I, ბერძნული სამართალი, თბ, 1963, 182

მდგომარეობა დაკნინებულად მოსჩანს. ოჯახში მამაკაცის როლი იყო გაბატონებული, შვილებიც მამას ემორჩილებოდნენ, „მხოლოდ მამას აქუს ხელმწიფება შვილთა თვისთა ზედა, ავის ქნა, გინა კარგისა“¹³⁰. ქალი სამართალში ვერ მივიდოდა, რადგან მას არავინ მოუსმენდა. გამონაკლისი იყო, „თუ მოუკლის ვინმე მამა ანუ შვილი ანუ ბატონი, ანუ ნათესავნი იმ საქმის საჩივლელად მივა სამართალშია და უნდა გაუგონონ. და არა სხვა საქმისათვის მივა, თუ სხვისა რისთვისმე მივიდეს, ნუ გაუგონებენ“-ო¹³¹. ქალს აკრძალული ჰქონდა სასამართლოში მოწმედ გამოსვლა, ქმრის თავდებად დადგომა, ცოლის ვალებისათვის ქმარი თავისუფლდებოდა პასუხისმგებლობისაგან და ა.შ. ამგვარ უფლებებში წარმოდგენილი იყო ქალი, როგორც მსაჯული. კანონი მკაცრად აცხადებს; „დედაკაცი მსაჯულად არ დაიყენებიათ და არც უფროსად დაიყენებიათ, არცა ვეზრობაში დაისმის და არც სხვა საქმე ეკითხვის სახლის მოვლის მეტი“¹³². ამგვარი შეზღუდული უფლებების ფონზე გამონაკლისად ჩანს, როცა კანონმდებელი ერთგვარ დათმობაზე წავიდა და არ დააყენა ქალის პასუხისმგებლობის საკითხი შეპირებული და გადაუხდელი ქრთამისათვის. ე.ი. ქალს ვალად არ უთვლიდა გადაუხდელ ქრთამს, ასევე არ აყენებდა ქალის პასუხისმგებლობის საკითხს უკვე გაღებული ქრთამისათვის, როცა მისი მხრიდან ქრთამის მიცემა უკანონო ქმედებასთან, მაგრამ დაპატიმრებული ქმრის გამოსხნასთან იყო დაკავშირებული. იმ შემთხვევისათვის, თუ ქალი თავის ქონებას, ქმრის დამკავებლებს წინასწარ მისცემდა და ქმარს გაუთავისუფლებდნენ, ქრთამის სახით გაღებული ქონება უკვე „ჩაფლილი“ იყო, ე.ი. უკან აღარ დაუბრუნდებოდა, ხოლო თუ ციხის უფროსს ქრთამის მიცემას ქმრის გათავისუფლების შემდეგ შეპირდებოდა, მაგრამ ქალი დაპირებულ ქრთამს ვეღარ გადაიხდიდა, კანონი ქრთამის მიუცემლობისათვის, ე.ი. ვალის გადაუხდელობისათვის არ სჯიდა. „უკეთუ კაცი ვინმე დაიჭიროს და დააბან, და ცოლი მისი მივიდეს და თავისი საქონელი ქრთამად უთხრას ან მისცეს ქმრის გამოსახსნელად, სანამდინ ქმარი მისი საპყრობილიდამ გამოიხსნებოდეს, თუ უწინვე გამოართვეს, ის ქრთამი ჩაივლის, თუ არადა მისი ქმარი გამოუშვეს, მას უკან დედაკაცი აღარას მისცემს და აღარცა ვალი შეჰყუება დედაკაცსა“¹³³.

მაშასადამე, ქალის ქმედება, დაკავშირებული ქრთამის გადახდასთან, თუ იგი დაპატიმრებული ქმრის გამოსხნას ემსახურებოდა, კანონმდებლის მიერ გამართლებულია და გადაუხდელი ქრთამი ქალს ვალად აღარ შეერაცხებოდა. აღნიშნულ მუხლში, ქრთამთან დაკავშირებით, საინტერესოა კანონმდებლის აზრი, ხომ არ არის აქ ქრთამი კანონიერი გასამრჯელო, საჩუქარი ან სავალდებულო გადასახადი, როცა ქრთამის ამღებნი მექრთამეობისათვის არ ისჯებოდნენ? ვფიქრობთ, რომ არა, რადგან აქ გამართლებულია არა ქრთამის აღება საპყრობილის მოხელეებისაგან, რასაც სხვა მუხლში დავინახავთ, არამედ გამართლებულია თავად ქალის ქმედება, რომ იგი ქმრის გასათავისუფლებად უკან არაფერზე იხევდა და მთელ ქონებას ქრთამად იძლეოდა, აქ ქალის მოქმედება იძულებითია. ცოლის ქმრისადმი

¹³⁰ ქ.ს.დ. ტ. I., ბერძნული სამართალი, თბ, 1963, 155

¹³¹ ქ.ს.დ. ტ. I., ბერძნული სამართალი, თბ, 1963, 155

¹³² დასახ. ნაშრომი, 154

¹³³ დასახ. ნაშრომი, 155

მოვალეობა აიძულებდა მას ასე მოქცეულიყო, ხოლო ქრთამის ამღებთა მხრიდან ქრთამის აღება, დანაშაულებრივია და კანონიც მკაცრი იყო იმათ მიმართ, ვინც შეპირებული თუ წინასწარ აღებული ქრთამის გამო, დამნაშავე კაცს გაათავისუფლებდა. სამართლის წიგნის 380-ე მუხლში პირდაპირ არის მოცემული, ამგვარი საქმისათვის ქრთამის დანაშაულებრივი ბუნება და დასჯადობა.

საპყრობილე უშუალოდ მეფეს დამორჩილებული დაწესებულება იყო, სადაც მეფის მიერ დანიშნული მოხელეები მუშაობდნენ: მათი მოვალეობა იყო პატიოსნად შეესრულებინათ მოვალეობანი და ერთგულად ემსახურათ, რისთვისაც გასამრჯელო ეძლეოდათ. მაგრამ თუ საპყრობილეს უფროსი და მისი ხელქვეითნი ბოროტად გამოიყენებდნენ თანამდებობას, ქრთამს აიღებდნენ და პატიმრებს გაათავისუფლებდნენ, ე.ი. დანაშაულს ჩაიდენდნენ, კანონისაგან მკაცრად იქნებოდნენ დასჯილნი. საპყრობილეს უფროსს თავს მოკვეთავდენ ანდა მთელ ქონებას ჩამოართმევდნენ და ქვეყნიდან გააძევებდნენ. „ვინცავინ სამეფოს საპყრობილის უფროსი იყოს და ვინცავინ მაშიგ პყრობილნი ყუანდეს, და მისგან ქრთამი აიღოს, და ის კაცნი არ დააბან ჯაჭვითა ანუ ხუნდითა და გაუშვან, ანუ რომელმან ბორკილი გააღონ ან ჯაჭვი გატეხონ, იმ საპყრობილეთ უფროსთა თავი მოეჭრის ანუ ექსორია ექმნასო“¹³⁴.

¹³⁴ ქს.დ. ტ I, ბერძნული სამართალი, თბ. 1963, 215

ბ) ქრთამი სომხური სამართლის მიხედვით

მეორე უცხოური სამართლის ძეგლი, რომელიც ვახტანგ VI კოდიკონშია შესული, სომხური სამართალია. სომხური სამართლის ქართული ვერსია ორი ნაწილისაგან შედგება: სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიისა და მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსიისაგან.

პირველი V საუკუნის ბოლოს, ბასილიკე კეისრის მეფობაში შედგენილ და აღმოსავლეთში შედგენილ რომაული კანონების სომხურ რედაქციას წარმოადგენს, ხოლო მეორე, ნაწილი რომაული კანონების სომხური ვერსიის თარგმანს, ნაწილი კი მხითარ გოშის მიერ XII საუკუნის ბოლოს შედგენილ „სომხური სამართლის წიგნის“ თარგმანს.

ქართული ვერსია სომხური ტექსტების თავისუფალ თარგმანს წარმოადგენს, ეს კანონები მოქმედებდა საქართველოს სამეფოს იმ პროვინციებსა და ქალაქებში, სადაც სომხური მოსახლეობა ცხოვრობდა¹³⁵.

სომხურ სამართალში, ისევე როგორც ბერძნულ სამართალში, მნიშვნელოვანი ადგილი დათმობილი აქვს ქრთამის საკითხს და იგი წარმოდგენილია დანაშაულებრივი ქმედების სახით.

სომხურ სამართალს, როცა იგი ქრთამის საკითხს ეხება, უპირველესად, მხედველობაში აქვს მოსამართლეთა უქრთამობა. მოსამართლე ღმერთის სიმაღლეზეა აყვანილი, ხოლო მეფე, როგორც უპირველესი მოსამართლე დედამიწაზე, მიჩნეულია ღმერთის ტოლად, ოღონდ სააქაო ცხოვრებაში, რომელსაც „სახით მარტო კაცი ეთქმის“, საქმით და სამართლიანობით კი ღმერთის მსგავსია.

მოსამართლეებს საქმის სამართლიანად გადაწყვეტა ევალებოდათ. მოსამართლე პირები უნდა მორიდებოდნენ ყველაფერ იმას, რაც აიძულებდა მათ, გაემრუდებინათ სამართალი. მოსამართლეებს უფლება არა ჰქონდათ შეეძინათ ქონება იმ ადგილებში, სადაც მოსამართლეებად იყვნენ განმწესებულნი. „რომელნი იყუნენ მისი მორჩილნი და მისსა ბძანებასა ქუეში მყოფნი, რა იყუნენ უფროსად და მოსამართლედ, მათ არ უნდა იყადონ არც ვენახი, არც ბაღი და ბოსტანი, არც სახლ-კარი, არც მიწა-წყალი და არცარა სხვა“¹³⁶, რათა არ მოქცეულიყვნენ ვინმეს გავლენის ქვეშ.

სომხური სამართალი მოსამართლეში, უპირველესად, ერთგულ მოხელეს ხედავდა, რომელსაც, რა თქმა უნდა, პატიოსნება და სამართლიანობა მოეთხოვებოდა, მაგრამ ის მაინც ადამინი იყო და რაკი ადამინი იყო, ადვილად შეიძლებოდა ცდუნების წინაშე დამდგარიყო და ქრთამისა თუ სხვა სახის გამორჩენისათვის სამართალი გაემრუდებია. ეს ცდუნება მით უფორ დიდი იქნებოდა, მსაჯული თუ ღარიბი იქნებოდა. რათა მოსამართლეს საქმის გარჩევა არ დაზარებოდა, მომჩივრებისთვის გულისყურით მოესმინა, ქრთამი არ აეღო და დამნაშავე პირი არ გაემართლებინა, მეფეს, როგორც სახელმწიფოს პატრონს და ხელმძღვანელს, სომხური სამართალი ავალებდა მოსამართლეებისთვის წყალობას, მათ კეთილდღეობაზე ზრუნვას, მათთვის ცხოვრების

¹³⁵ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 981, 8

¹³⁶ ქს.ძ. ტ. I, თბ, 1963, 256

ნორმალური პირობების შექმნას, გასამრჯელოთი დაკმაყოფილებას, საჩუქრების მიცემას და ა.შ.

„მართებთ მოსამართლეთა ზედა ხელმწიფეს-უნდა უყოს წყალობად თეთრად და სხვარიგად პატივი სცეს დიდად. მოსამართლეთა აქეთ ხელმწიფისაგან, ამიტომ, რომ არ შეზარდნენ სამართლის ქნასა და მოჩივრის მრავლად მისულსა; არც ხელმოკლედ უნდა იყუნენ, რომე ხელმოკლეობისათვის სამართალი არ გაამრუდონ-ო“¹³⁷.

რაკი სომხური სამართლის ნორმები მოსამართლეთა ეკონომიურ მდგომარეობაზე ზრუნავდნენ, სანაცვლოდ, მოსამართლე-მოქალაქეთა მხრიდან მოითხოვდნენ, რათა ყოფილიყვნენ ისინი განსწავლულნი, მცოდნენი, ღირსეულნი, რომლებსაც არ ეყვარებოდათ ფული, არ ექნებოდა შიში და მოხატრება არავის წიანშე, დავას განიხილავდნენ და გადაწყვეტდნენ სამართლიანად: „მოქალაგენი უნდა იყუნენ რიგითა უწინვე მცოდნენი ძველთა და ახალთა უკლებრივ, წამკითხავი კანონის ბრძანებისა, უშიშრად მოქმედი და კაცი ღირსი, ფილოსოფოსი და თეთრის უმოყვარო-ო“¹³⁸. მოსამართლეებს შეგნებული უნდა ჰქონოდათ, რომ ქრთამისათვის უსამართლო გადაწყვეტილებათა გამოტანა დალატი იყო, უპირველესად, იმ ადამიანისა, ვინც მათ მოსამართლეობის უფლებას ანიჭებდა. ეს ადამიანი მეფე იყო. მეფე კი ღმერთის მაგიერია დედამიწაზე, ამიტომ მეფისადმი დალატი, ღმერთისადმი დალატს ნიშნავდა. და თუ მაინც, მქალაგებელ მოსამართლეებმა „გამრუდონ და გაამსუბუქონ, პირფერობით ქნან და მართალი გაამტყუენონ და მტყუანნი გაამართლონ, იმათთანა მოსამართლეების“¹³⁹ მიმართ კანონი მკაცრი იყო. სიმკაცრე სასჯელებში გამოიხატებოდა. სასჯელი კი ხელმწიფიდან, როგორც მოსამართლედ დამნიშნავი პირიდან მომდინარეობდა. მეფე მექრთამე მოსამართლებს თანამდებობიდან გადააყენებდა და სამეფოდანაც აძევებდა, რადგან მათ ვერ შეეგნოთ დაკისრებული პასუხისმგებლობა, ვერ გაეზიარებიათ იმ წერილის შინაარსი, ღმერთმა რომ მისცა მოსეს: „ნუ გაამრუდებთ სამართალსა ქვრივზე და ობოლზე, მოსამართლენო, ნურც ქრთამითა და ნურც მოტყუებით“¹⁴⁰.

სამათლის წიგნის მნიშვნელოვანი ადგილი, დათმობილი ჰქონდა საეკლესიო სასამართლოებს და იქ მოღვაწე სასულიერო მოსამართლეთა საქმიანობას. სამართლის წიგნის ნორმები, როგორც საერო მოსამართლეებს, ისე სასულიერო სფეროში მოღვაწე მოსამართლეებს პატიოსანი სამოსამართლო მოღვაწეობისკენ მოუწოდებდა.

იმ პერიოდში, როცა სომხური სამართალი იქმნებოდა და შემდგომ პერიოდებშიც, ეკლესია-მონასტრებს უდიდესი პოლიტიკურ-ეკონომიკური და იდეოლოგიური გავლენა გააჩნდათ სახელმწიფოში. შეიძლება ითქვას, რომ ეკლესია-მონასტრები დამოუკიდებელ ავტონომიას წარმოადგენენ და არც თუ ისე იშვიათად, საეკლესიო მოღვაწენი უფრო მაღლა იდგნენ-ხოლმე პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობით, ვიდრე საერო ფეოდალები.

საერო წოდების წარმომადგენლები ცდილობდნენ მაღალი საეკლესიო თანამდებობები მათ, და მათ შვილებს დაეკავებინათ. საამისოდ ისინი არც მატერიალურად და არც მორალურად უკან არ

¹³⁷ ქს.დ. ტ. I, თბ, 1963, 267

¹³⁸ ქს.დ. ტ. I, თბ, 1963, 277

¹³⁹ დასახ. ნაშრომი, 293

¹⁴⁰ დასახ. ნაშრომი, 324

იხვედნენ და ცდილობდნენ მავანთა მოქრთამეა-მოსყიდვის გზით ეს სურვილი შეესრულებინათ.

ეკლესია-მონასტრებს, როგორც ცალკე ავტონომიურ ფეოდალურ ორგანიზაციას, საკუთარი სასამართლოები ესაჭიროებოდათ ამ ორგანიზაციაში წამოჭრილი დავების გადასაწყვეტად, რადგან საერო სასამართლოებს უფლება არ ჰქონდათ საეკლესიო მოღვაწეთა შორის წამოჭრილი სადაო საკითხებზე სასამართლო პროცესები ეწარმოებინათ.

თუ საერო მოსამართლეებს, სამსაჯულო უფლება მეფისაგან, როგორც სახელმწიფოს უპირველესი მოხელისაგან, ჰქონდათ მინიჭებული, სასულიერო სასამართლოებში მოსამართლედ ხელდასმა მაღალი სასულიერო პირისაგან, კათალიკოსისაგან ხდებოდა.

სომხური სამართალი, მსგავსად საერო პირთა მწყემს-მეფისა, კათალიკოსებს ავალებს, მის მიერ დანიშნულ მოსამართლეებს არ მოაკლოს პატივი და წყალობა: „იმგვარად ეკლესიათა მოსამართლეთა, რომელნი მოქადაგენი ეპისკოპოზნი იყუნენ წყალობა და პატივი კათალიკოზისაგან სჭირდეს სავსედ, ამიტომ რომე არ წაახდინონ სწორი სამართალი ღ-თსად“¹⁴¹.

მექრთამეობა და ქრთამის აღებით ნებისმიერი მოქმედების შესრულება დაგმობილია როგორც მოსამართლეთაგან, ისე რიგითი საეკლესიო მოღვაწისაგან. სამართლის წიგნში ცალკე მუხლადაა მოცემული და საგანგებოდ არის მითითებული სასულიერო პირთა ისეთ მანკიერ ნიშანზე, ანუ დანაშაულზე, როგორც ქრთამით საფლავის მიწების გაცემა იყო.

ამგვარი დანაშაული ცხოვრებაში ხდებოდა და კანონმდებელიც იძულებული იყო შეედგინა ნორმა, სადაც მიუთითა ასეთ საშიშ დანაშაულზე და იმ სასჯელზეც, რომელიც უსინდისო, საფლავის მიწის ქრთამით გამცემ მღვდლებს მოელოდათ.

საეკლესიო პირნი მიუხედავად დაკისრებული მოვალეობისა და მოსალოდნელი სასჯელის სიმკაცრით გამოწვეული შიშისა, უკან მაინც არ იხვედნენ და პირადი გამორჩენის მიზნით საფლავებს ყიდდნენ. არადა, ამავე სამართლის წიგნის მიხედვით, „საფლავის მიწის ფასი არ არის კანონით“ ე.ი. საფლავის მიწა უფასო იყო. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ხარბი და მექრთამე მღვდლები ამას არად აგდებდნენ და ამიტომაც „გამორთმევა და შეწუხებით თხოვნა ხარბისა და მგლეჯელის მღვდლისაგან მოხდების“¹⁴²-რა, ასეთი მღვდლები ეკლესიიდან გაიყრებოდნენ და განკითხვის დღეს ღმერთისაგანაც მოკითხული იქნებოდნენ. სამწუხაროდ, არც თუ ისე ცოტანნი იყვნენ ხარბი, მექრთამე და სიმდიდრის მოყვარული მღვდლები თუ ეპისკოპოსები. ისეთნი, რომლებსაც პირადი გამორჩენის მიზნით, შეეძლოთ ღმერთის საყდრის კარები გამოეკეტათ, მიეტოვებინათ წირვა-ლოცვები და საქრთამო საქმეზე წასულიყვნენ. ასეთ მღვდელ-ეპისკოპოსებს სომხური სამართლის წიგნი აფრთხილებს: „ნუ იქმონენ საყდრის კარის დაკეტასა და საღმთო ლოცვისა და წირვის მოცდენასა თავის გამორჩომისა და ხარბობისათვის“¹⁴³, თორემ მკაცრად იქნებიან დასჯილნი.

საეკლესიო თანამდებობებზე ღირსეულნი უნდა ყოფილიყვნენ. ეს სასურველიც იყო და კანონიც ამას მოითხოვდა. თანამდებობის პირებს,

¹⁴¹ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 267

¹⁴² ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 376

¹⁴³ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 355

ღმერთის ჭეშმარიტ მსახურებს, სულიერი სიმტკიცისა და ღმერთის მსახურების გარდა, ორგანიზაციული ნიჭიც უნდა ჰქონოდათ, რათა სამწყოსათვის რიგიანად ეხელმძღვანელათ.

სომხური სამართალი მიუთითებს, თუ წინამძღვარი გარდაიცვლება, მის ახლო ნათესავებს არ უნდა გაუჩნდესთ სურვილი ნათესაობის გამო, მისი ადგილის დაკავებისა. მაგრამ „თუ ასეთი კაცი იყოს, შეეძლოს გაძლოდა და კრებულთაც უნდოდეს და თვითონაც ღირს იყოს“¹⁴⁴, მაშინ, შეუძლია დაიკავოს გარდაცვლილი წინამძღვრის ადგილი და მართოს სამწყო, მაგრამ თუ ნათესავთაგან ღირსი კაცი არ აღმოჩნდებოდა, მაშინ ამავე „კრებულში ან სხვათა გამომარჩიონ კაცი ბრძენი და ღირსი, დაუყენონ მამად და წინამძღუარად“-ო¹⁴⁵.

საერო პირებს კი ეკრძალებოდათ ჩარეულიყვნენ საეკლესიო-სატაძრო ცხოვრებაში, მაგრამ თუ ჩაერეოდნენ საეკლესიო თანამდებობაზე დანიშვნისათვის, დასანიშ პირთაგან ქრთამი არ უნდა აეღოთ, პირადი გამორჩენისათვის კრებულის წევრები არ უნდა აექულებიათ უცოდინარი, პირად ღირსებებს და განსწავლულობას მოკლებული პირი თავიანთ უფროსად დაესვათ: „თავადთაგან არ არის რიგი და მართებული, რომ ქრთამი აიღოს და ვინც უნდოდეს ის დაასმევიონ“-ო¹⁴⁶.

¹⁴⁴ დასახ. ნაშრომი, 277

¹⁴⁵ იქვე

¹⁴⁶ ქს.დ. ტ I, თბ, 1963, 277

გ) ქრთამი მოსეს სამართლის მიხედვით.

ბიბლია ოდესმე დაწერილი წიგნებიდან ყველაზე უძველესია, რადგან მისი ზოგიერთი ნაწილი დაიწერა დაახლოებით 3500 წლის წინ. ის მრავალი საუკუნით უძველესია, ვიდრე რომელიმე სხვა წიგნი, რომელიც წმინდად მიიხსნება.

ბიბლია, უდიდესი ცნობების შემცველია. იგი ერთნაირად საინტერესოა ისტორიკოსების, გეოგრაფების, ენათმეცნიერების, ლიტერატურათ-მცოდნეებისათვის და სხვა დარგის მუშაკებისთვის. მაგრამ ბიბლიას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სამართალმცოდნეთათვის, ვინაიდან, იგი იყო და დღესაც რჩება მორალურ – ზნეობრივ კოდექსად, რომლის ნორმების შეუსრულებლობა თვით უზენაესისაგან კონტროლდება და ამ ნორმების დამრღვევთ იგი, თავისი სამსჯავროს წინაშე წარდგომისას, შეუბრალებლად სჯის, სამუდამო ჯოჯოხეთს უსჯის.

როცა უფლის მითითებით მოსემ ისრაელები ეგვიპტიდან გამოიყვანა და ადგილმონაცვლეობით უდაბნოში დაჰყავდა, უფალს იგი ხშირად ხვდებოდა. უფალი მოსეს რჩევა – დარიგებებს და მითითებებს აძლევდა. ერთი ასეთი შეხვედრის დროს ღმერთმა მოსეს მისცა ფიქალის ქვაზე დაწერილი სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონები, რომლებსაც თვით უფალმა „რჯული და მცნებები“ უწოდა. შემდეგში უკვე მოსეს სამართლად წოდებული „რჯული და მცნებები“, რომლებიც ბიბლიის ერთ – ერთ ქვაკუთხედად იქცა, ვრცელდება და მისი შესრულება მორწმუნეთათვის სავალდებულო ხასიათს იძენს.

მოსეს სამართალი მართლმსაჯულებას ღმერთის საქმედ მიიხსნევს, ხოლო კაცთათვის მსაჯულობას, მოსამართლეობის უფლების მინიჭებას კი - ღმერთის ნებად. და რაკი მსაჯულობა ღმერთისაგან ბოძებული საქმეა, მოსამართლენი, ღმერთის მიბაძვით პატიოსანნი უნდა ყოფილიყვნენ სამართალწარმოების დროს: „მსაჯულნი, განმგებელნი და მწიგნობარნი დაიდგინენ თავისა შენისა ყოველთაგან ნათესავთა შენტა, ყოველთა მათ ქალაქთა, რომელ იგი უფალმან ღმერთმან შენმან მოგცეს შენ, და სჯიდე ერსა მას სიმართლისა სასჯელითა“-ო.¹⁴⁷

მოსამართლენი ჯერ ღმერთის და მერე ერის წინაშე ვალდებულნი იყვნენ სიხარბით და ქრთამის აღებით სამართალი არ დაემახინჯებიათ. წინააღმდეგ შემთხვევაში მექრთამე მოსამართლეების, მექრთამე მსაჯულების სიტყვებს და გადაწყვეტილებებს ძალა არ ექნებოდათ, რადგან მათ საქმიანობას საფუძვლად ჭეშმარიტება არ დაედებოდა: „ნუ გარდასდრეკ სასჯელსა, ნუცა სჯიდე თუაღლებით, ნუ მიიღებ ქრთამსა, რამეთუ ძღუენმან და ქრთამმან დაუყვნეს თუაღნი ბრძენთანი და გარდააქცინის სიტყუანი სიმართლისანი“-ო.¹⁴⁸

ყოველი მორწმუნე ადამიანის ზრუნვის საგანი სულის გადარჩენა იყო და რაკი ღმერთმა ადამიანთა შორის რამდენიმეს, სააქაო ცხოვრებაში, მსაჯულობა მიანდო, ამით ისინი გამოცდის წიაშე დააყენა. მოსე აფრთხილებს მოსამართლე ადამიანებს: „სიმართლით სამართალსა

¹⁴⁷ ქ. ს. ძ. ტ 1, მოსეს სამართალი, თბ, 1963, 109

¹⁴⁸ იქვე

შეუდევით, რათა სხცოვნდეთ, შეხვიდეთ და დაიმკვიდროთ ქუეყანა იგი, რომელ უფალმან ღმერთმან მოგცეს შენ“-ო¹⁴⁹.

მაგრამ ყველა როდი იყო ჭეშმარიტი მორწმუნე, ყველას როდი აშინებდა საიქიო ჯოჯოხეთი, ყველა როდი ზრუნავდა სულის საცხოვრებლად და ღმერთის სიტყვის „ვეცხლი მისი არა მისცა აღნადგინებად და ქრთამი უბრალოსა ზედა არა მოიღო-ს“¹⁵⁰ შესასრულებლად. თვალისმომჭრელი საჩუქარი ბევრ მსაჯულს სააქაო ცხოვრებაში უფრო ერჩინა, ვიდრე მარადიული სიმშვიდე და ნეტარება საიქიო სამოთხეში. ღმერთმა კარგად უწყოდა, თუ თორმეტ მოციქულთაგან, საყვარელი მოწაფე იუდა, მაინც აღმოჩნდა გამყიდველი და ვერცხლისმოყვარე, ადამიანთა შორისაც იქნებოდნენ მექრთამენი, გამყიდველნი და თვალხარბნი, ისეთნი: „რომელნი განამართლებენ უთნოსა ქრთამისათვის და სამართალსა მართლისასა აღიღებენ“. (ფს. 5. 23). ამიტომაც ღმერთის სიტყვის: „უბრალოდ და მართალი არა მოჰკლა და არა განამართლო უღმრთოდ ქრთამითა“-ს (ფს.23.7) უართყოფელთათვის ერთგვარ მუხრუჭად გათვალისწინებული იქნა წყევლა და კრულვა, როგორც სასჯელი. რელიგიური წყევლა კი, იმ პერიოდშიც და შემდგომშიც, როცა ბიბლიის ნორმები მოქმედი სამართალი იყო, უფრო მძიმე და საშიშია, ვიდრე სხეულებრივი თუ გამაწბილებელი სასჯელები: „წყევლ იყავნ, რომელმან მოიღოს ქრთამი მოკვლად სულისა მართლისა... რომელმან დრიკოს სასჯელი მწირისა, ობლისა და ქვრივისა“-ო¹⁵¹.

მოსეს სამართლით გათვალისწინებული წყევლა ერთგვარი „სავიზიტო ბარათია“ ღმერთთან მექრთამე მოსამართლეთათვის, და საერთოდ, მექრთამე პირთათვის, ერთგვარი დახასიათებაა ადამიანისა იმ მარადიული სასჯელისათვის, რომელსაც უფალი ღმერთი ბოროტებს და მექრთამეებს უმზადებს ჯოჯოხეთში მოხვედრით, ხოლო ის პატიოსანი მოსამართლენი: „ვინც ფულს ვახშით არ გასცემს და ქრთამს უდანაშაულოზე არ აიღებს, ამის მოქმედი არასოდეს წაფორხილდება“-ო.(ფს. 14.5) მითითებულია საეკლესიო ტრაქტატში.

მოსეს სამართლის ამგვარი სულისკვეთება გადმოტანილი იქნა მთარგმნელების მიერ მოსეს სამართლის ქართულ ვერსიაშიც. მოსეს სამართალი, რომელიც ბერძნული და სომხური სამართლის ქართული ვერსიების გვერდით საქართველოში პრაქტიკულად გამოიყენებოდა, საერო და სასულიერო პირებს უქრთამო „სამართლით სამართლის“¹⁵² ბჭობას შთააგონებდა.

ასე რომ, მოსეს სამართალში ქრთამი დანაშაულებრივი შინაარსის მატარებელია. იგი აქ მოცემულია როგორც უკანონო საჩუქარი, რომელიც აიღება მოსამართლის ან ხელისუფლების სხვა წარმომადგენლის მიერ, რათა გადაწყვიტოს საქმე საჩუქრის (ამ შემთხვევაში ქრთამის) მიმცემის სასარგებლოდ.

სწორედ იმიტომ, რომ ქრთამი, ყველაზე ძვირფასს, სულს, პრყენის და ადამიანებს ტკივილს აყენებს, მექრთამენი სასჯელის გარეშე ვერ რჩებიან და ღმერთის სახელით დაწყევლილთათვის ჯოჯოხეთის კარები ფართოდ იღება.

¹⁴⁹ ქ.ს.ბ. ტ 1, მოსეს სამართალი, თბ, 1963, 109

¹⁵⁰ შანიძე მხეკაძე, დასახ. ნაშრომი, 26

¹⁵¹ ქ.ს.ბ. ტ I, თბ, 1963, 125

¹⁵² ქ.ს.ბ. ტ I, თბ, 1963, 140

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ უფრო ადრე, ვიდრე ბიბლია შეიქმნებოდა, რაბინულ ლიტერატურაში ქრთამის (რუსულად იგი თარგმნილია როგორც МЗДОИМСТВО) აღება არ იყო დაკავშირებული დანაშაულთან. პირიქით, იგი წარმოადგენდა გასამრჯელოს მოსამართლეებისათვის, მათ მიერ გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ.

უძველეს დროში ადამიანები, რომლებსაც საქმეთა გარჩევის უფლება ჰქონდათ მინიჭებული, მარტო მოსამართლის ფუნქციებს არ ასრულებდნენ. მოსამართლენი ამ მოვალეობას საოჯახო, კერძო საქმეების გვერდით აწარმოებდნენ. რადგან სასამართლო საქმეების გარჩევას გარკვეული დრო სჭირდებოდა, მოსამართლე საოჯახო საქმეებს ვეღარ აუდიოდა. იგი წყდებოდა თავის პირად სამუშაოს, ამიტომ გაუკეთებელი საკუთარი საქმეების საკომპენსაციოდ მათ ქრთამს, ე.ი. საზღაურს აძლევდნენ.¹⁵³

თალმუდური კანონი, მაგალითად, პირდაპირ ნებას რთავდა მოსამართლეებს სამოქალაქო საქმის გარჩევამდე წინასწარ აეღოთ გასამრჯელო, როგორც საზღაური დაკარგული დროისათვის, ანდა მოსამართლისთვის მიეცათ კაცი, რომელიც შეასრულებდა მის საოჯახო საქმეებს სასამართლო საქმის წარმოების პერიოდში.¹⁵⁴

მართალია, მოგვიანებით შედგენილმა მიშნაიდურმა კანონებმა უკვე წინ წამოსწიეს ქრთამის დანაშაულებრივი ბუნება და აღიარეს, თუ მოსამართლე საქმის გარჩევისა და გადაწყვეტისას, აიღებდა ქრთამს, მაშინ ქრთამის აღებით მიღებულ გადაწყვეტილებას ძალა არ ექნებოდა, მაგრამ ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ მიშნა საუბრობდა მხოლოდ ისეთ შემთხვევაზე, როდესაც მოსამართლენი ქრთამს აიღებდნენ, სწორედ, საქმის სწორად გადაწყვეტისთვის და არა დაკარგული დროისთვის¹⁵⁵.

მაშასადამე, ქრთამს, ორგვარი მნიშვნელობა და შინაარსი, როგორც დანაშაულებრივი და როგორც კანონიერი გასამრჯელოსი, ჰქონდა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა სამართალი და სამართლებრივი ურთიერთობები ჩამოყალიბების ადრეულ ეტაპზე იმყოფებოდა.

შემდგომ პერიოდებში ქრთამის, როგორც კანონიერი გასამრჯელოს გვერდით, ფართოდ, მოიკიდა ფეხი დანაშაულებრივმა ქრთამმა. ამიტომაც, მოგვიანებით შედგენილ ებრაულ კანონებში ზუსტად იქნა განსაზღვრული, თუ რა დროს და რა პირობებით ემოსამართლა კაცს. მაგალითად, არ შეიძლებოდა მოსამართლეს გაერჩია იმ ადამიანების საქმე, რომლებიც მას უყვარდა ან სძულდა, მოსამართლეს უარი უნდა ეთქვა იმ საქმის გარჩევაზეც თუ ერთ-ერთი მხარე აღმოჩნდებოდა იმ სასტუმროს მფლობელი, სადაც იგი, ჩვეულებრივ, რჩებოდა ხოლმე, ე.ი. ღამეს ათევდა და სხვა.

საინტერესოა, რომ მიშნას კანონებით მოსამართლეები, რომლებიც ქრთამს იღებდნენ და ანგარებით წყვეტდნენ საქმეებს, თითქოსდა, მანამდე არ მოკვდებოდნენ, ვიდრე ჯერ არ დაბრმავდებოდნენ.¹⁵⁶

მაიმონიდური კანონები დასჯადად აცხადებდა, როგორც ქრთამის აღებას, ისე ქრთამის მიმცემს, ე.ი. ქრთამის ამღებნიც და ქრთამის მიმცემნიც დამნაშავეები და კანონის დამრღვევნი იყვნენ, რადგან,

¹⁵³ Еврейская энциклопедия ред А Гарков и Л Каценельсон С Петербург Т 10 1892 946

¹⁵⁴ Еврейская энциклопедия. ред. А.Гарков и Л.Каценельсон, С.Петербург, Т.10, 1892, 946

¹⁵⁵ იქვე

¹⁵⁶ იქვე

ორივეს, ქრთამის ამღებსაც და ქრთამის მიმცემსაც, ერთი მიზანი, ჭეშმარიტების „განდრეკა“ ამოძრავებდათ¹⁵⁷.

ასე რომ, უძველესი დროიდან მოყოლებული, ებრაელ ხალხთა მიერ მართლმსაჯულების განხორციელებაზე, მოსამართლეთა სამართლიანობაზე, და საერთოდ, უქრთამო მოღვაწეობაზე შექმნილმა კანონებმა ასახვა ჰპოვა მოსეს სამართალში, და მთლიანად, ბიბლიაში ამიტომაც, ასეთ ნიადაგზე შექმნილი რელიგიური კოდექსი შემდგომ საუკუნეებში არამარტო ებრაელი, არამედ მთელი საქრისტიანო სამყაროს სახელმძღვანელო დებულებად გადაიქცა.

¹⁵⁷ Еврейская энциклопедия. ред. А.Гарков и Л.Каценельсон, С.Петербург, Т.10, 1892, 946

3. ქრთამი ძველი ქართული კანონიკური სამართლის წიგნების მიხედვით ა) ქრთამი „მცირე სჯულის კანონის“ მიხედვით

მე-10 საუკუნის ბოლოს, ქართველი მწიგნობრის ექვთიმე ათონელის მიერ, შედგენილი იქნა კანონიკური კრებული „მცირე სჯულის კანონის“ სახელწოდებით, რომელიც ქართული კლასიკური კანონიკური მწერლობის სათავეს წარმოადგენს.

„მცირე სჯულის კანონი“, როგორც მას შემდგომში ეწოდა, ემთაწმინდელს შეუდგენია ბერძნული კანონიკური მწერლობის სხვადასხვა წყაროების მიხედვით.

თავიდანვე ქართული ეკლესიის სახელმძღვანელოდ გამოიზნული, „მცირე სჯულის კანონი“ ფართოდ გამოიყენებოდა საეკლესიო ცხოვრებაში, რასაც მოწმობს ის, რომ იგი ხმარებიდან ვერ განდევნა, შემდგომში, არსენ იყალთოელის მიერ თარგმნილმა „დიდი სჯულის კანონმაც“ კი. „მცირე სჯულის კანონი“, როგორც საეკლესიო სამართლის ძველი, ეკლესიის მსახურთა სარწმუნოებრივ და საეკლესიო ცხოვრების უფლება-მოვალეობებს ეხება. იგი მიუთითებს ეკლესიის მსახურთა პატიოსნებაზე, ღვთისადმი შიშზე, ღმერთისა და ერისადმი სამსახურზე, მათ მიერ საღვთო წესების წმინდად დაცვაზე და ა.შ. „რადთა განეყენებ ყოვლისაგანვე ცოდვისა და ჰმონებდნენ უფალსა მოქალაქობითა კეთილითა, რადთა მიემთხვნენ ცხოვრებასა საუკუნესა“¹⁵⁸. ეპისკოპოსები, მღვდლები, დიაკონები – აღნიშნულია „მცირე სჯულის კანონში“ – ეკლესიის ყველა მსახური, უდიდესი პასუხისმგებლობით უნდა ეკიდებოდეს თავის საქმეს, ერთგულად ემსახურებოდეს ღმერთს. მაგრამ „უკუეთუ ყუელა საქმესა ამას წარმდებებით იქმოდის“¹⁵⁹ მაშინ აუცილებლად დაისჯებიან, დაისჯებიან იმის და მიხედვით, თუ როგორია მათი ბრალეულობა ჩადენილ ქმედებაში, როგორი სიმძიმისაა ის დანაშაული, რომელიც მათ ჩაიდინეს.

ერთ-ერთი შეუწყნარებელი დანაშაული, სხვა დანაშაულთა შორის, „მცირე სჯულის კანონის“ მიხედვით, მექრთამეობაა.

მღვდელ-მსახურნი, საეკლესიო ცხოვრებაში სიწმინდის დასაცავად, თანამდებობებზე ღირსებისა და დამსახურების მიხედვით უნდა დანიშნულიყვნენ, მაგრამ „მცირე სჯულის“ სათანადო მუხლების მკაცრი ტონი გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ ქრთამის აღებითა და „უკანონო ძღვენით“ ადგილი ჰქონდა უღირსი პირების საეკლესიო თანამდებობებზე დანიშვნას. უღირსი ადამიანები დანაშაულს ჩადიოდნენ, რომელთაც საეკლესიო წესები არ პატიობდნენ. უღირსი დანიშნულიც და დამნიშვნელიც, ორივე ისჯებოდნენ. ასეთებს საეკლესიო მოღვაწეობას ჩამოაცილებდნენ და ეკლესიიდან დევნიდნენ: „უკუეთუ ვინ მღვდელთმოძღვარმან ქრთამითა და საფასისა მიღებითა აკურთხოს ეპისკოპოსი, ანუ ხუცესი, ანუ დიაკონი, ანუ რომელიცა მოწესეთაგანი და სასყიდლის სავაჭრო ყვეს უსყიდელი იგი მადლი და არა სათნოებისათვის მისცეს მღვდელთობაჲ, არამედ ქრთამისათვის და საფასისა, ესე ვითარი

¹⁵⁸ გიუნაშვილი ე. მცირე სჯულის კანონი, თბ, 1972, 40

¹⁵⁹ იქვე

იგი მღვდელთმოდურარი, გინა თუ კათალიკოზი, გინათუ ეპისკოპოსი აღიკოცონ მღვდლობისაგანო“¹⁶⁰. „მცირე სჯულის კანონი“ კიდევ უფრო დიდ ცოდვად და დანაშაულად თვლის იმ ეპისკოპოსების ქმედებას, ვინც ანგარების გამო, კეთილი, ჰუმანური მორწმუნის სახელის ქვეშ „პატიოსანსა რასმე სახელსა უწესენ ევლოგიად, და ესე უძვრესი არს, რამეთუ უკუეთუ ვინმე ბოროტსა სახითა კეთილისაჲთა იქმოდის... რამეთუ იქმს ბოროტსა და სახესა მას, გინა სახელსა კეთილისასა იკმარებს შემწედ თვისისა ცოდვისა“¹⁶¹. ასეთი პირი „ორკეცისა ტანჯვისა ღირს არისო“¹⁶² – ამბობს „მცირე სჯულის კანონი“.

დანაშაულად მიაჩნია „მცირე სჯულის“ ავტორს ვერცხლისმოყვარეობის გამო საღვთო „ნიჭის“, საღვთო ცოდნის სხვებისთვის სასყიდლით გადაცემა. მან, რომელმაც „უსასყიდლოდ მიიღო“ საეკლესიო განათლება, თავად კი „სასყიდლად მიჰყიდის“ სხვებს, ჯერ ერთი, რომ „ვერცხლის საფარდულ ჰყო ეკლესია“, და მეორეც, მან დაივიწყა პეტრე მოციქულის პასუხი სვიმონისადმი, როცა ამ უკანასკნელს „ენება საფასითა მოსყიდაჲ მადლისა მის სულისა წმინდისაჲ“ - პეტრემ უპასუხა- ვერცხლი შენი შენთანვე იყავნ წარსაყმედელად შენდა, რამეთუ ნიჭსა მას ღმრთისასა ჰგონებ საფასითა მოპოვებად.“¹⁶³ ასეთი საქციელი, გაცილებით მძიმეა მათგან, ვინც შეგნებულად გააკეთებს, ვიდრე „უსწავლელისაჲ მის უმეცრებით თხოვაჲ საფასით მადლისაჲ“.¹⁶⁴

მძიმე დანაშაულად ითვლება, ასევე მღვდლების მიერ ანგარებით, ქრთამის აღებით ჩატარებული ზიარებაც, „რამეთუ არა ისყიდების მადლი ქრისტესი“.¹⁶⁵ მაგრამ „უკუეთუ კეუალა იპოოს ვინ მოწესეთაგანი, რომელ წმინდისა ზიარებისათუს ფასსა რასმე მიიღებდეს, აღიკოცონ ვითარცა მობაძავი სიმონისი, რომელი ვერცხლითა ჰელ-ჰყოფდა სყიდად მადლსა მას სულისა წმინდისასა და ემხილა მოციქულისა პეტრეს მიერ.“¹⁶⁶

მაშასადამე, „მცირე სჯულის კანონი“ დაუნდობელია მექრთამე, ანგარებიანი საეკლესიო პირების მიმართ. არა აქვს მნიშვნელობა ქრთამი „კურთხევამდე“ იქნება აღებული თუ „კურთხევის“ შემდეგ, რადგან „ესე ერთი არს, გინათუ პირველ მიიღოს, გინათუ – შემდგომად, ქრთამი ეწოდების, რომელი მის პირისა და მის საქმისათვის მიეცეს“¹⁶⁷.

ექვთიმე ათონელი მკაცრ გაფრთხილებას აძლევს მექრთამე მღვდელმსახურებს, მოძებნონ სხვა ადგილი „სადა ჰელ-ეწიფებოდის ნიჭსა ღმრთისასა სყიდად და განსყიდად, რამეთუ ჩუენდა ეკლესიათა ესე ჩვეულებაჲ არა გუაქუს-ო“¹⁶⁸.

რა თქმა უნდა ექვთიმე მთაწმინდელისათვის, როგორც სპეტაკი და განათლებული საეკლესიო მოღვაწისათვის, ძალზე ძნელი და გულსატკენი იქნებოდა უზნეო მღვდელ-მსახურების ხილვა, მათ მიერ ქრთამის აღებით გადაწყვეტილ საქმეთა ამბის ცნობა. ამიტომაც მისი

¹⁶⁰ გიუნაშვილი ე. მცირე სჯულის კანონი, თბ, 1972, 41

¹⁶¹ დასახ. ნაშრომი, 41

¹⁶² დასახ. ნაშრომი, 42

¹⁶³ იქვე

¹⁶⁴ იქვე

¹⁶⁵ გიუნაშვილი ე. დასახ.ნაშრომი, 44

¹⁶⁶ იქვე

¹⁶⁷ გიუნაშვილი ე. დასახ. ნაშრომი, 43

¹⁶⁸ იქვე

საეკლესიო სამართლის ძეგლის მკაცრ ბრძანებლურ ტონში მოისმის ვედრება ეკელსიის მსახურთა გასაგონად, რადგან, ვერცხლისმოყუარება ყოველი ბოროტების ძირია, ფრთხილად იყვნენ, სულს ნუ წაიწყმენდენ, ნუ დაემსგავსებიან იუდას, ქრთამის აღებით ნუ შეურაცყოფენ ქრისტეს სახელს, იმ ქრსიტე ღმერთისას, რომელიც ჩვენთვის ჯვარს ეცვა, მაგრამ თუ ამ ვედრება-თხოვნას და ვედრება-შეგონებას არად ჩააგდებდნენ, უგულბებლყოფდნენ საეკლესიო კანონებს, სხვა გამოსავალი აღარ იყო, უნდა დაისჯილიყვნენ და თანაც მკაცრად: „ხოლო რომელმან უგულბებლყოს წესი ესე და კანონი და ქრთამითა და საფასითა აკურთხოს ეპისკოპოსი ანუ მღვდელი, ზემოწერილისა მას კანონსა თანამდებ არს მაკურთხეველიცა და რომელი ქრთამითა იკურთხოს ორივე უღირს არიან და აღკოცილ მღვდელობისაგან-ო“¹⁶⁹.

¹⁶⁹ გიუნაშვილი ე. მცირე სჯულის კანონი, თბ, 1972, 44

ბ) ქრთამი „1103 წლის საეკლესიო „ძეგლისწერის“ მიხედვით

საეკლესიო პირთა ქრთამით დანიშვნის საკითხს ეხება 1103 რუის-ურბანისის საეკლესიო კრებაზე მიღებული „ძეგლისწერაც“. აღნიშნული საეკლესიო სამართლის ძეგლი შემუშავებული და დადგენილი იქნა დავით აღმაშენებლის მეფობის პირველ წლებში. ეს ის პერიოდია, როცა საქართველოში მექრთამეობა ძლიერად ფეხმოკიდებულ მოვლენად გვევლინება. ქართული საქრისტიანო სამყარო უწმინდურების, გამყიდველობის და ანგარების ჭაობში იყო ჩაფლული. გამოძალვისა და ქრთამის გარეშე ეკლესიის მსახურნი ნაბიჯსაც კი არ დგამდნენ. პატიოსნება და სამართლიანობა დაცინვის ობიექტად იყო ქცეული. ეკლესიის მესვეურნი არავითარ ღონისძიებას არ ატარებდნენ მღვდმარეობის გამოსასწორებლად. თანამდებობებზე დანიშნისათვის საჭირო იყო ქრთამ-გადასახადები. ღმერთისა და ერის ჭეშმარიტი მსახურნი ეკლესიებიდან იდევნებოდნენ და მათ ადგილს მაღალი წრიდან გამოსული, მაგრამ უზნეო ადამიანები იკავებდნენ. ეკლესიაში გავრცელებული იყო საშინელი სენი, „სოდომური ცოდვაც“. მეტის ატანა უკვე აღარ შეიძლებოდა. თუ ყველა ამ ბოროტებას და უმსგავსობას ბოლო არ მოეღებოდა, ქვეყანა უსათუოდ დაიღუპებოდა, ისევე როგორც დაიღუპნენ თავისი დროისთვის განვითარებული სახელმწიფოები. ასეთ ყოფაში ჩავარდნილ საქართველოს მსხნელად დავით მეფე მოვევლინა, რომელსაც ხალხმა ქვეყნისათვის თავდადებული სამსახურისთვის „აღმაშენებელი“ უწოდა. სრულიად ახალგაზრდა მეფემ, მეფობის პირველსავე წლებში გადადგა მეტად ძნელი, მაგრამ აუცილებელი ნაბიჯი და მიუხედავად დიდი და საშიში წინააღმდეგობისა, „უგვანო“ მექრთამე საეკლესიო პირებს დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა. მან პირადი ძალისხმევით, სათანადო პირთ საეკლესიო კრება მოაწვევინა, რომელზედაც მიღებული იქნა ისეთი დადგენილება, რომელმაც ჩიხიდან გამოიყვანა ეკლესია-მონასტრები, და, მაშასადამე, მთელი საქართველო. „ძეგლისწერაში“ კატეგორიული ტონით, ხმამაღლა იქნა გამოცხადებული: ამიერიდან აკრძალული ყოფილიყო ყოველგვარი ქრთამისა და საფასის აღებით პირთა დანიშვნა საეკლესიო თანამდებობაზე. „ძეგლისწერით“ ეკლესია-მონასტრებს ჩამოცილებული იქნენ მექრთამე, ანგარებიანი მსახურნი და ვინც გაფრთხილების მიუხედავად, გაბედავდა და თანამდებობაზე დასანიშნი პირისაგან ქრთამს აიღებდა, ეკლესიიდან იქნებოდა გაძევებული და სამუდამოდ ჩამოერთმეოდა საეკლესიო საქმის წარმოების უფლება. ამასთან ერთად, ასეთ პირს პეტრე მოციქულის მიერ სჯმონ მოგვის მსგავსად შეაჩვენებდნენ. შეჩვენება კი მცირე სასჯელი როდი იყო საეკლესიო მოღვაწისათვის: „ხოლო ქრთამისათვის და საფასისა, რომელსა მიიღებენ ჳელთდამხსნელნი, ჳელთდამხსნადთაგან, ზემოდთგანისა წმიდათა მოციქულთა და მამათა მოცემისაებრ, განჩინებად ვიკადრებთ ჩუენცა, რათა მოისპოს ეგევითარი იგი ეკლესიისაგან და აღიჯოცოს მღვდელობისაგან, მაკურთხეველისა თვისისა თანა, რომლისა ქმნად ამიერიტგან ნუღარამცა-ვის ეკადრებიეს, რათა არა იგიცა შევსძინოთ, ვითარმედ შეიჩუენოს ვითარცა სჯმონ მოგვ პეტრე მოციქულისაგან-ო.“¹⁷⁰ რათა თავიდან იქნას აცილებელი ეკლესიის

¹⁷⁰ ქს.ძ ტ III, თბ, 1970, 116

მსახურთა იძულებითი დათხოვნა, „ძეგლისწერა“ იმეორებს წინამორბედ საეკლესიო სამართლის წიგნის - „მცირე სჯულის კანონის“ გაფრთხილებას, არ აიღონ მსახურებმა ქრთამი, არც საჩუქარი თანამდებობაზე დასანიშნი პირებისაგან: „ნუ-რა-რას“ ნუ ოდეს: ნუცა პირველ ჰელთდასხმისა, ნუცა ძღვენსა, ნუცა ევოლოგიასა, ნუცა კათოლიკოსი ეპისკოპოსისაგან, გინა ხუცესდიაკონთა და ხორეპისკოპოსთა, ნუცა რად სხუათა სამღვდლოდსა დასისგანთა ანუ რომელთავე საეკლესიოთა მნეთაგან-ო.“¹⁷¹

ქრთამით კურთხევას „ძეგლისწერა“ „ვაი, ქრთამ კურთხევას“ უწოდებს. 1103 წლის „ძეგლისწერის“ შემდგენლებს სურდათ, რათა კათალიკოსები და ეპისკოპოსები, მღვდელები თუ დიაკვნები და ა.შ. ყველა მსახურნი საღვთო წიგნებისა და სჯულის ცოდნით გამორჩეულნი ყოფილიყვნენ, უბიწოდ, პატიოსნად დაეცვათ საქრისტიანო წესები. თავიანთი ცოდნა და გამოცდილება სხვათათვის გადაეცათ ყოველგვარი ქრთამის აღების გარეშე, რათა ბიწიერებით და ანგარებით არ დაემკვიდრებიათ საიქიო ჯოჯოხეთური ცხოვრება. „კათალიკოსისა და ეპისკოპოსთაგან ხორეპისკოპოსი სჯულისა და საღმრთოთა წიგნთა მეცნიერი გამორჩეოდენ მღვდელი ანუ დიაკონი და შიშითა ღმრთისადათა ემცნებოდენ მას უბიწოდ დაცვაჲ ყოველთავე საქრისტიანოთა წესითაჲ, რადთა არა რად მათგანი განსცეს ქრთამისათჳს, არცა რად განყიდოს ვეცხლად, ვითარცა იუდა უფალი; რადთა არა შიშთვილიცა მისი დაიმკვიდროს-ო.“¹⁷²

¹⁷¹ ქ.ს.ძ ტ III, თბ, 1970, 116

¹⁷² ქ.ს.ძ ტ III, თბ, 1970, 118

გ) ქრთამი „კათალიკოსთა სამართალის“ მიხედვით

„კათალიკოსთა სამართალი“ თავდაპირველად შედგენილი იყო, როგორც დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სჯული, მაგრამ, შემდგომ მისი მოქმედება მთელ საქართველოში გავრცელდა. „კათალიკოსთა სამართალი“ ეროვნული სჯულმდებლობის მნიშვნელოვანი ძეგლია, რომელშიც ასახულია ქართული ეკლესიის წესები, მისი კანონმდებლობითი ტრადიცია და პრაქტიკული მოღვაწეობა.“¹⁷³

XVI საუკუნეში შექმნილი სამართლის წიგნი, რომელიც მეოთხე ძეგლადაა შესული ვახტანგის წიგნთა კრებულში, პრაქტიკულად გამოიყენებოდა თვით XVIII საუკუნეშიც. 1773 წლის 7 ოქტომბრის „განჩინებაში დავით-გარეჯის მონასტერსა და ავალიშვილების დავის გამო მამულის თაობაზე“, ბერძნულ და ვახტანგის კანონებთა ერთად, დამოწმებულია კათალიკოსთა სამართალიც, რაც დასტურია იმისა, რომ „კათალიკოსთა სამართლის“ მუხლები ცხოვრებაში მოქმედ ნომრებს წარმოადგენენ.

ისევე, როგორც „მცირე სჯულის კანონსა“ და 1103 წლის საეკლესიო „ძეგლისწერაში“, ქრთამი დანაშაულად არის გამოცხადებული „კათალიკოსთა სამართლის“ ძეგლშიც.

სამართლის წიგნი პირველსავე მუხლში საუბრობს ქრთამზე, როგორც დანაშაულზე და მექრთამე მოსამართლეს მძიმე სასჯელით, შეჩვენებით ემუქრება. შეჩვენება კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საეკლესიო სფეროში, სიკვდილით დასჯის ტოლფასი სასჯელი იყო.

„კათალიკოსთა სამართალს“ შეუწყნარებელ დანაშაულად მიაჩნდა ადამიანის გაყიდვა. ამგვარი დანაშაულის დაბრალება კაცისათვის ადვილი არ არის. ამიტომაც, „მართლით განკითხვითა და გამოძიებით“ მოითხოვს „კათალიკოსთა სამართალი“ გაყიდვის ყოველი ფაქტის დადგენას. თუ „კაცის სყიდვა“ დამნაშავეს დაუმტკიცდება, სასამართლო აძლევს მას საშუალებას უკან მოიყვანოს გაყიდული კაცი, მაგრამ თუ ვერ ან არ დააბრუნებს გაყიდულს, დამნაშავე თავს ვერაფრით დაიხსნის. უცილებლად, დაისჯება ყველა, მიუხედავად იმისა, რომელი წოდების წარმომადგენელიც არ უნდა იყოს ადამიანებით მოვაჭრე. ამგვარი დანაშაულისათვის გათვალისწინებული სასჯელი მკაცრია. დამნაშავეს ჩამოხრჩობა ელის: „თუ ვერ მოიყვანოს, ვინ გინდა ვინ იყოს, თავადიშვილი უნდა აზნაურიშვილი, უნდა გლეხი, მაშინაც ვერამ საქმე ვერ იხსნას უკანონდცა არს-ძელსა მიეცეს“.¹⁷⁴

„კათალიკოსთა სამართალს“ უმძიმეს დანაშაულად მიაჩნია რა კაცის გაყიდვა, საგანგებო ყურადღებას იჩენს დამნაშავისათვის გათვალისწინებული სასჯელის შესრულებაზე, რათა მოსამართლეებმა სულმოკლეობა არ გამოიჩინონ, სიხარბემ არ დასძლიოს ისინი, ქრთამი არ აიღონ და დამნაშავეს სასჯელი არ შეუმსუბუქონ, ჩამოხრჩობის ნაცვლად მსუბუქი სასჯელი არ შეუფარდონ. მაგრამ გაფრთხილების მიუხედავად, თუ მექრთამე მოსამართლე გაბედავდა და კაცის გამყიდველს სასჯელს შეუმსუბუქებდა, იგი აუცილებლად დასჯილი იქნებოდა, რადგან სასჯელის შემამსუბუქებელმა მოსამართლემ ორმაგი დანაშაული ჩაიდინა. ერთი, რომ ქრთამი აიღო და სამართალს უღალატა,

¹⁷³ დოლიძე ის, სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ, 1981, 34.

¹⁷⁴ ქს.ძ. ტ I, თბ, 1963, 393

კანონის მოთხოვნა არ შეასრულა, მეორე - დამნაშავეს, სასჯელის შემსრულებლობით, სიკვდილი აარიდა, რითაც კვლავ მისცა სხვა დანაშაულის ჩადენის შესაძლებლობა. ე.ი. უდანაშაულო ადამიანები დააყენა დამნაშავისაგან საფრთხის წინაშე. ამ ქმედებისათვის მექრთამე მოსამართლე კაცის გამყიდველზე არანაკლებ დამნაშავეა რა, „კათალიკოსთა სამართალი“ ამბობს: „ვინც ქრთამი აიღოს და არ ჩამოარჩოს, შეჩუენებულ იყოს წინდათა კრებულთაგან და კანონმსაცა ქუეშე არის წმინდათა მოციქულთასა-ო.“¹⁷⁵ უნდა აღინიშნოს, რომ XVI საუკუნეში შედგენილი „კათალიკოსთა სამართლის“ მუხლები კვლავ იმეორებენ ქართულ საეკლესიო სამართლის წიგნთა მოთხოვნას - ქრთამის გარეშე, საეკლესიო თანამდებობაზე პირთა დანიშვნის შესახებ. ამგვარი შინაარსის მუხლები მუდმივად თან სდევს რა ქართულ კანონიკურ სამართალს, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქრთამით საეკლესიო პირთა დანიშვნა არცთუ იშვიათი მოვლენა იყო, და რომ მექრთამე, განდიდების მოყვარული, მსახურნი, ეკლესია-მონასტრებში, ყველა პერიოდში არსებობდნენ. ჭეშმარიტი მონაზონნი იბრძვიან რა ამ მანკიერების წინააღმდეგ, სამართლის ძეგლებში, საეკლესიო დადგენილებებში, თითქმის, უცვლელად გადააქვთ მექრთამე-დამნაშავე მსახურთა მკაცრად დასჯის მოთხოვნა, და ამასთან, მექრთამეობას აცხადებენ, როგორც ერთ-ერთ დიდ ცოდვათაგანს.

„კათალიკოსთა სამართალი“ კრძალავს ეპისკოპოსებისაგან უღირსი მღვდელებისა და დიაკვნების კურთხევას, უღირსი მღვდელებისათვის წირვის უფლების მიცემას, მით უმეტეს, თუ უღირსი მღვდელების და დიაკვნების დანიშვნა ქრთამის აღებით მოხდება. ასევე დასჯადადაა გამოცხადებული ქრთამით ეპისკოპოსების, მოძღვართა და წინამძღვართა დანიშვნა. მექრთამე დამნიშნელიც და ქრთამის გამღები დანიშნულიც, ორთავენი ისჯებოდნენ, მათ აცილებდნენ საღვთო საქმეს და სამუდამოდ აჩვენებდნენ: „რომელმანცა ეპისკოპოზმან უღირსი მღვდელი ანუ დიაკონი აკურთხოს და ანუ იცოდეს მისი უღირსობა, და ანუ წირვა დაანებოს და ანუ ქრთამი აართვას; შეჩუენებულმცა არის, ვითარცა სუმონ მოგვ. ნურც ეპისკოპოზი, ნურც მოძღვარი და წინამძღვარი ქრთამით ნუ დაიდგინების. ამისათვის სჯულის კანონი ასრე ბრძანებს: შეუნდობელი იყოს მკურთხეველიცა და კურთხეულიცა.“¹⁷⁶

¹⁷⁵ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 393

¹⁷⁶ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 396

თავი III

ქრთამი კერძო სამართლებრივი აქტების მიხედვით

ა) „უცოდველი ქრთამი“

საქართველოს მეფის უზენაეს უფლებას, მრავალ უფლებათა შორის, „სამართლის დადება“ ანუ კანონმდებლობის შექმნა და უზენაესი მართლმსაჯულების განხორციელება შეადგენდა, მაგრამ მეფეს, მარტოს, საქართველოში ახალი კანონი არ „დაუდვია“, არამედ კანონებს იგი დარბაზის ერთა თანამშრომლობითა და განჩინებით ქმნიდა. მეფეს, რომ „დარბაზის ერთა თანამშრომლობით და განჩინებით“ უწარმოებია ქართული კანონმდებლობა, მოწმობს ფეოდალური ურთიერთობის სხვადასხვა პერიოდში შექმნილი სამართლის ძეგლები, რომელთა ნორმებზე დაყრდნობითაც ხდებოდა სასისხლო თუ სამოქალაქო სამართლებრივი ურთიერთობის მოწესრიგება, მათ შორის ყმების, მიწების, „სახელოების“ ანუ თანამდებობების და სხვა ქონების ყიდვა და წყალობა. რა ფორმითაც და რა ვადითაც არ უნდა მომხადარიყო ყმა-გლეხთა და მიწა-მამულის – საკუთრებისა და სიმდიდრის, ამ ორი ძირითადი ობიექტის გასხვისება, აუცილებელი იყო მათი შესატყვისი ფასის – საზღაურის გადახდა, ანდა ქონების ღირებულების ტოლფასი ვალდებულების შესრულება. მართალია, როგორც ნასყიდობა, ასევე წყალობა საზღაურის გადახდას გულისხმობდა, მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაც იყო. ნასყიდი ქონება ხელშეუხებელს წარმოადგენდა, მას ვერავინ წაართმევდა მყიდველს და არც ხელმეორედ დამტკიცებას საჭიროებდა. ნასყიდი ქონება მყიდველს მუდმივ საკუთრებაში, განკვარგვის უფლებით გადაეცემოდა. მემკვიდრეც ნასყიდ ქონებას წინააღმდეგობებისა და ხარჯის გარეშე იღებდა. მაშინ, როდესაც წყალობა - დროებითი ხასიათისაა. წყალობა ანუ ბოძება ხდებოდა კონკრეტული პირისათვის ან გარკვეული დამსახურების, ანდა ხვეწნა-მუდართით სავსე თხოვნის წერილის საფუძველზე. მართალია, მეფეებსა და ცალკეულ ფეოდალებს უფლება ჰქონდათ თავიანთი ქვეშევრდომისათვის წყალობა ეყოს და განსაზღვრული პირობით ქონება გადაეცათ, მაგრამ თუ ნაწყალობევი, ე.ი. დასაჩუქრებული პირი, ან მისი მემკვიდრეები უმადურობას გამოიჩინდნენ, ერთგულების ფიცს გადავიდოდნენ, მაშინ განსაზღვრული პირობით მიღებული ქონების ფლობის უფლება მოესპობოდათ და იგი წინანდელ პატრონს ან მის მემკვიდრეს უბრუნდებოდა.

მაშასადამე, ნაწყალობევი ქონება არ იყო კერძო საკუთრება, არამედ იყო მფლობელობა, რომელიც, ხშირად, მემკვიდრისათვის გადაცემის უფლებითაც ხდებოდა. ასე, რომ ნაწყალობევი ყმა-მამული დროებითი, ან მემკვიდრეობითი მფლობელობა იყო და მის მფლობელს, გარკვეული პირობით, ქონების გამოყენების, სარგებლობის და მისგან შემოსავლის მიღების უფლება ჰქონდა. ე.ი. ქონება სახმარებლად

ეჭირა.¹⁷⁷ ნაბოძები ყმა-მამულის მფლობელობა დროთა განმავლობაში, როგორც ამას მეფეთა და კერძო პირთა წყალობის წიგნები მოწმობენ, შეიძლებოდა სათუოდ ქცეულიყო ან მქონებელს სულაც დაეკარგა. ამიტომ, როგორც დასაჩუქრებულს, ასევე მის მემკვიდრეებს, თუ ნაბოძები ქონების შენარჩუნება უნდოდათ, გარდაცვლილის ადგილის დამკავებლისთვის, ახალი პატრონისათვის, უნდა მიემერთათ და ნაბოძებ ქონებაზე ვადის გაგრძელება ეთხოვათ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, საბუთს არ ექნებოდა რა განახლების შესახებ დადასტურება, ნაბოძების მფლობელობა მოისპობოდა და მის ნამდვილ პატრონს დაუბრუნდებოდა, ხოლო თხოვნის დაკმაყოფილების შემთხვევაში ახალი წყალობის წიგნი გაიცემოდა, რა თქმა უნდა, წყალობის წიგნით მიღებული ქონების მფლობელობის აუცილებელი საზღაურის გადახდის შემდეგ.

ტერმინები „ნასყიდობა“ და „წყალობა“ რომ სხვადასხვა შინაარსის მქონე ცნებები იყო მოწმობს, „დარეჯან დედოფლის მიერ ოქრომჭედლიშივილის ქვრივის მამულის თაობაზე“ განხილული საჩივარი. საჩივარში აღნიშნულია, რომ დავით ურიათყოფილმა ოქრომჭედლიშივილის ქვრივს მოტყუებით, ქრთამის ფასად ოც დღიურამდე „ნაფუზარი“ მიწა გამოართვა, ნასყიდობით გაიფორმა და ნასყიდობის დამადასტურებელი საბუთიც აიღო. ოქრომჭედლიშივილის ქვრივი მიხვდა, რომ დავით ურიათყოფილმა იგი მოატყუა და მოითხოვა, ნასყიდობის და მისი დამადასტურებელი საბუთის გაუქმება. მაგრამ ურიათყოფილი ქვრივს უარს ეუბნება: „მამაშენი მამაჩემმა ვეშაპის პირიდან გამოიყვანაო და ოცი დღის მიწა რომ მიეცესო, რა იქნებოდაო.“¹⁷⁸ ქვრივი იძულებულია მეფის სახელზე საჩივარი დაწეროს, რათა საკუთარი მიწა დაიბრუნოს. საინტერესო მომენტია, თუ ქრთამით მიწის აღება და ნასყიდობა ერთი და იგივე იყო, რატომ უნდა დაჭირვებოდა დავით ურიათყოფილს ქვრივის მოტყუება ან რატომ გახდა იძულებული ქვრივი საჩივარი დაეწერა? საქმე იმაშია, რომ თუ დავით ურიათყოფილს მიწა ნასყიდობით ექნებოდა შეძენილი, შემდგომში ვერც მას და ვერც მის მემკვიდრეებს მიწას ვეღარავინ წაართმევდა, ქვრივი კი ასეთი საბუთით, სამუდამოდ, კარგავდა მიწაზე საკუთრებას, ხოლო ქრთამით, დროებით სარგებლობის უფლებით, აღების შემთხვევაში, ვერც დავითი და ვერც მისი მემკვიდრეები, მისი დასტურის გარეშე, მიწას ვერ გაასხვისებდნენ. მიხვდა რა ამ საშიშროებას, ოქრომჭედლიშივილის ქვრივმა დროზე მიმართა მეფეს, რათა მისცეს მან ოქმი და იასაული, რომ აბიათარს: „რაც ქრთამში მამული ეჭიროს, ნასყიდობით წიგნი ქონდეს დაწერილი, გამომირთვას და მამცეს ნასყიდობის წიგნიო“.¹⁷⁹

დარეჯან დედოფალმა საჩივრის განხილვა-გადაწყვეტის დროს, მესაკუთრის ინტერესები დაიცვა, რადგან აშკარა იყო, რომ დავით ურიათყოფილს ქვრივისათვის მოტყუებით გამოუძალია მიწა და ბრძანება გასცა: „ჯარდან ეშიკადასბაშო! ახლავ ერთი ბეჯითი იასაული გაგზავნე: ქრთამით მიწები რომ გამოურთმევია და ნასყიდობით დაუჭერია, ის ნასყიდობის წიგნიც ახლავ აბიათარს უნდა წაართვას და მიწებიც ამ

¹⁷⁷ ჯავახიშვილი ივ, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 2, ნაკვეთი 2, თბ, 1929, 417

¹⁷⁸ ქ.ს.დ. ტ. VII, თბ, 1981, 544

¹⁷⁹ იქვე

ოქრომჭედლიშვილს დაანებოს, და ნასყიდობის წიგნის წაურთმევლობა კი არა გზით არ იქნებაო.“¹⁸⁰

მაშასადამე, „ნასყიდობა“ და „წყალობა“ სხვადასხვა შინაარსის აღმნიშვნელი ცნებებია, და როგორც გამყიდველს თუ წყალობის გამცემს, ასევე მიიღველს თუ წყალობის მიმღებს, ნასყიდობის თუ წყალობის წიგნების შედგენის დროს ყურადღება უნდა გამოეჩინათ, რათა შემდგომში სადაო არ გამხდარიყო გაცემული საბუთები და მიღებული ქონება. მაგრამ ის კია რომ, როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში აუცილებელი იყო საზღაურის გადახდა. იმ საზღაურს კი, რომელიც ყიდვისა თუ წყალობის დროს გაიღებოდა, ძველ ქართულ სამართალში ქრთამს უწოდებდნენ. ქრთამ-საზღაურის ოდენობას, რა თქმა უნდა, ქონების მესაკუთრე განსაზღვრავდა. მიიღველნი და წყალობის მიმღებნი ვალდებულნი იყვნენ მესაკუთრეთა გულის შემაჯერებელი ქრთამი გადაეხადათ, რათა მათი თხოვნა დაკმაყოფილებული ყოფილიყო. ეზია იოსელიანი თხოვნის წერილით მიმართავს მეფე ალექსანდრეს, რათა უწყალობოს მას მიწები. მეფე ალექსანდრემ გაითვალისწინა ეზია იოსელიანის მის წინაშე დამსახურება და მისცა: „სამკვიდრო მამული და სოფელი გუშტიბი და იქ მოსახლენი ორი შეანგირაძე, ორი ჩაფიძე და ერთი მელაძე, თავისი მიწითა, წყლითა, საყანითა, სანადიროთა, ტყე და ველითა, ყოვლის მისის შესავლითა და გასავლითა, საფლაგ-სამარხითა“¹⁸¹. მეფეს, მართალია, უფლება ჰქონდა ერთგული ქვეშევრდომისათვის მიწების და ყმების წყალობა ეყო, მაგრამ ქონებას სათანადო საზღაურის-ქრთამის მირთმევის გარეშე ვერ თმობდა, რადგან ქონების, მიწა-მამულის და ყმა-გლეხების გაცემას „საჭურჭლეთა შემოსავლის რაოდენობაზე საგრძნობელი გავლენა ჰქონდა“¹⁸². ეზია იოსელიანი წყალობისათვის მეფე ალექსანდრეს საზღაურს აძლევს: „ქრთამიც სრული გამოგართვით“-აღნიშნულია წყალობის წიგნში. ერთგულების და თავდადებით სამსახურისათვის მეფე, წყალობის სახით, მამულს აძლევს დავით წულუკიძესაც. თავდადებით სამსახურის მიუხედავად, დავით წულუკიძეც ვალდებულია ქრთამი გადაუხადოს მეფეს: „ოდესცა დაგვეაჯენით და ქრთამი მოგვართვით, რითამცა მამულისა ამის ბოძებითა შეგიწყალეთ და ჩვენ ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და გაქრთამეთ და შეგიწყალეთ და გიბოძეთ: ხონს ხოსროსეული სასახლე და გლეხები“¹⁸³.

დიდი ხვეწნისა და “ქრთამის კარგის”¹⁸⁴ მირთმევის შემდეგ მეფე ბაგრატ I ქაიხოსრო წერეთელს და მის შვილებს, დროებით სარგებლობის უფლებით, აძლევს „იაშვილ კაცისა, მის ძმას გიორგის, დათუნა და ფაცისა მათი ცოლშვილითა“¹⁸⁵. საინტერესოა, დოკუმენტზე გაკეთებული პატარა მინაწერი, რომლითაც ვგებულობთ, რომ ქაიხოსროსთვის წყალობით მიცემული გლეხები მეფეს ადრე ნაწყალობევი ჰქონდა ფალავანდიშვილებისა და თვალთშეშვებისათვის, რომელთაც, ახლა

¹⁸⁰ ქ.ს.დ. ტ. VII, თბ, 1981, 544

¹⁸¹ ბერძენიშვილი ნ, დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, წიგნი I, თბ. 1940, 473

¹⁸² ჯავახიშვილი ივ, დასახ. ნაშრომი, 226

¹⁸³ ბურჯანაძე შ, ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა 1466-1770 წწ, წიგნი I, თბ, 1958, 19

¹⁸⁴ იქვე

¹⁸⁵ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 19

ჩამოართვა და წერეთელს გადასცა: როგორც ჩანს, რაღაც მიზეზით მეფემ, როგორც მესაკუთრემ, ყმა-გლეხები ერთს ჩამოართვა და მეორეს უწყალობა. ასევე უწყალობა მეფემ ქაიხოსრო წერეთელს 1680 წელს შედგენილი წყალობის წიგნით, ფალავანდიშვილების სხვა გლეხებიც. მეფე ბაგრატი მოისმინა ქაიხოსრო წერეთლის „აჯა-მოსხენება“ და კარგი ქრთამის აღების შემდეგ, მიუბოძა „საფალავანდიშვილო ბასილიძე გიორგი, დათუნა, შიო და ივანე. მათის ცოლ-შვილითა, სახლ-კარითა . . . მთითა, ბარითა, საძებრითა და უძებრითა.“¹⁸⁶

მაშასადამე, ქაიხოსროსათვის „მიბოძებული“ გლეხები, ადრე ფალავანდიშვილებს ჰყავდათ, მაგრამ მათ, ეტყობა სერიოზული მიზეზის გამო, მეფის წყრომა დაიმსახურეს. განაწყენებულმა მეფემ საკუთრების იარაღი აამოქმედა, ფალავანდისშვილებს ჩამოართვა მფლობელობის უფლება აღნიშნულ გლეხებზე და ისინი ქაიხოსრო წერეთელს, ქრთამის გადახდის შემდეგ მისცა.

ქაიხოსრო წერეთელს არჩილ მეფის მამამაც, თავის დროზე, ქრთამის გადახდის შემდეგ, უწყალობა იონათამა და გიორგი ქავთარაძეები. შემდგომში, ისინი ბაგრატ მეფეს მისთვის გამოურთმევიან და გივი ქავთარაძისათვის მიუცია. ახლა, ქაიხოსრო წერეთელი სთხოვს, მისი მამისგან, ქრთამის გადახდით ნაწყალობევი ქავთარაძეების კვლავ მისთვის დაბრუნებას, რისთვისაც ქაიხოსრო წერეთელი არჩილ მეფესაც აძლევს ქრთამ-გადასახადს. ქრთამის მიღების შემდეგ, მეფე მას თხოვნას უკმაყოფილებს. „ბატონს მამაჩემს ქავთარაძეები იონათამ და გიორგი თქვენთვის ებოძა. მერმეთ მეფეს ბაგრატს გამოერთმია და გივის ქავთარაძისათვის ებოძა. მერმე აწე ამის საქმეზედ დაგვეაჯენით, და ბატონის მამის ჩემის საფიცარი ვერ გავსტეხეთ. ქრთამი თავად ბატონის მამაჩემისთვის მიგერთმიათ და ჩვენც სრული ქრთამი გამოგართვით. შეგიწყალეთ და გიბოძეთ გივი ქავთარაძე, იონათამისეული, გიორგისეული, მისის სახლ-კარითა, წყლითა, წისქვილითა, სანადიროთა, სასაფლაოთა, ეკლესიათა, საძებრითა, უძებრითა, შესავლითა, გასავლითა გვიბოძებია“¹⁸⁷. დოკუმენტიდან ჩანს, რომ პირველი: ერთი ხელისუფალის მიერ ქრთამის აღებით, დროებით სარგებლობის უფლებით „ნაწყალობევი“ ქონება მეორე ხელისუფალს შეუძლია ჩამოართვას მფლობელს და სხვას უბოძოს, მეორე, ახალი ხელისუფალის მიერ ძველი ხელისუფალისაგან წყალობით მიცემული ქონება, აუცილებლად, დამტკიცებული უნდა იქნას, და მესამე, საჭიროა ახალი ბატონისათვის კვლავ ქრთამის მირთმევა და მით ქონების ფლობის ვადის გაგრძელება.

ქრთამის გამორთმევა ხდებოდა არამარტო ახალი ყმების წყალობისათვის, არამედ ბატონისაგან გაქცეული, სხვასთან მისული ყმების დაბრუნებისთვისაც. მარკოზ წერეთელს ნასყიდი ყმები გაეპარნენ და თამარ დედოფალთან მივიდნენ. მარკოზისათვის ცნობილი გახდა რა, რომ მისი ყმები დედოფალ თამართან იმყოფებოდნენ, სთხოვს დედოფალს უკან მათ დაბრუნებას. დედოფალი თამარი უარს არ ეუბნება მარკოზ წერეთელს ყმების დაბრუნებაზე, მაგრამ თანხმობის სანაცვლოდ, აუცილებელია, რომ მარკოზმა დედოფალს ქრთამი მიუტანოს. ქრთამის გადახდის შემდეგ, დედოფალი თამარი წყალობის

¹⁸⁶ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 39

¹⁸⁷ დასახ. ნაშრომი, 34

წიგნს აძლევს მარკოზს: „თქვენი ყმა დოღმაზის მეცხვარისშვილი დათუნა მისის ცოლშივლით წამოვივიდათ და ჩვენ შემოგვეხვეწა ნასყიდი გეოლოდათ და თქვენ დაგვიწყეთ ხვეწნა და ქრთამიც მოგვართვით და ის შენი კაცი დათუნა მეცხვარე მისის ცოლ-შვილით შენვე გიბოძე და შემოგარიგე“¹⁸⁸.

როგორც დოკუმენტები მოწმობენ, მეფეთა თუ სხვა სოციალურად უფრო მაღლა მდგომი პირის მიერ სოციალურად დაბლა მდგომი პირისთვის წყალობის ობიექტები იყვნენ არამარტო ყმა-გლეხები, არამედ აზნაურები და მოხელეებიც. ალექსანდრე მეფემ ოტია ლორთქიფანიძეს უწყალობა და ხელახლა აქრთამებინა მამის და პაპისეული აზნაურიშვილები: „დაგვეაჯენით და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება შენი, ძუელათაც მამის და პაპის-შენისსოული იყო, და შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ხოსია ყიფიანი და ბუჭუა მესხი – ეს ორი აზნაურისშვილი მათის კეთილის ყოფით, რასაც პატრონი (არიან) ან გლეხის და ან მამულის და ან მიწა-ალაგის, მათის ცოლ-შვილით და ყმით და მოსამსახურით – რისთვისაც - ქრთამიც კარგი მოგვართვი, რარიგათაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა-ო“¹⁸⁹. ხოლო, „სვიმონ აბაშიძის მიერ შიომ წერეთლისადმი მიცემულ წყალობის წიგნში“ კი საუბარია ხუცესის ბოძებაზე.

შიომ წერეთელმა თხოვნით მიმართა ბატონ სვიმონ აბაშიძეს, რათა მისთვის მიეცა ხუცესი კაპანაძე მახარობელი, რისთვისაც წინასწარ ბატონ აბაშიძეს ქრთამი მიუტანა. მიღებული ქრთამით კმაყოფილი აბაშიძე, წყალობის წიგნით, მიმართავს შიომ წერეთელს: „შემოგვეხვეწეთ და ქრთამიც მოგვართვით, როგორითაც გული შეგვეჯერდებოდა, გვთხოვეთ და გიბოძეთ ხუცესი კაპანაძე მახარობელი, მისი შვილი ივანე მათის ცოლშივლითა და ალაგითა, მამულითა, მიწა-წყლითა, ტყითა, სასაფლაოთი, საწისქვილოთი და რისაც მქონებელი იყოს, მისის ყოვლისფერთა“¹⁹⁰.

მიწა-მამულის და ყმა-გლეხთა წყალობის საფუძველი შეიძლება ყოფილიყო სხვადასხვა ფაქტორი. მაგალითად, ერთგულებით სამსახური, ბატონისათვის ომში თავდადება, დიდი ოდენობითი ანუ „კარგი ქრთამის“ მირთმევა და ა.შ. წყალობის პირობა კი ერთი იყო, ნაწყალობევი პირი მწყალობლის ერთგული უნდა ყოფილიყო და ასეთად დარჩენილიყო: „გყავდეს და გიბედნიეროს ჩვენს ერთგულობასა და სამსახურსა შიგან“¹⁹¹ „ჩვენი ერთგული და ჩვენი სიტყვისა და ბრძანების მორჩილი ყმა შეიქნათ და ყოვლის ბატონისას ჩვენი გერჩიოს“ და ა.შ. ასეთი მიმართვებით ამთავრებენ „მწყალობლები“ მათ მიერ გაცემულ წყალობის წიგნებს. მაგრამ თუ ყმა ერთგული არ აღმოჩნდებოდა, „მწყალობელს“ ადვილად შეეძლო ორგული ყმისთვის, ადებულ ქრთამის მიუხედავად, დროებით სარგებლობაში მიცემული ქონება ჩამოერთმია და სხვისთვის გადაეცა.

ღიხთ-იმერეთის უფლისწულმა ბატონიშვილმა არჩილმა, წყალობის წიგნი მისცა ბუჭუა ჯოხთაბერიძეს. წყალობის წიგნში აღნიშნულია, რომ ბატონიშვილი არჩილი ბუჭუა ჯოხთაბერიძეს გასწყრომია და მასზე

¹⁸⁸ ბერძენიშვილი ნ, დოკუმენტები საქათველოს სოციალური ისტორიიდან.

წიგნი I, თბ, 1940, 437

¹⁸⁹ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 59

¹⁹⁰ ბერძენიშვილი ნ, დასახ. ნაშრომი, 461

¹⁹¹ იქვე

გულმოსული ართმევდა ადრე ქრთამით ნაწყალობევე ყმებს- კვამლაძეებს. ჯოხთაბერიძე, ამ საწყენი ფაქტის გამო, იძულებული ხდება ბატონიშვილთან მივიდეს, და სთხოვოს, არ წაართვას ყმები. ამასთან, ხელახლა მიაქვს “კარგი ქრთამი”¹⁹², რათა უფლისწულის გული კვლავ მოიგოს და ყმების წართმევა გადააფიქრებინოს, რასაც მიაღწია კიდევ: „ცოტა რაიმე სამდურავი მოგვიხდა ბატონ-ყმობაში: შეგწყურით და კვამლაძეებს გართმევდით. მერმეთ მოხვედი და შემოგვეხვეწე, ვისმინეთ ხვეწნა და მოხსენება შენი. ქრთამიც ისე მოგვართვი, როგორათაც გული შეგვიჯერდებოდა ისევე ხელახლა წყალობა გიყავით: გვიბოძებია ისევე კვამლაძეები მათის ყოველისფერით ... ღმერთმან გახმაროს ჩემს ერთგულობაში“¹⁹³.

მაშასადამე, „წყალობა“ გულისხმობდა ყმისა და მამულის დროებით სარგებლობაში გადაცემას. ნაწყალობევი ქონების სარგებლობის ხანგრძლივობა დამოკიდებული იყო, ერთის მხრივ, მწყალობელის სამართლიანობაზე, და, მეორეს მხრივ, პირის საქციელზე, თუ რამდენად ერთგული დარჩებოდა იგი მწყალობელი ბატონისა.

უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ტერმინი „ქრთამით“ აღინიშნებოდა არამარტო ქონების წყალობა და წყალობისათვის მიცემული საზღაური, არამედ, ამავე ტერმინით აღინიშნებოდა ყიდვის დროს გადახდილი ფასიც.

მეფე გიორგი XI-ემ მდივანბეგ ვახტანგ ორბელიშვილის წყალობის წიგნით, დროებით სარგებლობაში უბოძა ბეთელმანად დარჩენილი მებაღეთ-ხუცესის ნაქონი სასახლე. ამავე დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ გარდა წყალობად მიცემული ბეთელმანი ქონებისა, ვახტანგ ორბელიშვილისათვის მიუციათ ათინას ნაქონი სახლები. აღნიშნული სახლებში, ისევე როგორც მებაღეთ-ხუცესის ნაქონ სახლებში, მან ქრთამი გადაიხადა, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ათინას სახლები ვახტანგმა იყიდა, ქრთამი გადაიხადა: „ამის გარდაო-საუბარია მებაღეთ-ხუცესის ნაქონ სახლებზე - ათინას ნაქონი სახლების წყალობაც გიყავით და ფასიც მიეც და იყიდე. სხვა ზოგი ალაგები კიდევ გეყიდა იქავ მრავალი“¹⁹⁴. მაშასადამე, სიგელში, ერთის მხრივ, მითითებულია ქრთამის გადახდით უძრავ-მოძრავი ქონების დროებით სარგებლობაში გადაცემის შესახებ, მეორეს მხრივ, აღნიშნულია, რომ ვახტანგ ორბელიშვილი ქრთამით ყიდულობს სახლებს და მიწა-მამულს.

ქრთამით ნასყიდობას გულისხმობს „პაპუნა დოქიძისადმი ზაალ ყანჩლელის მიერ მიცემული წყალობის წიგნიც“. ზაალ ყანჩლელს საკუთარი ყმა ახრისელი დათუნა კალატოზიშვილი აეყარა და მოლარეთუხუცესს პაპუნა დოქიძესთან მივიდა. ზაალ ყანჩლელი პაპუნას სთხოვს ყმის დაბრუნებას, ყმას არ სურს მასთან დაბრუნება, ბოლოს მოლარეთუხუცესი და ზაალ ყანჩლელი ერთმანეთში მორიგდნენ, რომ მოლარეთუხუცესმა მისი ყმა იყიდოს, რისთვისაც პაპუნა დოქიძე ყანჩლელს აძლევს ქრთამს: „არც იმ კაცმა გამოიწია ჩვენკენა და შენც დახსნა მოინდომე და ჩვენც გამოგართვით ფასი და სახსარი, რითაც ჩვენი გული შეგვიჯერდებოდა“¹⁹⁵. ქრთამის მიცემა, რომ იგივე ყიდვას

¹⁹² ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 121

¹⁹³ იქვე

¹⁹⁴ თაყაიშვილი ე, საქართველოს სიძველენი. ტ II, ტფ, 1909, 141

¹⁹⁵ ბერძენიშვილი ნ, დოკუმენტები საქათველოს სოციალური ისტორიიდან. წიგნი I, თბ, 1940, 193

ნიშნავდა, მოწმობს „განჩინება მანგლელსა და მისი ძმების საქმეზე“. ვილაც ანდრომ აბაშიშვილ მანგლელს და მის ძმას ლევანს, როსტომისა და გუგუნას გლეხები მიყიდა, რის გამოც „როსტომ და გუგუნა მანგლელსა და იმის ძმას საქონლის მიბარებასა და საღირაშენზე ქრთამის გადავინებას ედავებოდა და ერთმანეთში დავა ბევრი ჰქონდათ“¹⁹⁶. სასამართლომ გაარჩია მათ შორის არსებული დავა და მიიღო გადაწყვეტილება: „და რაც იმას (ე.ი. ანდროს მანგლელისათვის და მისი ძმისთვის) მიეყიდა, იმ გასყიდულს კაცებზედ ხელი ავადებინეთ მანგლელსა და ისევ როსტომსა და გუგუნას დავანებეთ“¹⁹⁷. მაშასადამე, სასამართლოს განჩინებაში მითითებულია, რომ ადგილი ჰქონდა ყიდვას, ყიდვისას კი გადახდილი იქნა ღირებულება, ე.ი. ქრთამი.

ქრთამი ყიდვის მნიშვნელობით დასტურდება, აგრეთვე „მერაბ წულუკიძის მიერ ქაიხოსრო წერეთლისადმი მიცემულ ნასყიდობის წიგნში“. მერაბ წულუკიძემ სისხლში აღებული მოდინახის ციხე მიაქრთამა ანუ მიყიდა ქაიხოსრო წერეთელს, იმის შემდეგ, რაც ქაიხოსრო წერეთელმა თხოვნით მიმართა წულუკიძეს მოდინახე ციხის მისთვის მიყიდვის შესახებ: „თქვენ დაგვეაჯენით და ვისმინეთ აჯა თქვენი, მოგეცით ის ციხე და ქრთამიც მოგვეცით, როგორცა გული შეგვიჯერდებოდა-ო“¹⁹⁸.

წერეთლის მიერ ქრთამის მიცემა, რომ მოდინახე ციხის ყიდვას ნიშნავდა, თვით დოკუმენტის სახელწოდებითაც დასტურდება. წულუკიძე წიგნის დასაწყისშივე მიუთითებს, რომ მან გასცა არა წყალობის ან ბოძების, არამედ სწორედ ნასყიდობის წიგნი: „ესე ნასყიდობის წიგნი, ფიცი და პირი მოგეცი მე, წულუკიძემ მერაბ, შვილმა ჩემმა გიორგიმ და ქაიხოსრომ თქვენ, წერეთელს ქაიხოსროს და პაატას.“¹⁹⁹

ქრთამი ყიდვის მნიშვნელობით მოსჩანს „როსტომ რაჭის ერისთავის მიერ გლახუჩ გლოველისადმი მიცემულ წყალობის წიგნშიც“. გლახუჩ გლოველმა რობუა იაშვილისაგან იყიდა ვენახი და მასში ფასი, ე.ი. ქრთამი გადაიხადა. გლახუჩ გლოველი ქრთამს უხდის არამარტო რობუა იაშვილს, არამედ დიდ ბატონს, რაჭის ერისთავს, რომელიც ქრთამის მიღების შემდეგ დასტურს აძლევს როგორც გლახუჩა გლოველს – მყიდველს, ასევე, რობუა იაშვილს – გამყიდველს, მოახდინონ ვენახის ყიდვა-გაყიდვა. „ჩვენის ნებაყოფლობით რობუა იაშვილისაგან ბარს ვენახი იყიდე, მეტრეველის კარზედ: მასაც ფასი კარგი მიეცი და ჩვენც კარგი ქრთამი მოგვართვი“²⁰⁰. მაშასადამე, რობუა იაშვილისათვის მიცემული „ფასი კარგი“, იგივე ქრთამია, გაცემული ვენახის ყიდვისთვის, ხოლო რაჭის ერისთავისთვის გლოველისაგან მიცემული ქრთამი არის არა ვენახის ფასი, მისი ღირებულება, არამედ ყიდვა-გაყიდვის ნებართვისათვის გაცემული ქრთამი. ამ ნებართვის გარეშე ვერც იაშვილი გაყიდდა და ვერც გლოველი იყიდდა ვენახს. საინტერესოა, რას უნდა ნიშნავდეს გლოველის მიერ ორმაგად, ორი პირისათვის ქრთამის მიცემა და მით ვენახის ყიდვა. საქმე იმაშია, რომ იაშვილს, როგორც ჩანს, ვენახი რაჭის ერისთავისაგან, თავის დროზე, ქრთამის მირთმევით ექნებოდა „ნაწყალობევი“ და არა ნაყიდი, რის გამოც მას

¹⁹⁶ ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 335

¹⁹⁷ იქვე

¹⁹⁸ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 44

¹⁹⁹ დასახ. ნაშრომი, 44

²⁰⁰ იქვე

დამოუკიდებლად მიწის გაყიდვის უფლება არ ექნებოდა და არც ჰქონდა. ნამდვილი მესაკუთრე რაჭის ერისთავია, სწორედ, ამიტომ რობუა იაშვილს, ისევე როგორც გლოველს, ერისთავისგან სჭირდებათ დასტური ყიდვა-გაყიდვის შესახებ.

ქრთამის გადახდით ქონების დროებითი მფლობელობის თუ საკუთრების უფლებით შექმნას ადვილი ჰქონდა არა მარტო საერო პირთა შორის, არამედ ეკლესია-მონასტრების, როგორც დიდი ფეოდალების მხრიდანაც. ეკლესია-მონასტრების წინამძღოლნი მუხლჩაუხრელად შრომობენ, ძალასა და ენერჯიას არ ზოგავენ, რათა კიდე უფრო გააფართოვონ ქონება. საერო პირთაგან მათ უხდებათ ყმა-გლეხებისა და მამულების ყიდვა-მოქრთამვა თუ გამოწირვა ანუ გამოსყიდვა, რაც ადვილი საქმე ნამდვილად არ იყო, რადგან შეწირული ქონება ხომ მესაკუთრეთა შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყარო იყო, მაგრამ საეკლესიო პირები საერო ხელისუფალთ არ ეშვებიან. სთხოვენ, ეხვეწებიან, ღმერთის სახელით თუ მათი სულის საოხად, ეკლესია-მონასტრებისათვის ქონების შეწირვას ემუდარებიან და მიზანსაც აღწევენ, თუმცა მათი სურვილი მის შემდეგ მიიღწევა, როცა სათანადო ღირებულება-ქრთამი იქნება გაღებული. „დოსითეოზ კათალიკოსის მიერ იტრიის ეკლესიისადმი შეწირულების წიგნში“ მოცემულია, თუ რის ფასად შეისყიდა თუ მოიქრთამა კათალიკოსმა იტრიის ეკლესიისათვის შესაწირი ყმა-მამული.

კათალიკოს-პატრიარქმა დოსითეოზმა დიდი ხვეწნა-მუდარის შემდეგ აიძულა მეფე გიორგი მისთვის მიეყიდა სოფელი იტრია, რის შესახებ კიდევ ამბობს: „ქართლისა კათალიკოზ-პატრიარქმან დოსითეოზ ვიგულებ და ვიგულისმოდგინე და დავეწუკე მეფეთ-მეფესა გიორგის მოგვებოდა და მოგვეყიდა სურამის პირსა სოფელი იტრია, დიდის ფასითა“²⁰¹, ასევე, დიდი ფასით იქრთამავს და ყიდულობს შუველას ხოდაბუნს და ყმა-გლეხებს და ასე „გიორგის მეფისგან მოსყიდულს და მოქრთამებულს“²⁰² სწირავს მონასტერს. მოსყიდულ-მოქრთამული ქონება, მართლაც, ძვირად უჯდება კათალიკოსს, რის შესახებაც აღნიშნავს: „ამის ფეშქაშად მიმირთმევია ერთი მძიმე სირმით შეკერილი ომფორი, შემკული თვალითა და მარგალიტითა და მისის თორმეტის საუფლოთა. ერთი სახელმწიფო სურა და ერთი დოსტაქანი, ერთი სირაჯული ორხოლო, ერთი კარგი ნაქსოვი.“²⁰³

რა თქმა უნდა, ეკლესია-მონასტრების წინამძღოლნი ამჯობინებდნენ მამულები და ყმა-გლეხები, ყოველმხრივ „მოუდევარი“ შეეძინათ და შეეწირათ, რისთვისაც, როგორც აღვნიშნეთ, არ ერიდებოდნენ „დიდი ქრთამის“²⁰⁴ ანუ გამოსასყიდი ფასის გადახდას ნატურით თუ ფულით.

კერძო ხასიათის საეკლესიო დოკუმენტები მოწმობენ, რომ ძალზე ხშირად საერო ხელისუფალთაგან ეკლესია-მონასტრებისათვის ქონების შეწირვა საკუთრების უფლების გარეშე ხდებოდა. მაგრამ, თუნდაც, სარგებლობის და მფლობელობის უფლებითაც კი ქონების შეწირვა ადვილი არ იყო, რადგან გამონაკლისის გარეშე, საერო პირთაგან ეკლესია-მონასტრებისათვის ქონების შეწირვა მის მესაკუთრეთა თავისუფალ ნებას არ ეფუძნებოდა, იმ მიზეზით, რომ ფეოდალებს

²⁰¹ ქ.ს.დ. ტ III, თბ, 1970, 353

²⁰² იქვე

²⁰³ ქ.ს.დ. ტ. III, თბ, 1970, 356

²⁰⁴ დასახ. ნაშრომი, 353

ქონების გაცემით ეკარგებოდათ მუდმივი შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყარო. მართალია, შეწირვის დროს საკუთრების უფლება ისევ მემკვიდრეებს რჩებოდათ, მაგრამ ქონების გამოწირვა, ეკლესიის მსახურთა ზეგავლენით და ღმერთის შიშით, თითქმის, აღარ შეიძლებოდა და მიუხედავად ამისა, საერო პირები, თუკი საშუალება მიეცემოდათ არ თაკილობდნენ ისევ მოექციათ თავიანთ სრულ საკუთრებაში, და მაშასადამე, მფლობელობაში, ერთხელ უკვე ქრთამით გაცემული ქონება. მემკვიდრეთა მხრიდან ამ საშიშროების თავიდან ასაცილებლად, მფლობელობის ხელშეკრულების შედგენის დროს, ეკლესიის მსახურნი სიგელებს ბოლოში ურთავდნენ საშინელ წყევლას: „რამანც კაცმან ბიჭვინთისა ღმერთის-მშობელსა გამოსწიროს ჭალა მონასტრები და რაც მაშინ მამული შესწირეს, რისხვსმცა ღმერთი, მამაი, ძე და სული წმინდა, ყოვლად წმინდა ღმერთისმშობელი, ყოველნი წმიდანი ღმერთისანი ზეცისანი და ქუეყანისანი-ხორციელნი და უხორციონი-ო“²⁰⁵

როგორც აღვნიშნეთ, ერთი ხელისუფალისგან თუ ბატონისაგან შეწირული - ნაბოძები ქონება, მისი გარდაცვალების შემდეგ, მემკვიდრისაგან ხელახალ დამტკიცებას მოითხოვდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ძალა ეკარგებოდა და მის ძველ პატრონს უბრუნდებოდა. თავის დროზე მანუხარ დადიანმა ბიჭვინთის მონასტერს ქონება შესწირა, რისთვისაც მას ქრთამი გადაუხადეს: „თორმეტს ტყუეთ დაფასებული კარავი, ერთი ბედაური ცხენი და ერთი ბედაური ჯორი“, ხოლო როცა მანუხარ დადიანი მიიცვალა-მას უკან, მის შვილს ლეონ დადიანს მივეც ერთი გაუკუეთებელი სარისანი და ერთი ყირმიზი იახდური ხავერდი“²⁰⁶ – აღინიშნავს დოკუმენტში კათალიკოსი ეფთვიმე საყვარელიძე. ე.ი. მანუხარ დადიანის მემკვიდრეს რომ კვლავ დაედასტურებინა მამის მიერ მონასტრისათვის გაცემული შეწირულების სიგელი, ექვთიმე საყვარელიძე მას ქრთამს აძლევს.

ბიჭვინთის მონასტრის ქონების გაზრდაზე ზრუნავენ სხვა კათალიკოს - წინამძღოლნიც. გრიგოლ ლორთქიფანიძე საკუთარ თეთრს არ ზოგავს, ყიდულობს, ფასს იხდის, იქრთამავს შესაწირავ ყმა-მამულს. „ოდიშს ქუეყანას მეჯეთს დოდელისასეული ადგილი ბეჟან დადიანისაგან ვიქრთამეთ მისის ყოვლისფერიანთ“²⁰⁷ ე.ი. იყიდა, ფასი გადაიხადა, იმდენი, რამდენზეც დადიანის გული დაკმაყოფილდებოდა. გრიგოლ ლორთქიფანიძეს უხდებოდა, არამარტო ახალი მიწების და ყმა-გლეხების ყიდვა-მოქრთამვა, არამედ, ერთხელ უკვე ნაყიდი ქონების ხელახლა ყიდვა, მასში ახალი ქრთამის, ფასის გადახდა. კათალიკოსმა ნემსაძემ, თავის დროზე, ბეჟან წულუკიძისაგან ყმა-გლეხები იყიდა, მაგრამ ისე გარდაიცვალა, რომ ვერ მოასწრო მონასტრისათვის მათი შეწირვა, რითაც ისარგებლეს ლეონ დადიანმა და მისმა მემკვიდრემ და უკანონოდ უკან დაიბრუნეს. გრიგოლ ლორთქიფანიძე იძულებული ხდება ახალ ბატონს ქრთამი მიართვას და მით დაიბრუნოს ერთხელ უკვე ნაყიდი ყმები. ქრთამის გადახდა უხდება, აგრეთვე მას გიორგი მიქელაძის მიერ კათალიკოს ნემსაძისათვის ნაბოძებ ყმებშიც, რომლებიც, ასევე შეუწირავი დარჩა ნემსაძეს, რომლის გარდაცვალებით ისარგებლა დადიანმა და უკან დაიბრუნა მიქელაძის მიერ ნემსაძისათვის ნაბოძები

²⁰⁵ ქ.ს.ძ. ტ. III, თბ, 1970, 394

²⁰⁶ ქ.ს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 395

²⁰⁷ დასახ. ნაშრომი, 732

გლეხები. „ნემსაძე კათალიკოსს ბეჟან წულუკიძისაგან ეყიდა და შეუწირავად დარჩომოდა. კათალიკოზი გარდაიცვალა და დადიანმა ლიონ დაიჭირა. ის დადიანი რომ გარდაიცვალა, მეორეს დადიანისაგან და ბატონის გიორგის ლიპარტიანისაგან ჩუენ ვიქრთამეთ და ვიშოვნეთ. კიდევ ოთხი მოსახლე ბარაიები იმავე კათალიკოზის ჳელშიდ მიქელაძეს გიორგის შეეწირა და კათალიკოზისათვის წელიწადში წირვა დაედვა. კათალიკოზი გარდაიცვალა, იმავე დადიანს გამოეწირა, დადიანი გარდაიცვალა; მეორე დადიანისაგან და ბატონის ლიპარტიანის გიორგისაგან ჩუენ ვიქრთამეთ“²⁰⁸. ასევე უხდება გრიგოლ ლორთქიფანიძეს ნემსაძის მიერ ბაბადიში ხახუასაგან ნაყიდი მირცხულავა ქოჩუას კვლავ გამოსყიდვა სამას მარჩილად დადიანისაგან, რომელსაც ნემსაძის გარდაცვალების შემდეგ უკან წაუყვანია გაყიდული ყმა. მოცემულ შემთხვევაში ყიდა იგივე მოქრთამვას ნიშნავდა. ქოჩუა მირცხულავა ბაბადიშის „მოუდევარ“ საკუთრებას არ წარმოადგენდა, არამედ დიდი ბატონის, დადიანისაგან ჳქონდა ქრთამით შეძენილი, სწორედ, ქრთამით შეძენილი ყმა მიყიდა მან კათალიკოზ ნემსაძეს დადიანის თანხმობით. მაგრამ, როცა ნემსაძე მიიცვალა, ნამდვილმა პატრონმა, ბატონმა დადიანმა ქოჩუა მირცხულავა უკან დაიბრუნა. სწორედ, ამ ყმის დაბრუნებისთვის უხდის გრიგოლ ლორთქიფანიძე დადიანს, ხელახლა, ქრთამს და იბრუნებს უკან ე.ი. ხელახლა ყიდულობს.

გრიგოლ ლორთქიფანიძეს „ქრთამის ამოყვანით“ უხდება გაფანტული ყმების მოძებნა და მონასტრისათვის მათი დაბრუნება. „ახლა ეს ჩვენი შეწირული კაცნი ზოგი რომელიმე სხვათ კათალიკოზის ხელშიდ დაკარგულიყო და ქრთამით ჩვენ ამოვიყვანეთ და ზოგნი ჩვენ ვიშოვნეთ, რომელი საკათალიკოზო ყოფილიყო გავსინჯეთ და ხატის შემატებისათვის და საბოლოოთ შერჩენისათვის ამ ჩუენ შეწირულს კაცს ყველას ბეგრათ სანთელი დავადევით“²⁰⁹. ამავე დოკუმენტის სხვა ადგილას ყმების დაბრუნების შესახებ სწერია არა „ვიქრთამე“, „ქრთამი გადავიხადე“, „ქრთამი მივართვი“, არამედ „ვიყიდე“. მაგ, „მამუკა მიქელაძისგან ვიყიდე ერთი იქაური ძირი ყმა კახაბერა ფანცულაია და მისი ძმა მახარობელი“²¹⁰. მაშასადამე, ვიყიდე - ფასის გადახდას ნიშნავს, იყიდა, ე.ი. ქრთამი გადაიხადა, თანაც იმდენი, რამდენიც მამუკა მიქელაძის გულს შეაჯერებდა. „ვიქრთამე“-ს ნიშნავს ტერმინი „ამოვიყვანე“. „მეორე მოსახლე ჩემი ამოყვანილი იოვანე ფრანგისაშვილი ილია და მისი ძმა გიორგი. . . ავთანდილი ქაბზიანიძე, მახარობელი, ესეები ყველა ტყით, წყლით, მათის ყოვლისფერიანით ამოვიყვანე“²¹¹. „დათუნა გულავა სენაკის კანდელაკის სისხლშიდ ამოვიყვანე მისის ცოლშვილით“²¹² და სხვა. ზემოთ ჩამოთვლილ პირებს, როგორც ჩანს, ვალი აქვთ, რომელსაც ვერ იხდიან. აღნიშნულ ვალს კათალიკოსი იხდის მათ ნაცვლად, ამით კათალიკოსი, ფაქტიურად, ყიდულობს გლეხებს. ე.ი. გრიგოლ ლორთქიფანიძემ, ყმების მაგივრად მათი ვალი გადაიხადა. სამაგიეროდ, გლეხებმა თავიანთი თავი კათალიკოსს მიყიდეს. ასე რომ, კათალიკოსმა, ამგვარი მოქმედებით იყიდა, იქრთამა ყმები და

208. ქ.ს.ა. ტ III, თბ, 1970, 646

209. დასახ. ნაშრომი, 730

210. იქვე

211. იქვე

212. ქ.ს.ა. ტ. III, თბ, 1970, 731

მონასტერს შეწირა. „ამოყვანა“, რომ იგივე ქრთამის გადახდას ანუ ფასის გადახდას ნიშნავდა, მოწმობს დოკუმენტის ერთ ადგილზე აღნიშნული: „დათუნა გულავა სენაკის კანდელაკის სისხლშიდ ამოვიყვანე მისი ცოლშვილით ... მისის ყოვლისფერიანად“-ო, „სხვათა კათალიკოსის ხელშიდ დაკარგულიყო და ქრთამით ჩვენ ამოვიყვანეთ“-ო.²¹³ მაშასადამე, „ამოყვანა“ ქრთამის ანუ ღირებულების გადახდას და ამ გადახდით საკუთრებაში მოქცევას ნიშნავდა.

მონასტრის კუთვნილი ქონების დაკარგვის მიზეზი შეიძლება ყოფილიყო თვით ეკლესიის მსახურთა მხრიდან, ქრთამის გამორთმევით საეკლესიო მამულების დროებით სარგებლობაში გადაცემა, როგორც ეკლესიის მსახურთათვის, ისე საერო წოდების წარმომადგენლებისთვის. მაგალითად, აფხაზეთის კათალიკოსმა დავით ნემსაძემ წყალობის წიგნით იოვანე ქავთარიას ქრთამის გადახდის შემდგომ უბოძა მონასტრის ყმა დისკუდია²¹⁴. დიაკონმა გიორგი მჭელიძემ ქრთამის მირთმევის შემდეგ ეპისკოპოს გრიგოლისაგან იქრთამა მოსამსახურეები. გრიგოლის გარდაცვალების შემდეგ ახალი კათალიკოსი იოსები, ხელახლად, ქრთამის აღებით, კვლავ უდასტურებს გიორგი მჭელიძეს მოსამსახურეების მიცემას, მაგრამ იმ პირობით, რომ მისი გარდაცვალების შემდეგ მონასტრის ყმები კვლავ მონასტერს დაუბრუნდებიან.²¹⁵

თავის დროზე იოვანეს და მის ძმას ეკლესიისთვის და დადიანებისათვის ქრთამის მირთმევით მიუღია საეკლესიო, საკანდელაკო გლეხები, რომლებიც უამთავითარებისაგან გამორთმეოდა ისევ ეკლესიის მესვეურთაგან. იოვანე და მისი ძმა აფხაზეთის ახალ კათალიკოსს ზაქარიას სთხოვენ ყმების უკან დაბრუნებას და მას წარუდგენენ წყალობის წიგნს, რომლითაც დასტურდება მათ მფლობელობაში ყმების ყოფნა. წყალობის წიგნში მოცემულია საშინელი წყევლა – კრულვა იმათ მიმართ, ვინც იოვანეს უსამართლოდ ამ ყმებს ჩამოართმევს. გენათელი ზაქარია იძულებულია იოვანეს დაუბრუნოს ადრე ქრთამით ნაწყალობევი ყმები. მაგრამ დაბრუნებისთვის აუცილებელია იოვანემ კვლავ გადაიხადოს ქრთამი, წინააღმდეგ შემთხვევაში გენათელი ზაქარია ახალ წყალობის წიგნს არ გასცემს. იოვანეც იხდის ქრთამს, რასაც კათალიკოსი უდასტურებს: „ქრთამიც აგართუით“-ო²¹⁶. ეკლესია - მონასტრების ქონების დაკარგვის მიზეზი ისიც ყოფილა, რომ ურჯულოებით და მძლავრობით თავადები საეკლესიო ყმებს ყიდნიან. ეკლესიის წინამძღოლებს კი ქრთამის გადახდა უხდებათ, თავადთა უზნეობით დაკარგული ყმების დასაბრუნებლად. „კაცია ჩინუამ ჩვენი ბიჭვინთის ეკლესიის კაცის შვილები მძლავრობით და ურჯულოებით დაგვიყიდა და ურჯულოთა ოთომანიანთა მისცა წარსაწყემდელად და შესაგინებლად“²¹⁷. სწორედ, ასეთი ქმედებისათვის მაქსიმე კათალიკოსმა საშინლად დაწყევლა კაცია ჩინუა და შეაჩვენა იგი: „ამისთავს შევაჩვენებ წყეულსა მას კაცია ჩინუას და განვახვამ ეკლესიისაგან და განვაყენებ ქრისტიანობისაგან“²¹⁸ – აღნიშნავს მაქსიმე კათალიკოსი.

213. ქ.ს.ძ. ტ. III, თბ, 1970, 733

214. დასახ. ნაშრომი, 615

215. დასახ. ნაშრომი, 897

216. თაყაიშვილი ე, დასახ. ნაშრომი, 86

217. ქ.ს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 909

218. იქვე

თავდაუზოგავი შრომის გაწევა უხდება გენათელ იოსებსაც, რათა გელათის ტაძარს დაუბრუნოს, დიდი ხნით ადრე, დაკარგული ყმა-მამული. „საცა იყო დაბნეული ან გლეხი, ან მამულ-ადგილი იყო და შევიტყვე წიგნით ყველა ამოვიდე, ზოგი თეთრით, ზოგი ცდით და სარჯლით-“²¹⁹

გენათელ იოსებს წიგნები აქვს, რომლითაც შეუძლია ამტკიცოს, რომ სადაო ყმა-მამული მონასტრისაა, მაგრამ იმდენად დიდი დროა გასული, ხშირ შემთხვევაში, უჭირს უკან გამორთმევა ამუამინდელი მფლობელისაგან გარკვეული საზღაურის, ქრთამის გადახდის გარეშე. „ჩუნეში და უძღურო ორივე საფიცრით გაცემული იყო და ამოვიყვანე სრულებით ჩემი სარჯლით. რიონს სულაქველიძენი სამი გლეხი დაკარგული იყო და ამოვიყვანე. კორიშს გლეხები, ამოვიყვანე. . . ერთობით ყველა დიდი ცდით და თეთრით მიყიდა“²²⁰.

მაშასადამე, „ამოყვანა“ ფულის ანუ ქრთამის გადახდას გულისხმობს, ქრთამის მიცემა და მით „ამოყვანა“ კი - ყიდვას. დოკუმენტის თავშივე გენათელი იოსები მიუთითებს „ერთობით ყველა დიდის ცდით და თეთრით მიყიდა“²²¹.

გელათის მონასტრის ქონების გაფართოებაზე მზრუნველია მიტროპოლიტი ეფთვიმეც. მან მეფე სოლომონისგან გამოღმა ბოსლევს საიაშვილო სოფელი და ადგილ-მამული შეიძინა და მასზე გელათის მონასტრის სამკვიდრო ყმები ჭუმბურიძეები და მიქაბერიძეები დაასახლა: „მათის უმაღლესობის ჩემის ჳემწიფის მეფის სოლომონისგან მე, გენათელ მიტროპოლიტმა ეფთვიმემ გამოღმა ბოსლევს საიაშვილო სოფელი და ადგილ-მამული ვიქრთამე და ჳუმბურიძეები და მიქაბერიძეები დავასახლე“²²².

მიტროპოლიტ ეფთვიმეს ადვილად არ უხდება ყმა-მამულის შექენა და მონასტრისათვის შეწირვა. „ვევედრე ჩემს ჳემწიფეს მეფე სოლომონს და როგორც შემეძლო, ქრთამიც ისე მივართვი და იაშვილისსეული მიწა-წყალი და სადაც რამე მისი იყოს ბოსლევს შემავალი ადგილ-მამული, გელათს შევწირე“²²³. მაშასადამე, მიტროპოლიტი ქონების შექენისათვის ქრთამს იხდის, ქრთამი კი აქ ყიდვის მნიშვნელობითაა მოცემული. საკუთარი თეთრის გადახდით ნაყიდ ყმებს და მიწას ეფთვიმე გელათის მონასტერს სწირავს: „ჩემი ნაშოვარი არის, თეთრი ჩემი საკუთარი არის გაღებული და ისე ნაყიდი მაქვს და ჩემის ეკლესიის გელათისათვის შემიწირავს და მისი სამკვიდრო ყმა ჳუმბურიძე და მიქაბერიძე დავასახელე. და ასე დავამტკიცე ეს გარიგებულობა: არასოდეს არ მოიშალოს არც ჩემგან და არცა შემდგომთა ჩემთა გენათელთაგან, ისე საუკუნოდ დამიმტკიცებია“²²⁴. ასე, რომ ტერმინი „ქრთამი“ ღირებულებას ნიშნავს, ხოლო „ვიქრთამე“-„ვიყიდეს“, ვინაიდან მოქრთამული, იმავდროულად, შეიძლება მოსყიდულიც ყოფილიყო.

კერძო ხასიათის სამართლებრივი აქტების შესწავლამ დაგვანახა, რომ ქრთამი თუ დანაშაულებრივი მიზნისათვის გაღებული არ იყო, ყველა სხვა შემთხვევაში საჩუქარი, კანონიერი გადასახადი ან საზღაურია

219. ქ.ს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 907

220. ქ.ს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 907

221. იქვე

222. ქ.ს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 1092

223. იქვე

224. ქ.ს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 1094

საგნით სარგებლობისათვის, სამოხელეო უფლების მოპოვებისათვის, ნებისმიერი სახის სიკეთის ბოძებისათვის. ვინაიდან ბატონი იყო უძრავ-მოძრავი ქონების და თავისი ყმების მესაკუთრე, წყალობის ნიშნად, უფრო ხშირად კი ხვეწნა მუდარის საფუძველზე გასცემდა ხოლმე მიწა-მამულს თუ ყმა გლეხებს ცალკეულ პირებზე გარკვეულ დროით და გარკვეული საზღაურის-ქრთამის აღების შემდეგ. ასეთი ქმედებით, ბატონი ორ საქმეს აკეთებდა, ერთი რომ მთხოვნელის გულს იკებდა, მას იმადლიერებდა და ერთგულთა რიცხვს ზრდიდა, მეორეს მხრივ, ნაწყალობევ მიწაზე დადებულ გადასახადებით შემოსავალს იღებდა. ბატონის „გულკეთილობით“ ნაბოძებ უძრავ-მოძრავ ქონებას პირი ფლობდა და მით სარგებლობდა ბატონის სიცოცხლის განმავლობაში, რომლის გარდაცვალების შემდეგ მისი მემკვიდრეებისათვის, ფლობის უპირატესი უფლების გამოყენებით, ხელახალი ქრთამის მირთმევით იხანგრძლივებდა „ქრთამით“ ნაშოვნ ქონებით სარგებლობის უფლებას. მაგრამ თუ პირის ოჯახი ისე ამოწყდებოდა, რომ მას მემკვიდრე აღარავინ დარჩებოდა, მიცემული ქონება, ავტომატურად, ბატონს რჩებოდა, რადგან: „უშვილოს კაცისსეული ყოველივე ბატონის იყო.“ უშვილოდ გადაგებულის ქონება ბეთელმანად ე. ი. უპატრონოდ ცხადდებოდა. უპატრონობა კი იმას ნიშნავდა, რომ მას მოსარგებლე და მფლობელი აღარ ჰყავდა. რა თქმა უნდა, ბევრს უჩნდებოდა სურვილი ე. წ. „უპატრონო“ ქონება ბატონისათვის გამოეთხოვა. ბატონს კი, კიდევ ერთხელ ეძლეოდა საშუალება ბეთელმანი ქონება მთხოვნელისთვის მიეცა ქონების შესაბამისი ღირებულების - „ქრთამის“ აღების შემდგომ. ბატონი ქონებას კი მას აძლევდა, ვინც ქონების სარგებლობისათვის მეტ ქრთამს გადაუხდიდა. მაშასადამე, ბეთელმანი ე. ი. უპატრონო ქონების სარგებლობის უფლების გამოთხოვისთვის, ბატონისათვის მირთმეულ გადასახადს, რომელიც საბუთებში კანონიერი, ერთდროული საზღაურის სახით არის წარმოდგენილი, ქრთამი ეწოდებოდა.

ბეთელმანი, უშვილოდ ამოწყვეტილის სახელ-კარისა და მიწა-მამულის მთხოვნელნი იყვნენ, როგორც გლეხები, ასევე აზნაურები და თავადები. მათ მიერ მისართმევი ქრთამი შეიძლებოდა გამოხატული ყოფილიყო როგორც ფულით, ასევე ნატურით.

გიორგი დადიანისშვილი თხოვნით მიმართავს კაცია დადიანს, რათა უწყალობოს მას დეისა ქონაქიძისოული ადგილ-მამული. იმის შემდეგ, რაც კაცია დადიანი მისგან ქრთამს მიიღებს, იძლევა „საბოლოოდ გასათავებელ და მტკიცედ შეუცვალებელ წყალობის წიგნს“²²⁵, რომელშიც აღნიშნულია: „გიბოძეთ ბატონმან დადიანმან კაციაშენ, ჩემს ძმას გიორგის, ასე ამა პირსა ზედა რომ დეისმა ქონაქიძისსოულობა გვთხოვეთ და ქრთამიც მოგვართვით . . . მომიცემია, გქონდეს და გიბედნიეროს ჩვენს სიყვარულშიდ.“²²⁶

როსტომ რაჭის ერისთავი დიდად ერთგულსა და კარგის მდომ მერაბ ჯაფარიძეს, თხოვნისა და ქრთამის მირთმევის შემდეგ აძლევს იოსებაშვილის ნაქონ ვენახს. „ვენახი გვთხოვეთ, ქრთამიც მოგვართვი,

²²⁵ შ. ბურჯანაძე შ, დასახ, ნაშრომი, 158

²²⁶ იქვე

როგორც გული შეგვიჯერდებოდა, და მოგვცით შეუბანს იოსებაშვილის ურის ნაქონი ვენახი“.²²⁷

ასევე მიმართავს თხოვნით ბეჟან წერეთელი ღვთით გვირგვინოსან მეფეთ-მეფე გიორგის, რათა დაუთმოს მას თავისი განაყოფის, უშვილოდ გადაგებული, ზაალ წერეთლის მამული, გლეხები და სასახლე. მეფე გიორგიც, სათანადო ქრთამის აღების შემდეგ, წყალობის წიგნით, უმტკიცებს სიძეს, ბეჟან წერეთელს, მისი განაყოფის, უშვილოდ გადაგებულის ზაალ წერეთლის მთელ ქონებას: „დაგვეაჯენით, ვისმინე აჯა და მოხსენება თქვენი. თქვენი განაყოფის წერეთლის დავითის შვილის ზაალისსოული მამული, გლეხები და სასახლე, რისაც მქონებელი ის ზაალ ყოფილიყოს. . . გვიბოძებია . . . ქრთამიც მოგვართვი, რარიგათაც ჩვენი გული შესჯერდებოდაო“.²²⁸

იყო შემთხვევები, როცა ბეითელმანი ქონების გადაცემამდე, მწყალობელსა და მთხოვნელს შორის იდებოდა გარიგება ე.ი. მყარდებოდა ორმხრივი ვალდებულება, რაც წერილობით, საფიცრის წიგნის შედგენით ფორმდებოდა. საფიცრის წიგნით მთხოვნელი ვალდებული იყო დროზე გადაეხადა ქონების ღირებულება – ქრთამი მწყალობელისათვის, ხოლო მწყალობელი ქრთამის აღების შემდეგ ვალდებული იყო მთხოვნელისათვის გადაეცა უპატრონო ქონება და მასთან ერთად სათანადოთ შედგენილი დოკუმენტი – წყალობის წიგნი, რომელიც ადასტურებდა ქონებით სარგებლობის და მფლობელობის უფლებას, მაშასადამე, მთხოვნელსა და მწყალობელს შორის დადებული გარიგება, საფიცრის წიგნით განმტკიცებული ეხებოდა არა ქონების ყიდვას, არამედ სარგებლობის, ფლობის უფლების მოპოვებას. ზურაბ აბაშიძე სიძეს, პაპუნა წერეთელს აძლევს საფიცრის წიგნს, სადაც დადასტურებულია მისი სურვილი ბერუკაშვილის სახლ-კარის მიცემაზე. საფიცრის წიგნში ზურაბ აბაშიძე მიმართავს სიძეს, რომ რაც შეიძლება დროზე გადასცეს მას შეთანხმებული ქრთამი, რათა დროზევე იქნას შესრულებული საფიცრის წიგნით გათვალისწინებული პირობები: „ბერუკაშვილისეული ან სასახლე, ან გლეხები, ყველა მოგვირთმევია და გიბედნიეროს ღმერთმან მკვდრად და შეუცილებლად. რომელსაც ქრთამს დაგვიპირდი, თუ ის ადრე გამოგვიგზავნო და გაგვითაო, ჩვენც ეს საფიცარი გაგითაოთ“²²⁹. გამოდის, რომ „საფიცრის წიგნი“ – ეს არის დოკუმენტი, რომელიც წინ უძღვის წყალობის წიგნის გაცემას და რომელიც ითვალისწინებს მთელი რიგი ვალდებულებების შესრულებას. საფიცრის წიგნში მისი გამცემის მხრიდან ფიცის წარმოთქმით გარანტირებული ხდება სარგებლობის უფლების სათანადო პირისათვის მინიჭება.

როგორც აღვნიშნეთ, უმემკვიდრეოდ გადაგებული ოჯახის მთელი ქონება ბატონის საკუთრება იყო. ბატონისათვის არ ჰქონდა მნიშვნელობა, ვის მისცემდა უპატრონო ქონებას, უშვილოდ გადაგებულის სახლიკაცს, ნათესავს თუ უცხო გვარის კაცს, მთავარი იყო, ბეითელმანი ქონების დროებით სარგებლობაში გაცემით მისთვის გულის „შემაჯერებელი“ გადასახადი – ქრთამი მიერთმიათ და „ქონების წყალობით“ ერთგული და კმაყოფილი ადამიანები გაემრავლებინა. დავით

227. შ. ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 115

228. დასახ. ნაშრომი, 50

229. დასახ. ნაშრომი, 85

კორძიას, უშილო ბიძა გარდაეცვალა. ბატონს სურვილი აქვს გარდაცვლილის მამული ქრთამით გასცეს. რადგან დავით კორძიას იმ მომენტისათვის ქრთამის მისაცემი თეთრი არ აქვს, იასე კორძიას სთხოვს, ბატონს მან გადაუხადოს საზღაური, რათა ბატონმა სხვაზე არ გასცეს გარდაცვლილი უშილო ბიძის ქონება, ხოლო როცა ფულს იშოვნის მას კუთვნილ ნახევარს უკან დაუბრუნებს. მაგრამ იასე კორძიამ სრული ქრთამი გადაიხადა რა, ქონება მთლიანად დაისაკუთრა, რაზეც ნაწყენმა დავითმა უჩივლა. „შენ საკუთრათ წიგნი დაიწერე ბატონისაგან და ის ბიძის ჩემისსეული შენ დაიკავე. მე სახლ-კარი, ხარი, ზროხა დაგყიდე, თეთრი მოგაყენე, მაგრამ აღარ გამომართვი²³⁰.“ იასემ უპასუხა, მე ვითხარი ნახევარში შემომიდექი, ბატონს ქრთამი მივართვათ, თორემ ბატონი სხვას უბოძებს, სხვას მიაქრთამავს მამულსო. მაგრამ შენ იმ დროს არ ჰქენი, ნახევარში არ შემომიდექი. ამიტომაც გადავიხადე რა საქრთამო, მარტომ, ქონებაც ჩემიაო. „ბატონის ბიძის ჩემისსეულს სხვას აძლევდა, მიბრძანა: ერთგული ხარ ჩემი, ჩემი სასაკუთრო არის, უშილო კაცისეული, შენ წყალობას გიზამ, ქრთამს თუ მომცემ, თორემ სხვა გვარის კაცს მივცემო; შენ ვითხარი, მაგრამ მაშინ არ შამომიდექი, აღარც ბატონმა ინება თავისი უშილო კაცისეული საკუთარ წიგნით მიბოძა და მაქვსო.“²³¹

ფეოდალურ საზოგადოებაში მიწა ის საშუალებაა, რომელიც ადამიანის ეკონომიურ მდგომარეობასაც ზრდის და ბატონის ავტორიტეტსაც ამაღლებს. ამიტომაც მისი დათმობა ადვილი არ არის, რასაც ადასტურებს ქართულ სამართლებრივ დოკუმენტებში ძმებს, ბიძაშვილებსა თუ სხვა ახლო ნათესავებს შორის უშილოდ გარდაცვლილი ოჯახის წევრისა თუ ნათესავის ქონებაზე წარმოშობილი დავები, რაც ხშირად მწვავე ხასიათსაც კი იღებდა და დავის გადაწყვეტა სასამართლოს გარეშე აღარ ხერხდებოდა.

ძმები ლევანი, დავითი და ზაალი თავისივე ძმას სვიმონს ედავებიან, რომ, მიუხედავად ერთმანეთში მოლაპარაკებისა, უცოლ-უშილო ძმისთვის ერთად მოეველოთ, ერთად დაემარხათ და მისი ქონებაც თანაბრად გაეყოთ, ივანეს გარდაცვალების შემდეგ მთელი მამული სვიმონმა დაიკავა, რაშიც საკმაოდ დიდი ქრთამი გადაიხადა, ე.ი. მან ერთდროული გადასახადი ქრთამის სახით ბატონს მიართვა. სასამართლომ გაარჩია ძმებს შორის არსებული დავა და გამოიტანა გადაწყვეტილება: „სვიმონს ქრთამი რაც დახარჯოდეს, თავისი ძმები ყველა შეუდგეს, და თუ ისე სიტყვით არ დაუჯერონ ქრთამი რა გასლოდეს, სვიმონმა აჯით შეატყობინოს და იმით გარდაუხადონო“²³².

უშილოდ გადაგებული ქონებაზე დაობენ, აგრეთვე ძმები ქაქუჩელა და სეხნია ყრუაშვილები, რომელთაგან ერთმა, ქაქუჩელამ ისე იქრთამა ბატონისაგან, უშილოდ გადაგებული ბაბუის ბუშის ქონება, რომ ძმას სეხნიას ამის თაობაზე არაფერი შეატყობინა. სეხნია, რომელსაც არ უნდა დათმოს თავისი წილი მიწები, ძმას უჩივის, ჩვენი ბაბუის ბუშის მიწები, რომელიც უშილო იყო და უშილოდ გარდაიცვალა უსამართლოდ მიიღე, შენ ჩემთვის უნდა შეგეტყობინებია, რადგან მეც ჩვენი მამის შვილი ვარ და ბატონისაგან ორივეს უნდა

230. ქ.ს.ი ტ VI, თბ, 1977, 273

231. იქვე

232. ქ.ს.ი ტ VI, თბ, 1977, 277

მიგველო მიწებიო: „ბაბუის ჩუენის ბუში იყო და ის უშვილო გარდაეგო და შენ მიდი ბატონს ცაგარელთან და მისისეულობა იქრთამე და მე არ შემატყობინეო და არც ზიარებას მიპირებო“²³³. ქაქუჩელას არ უარუყვია სეხნიას სასარჩელო მოთხოვნები. მართალია, მე უშენოდ ვიქრთამე-პასუხობს ქაქუჩელა – (ე.ი. მიწის სარგებლობისათვის ბატონს ქრთამი გადაუხადე), მაგრამ თუ ახლა შენ ნახევარში შემომიხვალ (ე.ი. თუ მიცემული ქრთამის ნახევარს მომცემ), მიწების ნახევარი შენი იყოსო: „მართალია, რაც თქვიო, სულ მთელ ქრთამში შემიდექი ნახევარში და ვიზიარებო“²³⁴.

მეტად საინტერესოა XVIII საუკუნის ბოლო პერიოდის დოკუმენტი „განჩინება გიორგი უგანაძისა და შერმაზან ბასილიშვილის მამულის თაობაზე“, რომელშიც საუბარია უმემკვიდრეოდ დარჩენილი ქონების თაობაზე უგანაძესა და შერმაზან ბასილიშვილს შორის არსებულ დავაზე. შერმაზან ბასილიშვილს ბატონისაგან უქრთამებია უშვილოდ გადაგებული ზაალ უგანაძის მამული და ახლა, გიორგი უგანაძე თხოვს შერმაზანს წილს ნაქრთმევი მამულიდან.

სასამართლომ საქმის გარჩევის შემდგომ ბასილიშვილი გაამართლა და ზაალ უგანაძის ნაქრთმევი მამული კანონიერად ჩაუთვალა. აღნიშნული დოკუმენტი იმ მხრივაც არის საინტერესო, რომ იგი ხანდაზმულობის ვადებზეც მიუთითებს. ე.ი. ქართულ სამართალში ქონების სარგებლობის და საკუთრების ინსტიტუტმა იცის ხანდაზმულობის ვადები. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ პირი კანონის დარღვევით ფლობდა ქონებას, მაგრამ გასული იყო საკმაოდ დიდი დრო და ამ ხნის განმავლობაში მოდავე მხარე არ გამოჩენილა, ე.ი. არავის გამოუხატავს პრეტენზია უფლების დარღვევის შესახებ, უკანონოდ მოპოვებულ ქონებაზე მფლობელობას ვეღარავინ შეეცილებოდა. ზაალ და იასე უგანაძეები ერთმანეთთან გაუყრელებიც რომ ყოფილიყვნენ, იასეს შვილი გიორგი მაინც ვერ მიიღებდა ზაალის ქონებიდან რაიმე წილს, ვინაიდან შერმაზანის და იასეს გაყრის შესახებ საბუთის თარიღიდან 26 წელია გასული. და რა კი ამ ხნის განმავლობაში უგანაძის მხრიდან არავითარი დავა და მოთხოვნა არ წარმოშობილა, ხანდაზმულობით შერმაზანს ნაქრთამევი მამული თავისად დარჩებოდა. „თუ გინდ რომ ზაალ უგანაძესთან იესე უგანაძე გაუყრელიც ყოფილიყოს, რადგან თავისავე სიცოცხლეში ზაალს სიკვდილის უკან ბასილიშვილს შერმაზანთან გაუყვია და იმ მამულის გაყოფისა და შეფარდებულის ბარათებს ამისი მამა დასჯერებია, მაინც ახლა სამართლით შერმაზანს, იმისი შვილი უგანაძე გიორგი ვეღარას შეუვიდოდა, თორემ ამის მოტანილი ბარათები რომ სამართალში გავშინჯეთ იმ თარიღის უკან ოცდაექვსი წელიწადი არის, სამი ცოლიც გამოუცვლია ამის მამას ამდენს ხანს იმაზე არც უდავნია და არც ერთხელ არ უჩივლია“²³⁵ ამიტომაც სადავო მამული შერმაზან ბასილიშვილს დარჩა.

როგორც აღნიშნული გვაქვს, ყოველგვარი ქონება, მათ შორის ბეითელმანი ქონება, წყალობისას, სარგებლობის უფლებით გაიცემოდა, ამიტომ მემკვიდრეებს არ შეეძლოთ ქონება პირდაპირ თავის ქონებად

233. ქ.ს.ძ. ტ VI, თბ, 1977, 502

234. იქვე

235. ქ.ს.ძ. ტ V, თბ, 1974, 95

გამოეცხადებიათ, თუ არ გადაიხდიდნენ კარგ ქრთამს და პატრონი არ მისცემდა მის მფლობელს ფლობის დამადასტურებელ დოკუმენტს – წყალობის წიგნს. უშვილოდ გადაგდებულის ნათესავეებს ის უპირატესობა ჰქონდათ, რომ მთხოვნელთა შორის უპირველესად, ჯერ მათი სურვილი იქნებოდა გათვალისწინებული, ხოლო თუ ქონების დროებითი სარგებლობის მსურველი ნათესავი არ აღმოჩნდებოდა, ბატონი სხვას მიაქრთამავდა. მაგრამ ეს, ალბათ, იშვიათად ხდებოდა. როგორც წესი, მემკვიდრე ნათესავეები დიდი გულმოდგინებით იწყებდნენ ზრუნვას ბატონის გულის მოსაგებად. აღნიშნულისათვის ზრუნვა არამარტო გარდაცვალების შემდეგ, არამედ უშვილო კაცის სიცოცხლეშიც იწყებოდა. მაგალითად, ქაიხოსრო წერეთელმა ბაგრატ მეფეს თხოვნით მიმართა, მისთვის წყალობა ეყო და უშვილოდ დარჩენილი, მაგრამ ჯერ კიდევ ცოცხალი ძმის პაატას მთელი ქონება მისთვის ებოძებინა, რათა პაატას გარდაცვალების შემდეგ მისი ქონება მას დარჩენოდა. თხოვნის დასაკმაყოფილებლად ქაიხოსრო წერეთელმა მეფე ბაგრატს „კარგი ქრთამი“ მიართვა: „თქვენი ძმა პაატა უშვილო შეიქნა და მისის კერძი მამული თქვენთვისვე მოინდომა მოხვედით ჩვენს კარსა და დაგვეაჯენით და ქრთამიც კარგი მოგვართვით. და შეგიწყალეთ და ჩვენც გიბოძეთ თქვენი ძმის პაატას წერეთლის კერძი აზნაურიშვილი, გლეხი და სასახლე და მამული“²³⁶.

მოცემული დოკუმენტიდან ცხადად ჩანს, რომ ცალკეულ პირებს, რომლებსაც პირდაპირი მემკვიდრეები, შვილები არ ჰყავთ, არ აქვთ უფლება დამოუკიდებლად გადაწყვიტონ თავიანთი საკუთრების თუ სარგებლობის უფლებით შეძენილი უძრავ-მოძრავი ქონების ბედი. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ საქმე ეხება ძმას, ძმისშვილს, შვილობილს და ა.შ. უშვილოდ გადაგებული კაცის ქონების განმკარგველი ბატონია. ეს საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტი იყო და ამიტომაც ქაიხოსრო წერეთელი წინასწარ საქმეს იმზადებს, ქრთამს იხდის და ძმის ქონება მის სიცოცხლეშივე წერილობითი დოკუმენტით იმტკიცებს, რომლის რეალიზება ანუ ქონების მფლობელი, მხოლოდ ძმის სიკვდილის შემდეგ გახდება. მანამდე კი „სანამდის ცოცხალი იყოს, მას ჰქონდეს, ნურც თქვენ ეცილებით“ და რადგან სოფელმა მისი წესი არ მოიშალოს და მიიცვალოს, თქვენ გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმაო“²³⁷.

როგორც აღვნიშნეთ ბეითელმანი, უშვილოდ გადაგებული ქონება, შვილების გარდა, სხვა ახლო მემკვიდრეებზე არ გადადიოდა, მითუმეტეს, შორეულ მემკვიდრეებზე. ნებისმიერ შემთხვევაში, უპატრონო ქონების დაუფლებისათვის საჭირო იყო კანონად ქცეული საზღაურის – ქრთამის მირთმევა ბატონისათვის, რომლის შემდეგ ბატონი დასტურს იძლეოდა უპატრონო ქონების წყალობაზე. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ უშუალოდ მწყალობელის გარდაცვალების შემდეგ, ისე, როგორც სხვა შემთხვევაში, ბეითელმან ქონებასთან დაკავშირებითაც, აუცილებელი ხდებოდა ახალი ბატონისათვის ხელახლა ქრთამის მირთმევა, რათა მფლობელობის და სარგებლობის უფლება ნაწყალობევ, უპატრონო ქონებაზე კვლავ გაგრძელებულიყო.

გიორგი გურიელის ძმამ, თავის დროზე, სიამაიშვილებს უწყალობა ცენტრადისსოული მამული, რისთვისაც ქრთამი გადაიხადა. მისი

²³⁶ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 37

²³⁷ მითით. ნაშრომი, 38

გარდაცვალების შემდეგ მისი ადგილი დაიკავა ძმამ, გიორგი გურიელმა. ეს უკანასკნელი სიამაიშვილებს აძლევს ახალ წყალობის წიგნს, სადაც მათ ხელახლა უმტკიცებს გარდაცვლილი ძმისაგან მათთვის ნაწყალობე ცენტრადისსოულ მამულს უძრავ-მოძრავი ქონებით, რის სანაცვლოდაც სიამაიშვილებისაგან იღებს გულის შესაჯერებელ ქრთამს: „წყალობის წიგნი ... გიბოძე ჩვენ, ბატონმა გურიელმა გიორგიმ ... ბერს სიამაიშვილს ... რომე ცენტრადისსოული ჩემი ძმისაგან მოცემული გქონდა და მეც მომიცემია, რაც არის მისისევეული ... ქრთამიც აგვიღია, რაითაც გული შეგვიჯერდებოდა.“²³⁸

მეფეს, მიწების წყალობა, რასაკვირველია, სახელმწიფო ან სამეფო უძრავი ქონებიდან შეეძლო და, ჩვეულებრივ, ასეთი მიწები თავისუფალი „უმკვიდრონი და უმამულონი უნდა ყოფილიყო“. „უმკვიდრო“ და „უმამულო“ ისეთ უძრავ ქონებას ეწოდებოდა, რომელსაც მემკვიდრეობით მფლობელი და პატრონი არ ჰყავდა²³⁹. უპატრონო ქონება ყოველთვის მეფის ხელში გადადიოდა და მის დაუკითხავად, მას ვერავინ დაეპატრონებოდა. ლიპარიტის ძე რატი რომ „მოკუდა... და ესრე დასრულდა სახლი ... და აღარავინ დარჩა საყოფელთა მათთა მკვიდრი ... მამული მათი აღიღო შემდგომად მეფემანო“²⁴⁰. ე.ი. უპატრონო ქონება სამეფო, სახელმწიფო საკუთრებად ცხადდებოდა და მას თავისი ნებით ვერავინ დაეპატრონებოდა.

აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ქონება ბეითელმანი, უპატრონო, მხოლოდ ოჯახის ამოწყვეტის შემდეგ არ ხდებოდა. სიცოცხლეშივე შეიძლებოდა გაპარტახებულიყო კაცის სახლ-კარი, მიწა-მამული, მთელი ქონება. ჩვენ ვიცით, რომ მეფეთა და დიდებულთა წყალობა დიდად იყო დამოკიდებული მის ხელქვეითთა ერთგულებაზე, მაგრამ, ვინც ბატონისადმი ორგულობაში იქნებოდა შემჩნეული. გაგულისებული ბატონები მოღალატე ქვეშევდრომებს უძრავ-მოძრავ ქონებას ჩამოართმევდნენ და მათი სახლ-კარი პარტახი ხდებოდა. აღნიშნულს ადასტურებს „ევდემონ ქუთათელის მიერ პაპუა აგიაშვილისადმი მიცემული წიგნი“. წიგნში მითითებულია: „ჩემი ორგული კაცი მეძმარიაშვილი ეს ახლა პატრიკეთს, და ის მეძმარიაშვილი, შენ გააღნე და აგაყრევი: და ყველა მე მომგვარე და მომეცი-ო“²⁴¹. ე.ი. ევდემონ ქუთათელმა ორგულ მეძმარიაშვილს დალატი არ აპატია, ამიტომაც პაპუა აგიაშვილის დახმარებით მისი სახლ-კარი „პარტახტად“ აქცია. თავის მხრივ, უპატრონოდ დარჩენილი „პარტახტი“ თავად აგიაშვილს სურს ევდემონ ქუთათელს გამოსთხოვოს და უგზავნის შუამავალს, მისცეს მას მეძმარიაშვილისსოული ქონება. ამასთან, მზადაა გადაიხადოს შესაბამისი საზღაური. ევდემონი პაპუა აგიაშვილს უარს არ ეუბნება: „მერმე იმ ჩემის კაცის მეძმარიაშვილისსოული პრტახტი გვთხოვე და ქრთამიც მოგვართვი, როგორათაც გული შეგვიჯერდებოდა, ისე გამოგართვით, აწ მოგვიცემია ... გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან-ო“²⁴².

²³⁸ ბურჯანაძე შ, ისტორიული დოკუმენტები, იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროების (1466-1770წ), თბ, 1958, 147

²³⁹ ჯავახიშვილი ივ, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 2, ნაკვეთი 2, თფ, 1929, 228

²⁴⁰ დასახ. ნაშრომი, 290

²⁴¹ ქ.ს.ი. ტ III, თბ, 1970, 710

²⁴² იქვე

მაშასადამე, სოციალურ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში მაღლა მდგომი პირი, მასზე უფრო დაბლა მდგომს, ქრთამის ფასში, „საჩუქრად“ გარკვეულ ქონებას აძლევდა. ქონება შეიძლება ყოფილიყო ყველაფერი, რისგანაც დასაჩუქრებული პირი სარგებელს მიიღებდა. „ჩუქებას“ ქართული სამართლებრივი დოკუმენტების მიხედვით, როგორც უკვე ვნახეთ, „წყალობა“, „შეწყალება“ ან „ბოძება“ ეწოდებოდა, ხოლო ასეთ საჩუქარს „ნაწყალობევი“, „ნაბოძარი“ ერქვა. „ნაწყალობევი“ თუ „ნაბოძარი“ ქონების „ჩუქება“, შეწყალებულს გარკვეულ ვალდებულებას აკისრებდა: კერძოდ, „დასაჩუქრებული“ პირი მწყალობელის ერთგული უნდა ყოფილიყო.

მართალია, ქონების ფლობისა და სარგებლობისათვის პირის უპირველესი მოვალეობა ერთგული სამსახური იყო, მაგრამ, ამასთან ერთად, აუცილებელი იყო მწყალობელისათვის ერთჯერადი გადასახადის - ქრთამის გადახდაც.

გარდა იმისა, რომ მთხოვნელი ქონების სარგებლობის და მფლობელობის უფლების გამოთხოვისათვის იხდიდა ერთჯერად ქრთამ-გადასახადს, ვალდებულება ამით არ მთავრდებოდა და პერიოდულად ნაწყალობევი პირი ვალდებული იყო, სხვა ქონების მსგავსად, ნაბოძებ ქონებაზეც ეხადა დადებული გადასახადებიც. გადასახადები უამრავი სახის არსებობდა, და როგორც წესი, მათი უმრავლესობა უძრავ ქონებაზე – მიწაზე მოდიოდა. გადასახადს იხდიდა ყველა: ყმა-გლეხიც, აზნაურიც და თავადიც. თავად-აზნაურთა გადასახადების გადახდა თუმცა ყმა-გლეხების მხრებზე გადადიოდა, მაგრამ, ყველა შემთხვევაში, თავად-აზნაურთა საერთო ქონებიდან გადიოდა. ე.ი. გადასახადი ედო როგორც ყმა-გლეხის, ასევე აზნაურის და თავადის მამულს, ყველაფერ იმას, რასაც პირი ფლობდა. მამულზე დადებულ და მამულიდან ასაკრეფ გადასახადებს კრებით სახელად ქრთამი ეწოდებოდა: „დღეის იქით რაც მამულიდამ ან სასვიანო ან საქვრივო ან გასამყრელო ან მამულის ქრთამი მოვიდეს ოთხ წილად იქმოდენ-ო.“²⁴³

მამულზე, ქონებაზე დადებულ გადასახადებს, რომ ქრთამი ერქვა მოწმობს XVII საუკუნის II ნახევრის დოკუმენტიც „კათალიკოზის სალთხუცესის რიგის და შესავლის“ შესახებ. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ყოვლის მამულის გამოსავალი, იმას ეკითხებოდეს, რაც ან სახასო მამული არის და ან სოფელი, ან აზნაურისშვილისა და ან მსახურის გამოსადები და მოსავალი არის, სულ უკლებლად სახლთხუცესმა შემოაგროვოს პური თუ ღვინო რაც რამ ფერი“²⁴⁴. ასე, რომ სახლთხუცესია პასუხისმგებელი „მამულის გამოსავლაზე“, მან უნდა „შემოაგროვოს“ „პური თუ ღვინო რაც რამ ფერი“. სახლთხუცესს მარტოს თუ გაუჭირდება „მამულის გამოსავლის“ „შემოგროვება“ უფლება აქვს დაიხმაროს ნაცვალი, მამასახლისი და მდივანი. გადასახადების ანუ „მამულის ქრთამის“ მთლიანად აკრეფის შემდეგ, სახლთხუცესს ევალება ბატონს ეახლოს და ანგარიში მიართვას. სახლთხუცესი ბატონთან დაახლოებული, მისი სამეურნეო საქმეების მომწესრიგებელი პირია. იგი ბატონის შემდეგ, მის მამულში მეორე პირად მოსჩანს, რომლის უკითხავად „სოფელში საქრთამო“ თუ სხვა ნებისმიერი საქმე ვერ გადაწყდება. მხოლოდ სახლთხუცესია

²⁴³ ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 191

²⁴⁴ ქ.ს.დ. ტ III, თბ, 1970, 573

უფლებამოსილი ბატონს მოახსენოს მის საურისდიქციო ტერიტორიაზე წამოჭრილი საკითხები, და მისგან მიღებული პასუხების მიხედვით იმოქმედოს: „სოფელში საქრთამო იყოს თუ ჯურემი ან სხვა რაც გასარიგებელი ანუ კაცი დასასახლებელი იყოს, ანუ სხვა რაც გასარიგებელი იყოს, სოფლის მოურავმა და მოხელეებმა სახლთუხუცესს გაასინჯოს და სახლთუხუცესმა ბატონს მოახსენოს და ისე გაარიგონ-ო.“²⁴⁵

ფეოდალურ საქართველოში, მეტ-ნაკლებად, სოციალურად მაღლა მდგომი საზოგადოება „მამულის ქრთამით“ ცხოვრობდა. მართალია, „მამულის ქრთამის“ თვითნებური გადაუხდელობა არავის ეპატიებოდა, მაგრამ ცალკეულ შემთხვევებში, გამონაკლისები მაინც ხდებოდა და ბატონები თავიანთ ქვეშევრდომებს მთლიანად ან ნაწილობრივ ათავისუფლებდნენ გადასახადების გადახდისაგან. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ გადასახადებისაგან გათავისუფლება არ იყო მთლად უპირობო გათავისუფლება. რადგან, ჯერ ერთი, აუცილებელი იყო, გადასახადის გადახდისაგან გათავისუფლებული პირი ბატონის „ერთგული“, „მამებელი“ და „კაის მდომი ყმა“ ყოფილიყო, მეორეც, ბატონისათვის უნდა მიერთმიათ ერთჯერადი საჩუქარი. საჩუქარი, რომელსაც კერძო ხასიათის სამართლებრივ დოკუმენტებში ქრთამი ჰქვია.

შოშიტა მიქელაშვილი და მისი ძმები თხოვნით მიმართავენ სეხნია ტატის-შვილს, გაანთავისუფლონ „საფქუავის“ გადახდისაგან. სეხნია ტატის-შვილი შოშიტა მიქელაშვილს აძლევს თანხმობას და მასთან ერთად წყალობის წიგნს: „საფქუავი ამოგიკვეთეთ, ვერამ ჩვენმან მონათესავემ კაცმან თქვენ საფქუავი ვერ დაგაფქვევინოს და არაოდეს არ მოგეშალოს ეს ჩვენგან ნაბოძები წიგნი“²⁴⁶. ამგვარი წყალობისათვის შოშიტამ შესაფერი ქრთამი გადაიხადა. „თქვენც ჩვენთვის მოგიერთმევიათ ქრთამი, რითაც ჩვენი გული შეგვიჯერდებოდა-ო“²⁴⁷.

ქრთამის გადახდით შესაძლებელი იყო არამარტო ერთი სახის გადასახადისაგან გათავისუფლება, არამედ, საერთოდ, გადასახადებისაგან მთლიანი გათავისუფლებაც. „ბანა ჩხეიძისადმი სოლომონ მეფის წყალობის წიგნში“ ვკითხულობთ, რომ ბანა ჩხეიძე, თავისი შვილებით, სოლომონ მეფის „ერთგული და კაის მდომი ყმები იყვნენ“. მეფისადმი თავდადება და ერთგულებით სამსახურმა ბანა ჩხეიძეს მისცა უფლება მეფისათვის მიემართა თხოვნით – გაათავისუფლოს იგი გადასახადებისაგან. მეფე სოლომონმაც გაითვალისწინა ერთგული ყმის სამსახური, მირთმეული ძღვენი ანუ ქრთამი და იგი გადასახადების გადახდისაგან გაათავისუფლა „შამოგვეხვეწეთ და ქრთამიც მოგვართვით- აღნიშნულია წყალობის წიგნში – და ამისათვის ეს წყალობა გიბოძეთ: სადაც შენ გლეხი გყავდეს, ჩვენი გამოსავალი [არც] საური, არც საუდიერო, არაფერი სოფლის მუშაობა და თქვენი გლეხის გაწვევა და გადასახადი და სათხოვარი არა გეთხოვებოდეს-ო“²⁴⁸.

რა თქმა უნდა, გადასახადების გადახდისაგან გათავისუფლება, ბატონთა მხრიდან, ადვილად გადასაწყვეტი არ იქნებოდა და არც იყო,

²⁴⁵ ქ.ს.დ. ტ III, თბ, 1970, 573

²⁴⁶ ბერძენიშვილი ნ, დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. წიგნი 1, თბ, 1940, 90

²⁴⁷ იქვე

²⁴⁸ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 110

მაგრამ მაინც ხდებოდა. თუმცა, თხოვნის დადებითად გადასაწყვეტად ორი ფაქტორის: „ერთგულების“ და „ქრთამის“ მიცემის არსებობა, მაინც აუცილებელი იყო.

წლების მანძილზე დავით გელოვანი ცაგერის ეკლესიას ემსახურებოდა. გელოვანმა ცაგარელ მიტროპოლიტ იოანეს ხვეწნა-მუდართით სავსე წერილით მიმართა, რათა მისი ოჯახი „ნიშნის“ გადასახადისაგან გაეთავისუფლებინა, რაზეც მიტროპოლიტი იოანე დაეთანხმა, თუმცა თანხმობის მიცემა მისგან ადვილი არ ყოფილა. დავით გელოვანი ეკლესიის „დიდად ერთგული“ და „მამებელი“ იყო. ამიტომ მიტროპოლიტმა უარი ვერ უთხრა მას და სათანადო ქრთამის-საზღაურის გადახდის შემდეგ მისცა „ნიშნის“ გადასახადისაგან გათავისუფლების წყალობის წიგნი: „ყოვლის თქვენის შეძლებით ჩვენის ეკლესიის მოსამსახურე და ჩვენი ერთგული და მამებელი იყავით და ჩვენგან წყალობად ითხოვეთ და თუმცა ძნელი საქმე იყო, მაგრამ შენის მორჩილებისათვის ეს საქმე მე ვიტვირთე ... შეძლების მსგავსად ქრთამიც მოგვართვით და ამოგიწერეთ ნიშანიო“²⁴⁹.

ბატონყმურ ურთიერთობაში ადვილი ჰქონდა, არამარტო უკვე დადებული გადასახადისაგან გათავისუფლებას, არამედ თხოვნასაც, არ დაეკისრებიათ ახალი გამოსადგების გადახდა. თხოვნის დადებითად გადასაწყვეტად აუცილებელი იყო მოხონელისაგან საზღაურის – ქრთამის გაღება.

გაბრიელ ელიოზის ძე გედავანი-შვილს წეროვნის გლეხებმა წერილით მიმართეს, რათა გაბრიელმა კათალიკოზთან უშუამდგომლოს გლეხებს, არ დაუწესოს ახალი გამოსადგების-კულუხის გადახდა. დახმარებისათვის წეროვნელი გლეხები გაბრიელ ელიოზის ძეს, ყოველ წელს, მისი ძმის სულის მოსახსენიებლად ალაპის გადახდას პირდებიან. ბატონი გაბრიელი იღებს წეროვნელ გლეხთა შემოთავაზებას და კათალიკოს საკუთარი თეთრის ქრთამად მირთმევის შემდეგ, უარს ათქმევინებს წეროვნელ გლეხებზე კულუხის დადებაზე: „თქვენ შემოგეხვეწენით და ბატონს კათალიკოზთაგან მოგვეკმარენით და ჩუენის კულუხის დაუდებლობისათვის ქრთამად თეთრი თქვენ გამოიდეთ და კულუხის დაუდებლობის სიგელი აგვართვით. მისად სამუქფოდ კურთხეულის თქუენის ძმის, ბატონის დავითის სულის მოსახსენებლად ალაპი დავიდევით-ო.“²⁵⁰

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ძველ ქართულ სინამდვილეში ქრთამით ხდებოდა არა მარტო ყმა-გლეხთა და მიწა-მამულის „მოპოვება“, არამედ, როგორც სამართლებრივი აქტები გვიჩვენებენ, ქრთამით შესაძლებელი იყო ნებისმიერი თანამდებობის დაკავება, სამსახურის შოვნა ან ნებისმიერი სხვა უფლების მოპოვებაც. თანამდებობაზე დასანიშნად ქრთამის გადახდა აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა. ე.ი. სამსახურში მისაღები პირი დამნიშვნელის სასარგებლოდ იხდიდა გამოსადგებს, საზღაურს, ერთჯერადი გადასახადის სახით და მას ქრთამი ეწოდებოდა. ამგვარ შემთხვევაში ქრთამი როგორც დაკანონებული გადასახადი, წყალობისა და მადლიერების გამოხატულების ნიშანი იყო.

ქრთამის გადახდა პირის ნება-სურვილზე დამოკიდებული არ ყოფილა. მართლია, გარეგნულად მას, უმრავლეს შემთხვევაში,

²⁴⁹. ქ.ს.დ. ტ III, თბ, 1970, 1122

²⁵⁰. ბერძენიშვილი ნ, დასახ. ნაშრომი, 28

ნებაყოფლობის იერი ედო, მაგრამ, სინამდვილეში, იძულებითი შინაარსისა იყო. ქრთამის გადახდის გარეშე პირი „სახელოს“ ვერ მიიღებდა, უფრო მეტიც, დამნიშველი დასანიშნ პირს იძულებულს ხდიდა, მისი ნების საწინააღმდეგოდ, თანამდებობაზეც დაენიშნა და ქრთამიც გადაეხდებინებია. იოვანე კლდიაშვილს არ სურდა სვიმონეთის დეკანოზობა, მაგრამ მის სურვილს ყური არავინ უგდო. საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, ძალით დანიშნეს და იძულებული გახადეს დამნიშვნელისათვის ქრთამიც მიეტანა. მთავარეპისკოპოსი სვიმონ გენათელი იოვანე კლდიაშვილს მიმართავს: „სვიმონეთის დეკანოზი მოკვდა და ასეთი ხუცესი არ იყო მანდ რომ საყდარი მიგვებარებინა შემოგიკვეთეთ: დეკანოზობა აიღეო, შენ გვივუარე, ასრე გვითხარი: რომ მე შენი სამსახური მირჩენიაო, თვარამ თუ თქვენ არ მიმსახურებო, მეფეს ვემსახურებო. ეგ ჩვენ არ ვქენით, ქრთამიც გამოგაღებინეთ, როგორც გული შეგვიჯერდებოდა“²⁵¹.

ქრთამ-გადასახადის გადახდა სამსახურში მიღებისათვის თუ დანიშნულის სურვილი იქნებოდა, გასაგებია, იგი მაღლიერების გამოსახატავად დამნიშვნელს საჩუქარს – ქრთამს მიუტანდა, მაგრამ, როცა პირიქით, ხდებოდა, და დანიშნვა დამნიშველის ინტერესებში შედიოდა, (ზემოთაღნიშნულ შემთხვევაში დეკანოზად დანიშნვა ხომ თვით სვიმონ გენათელის ინტერესებში შედიოდა.) მაშინ ჩნდება კითხვა, რატომ უნდა აეძულებინა ხუცესი იოვანე კლდიაშვილი გენათელს მისთვის ქრთამი მიერთმია?

კლდიაშვილის უარი შეიძლება გამოწვეული ყოფილიყო ორი მიზეზით: პირველი, თავმდაბლობით, მეორე, არ ჰქონდა შესაძლებლობა მთავარეპისკოპოსისათვის შესაფერი ქრთამი მიეტანა, მაგრამ უარი არ გაუვიდა, მაინც დანიშნა და ქრთამიც მიატანინა. დიდი თუ მცირე თანამდებობათა წყალობა ყოველთვის გულისხმობდა ქრთამის გადახდას. ამ შემთხვევაში გენათელს არ სურს დაარღვიოს ტრადიცია, დაუშვას გამონაკლისი, რათა სხვებს არ მიეცეთ მაგალითი ქრთამის მირთმევის გარეშე „სახელოთა მოპოვებისა“²²⁵, „სახელოების ბოძება“²⁵² რომლებიც, ჩვეულებრივად, დასანიშნ პირთა თხოვნის საფუძველზე კარგი ქრთამის მირთმევის შემდეგ ხდებოდა, იყო იგივე სამსახურის ყიდვა განუსაზღვრელი ვადით, რომლის ხანგრძლივობა დანიშნულის ერთგულებასა და კარგ ქცევაზე იყო დამოკიდებული.

„ბოშიხისუ მეუნარგიასადმი გრიგოლ ცაიშელის წყალობის წიგნით“ ბოშიხისუ გრიგოლ ცაიშელს სთხოვს სამსახურს. ე.ი. დოკუმენტით ადგილი აქვს არა სამსახურის შეთავაზებას, არამდე პირიქით, სამსახურის თხოვნას. ბოშიხისუ მეუნარგია ცაიშელს სთხოვს რა სამსახურს, თხოვნის წერილთან ერთად მიაქვს ქრთამი-საჩუქარი, რადგან მეუნარგიამ იცის, რომ ქრთამის გაღების გარეშე მისი თხოვნა არ დაკმაყოფილდება: „დაგვეაჯე და რითაც შემძლე იყავი, ქრთამიც მოგვართვი. . . და ვისმინეთ თქვენი აჯა და შეხვეწა და რუებისა და სხვა საკანონოს გარდა, ამ რუებისა და სახუცოს ათისთავი გვიბოძებია შენთვის, შვილებისა და მომავლისათვის საუკუნოდ-ო.“²⁵³

²⁵¹ ქ.ს.დ. ტ III, თბ, 1970, 621

²⁵² იქვე

²⁵³ იქვე

ლიჩის მოურავობას ითხოვს ქაიხოსრო წერეთელიც აღექსანდრე მეფისადმი მირთმეულ თხოვნის წერილში. ისევე, როგორც ბოშიხისუ, ქაიხოსრო წერეთელიც მეფეს საკადრის ქრთამს აძლევს, რის სანაცვლოდაც იღებს სამსახურს: „დაგვეჯენით და შამოგვეხვეწეთ და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება შენი ქრთამიც კარგი მოგვართვით, როგორათაც გული შეგვიჯერდებოდა და მოგვცით ღიჩი სამოურავოთ-ო“²⁵⁴.

სახელოს ბოძებისა და მისი შენარჩუნებისათვის ქრთამის მირთმევა საკმარისი არ არის. აუცილებელია დასანიშნი თუ უკვე დანიშნული პირი დამნიშვნელის ერთგული, მისი ნება სურვილის გამტარებელი იყოს. „გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმა ჩვენსა ერთგულობასა და სამსახურსა შინა, ასრე რომე თუ შენ ჩვენი ერთგული და ჩვენი სიტყვის და ბრძანების მორჩილი ყმა იყო, ეს ჩვენგან ნაბოძები წყალობა არაოდეს მოგიშალოთ“-ო.²⁵⁵ სხვა შემთხვევაში, „ნაწყალობევ“ სამსახურს ორგული ყმა, მაშინვე, დაკარგავდა, როგორც კი მწყალობელი დალატს შეამჩნევდა.

დოსითეოს ქუთათელმა ქაიხოსრო ჩხეიძეს და მის ორ ძმას, მათივე თხოვნის საფუძველზე, წყალობა უყო და პაპუჩა აბულაძის ყოფილი სამსახური მთაში, ეკლესიის ყმა-მამულის და საბაჟოს მართვა უბოძა, „ამ გამოცხადებით“ ანუ პირობით: „თუ ჩვენი კაის მდომი და წინააღმდეგი არ შეიქმნეთ, ან ეკლესიის ყმას უსამართლობა და ძალა არ უყოთ და ჩვენი გამოსავალი არ დაგვაკლოთ, მოგვიბარებიაო“²⁵⁶. სამუშაოს მიცემაში ჩხეიძეებმა დოსითეოს ქუთათელს ქრთამიც კარგი მიუტანეს, რასაც არც ქუთათელი უარყოფს და არც ჩხეიძეები დასაყვედურების მიზნით არ ახსენებენ: „სვინომოვიჩმა სახელმწიფო მთა სახელოთ მიბოძა და თქვენი მამულიც ჩამომაბარა და მერმეთ თქვენც გვეედრეთ, ქრთამი მოგვართვით და ბეჭდით და წერილით, რომელსაც თქვენ მამულს და საბაჟოს ბრძანებთ მოგვაბარეთ“-ო²⁵⁷. მაგრამ როგორც სასამართლო განჩინებიდან ცხადი ხდება, რამდენიმე ხნის შემდეგ დოსითეოს ქუთათელს ჩხეიძეების ერთგულებაში ეჭვი შეპარვია და მათ ბრალს დებს, რომ არავითარი სარგებლობა იმ ოთხი წლის განმავლობაში, რა პერიოდშიც ჩხეიძეები აღნიშნულ სახელოს ფლობდნენ, არ უნახავს: „ამ მამულისა და საბაჟოსაგან, რომელსაც ვინიშნავთ, ჩვენ არა სამსახური გვაქ. საბაჟოს გამოსავალი თქვენ მიგქონდათ და ვინც სიყმილით და ჭირით გარდაშენდა, მათი ყოფაც თქვენ წაიღეთ. ცოცხალი ვინც არიან და სახლობან, ისინიც გარდასახადით და უსამართლობით გაადარბეთ და გთხოვთ, რომ რაც ჩემი მამულის გარდანახადი წაღებული გაქვსთ, ის მომცეთ, მამულზედ და საბაჟოზედაც ხელი აიღეთ“-ო.²⁵⁸

ჩხეიძეები თავის მართლებას ცდილობენ და, ერთგვარად, კიდევ შეახსენებენ ქუთათელს: „რადგან ქრთამი მოგვირთმევია, და წერილით ჩამოგვბარებია თქვენგან [ჩვენ] ვითხოვთ, რომ : თუ დანაშაული არ ვიყოთ, წყალობა ნუ აგვეხდება და ნურც წერილი გაგვიტყდება“-ო.²⁵⁹

²⁵⁴ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 26

²⁵⁵ იქვე

²⁵⁶ ქ.ს.დ. ტ VI, თბ, 1977, 456

²⁵⁷ დასახ. ნაშრომი, 457

²⁵⁸ დასახ. ნაშრომი, 456

²⁵⁹ დასახ. ნაშრომი, 457

საინტერესოა სასამართლოს საბოლოო დასკვნა დოსითეოს ქუთათელსა და ჩხეიძეებს შორის არსებულ დავაზე. დოკუმენტის, იგივე განჩინების, ბოლოში გადაწყვეტილია ქუთათელისადმი ჩხეიძეების მიერ სამსახურისათვის მირთმეული ქრთამის ბედის საკითხი. იმ შემთხვევაში თუ ჩხეიძეები გამართლდებიან ქუთათელი მათ დაუბრუნებს სახელოს ბოძებისათვის აღებულ ქრთამს, მაგრამ ჩხეიძეები სახელოზე ხელს აიღებენ, ე.ი. გათავისუფლდებიან სამუშაოდან დაუდევორბისათვის, ვინაიდან მოხელეები იყვნენ და მეტი ყურადღება უნდა გამოეჩინათ: „თუ ასე სრულებით ჩხეიძე გამართლდეს, თითონ კი გამართლდება, მაგრამ რადგან მოხელე იყვნენ და მამული ჩაბარებული აქვდათ, ყოველივე გამოსავალი უნდა მოეკითხათ: და ამისათვის რაც ქუთათელს ჩხეიძეებისაგან ქრთამი მირთმეოდეს, ქუთათელმა ჩხეიძეებს უბოძოს და სახელოზედ ჩხეიძეებმა ხელი აიღოს-ო.“²⁶⁰ მაგრამ თუ ჩხეიძეები გამტყუნდებიან, მაშინ ვერც მიცემული ქრთამის უკან დაბრუნებას მოითხოვენ, სახელოდანაც გათავისუფლდებიან და დაკლებულ გასადახადსაც გადაიხდიან ქუთათელის სასარგებლოდ, ე.ი. ქუთათელს აუნაზღაურებენ მათი ბრალით მიყენებულ მატერიალურ ზარალს. „თუ ჩხეიძე ფიცში ან გარდაშენებულის კაცების ყოფას, ან მოსახლე კაცების გარდანახადს, ან საბაჟოს გამოსავალს რასმეს ერთსა და ერთში გამოტყდეს, ისიც მიართვან მთავნი ქუთათელს და ვერც ქრთამს შეუვლენ და სახელოზედაც ხელი აიღოს ჩხეიძეებმა-ო.“²⁶¹

მაშასადამე, სასამართლომ გადაწყვიტა გაცემული ქრთამის ბედი, მაგრამ საინტერესოა აღინიშნოს, რატომ უნდა დაეკარგათ ჩხეიძეებს სამსახური, თუ ისინი მართლები აღმოჩნდებოდნენ? მართალია, დოკუმენტი მიუთითებს, „მოხელეები იყვნენ და მამული ჩაბარებული ჰქონდათ, ყოველივე გამოსავალი უნდა მოეკითხათ“²⁶² მაგრამ ხომ შეიძლებოდა საყვედურის ან გამაფრთხილებელი ღონისძიების მსგავსი რამ გაეტარებინა დამნიშნელს და პირდაპირ არ გაენთავისუფლებინა ისინი? საქმე იმაშია, რომ კერძო მესაკუთრულ პირობებში საკუთრების უფლების მქონეა ყველაფრის განმკარგავი. მას ვერაფერს, თვით სასამართლოც, ვერ აიძულებს კერძო საკუთრების მამულში სასამსახუროდ დატოვოს პირი, რომლის მიმართაც ნდობა დაიკარგა. არ იარსებებდა რა ნდობის ფაქტორი, არ იარსებებდა ურთიერთობაც, ვინაიდან, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მხოლოდ ქრთამის მირთმევა არ იყო აუცილებელი პირობა „სახელოს ბოძებისათვის“, არამედ აუცილებელი იყო დანიშნულის დამნიშნელისადმი ერთგულებაც. გამართლების შემთხვევაში, ერთადერთი, რაც ჩხეიძეებს შეუძლიათ არის ის, რომ მოითხოვონ სახელოსათვის გაღებული ქრთამის უკან დაბრუნება.

ქრთამის ანუ ერთდროული გადასახადის გაღება გათვალსიწინებული იყო არამარტო თანამდებობაზე დანიშნისათვის, არამედ ქრთამის მიცემა აუცილებელი იყო ნებისმიერი სახის უფლების მოპოვებისათვის. აღნიშნულს ადასტურებს „ვახტანგ VI მიერ მელიქის შვილების აბანოს საქმეზე მიცემული განჩინება“.

აბანოები, რომლებიდანაც სახელმწიფო ხაზინა დიდ შემოსავალს იღებდა, მეფეს თავის ხელში ჰქონდა მოქცეული და მათზე სახელმწიფოს

²⁶⁰ ქ.ს.დ. ტ. VI, თბ, 1977, 457

²⁶¹ დასახ. ნაშრომი, 458

²⁶² ქ.ს.დ. ტ. VI, თბ, 1977, 257

მონოპოლიური უფლება ვრცელდებოდა. მოგვიანებით, „კარის აბანოების“ გვერდით, ჩნდებიან კერძო პირთა აბანოებიც. უნდა აღინიშნოს, რომ ნებისმიერი პირი სათანადო ნებართვის გარეშე, აბანოს ვერ ააშენებდა, თუ ააშენებდა ვერ - აამუშავებდა, რადგა აბანოსათვის, პირველ რიგში, საჭირო იყო წყალი. წყლის „მოვნა“ და მერე მისი გამოყენებისათვის უფლების მოპოვება, იოლი საქმე არ იყო. ასე, რომ აბანოს მოწყობა დიდ თანხებთან იყო დაკავშირებული. მაგრამ, მიუხედავად სიძნელეებისა, ცდუნება, აბანოს ქონებისა, მაინც, დიდი იყო, რადგან აბანოებს კარგი შემოსავალი მოჰქონდათ და მის მოწყობა-გამართვაში დახარჯულ ფულს, მისი პატრონი მაღევე ამოიგებდა. სწორედ, ამიტომ, მედიქის შვილი ცოლის მზითევსაც არ ზოგავს და ფულს აბანოს გამართვაში ხარჯავს. მიუხედავად ზარალისა, ძმებთან გაყრის შემდეგ, როსტომი მედიქის შვილი კვლავ იწყებს აბანოს მოწყობისათვის ზრუნვას. აშენებს ახალ აბანოს და ისევ „მოულობს“ წყალს. წყლის „მოვნა“, წყლით სარგებლობის უფლების მოპოვებას ნიშნავდა. სწორედ ამ უფლების ე.ი. წყლით სარგებლობის უფლების მოპოვებისათვის იხდის როსტომი მედიქის შვილი ერთდროულ გადასახადს-ქრთამს: „როსტომას თავისთვის მარტო, გაყრის უკან უშოვნია, ძმანი არას გარეულან, ქრთამი არა მოუღიათ რა წიგნში როსტომის მეტი არავინ წერებულა. ამიტომ რომე სხვათა ელანათშვილთ და შვილიშვილთ ამ წყალთან ხელი არა ჰქონდეთ რა-ო.“²⁶³

შეიძლება ითქვას, რომ ძველ ქართულ სინამდვილეში, სამსახურისათვის დიდი თუ მცირე „სახელოსათვის“ ან უფლების მოპოვებისათვის, ქრთამის ანუ ძღვენის მირთმევა დაშვებული ფორმა იყო. კერძო მესაკუთულ პირობებში ბატონი, ვისაც უნდოდა, მას აიყვანდა გადასახადების ასაკრეფად, მოურავებად, მამულის მეთვალყურეებად, მდივნებად, დეკანოზებად და ა.შ. და რაკი ეს პირადი ნებიდან მომდინარეობდა, მხოლოდ ბატონის გადასაწყვეტი იყო, დატოვებდა თუ გაათავისუფლებდა მის მიერვე დანიშნულ პირს სამსახურში. ამიტომაც საჩუქრის მირთმევა ანუ, ერთჯერადი გადასახადი, ამგვარი საქმისათვის საძრახისი არ იყო და უკანონო გასამრჯელოდ არ ითვლებოდა. ამ გასამრჯელოს ქრთამს უწოდებდნენ და იგი როგორც „სახელოზე“ ანუ თანამდებობაზე დანიშნისათვის გამოძალული ქრთამი, როგორც დანაშაული, სასამართლოს დავის საგანი არასოდეს გახდებოდა.

ქართული სამართალი იცნობს შუამავლობისათვის გაცემულ ქრთამსაც. თავადაზნაურები მავანთან რაიმე საქმის მოსაგვარებლად, ხშირად იყენებდნენ ადამიანებს, რომლებსაც შუამავლები ეწოდებოდათ. შუამავლები გაწეული სამსახურისთვის ითხოვდნენ შესაბამის გასამრჯელოს, იგივე ქრთამს შუამავლობისათვის გადახდილ საზღაურს რომ ქრთამი ერქვა, მოწმობს „ბეჟან წულუკიძის მიერ გაცემული განჩინება გოგია ავალიანის საქმეზე“. განჩინებაში აღნიშნულია, რომ ზაუსტას, გოგია ავალიანის მამას, თავის დროზე, თავის საკერძო გლეხები მიუყიდნია ჩელებისათვის, (თათრებისათვის), რომლებიც შემდგომ მეფე სოლომონმა „ამოიყვანა“ ე.ი. თათრებს ქრთამი (ფასი) გადაუხადა და იყიდა. ივანე ავალიანს სურს მეფე სოლომონს ამ

²⁶³ ბერძენიშვილი ნ, დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის (XVI-XIX სს.), წიგნი პირველი, თბ, 1962, 113

„ამოყვანილი“ გლეხების „წყალობა“ სთხოვოს. ივანე არ არის დარწმუნებული, მეფე რომ მას გლეხებს „უწყალობებს“. ამიტომ გოგია ავალიანმა და მისმა ძმამ ივანეს „აღნება“ ე.ი. სამსახური („შუამავლობა“) შესთავაზეს. „აღნება“ ე.ი. სამსახური იმაში მდგომარეობდა, რომ უშუამდგომლებდნენ მეფესთან, რათა „ამოყვანილი“ ყმები ივანესთვის ებოძებინა, მაგრამ სამაგიეროდ, გაწეული უშუამდგომლობისათვის გოგიამ და მისმა ძმამ ივანე ავალიანს გასამრჯელოდ „აღნების ქრთამი“ მოსთხოვეს. მათი უშუამდგომლობის წყალობით მეფე სოლომონმა ივანე ავალიანს „ამოყვანილი“ ყმები მისცა, გოგია ავალიანმა და მისმა ძმამ კი „აღნების ქრთამი“ მიიღეს: „მამაშენმა ის გლეხები ჩელებს მიყიდა მისგნით. მას უკან ღმერთმან მეფე სოლომონს ძღვევა მისცა, თათრისგან ამოიყვანა და შენის აღნებით, რომ მითხარი, ამისი ქრთამიც გამომართვიო“²⁶⁴ - ეუბნება სასამართლო პროცესზე ივანე ავალიანი გოგიასა და მის ძმას.

ზოგჯერ შუამავლებად გამოდიოდნენ თვით მეფეებიც. მაგალითად, იგივე მეფე სოლომონი თავდებად უდგება ზაალ ერისთავს მამია გურიელის წინაშე, რათა მამია გურიელმა ზაალს უბოძოს „ერკეთი და მისი შემავალი მთლათ, ოქროს ქედა, ვანის ქედიანად და რაც საწინამძღრო და ეკლესიის რამ იყოს“²⁶⁵, რისთვისაც ზაალ ერისთავი, ქრთამს აძლევს მამია გურიელს. მამია გურიელიც თანხმობას აძლევს ზაალს, რადგან „ბატონმა მეფე სოლომონ მონიდომა და შუა შემოვიდა ამ საქმეში თავდებადო“²⁶⁶.

მაშასადამე, მეფე სოლომონი შუამავლობას უწევს ზაალ ერისთავს და თავდებად უდგება. დოკუმენტში არ ჩანს შუამავლობისთვის ზაალ ერისთავმა რა და რამდენი გადაუხადა მეფეს, მაგრამ, როგორც სხვა დოკუმენტები მოწმობენ, ზაალ ერისთავი მეფე სოლომონს გაწეული შუამავლობისთვის ქრთამის მირთმევის გარეშე არც დატოვებდა და ვერც გაბედავდა.

ოჯახების გაყრა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ოჯახთა გაყრას სასამართლოები აწარმოებდნენ. გაყრის მონაწილენი ვალდებულნი იყვნენ სახელმწიფოს სასარგებლოდ გადაეხადათ განსაკუთრებული გადასახადი, რომელსაც გასამყრელო ეწოდებოდა. გასამყრელოს გარდა, გაყრის მონაწილენი იხდიდნენ სამდივანბეგო გადასახადსაც, რაც ნიშნავდა სასამართლო პროცესის წარმოებისას, მოსამართლისთვის მისაცემ საზღაურს, რასაც ქრთამი- გასამრჯელო ეწოდებოდა. მაშასადამე, სამდივანბეგო გადასახადი, იგივე ქრთამი, კანონიერი გასამრჯელოა მოსამართლის მიერ წარმოებული სამუშაოსთვის. „გოსტაშაბიშვილების გაყრის საქმეზე განჩინებაში“, მოცემულია ძმების გოსტაშაბიშვილების სასამართლო საქმის გაყრის შესახებ. „საქართველოს წესის და რიგის“ დაცვით, სასამართლომ საერთო ქონება ძმებს შორის თანაბრად გაანაწილა და მათ სახელმწიფოს სასარგებლოდ გასამყრელოც გადაახდევინა. გასამყრელოსთან ერთად, გოსტაშაბიშვილებმა გადაიხადეს სამდივანბეგო გადასახადიც. „კიდევ მდივანბეგს რომ გასამყრელოსთვინ ქრთამის გაღებას რომ ამბობს, თუ მართალია, უნდა სამთავ პასუხი გასცენ“²⁶⁷, ასე, რომ მოსამართლეებს

²⁶⁴ ქ.ს.დ. ტ V, თბ, 1974, 694

²⁶⁵ თაყაიშვილი ე. საქართველოს სიძველენი, ტ. II, თბ, 1910., 519

²⁶⁶ იქვე

²⁶⁷ ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 259

სახელმწიფოს სასარგებლოდ გადახდილი გასამყრელოდან წილის გარდა, დამატებით ეძლეოდათ, აგრეთვე გასამრჯელო შესრულებული სამუშაოსთვის, რასაც სამდივანბეგო ქრთამი ეწოდებოდა.

სამდივანბეგო ქრთამს იხდის დოღმაზაშვილი დოღმაზაც, როცა ის თავის ძმისწულთან ნაზარასთან იყრება. რამდენიმე ხნის გასვლის შემდეგ, დოღმაზას შვილი ნასყიდა და მისი ძმისწული ბიძაშვილ ნაზარას წამოედანენ. ამიტომ ნასყიდამ მოსთხოვა ნაზარას მამამისის მიერ მდივანბეგისათვის მირთმეული ქრთამის წილი, რომელიც მისმა მამამ ნაზარას მამის მამულის დახსნაში გადაიხადა. „მამაჩემმა დოღმაზამ მდივანბეგს და კარის კაცს ძალუანი ქრთამი გამოიღო და მამიშენის კერძი მამული პაპივამ ისე გამოიტანაო. რადგან ჩემი ძმობა აღარ ინდომეო და გამეყარაო, მამიჩემის გამოღებული ქრთამი მამეციო“²⁶⁸. არათუ სამდივანბეგო გადასახადს, არამედ თავად გასამყრელოსაც, როგორც სავალდებულო გადასახადს, ქრთამი ეწოდებოდა. „ციციშვილების ყმა-მამულის საქმეზე განხინებით“ სასამართლომ ზაალ და უთრუთ ციციშვილები გაყარა, რისთვისაც მათ ქრთამი და სამდივანბეგო გადაახდევინა. „ქრთამი და სამდივანბეგო ორი წილი უთრუთს გავადებინეთ და მესამედი ზაალს“²⁶⁹. მაშასადამე, აქ ქრთამი გასამყრელოს გადასახადს ჰქვია, ხოლო სამდივანბეგო ის გასამრჯელოა, რომელსაც გაყრის მონაწილენი უხდიდნენ მოსამართლეს მათთვის გაწეული სამსახურისათვის. აღნიშნული დოკუმენტებით, ქრთამის ცნების ქვეშ მოიაზრება გადასახადები, ერთ შემთხვევაში გასამრჯელოს, მეორე შემთხვევაში - სამდივანბეგოს სახით.

ოჯახების გაყრა, განსაკუთებით დიდი სათავადო ოჯახების და სახლკაცების გაყრა, მეფისათვის ყოველთვის სასურველი არ იყო, რადგან მისთვის უფრო ხელსაყრელი იყო წეს-ჩვეულებით შეკავშირებული, ტრადიციით უფროს-უმცროსობაზე დაფუძნებული საერთო ოჯახის უფროსთან ჰქონოდა ურთიერთობა, ვიდრე ოჯახის გაყრის შემდეგ სხვადასხვა ოჯახების უფროსებთან. ერეკლე I-მა (ნაზარალიხანმა) ამილახვართა სახლობის გაყრისთვის მოიწვია მოსამართლენი და წარჩინებულნი და მათთან ერთად გადაწყვიტა ამილახვართა ერთსახლობის გაყრის საქმის გარჩევა. როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, არც მეფეს და არც წარჩინებულებს არ სურთ ამილახვართა დიდი ოჯახის გაყრა. საქმის გარემოებათა ყოველმხრივ შესწავლის შემდეგ, მეფემ (სასამართლომ) სახლიკაცები კვლავ ერთმანეთს შეარიგა, ოჯახს მთლიანობა შეუნარჩუნა და გივი ამილახვარი ისევ ოჯახის უფროსად დატოვა. სასამართლომ დაადგინა, რომ ოჯახის ყველა წევრი გივი ამილახვარს დამორჩილებოდა, სამაგიეროდ, გივი ამილახვარს დაავალეს სახლისკაცებს მიწები სამართლიანად მისცეს, „ჯამაგირი“ დაუნიშნოს, ერთმანეთში მოარიგოს, მიღებული შემოსავალი ანუ ქრთამი ისე გაანაწილოს, რომ ოჯახის არცერთი წევრი გულნაკლული და ნაწყენი არ დარჩეს, და საერთოდ, ოჯახის სამეურნეო საქმე ყველას გამოკითხვითა და აზრის გათვალისწინებით გადაწყვიტოს. „ამილახვარი ყმათა წახდენის და გაკეთების და მამულის გაცემას სახლიკაცთა შეკითხულობით იქმოდეს და მართებულად ქრთამს ამათვისაც მიაცემინებდეს და მშოველი

²⁶⁸ ქ.ს.ძ. ტ IV, თბ, 1972, 170

²⁶⁹ დასახ ნაშრომი. 313

შეიჯერებდეს“²⁷⁰. ე.ი. გივი ამილახვარი ვაღდებულება ოჯახის საერთო შემოსავლიდან ოჯახის წევრებს, მათთვის განსაზღვრული ოდენობის წილი მისცეს და უკმაყოფილო არავინ დარჩეს. სწორედ, იმ ფულადი თუ ნატურალური შემოსავლის წილს, რომელსაც „მართებულად“ გივი ამილახვარი აძლევდა სახლისკაცებს, ქრთამი ეწოდებოდა.

ასე, რომ სახლიკაცთა გაყრა სახელმწიფოს პრეროგატივაა. გაყრისთვის გადახდილი გასამრჯელო, იგივე ქრთამ-გადასახადი, სახელმწიფო ბიუჯეტში შედის და სახელმწიფოს საკუთრებად იქცევა. გადასახადი ქრთამი-გასამყრელო ნატურალური (ყმა-გლეხები, მიწები) სახისაც შეიძლებოდა ყოფილიყო და ფულადი სახისაც. ადებულ და საკუთრებაში მოქცეულ გასამყრელოს სახელმწიფო სურვილის მიხედვით, გამოიყენებდა, ან თავისთვის დაიტოვებდა, ან სხვას უბოძებდა და „ბოძებისთვის“ ქრთამსაც აიღებდა, ან კიდევ, გაყრის მონაწილეს, მისივე თხოვნით, დაუტოვებდა ერთდროული ქრთამ - გადასახადის, გადახდის პირობით.

1736 წლით დათარიღებული დოკუმენტით შესაძლებელი ყოფილა ქრთამის წინასწარ გადახდაც იმ ქონებისათვის, რომელიც გასამყრელო გადასახადში იქნებოდა გაცემული. ძმებს პაპუნა და დათუნა წერეთლებს, რომლებიც მომავალში გაყრას აპირებენ, არ სურთ რა, რომ მათ მფლობელობაში მყოფი, მაგრამ გაყრისას სახელმწიფოსთვის მისაცემი მამული, სხვის ხელში მოხვდეს, წინასწარ თავს იზღვევენ და აღექსანდრე მეფეს თხოვნის წერილით მიმართავენ, რათა ნება დართოს მათ, წინასწარ მირთმეული ქრთამი გასამყრელოში მიცემული ქონების მათთვის დატოვებისათვის გაღებულ ქრთამში ჩაუთვალოს. მეფე აღექსანდრე ძმების თხოვნას აკმაყოფილებს და დასტურად წყალობის წიგნს აძლევს. „დაგვაჯენით, და ჩვენ ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, ქრთამიც კარგი მოგვართვი, როგორათაც გული შეგვიჯერდებოდა, და გობიძეთ. შენ და შენი ძმა დავით, როდესაც გაიყოთ, მაშინ, რომელიც თქვენი გასამყოფლო ჩვენი მართებული ავიღოთ და იყოს აზნაური, მსახური თუ გლეხი, რომელიც გასამყოფლო ჩვენ ავიღოთ, თქვენთვის გვიბოძებია ... თუ თქვენ ჩვენი ერთგული იყო, ჩვენ ეს ჩვენგან ბოძებული წყალობა არაოდეს არ მოგიშალოთ-ო.“²⁷¹

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ქრთამად იხსენიება სასჯელის სახით გადახდილი ჯარიმაც. XVI საუკუნის დოკუმენტის მიხედვით, გერგეტელ საყდრის შვილებს, ხუცესებს და დეკანოზებს კათალიკოზმა დაუწერა რჯული და მცნება, სადაც მიუთითა, რომ აუცილებელია მათ მიერ დაცული იქნას ის წესები, რომლებიც წმინდა მამების მიერაა დაწესებული, მაგრამ თუ შეცოდავენ „საყდრის შვილნი“, ე.ი. არ შეასრულებენ რჯულისა და მცნების წესებს, დასჯილნი იქნებიან, დასჯა კი ჯარიმის – ოთხი ათასი თანგა ქრთამის გადახდაში გამოიხატებოდა. „თქვენ საყდრის შვილნი შემცოდე იყუნეთ წმიდისა სამებისა და ყოვლად წმიდისა ღმრთის – მშობელისა და ოთხი ათასი თანგა ქრ[თა]მი დაიუროს -ო“²⁷².

ქრთამი ეწოდება ყმათა გააზატებისათვის გაცემულ თანხასაც. გააზატება სასამსახურო მოვალეობების შესრულებისგან

²⁷⁰ ქ.ს.დ. ტ. IV, თბ, 1972, 159

²⁷¹ ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 63

²⁷² ქ.ს.დ. ტ. III, თბ, 1970, 351

განთავისუფლებას ნიშნავდა. გააზატებისათვის, რა თქმა უნდა, დიდი ქრთამი იყო საჭირო, რადგან ყმათა გათავისუფლება მეზატონისათვის, მაიცდამაინც, ხელსაყრელი არ იყო. ქაქუჩელა და სეხნია ყრუაშვილებს სურთ ბატონ დადიანს გლეხების გააზატება სთხოვონ, რისთვისაც თითოეულ კომლს ორმოც ორმოც მარჩილს ახდევინებენ, ე.ი. საბატონო ქრთამს აგროვებენ. როგორც დოკუმენტშია მითითებული, მათ „ქრთამი მობოჭეს“ და ბატონ დადიანს მიართვეს. „ჩვენ ერთად ვესახლეთ და განვიზრახეთ, რომ ბატონს ქრთამი მივართვათ და ჩვენი კაცები გავიზატოთქვა მივდექი ამაში ბატონს დადიანთან და ქრთამი მივართვი . . . და ჩვენი კაცები გავიზატეთ-ო.“²⁷³

²⁷³ ქ.ს.დ. ტ VI, თბ, 1977., 503

ბ) „საცოდავი ძღვენი“

დროის სხვადასხვა პერიოდში შედგენილი ქართული სამართლის ძეგლები შეიცავენ მექრთამეობის, როგორც დანაშაულის განმსაზღვრელ ნიშნებს. მართალია, სამართლის ძეგლებში, უმეტესწილად, მოსამართლეების მიერ ქრთამის აღებით საქმეთა გარჩევა-გადაწყვეტაზეა ყურადღება გამახვილებული, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ რეალურად, ქრთამის აღება, თითქმის, ცხოვრების ყველა სფეროსათვის იყო დამახასიათებელი. ზოგჯერ, და არც თუ იშიათად, მექრთამეობა ისე აყვავებულა საქართველოში, რომ ქვეყნის ერთგული ადამიანები და თვით ხელისუფალნიც კი არჩევანის წინაშე დამდგარან, ან გადამჭრელი ზომები მიეღოთ მექრთამეობის წინააღმდეგ და აღეგავათ მიწისაგან პირისა მექრთამე მოხელეები, მექრთამე სასულიერო პირნი და გადაერჩინათ ქვეყანა, ანდა თავადაც მექრთამეთა მხარეზე დამდგარიყვნენ. მაგალითად, XI საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისში სამშობლოში დაბრუნებულ ქართველ საეკლესიო მოღვაწეს, გიორგი მთაწმინდელს ქვეყანაში, მეტად მძიმე მდგომარეობა დახვდა. მძიმე მდგომარეობა კი იმაში გამოიხატებოდა, რომ ბაგრატ IV ქრთამს იღებდა და საეპისკოპოსოებს ჰყიდდა. მეფე, ამ უმსგავსო საშუალებით, ეპისკოპოსთა არჩევაში ერეოდა და სხვებს სამართლიანი, კანონიერი გზის დარღვევის ყოვლად უკადრის გზას უჩვენებდა, რაც, თავისთავად, უღირსი ადამიანების ეპისკოპოსებად დასმის დაკანონებას ნიშნავდა. ამიტომაც, გიორგი მთაწმინდელმა, რომლისთვისაც, უღირსად, როგორც პატიოსანი მორწმუნესათვის, მიუღებელი იყო ქრთამით და საჩუქრებით „უწესო“ ადამიანების თანამდებობაზე მიღება, მოურიდებლად გაილაშქრა თვით მეფე ბაგრატ IV-ის უზნეო საქციელის წინააღმდეგ, რაც უკანონობის-მექრთამეობის წინააღმდეგ გალაშქრებასაც ნიშნავდა. გიორგი მთაწმინდელმა ამხილა ბაგრატ IV და ბრძოლა გამოუცხადა მის უსამართლობას, რათა: „არა ჰყიდდეს საეპისკოპოსოთა კაცთა მიმართ უწესოთა და უსწავლელთა და ყოვლითურთ სოფლითა შემსჭდვალულთა და უწესობათა და მიმოსვლათა შინა აღზრდილთა, არამედ გამოარჩევდეს კაცთა ღირსთა და წმიდათა და მონაზონებითა შინა აღზრდილთა, და ღვთივ-სულიერთა მოძღუართა მიერ წამებულთა.“²⁷⁴

მეფის გარდა, გიორგი მთაწმინდელმა სამართლიანად კიცხავს, ასევე „უწესოდ“, „ქრთამით“ გაეპისკოპოსებულ პირებს, მღვდელ-მოძღვართ: „რათა თუაღლებით ჳელთდასხმასა არა ჰყოფდენ უღირსთა მღვდელთა არა აკურთხევდენ და რათა ამცნებდენ მათ მიერ კურთხეულთა მღვდელთა უღირსთა არა ზიარებად და რათა არა შეჰკრებდენ ოქროსა და ვეცხლსა, არამედ უმეტეს ყოვლისა სწყალობდენ გლახაკთა და უღონოთა“²⁷⁵.

მექრთამეობის, როგორც ერთ-ერთი საშიში დანაშაულისათვის დამახასიათებელი ნიშანია ის, რომ ქრთამის მიცემა ფარულად ხდება და საქმის ქრთამით გადაწყვეტის გამომუდავნებისას, აუცილებელია მისი დამტკიცება. მტკიცება კი ძნელია და მით უფრო ძნელი იყო მისი მტკიცება ფეოდალურ საზოგადოებაში, სადაც თითოეულ ნორმას,

²⁷⁴ ჯავახიშვილი ივ, დასახ. ნაშრომი, 321

²⁷⁵ ჯავახიშვილი ივ, დასახ. ნაშრომი, 23

თითოეულ სამართლის წიგნს, წოდებრივი უთანასწორობა სამართლიანად მიაჩნდა. ამიტომ, ხშირად, ძნელდება გაარკვიო, სად მთავრდება ქრთამი, როგორც კანონიერი გასამრჯელო და, სად იწყება ქრთამი, როგორც „საცოდავი ძღვენი“.

ქართულ სამართალში ძალზე მცირე რაოდენობის დოკუმენტები მოიპოვება, რომლებიც, შინაარსობრივად, მექრთამეობის, როგორც უკანონო გასამრჯელოს საკითხს ეხებიან, მაგრამ იმით, რამაც ჩვენმდე მოაღწია, შეიძლება ვთქვათ, რომ სამართლის წიგნებში მოცემული გამაფრთხილებელი ნორმები მექრთამეობის შესახებ, პრაქტიკულ რეალიზებას ვერ ახდენდნენ და მოსამართლეები, სხვა მოხელეები თუ საეკლესიო მოღვაწენი, ქრთამის აღებით, არაერთ უმსგავსო საქმეს ჩადიდებდნენ. მექრთამეობა, როგორც დანაშაული, საკმაოდ გავრცელებული იყო საეკლესიო ცხოვრებაში. იუდას გზის მიმდევარნი მღვდელ-მსახურნი დანაშაულებრივ საქმიანობაში იძირებოდნენ, როცა ქრისტეს სახელით ქრთამს იღებდნენ და სულს სააქაო ცხოვრებაშივე იწყებდნენ. კათალიკოსობის, ეპისკოპოსობის თუ მღვდლობის მოსაპოვებლად უღირსი ადამიანები ქრთამს და საჩუქრებს არ ზოგავდნენ: ამნაირი უწესობის საშუალებით გაეპისკოპოსებულნი თითონაც, რასაკვირველია, მღვდლად კურთხევის დროს კანონების დაცვას არ დაიწყებდნენ, არამედ თვითონაც ეცდებოდნენ, რომ ეპისკოპოსობის მისაღებად გაწეული ხარჯებიც აენაზღაურებიათ და მოგებაც ჰქონოდათ. არაფერს დაერიდებოდნენ და „შეკრებდნენ ოქროს და ვეცხლსა.“ ამიტომაც კანონიკური სამართლის ძეგლები თუ ცალკეულ ეკლესიათა წინამძღოლნი ადგენდნენ წესდებებს მათსვე დაქვემდებარებულ სამწყოსთვის, სადაც აფრთხილებდნენ როგორც მღვდელმთავრებს, ასევე მთლიანად ძმობის წევრებს ქრთამის აღებით არ ემსახურათ და ღმერთის საწყენი, რწმენის საწინააღმდეგო ქმედებები არ ჩაედინათ. ეკლესიამონასტრების ყმა-მამული ქრთამისათვის, ვერცხლისმოყვარეობის გამო არ შეემცირებინათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში „ვინცა მოშალოს, იგიმცა შეიშლების სჯულსა და წესისაგან-ო.“²⁷⁶

მამასადამე, იშვითი არ ყოფილა საერო თუ სასულიერო პირებისაგან, პირადი გამორჩენის მიზნით, დანაშაულებრივი ქმედებით, ქრთამისათვის, საეკლესიო ყმა-მამულის გაყიდვა-გასხვისება. „დომენტი კათალიკოსი სვეტიცხოველისადმი შეწირულების შეკერვის წიგნში“ მიუთითებს: „ვინცა და რამანცა კაცნმან ძეგვი და ციხედიდი შეწირულებისაგან შლად ჰვლყოს და გამოახოს სუეტსაცხოველსა ანუ მძლავრმან მძლავრობით, ანუ მეფემან, ანუ დედოფალმან, ანუ ეპისკოპოზმან ანუ ერისგანმან იუროს და შუამავლობა ქნას, ანუ ქრთამის გულისათვის კათალიკოზმან გასცეს და სააზნაურიშვილოდ გახადოს . . . რისხვამცა მამა-ძე და სული წმინდა ზეცისა და ქუეყანისანი ხორციელნი და უხოცონი და წმიდა სამოციქულო ეკლესია სვეტიცხოველი და მირონი“²⁷⁷.

„გარდარეული ვეცხლის-მოყვარება“²⁷⁸ და „აღებაჲ ქრთამისაჲ“²⁷⁹ შესაძლებელი ბოროტმოქმედება ყოფილა სავანეებში. ქრთამად ითვლებოდა ყოველგვარი უკანონო „სასყიდელი“, რომელიც კი

276 ქ.ს.დ. ტ III, თბ, 1970, 540

277 ქ.ს.დ. ტ III, თბ. 1970, 540

278 დასახ. ნაშრომი, 264

279 დასახ. ნაშრომი, 146

თანამდებობის პირის მიერ ვისგანმე აიღებოდა ისეთი მოვალეობის შესასრულებლად, რომლისთვისაც წესიერად აღსრულების დროს, არანაირი „სასყიდელი“ არ უნდა ყოფილიყო გადაებული.“²⁸⁰

„ვაჰანის საგანის ტიპიკონში“ მითითებულია, რომ გამდიდრების მიზნით, საეკლესიო პირთა მხრიდან ყოველგვარი უწესო საქმე სამარცხვინო და აუტანელი საქციელია. დაუმსახურებლად ქონების შექმნის მიზეზები სხვადასხვაგვარი შეიძლება ყოფილიყო, მათგან „ვაჰანის ქვაბთა წესდება“ რამდენიმეს მიუთითებს: „მონასტერსა ამას შინა არავის ძმათაგანს ხელეწიფების ვაჭრობად და თავნობად ანუ მოფარდულობად ღვინისად გინა რაფსაცა სხვსად არცა ვახშად და აღნადგინებად გაცემად საკმართა მსოფლიოთა, გინა დაჭირებულთა ზედა“²⁸¹, – რაც „არცა თუ ერისკაცთაგან ჯერ – არს ყოფად-ო“²⁸² – უმეტეს ასეთი საქმე და დანაშაული ძმათაგანს არ ეპატიებოდა. ამაზე უფრო მძიმე შეცოდებად ითვლებოდა „მუხუეჭა მონასტრისა და ეკლესიისა ნაქონებთა“²⁸³ ძმობის, საგანისა და საეკლესიო ქონების მითვისება. მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა ასევე ვერცხლისმოყვარეობით და ქრთამის აღებით სიმართლის გამრუდება, ჭეშმარიტების უარყოფა. „ხოლო უკუეთუ ორგულობად გამონდეს ვის მონასტრისა პატრონთა, ანუ მოხუეჭად მონასტრისა და ეკლესიისა ნაქონებთა ანუ ქრთამისა აღებითა, გარდაქცევა ჭეშმარიტებისად, გინა რადცა გუარი საძაგელის შეძინებისად და მოხუეჭისად, სრულიად განიკადნენ მონასტრით.“²⁸⁴

ქრთამის აღებას ადგილი ჰქონდა „მემხრეთაგან“, „მწირველთაგან“ და თვით „მწირთაგანაც“, ამასთან, ქრთამი აიღებოდა როგორც მაღულად, ისე ცხადად, და ორივე შემთხვევაში იგი უკანონო საჩუქარი ან გასამრჯელოა. თუ ქრთამი, როგორც აღვნიშნეთ, ისეთი საქმის შესრულებისათვის იქნებოდა გამიზნული, რომელიც, ჩვეულებრივად, ყოველგვარი საჩუქრის, ქრთამის გარეშე უნდა შესრულებულიყო, მაშინ ადგილი ჰქონდა დანაშაულს ანუ მექრთამეობას. მისი ჩამდენი გათანაბრებული იყო ისეთ პირთან, რომელიც უკანონოდ საქმის გაკეთებისათვის ქრთამს იღებდა. ქრთამის აღებაში მხილებულებს „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ წესდება თანამდებობიდან „ჩამოამცრობდა“ ანუ მონასტრიდან სამუდამოდ აძევებდა. რადგან ეკლესიის მსახურთ კარგად უნდა სცოდნოდათ, რომ ვერცხლისმოყვარეობა არის „ძირი ყოველთა ბოროტთა“ და იქ, სადაც ქრთამის აღება დამკვიდრებულია, ნაკლებად არის „მოლოდებად კეთილისა რაფსამე ოდესცა, რამეთუ „ბოროტთა თესლთაო თქმულ არს „ბოროტ ნამუშააკენიცა-ო“²⁸⁵.

„განგვიწესებიეს, რაფთა სასყიდელი ყოვლად რაფთურთით არად ვისგან აიღებოდის ძმად დაწესებისათვის, არა მემჭრეთაგან, არა

მწირველთაგან და არცა მწირთაგან, ხოლო უკუეთუ იკადროს მოძღუარმან, ანუ ეკონომოსმან, გინა დეკანოზმან, გადარეულებითა

²⁸⁰ ჯავახიშვილი ივ, დასახ. ნაშრომი, 336

²⁸¹ ქს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 139

²⁸² დასახ. ნაშრომი, 140

²⁸³ დასახ. ნაშრომი, 336

²⁸⁴ დასახ. ნაშრომი, 145

²⁸⁵ ქს.ძ. ტ III, თბ, 1970, 146

ვეცხლისმოყვარებისათა, აღებად ქრთამისა რადსამე ფარულად გინა ცხადად და ემხილოს, დაკლებულ იქმნეს თვისისა პატივისაგან-ო.“²⁸⁶

უნდა აღინიშნოს, რომ ეკლესია-მონასტრებში, მექრთამე მღვდელ-მსახურთა გვერდით, პატიოსანი და განათლებული საეკლესიო მოღვაწენიც იყვნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში სარწმუნოება დაკარგავდა იმ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ძალას, რაც მას საუკუნეების მანძილზე გააჩნდა.

ძველი ქართული სახელმწიფოს სინამდვილეში ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ მრავალი მაგალითი იცის, როცა სათნო, ერის, ქვეყნის და რწმენისათვის თავდადებული მსახურნი სიძულვილის მსხვეპლნი გამხდარან. იოანე მღვდლის სიბრძნემ და კეთილსიტყვაობამ, შრომისმოყვარეობამ, ქრისტეს რჯულისადმი ერთგულებამ შურით აღავსო მეფე და მისდამი ბოროტებამ გააცემინა ბრძანება, „რათა ზედმიწევნით და კეთილად გონიერებით მიამსგავსონ კაცსა მას ხატი სიტყვსად და გონებისად: და გამოწულილივით მსგავსებითა კელისათა დაწერონ წიგნი მაგიერი. ვითარცა შეეცყუების შურსა მას მისსა: ქრისტეს-მოსახელეთა ერთა სარწმუნოებისა-თვს“²⁸⁷. ბოროტებით შედგენილ წერილისათვის იოვანეს მარჯვენა ხელი ისე მოჰკვეთეს, რომ არავითარი გამოძიება „გამოცნობად ჭეშმარიტებისა“ არ ჩაუტარებიათ, მაგრამ სიმართლემ თავისი გაიტანა და ერთგულ მორწმუნეს ღმერთმა მოჭრილი მარჯვენა ხელი ისევ გაუმრთელა. მეფეს აუწყეს, იოვანესათვის ხელი არ მოუჭრიათ, რადგან მან ჯალათი ქრთამით მოისყიდა და იოვანეს ნაცვლად ხელი სხვას მოაჭრაო. „ამიერ უკუე ეუწყა მთავარსა, ვითარმედ არა მოკუეთილ არს იოანესდა კელი: არამედ მან ქრთამი ოდენ მისცა-და სხუასა ვისმე მის წილ მოეკუეთა მარჯვენა-ი.“²⁸⁸

მაშასადამე, იოანეს ქრთამის გაღება, ჯალათის მოსყიდვა, მით მკლავის მოუჭრელობა და თავის გადარჩენა დააბრალებს, მაგრამ პატიოსან მღვდელს ვერაფერი დააკლეს, ვინაიდან „იხილა მთავარმან მრძეალი იგი მოკვეთილისდ.“²⁸⁹

სამართლის წიგნების მიხედვით, ქრთამის საკითხის განხილვისას, დავინახეთ, რომ „გარდაქცევა ჭეშმარიტებისად“ და უსამართლო სამართლის ქმნა, პირველ რიგში, მეფისაგან, და მაშასადამე, სახელმწიფოსაგან დანიშნულ მოსამართლეებს არ ეპატიებოდათ. მიუხედავად იმისა, რომ ქრთამის ამღები და მით საქმის გამრჩევი - გადამწყვეტი მოსამართლენი პატივყრილნი იქნებოდნენ. როგორც კერძო ხასიათის სამართლებლივი აქტები მოწმობენ, ცხოვრებაში მოსამართლეთა მხრიდან „უკანონო ძღვენის“ აღებას, არც თუ იშვიათად, ჰქონდა ადგილი. უფრო მეტიც, ზოგჯერ მოსამართლენი არად აგდებდნენ თვით მეფის სიტყვასაც და ქრთამის გამოძალვას აგრძელებდნენ. მოსამართლის სისასტიკეს და გამომძალველობას ვერ გაუძლო სტეფანე ალაპაპაშვილის ძმამ და საშველად მეფე ერეკლე II- ეს მიმართა. ამ უკანასკნელმა წერილი მისწერა მოსამართლეს, რითაც უბრძანა „ამას უსამართლობას ნუ უზამთო“²⁹⁰, მაგრამ როგორც ჩანს, ალაპაპაშვილის შევიწროება

²⁸⁶ ქ.ს.დ. ტ. III, თბ, 1970, 146

²⁸⁷ კეკელიძე კ. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. VII, თბ, 1961, 160

²⁸⁸ დასახ. ნაშრომი, 163

²⁸⁹ იქვე

²⁹⁰ ქ.ს.დ. ტ. VII, თბ, 1981, 307

მაინც გრძელდებოდა, რამაც აიძულა იგი გაქცეულიყო. გაქცეულზე გულისჯავრი თეიმურაზ მდივინბეგს სურს მის ძმაზე, სტეფანეზე იყაროს. ამიტომაც, სადაც კი სტეფანეს დაიჭერდა სცემდა, ავად ეპყრობოდა, თოკზე ჰკიდებდა, ფეხებს ამტვრევდა, ძალით ფულს და იარაღს ართმევდა. სტეფანე იძულებული გახდა მეფისთვის მიემართა და ეუწყებია მდივინბეგ თეიმურაზის მექრთამეობა და მისი სისასტიკე. მეფე ერეკლე მეორემ მდივანბეგს არზა გაუგზავნა: „მერმე ამ არზის პატრონს რომ მოუხსენებია, თუ ეს ასე არის, თქვენც გასინჯეთ და თუ უსამართლოთ გამორთმეოდეს, ისევ მიეცით-ო“²⁹¹, ამასთან ერთად, ერეკლე II მდივინბეგ თეიმურაზს შეახსენებს, რომ მოსამართლე პატიოსანი, სამართლიანი და კეთილშობილი უნდა იყოს. შეახსენებს, ასევე, მის მოვალეობას და იმ სიმძიმეს, რაც მოსამართლეს ღვთის წინაშე დაეკისრება უსამართლო გადაწყვეტილების და საქციელის გამო. „თქვენ მოსამართლე ხართ, თქვენგან უსამართლოთ გამორთმეული უფრო მძიმე არის, ვიდრემ სხვა უბრალოს კაცისაგან. თუ ასე იყოს, ამას ნუღარ აჩივლებთ, რაც გამორთმეოდეს მიეცითო.“²⁹² შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მეფე ერეკლე II-ს სურდა მკაცრი ღონისძიების გამოყენების გარეშე, რაც უთუოდ გაამწვავებდა უერთიერთობას დიდებულებთან, მექრთამე მდივან-ბეგი აიძულოს შეგონებით და მორალური ზემოქმედებით, თავი დაანებოს ადამიანებისადმი უსამართლო მოპყრობას და მათგან გამომძალველობას.

მოსამართლის მიერ ქრთამის აღებას ადგილი აქვს ბიძაშვილების, ბეგთაბეგიშვილების ჩხუბის თაობაზე საქმის გარჩევისა. იოანე და ესავ ბეგთაბეგიშვილებს თავისავე ბიძაშვილთან ჩხუბი მოუვიდათ. ეს უკანასკნელი ჩხუბის თაობაზე სასამართლოში უჩივის ესავს და იოანეს და მოსამართლისათვის ქრთამის მირთმევით ახერხებს სასურველი განაჩენის გამოტანას. არასწორი, ქრთამით შედგენილი განაჩენი ძმებმა გაასაჩივრეს. დედოფალმა გასინჯა რა საჩივარი, დარწმუნდა, რომ იგი, მართლაც, უსამართლოდ იყო გამოტანილი, ამიტომაც კი არ დაამტკიცა, პირიქით, გააუქმა: „ხელით მაგანაც შემოგვკრა და ჩვენც შემოგვკარით, გატყეხილობა და ჭრილობა არა მომხდარა რა, ქრთამით მდივანბეგს განაჩენი დააწერინა, დედათქვენმა ბატონმა დედოფალმა რომ გასინჯა, უსამართლო იყო, აღარ დაამტკიცა და დააყენა, ათი წელიწადი იქნება, გაბათილებულია და ახლა კიდევ ცდილობს უსამართლოდ ხარჯი მოგვცესო“²⁹³ – აღნიშნავენ ძმები ბეგთაბეგიშვილები მეფისადმი გაგზავნილ წერილში.

მექრთამეობას ეწეოდნენ არამარტო მოსამართლეები, არამედ სხვა მოხელეებიც. არუთაანთ როსტომა იძულებულია მეფესთან იჩივლოს, რადგან მის ყბებს ხაჩმიანი და კუჭატანი ეცილებიან, ბატონის იასაული სიმონ მდივანიც მათ მხარს უჭერს, ვინაიდან „სიმონ მდივინისთვის ქრთამი მიუციათ“²⁹⁴.

იასაულებისთვის ქრთამის მიცემას ადგილი აქვს XVIII საუკუნის დოკუმენტშიც. 14 წელია იმერეთიდან წამოსული მახარებელა ქალაქში ცხოვრობს, მაგრამ ყოფილმა ბატონმა იასაულებს ქრთამის მიცემით შვილები მოატაცებინა და ისევ იმერეთში გადაიყვანა. „იმერეთიდან ჩემი

291 იქვე

292 იქვე

293 ქ.ს.დ. ტ. VII, თბ, 1981, 307

294 ქ.ს.დ. ტ. VIII, თბ, 1985, 641

ნაბატონევი გადმოვიდა, ქრთამი დახარჯა და ორი ვაჟი და ერთი ქალი ჩემი შვილები დამტაცეს იასაულებმა და მიმიცეს, იმ ჩემმა ნაბატონევი იმერეთს გარდაასხა”²⁹⁵-ო.

ქრთამის აღებისაგან უკან არ იხევდნენ მოურავებიც. მათი მექრთამეობისაგან არამარტო ყმა-გლეხებს, არამედ თვით ზედაფენების წარმომადგენლებსაც კარგი დღე არ ადგათ. ქრთამის გარეშე მოურავები, თითქმის, არაფერს აკეთებდნენ. მოურავისაგან გაწამებული ივანე ოდიშელი იძულებულია მეფე ერეკლე II-ეს მიმართოს და სამართალი სთხოვოს, რადგან „ქაიხოსრო მოურავმა დათვიაშვილს მღუდელს ხუთი თუმანი ქრთამი გამაართო და ჩემი იმას მისცა”-ო²⁹⁶.

მექრთამე სახლთუხუცესს დიმიტრის მიერ გაცემულ წიგნის გაუქმებას სთხოვს ერეკლე II-ს ამსარქისაშვილის ქვრივი. საჩივრის განცხადებით ქვრივს უნდა, რომ დაიბრუნოს „ჩიქილის ყური”²⁶⁴ გამოზრდილი მისი ყმა-ბიჭი, რომელიც სახლთუხუცესმა დიმიტრემ, ქრთამის აღებით, სხვას მიაკუთვნა, ხოლო მას ე.ი. ამსარქისაშვილის ქვრივს „სიღარიბითა და უმსახურობით ყური არ მიუგდ-ო”²⁹⁷.

ეკონომიური ძლიერება გაბატონებული მდგომარეობის და მექრთამე მოხელეებთან გამარჯვების აუცილებელი გარანტიაა. დავით ერისთავი სარგებლობს რა უფროსობით და მატერიალური უპირატესობით, ძმებს არ აძლევს საერისთავოდან მთლიანი შემოსავლის მესამედ ნაწილს. ერისთავმა შესძლო მსაჯულთა მოსყიდვა და მის სასარგებლოდ საქმის გადაწყვეტა: „მსაჯულთათვის, როგორც უნდოდათ, ისე გაესინჯინებიათ უჩვენოთ და ასეც დაერწმუნებინათ, რომ განაჩენი მიეცათ და სანამ ჩვენ ამ მიზეზებს მოვიხსენებდეთ, რომელსაც ახლა თქვენ მოგახსენებთ, მანამდინ განაჩენი აეღოთ და ამისათვის ითხოვენ თეთრსა-ო.”²⁹⁸

უსამართლოდ, ქრთამის გაცემით, დაღლილი გიორგი ფისაძე თხოვნა-საჩივრის არხას სწერს იულონ ბატონიშვილს: „ვინ მოსთვლის ჩემო ხელმწიფევე, დავით ერისთავის უკან რა შრომა და ჭირი გამომივლია გლახაკ კაცს ჩემს მკვიდრის მამა-პაპის ნასყიდს ცოტას ვენახზედ და რამდენჯერ უმსჯავროდ რთმევის მიზეზით, რამდენი ქრთამი დამიხარჯავს, აღურაცხველია, რომ ათი იმისთანა ვენახი მომივიდოდა-ო.”²⁹⁹

სახელმწიფო მოხელეების მხრიდან ქრთამის აღებით დაკისრებული მოვალეობების შეუსრულებლობას ადგილი აქვს „ოქროპირ წერეთლისა და გიორგი ორჯონიკიძის სასისხლო საქმეზე განჩინებაში“. ოქროპირ წერეთელი ბრალს სდებს გიორგი ორჯონიკიძეს, რომ იგი თავის ძმასთან და ყმასთან ერთად, გზად მიმავლებს თოფებით შეიარაღებული დახვედრია. ოქროპირის ძმა გიორგი ორჯონიკიძეს ყმასთან ერთად დაუჭერია და მათ გამოუშვებლობაში ორჯონიკიძეს ქრთამი გადაუხდია. შემდეგ კი ისინი გაუყიდა. სასამართლომ ორჯონიკიძეს თავის გასამართლებლად დაფიცება მოსთხოვა, ამგვარი ტექსტით: „შენ რომ ძმისა და ყმის დახდომას მეწამები, არც ჩემის რჩევით და განდობილობით დაჭრილიყოს, არც დაჭრული კაცი ჩემთან მოეყუანოს, არც ის კაცები, ვინც იმაში ერია, ჩემად ყმად მყოლებოდეს, არც დღეს

²⁹⁵ დასახ. ნაშრომი, 459

²⁹⁶ დასახ. ნაშრომი, 267

²⁹⁷ იქვე

²⁹⁸ ქ.ს.დ. ტ. VII, თბ, 1981, 264

²⁹⁹ ქ.ს.დ. ტ. VII, თბ, 1981, 789

მყავდეს, არც არავისთვის შენის ძმის და ყმის გამოუშვებლობაში მე ქრთამი მიმეცეს-ო.“³⁰⁰

მაშასადამე, აღნიშნული დოკუმენტი დადასტურებაა იმისა, რომ ქრთამი გაიცემოდა პირთა დაკავებისათვის და მათი გამოუშვებლობისათვის, მაგრამ ხდებოდა, პირიქითაც, როცა ქრთამი გაიღებოდა დაკავებულთა გამოშვებისთვის. ფინეზი თავის ძმას - ასლამაზს ბრალს სდებს, რომ მან მეფისაგან მიბარებული ტყვეები გააბარა, რაშიც ქრთამი აიღო: „ბატონმან ტყუები მიაბარა ასლამაზ ქრთამი აიღო და გააპარა იმისათვის ბატონმა ხელი დამიჭირა, ბევრი ავი მიყო და კიდევ გამძარცო.“³⁰¹

საქართველოში მოქმედი სამართლის ძეგლთა ნორმები ითვალისწინებდნენ აკრძალვებს როგორც მოსამართლეთა და მოხელეთა მხრიდან ქრთამის აღების შესახებ და მით უკანონო მოქმედებათა შესრულებას, ასევე ითვალისწინებდნენ მოწმეების მიერ ცრუ ჩვენების მიცემის საკითხსაც და სასტიკად კრძალავდნენ ქრთამისათვის ცრუმოწმობას. პრაქტიკაში, ალბათ, მაინც ჰქონდა ადგილი ქრთამის აღებით ცრუ მოწმობას, რის დადასტურებასაც წარმოადგენს XVII საუკუნის განჩინება „ზაქუმასა და შალიკას შვილების მამულის თაობაზე“.

ზაქუმასა და შალიკას შვილებს ერთამენეთში დავა ჰქონდათ ზემო ჯახობის მიწებზე. სასამართლომ ზაქუმას შვილებს დაფიცება და მოფიცრების მოყვანა დაავალა. ზაქუმას შვილებმა, ქრთამის გადახდით, დაიქირავეს მოწმეები ალალიშვილი ბაინდურა, ველისაშვილი გასაბრა და ნასრიას შვილი შანაზარა. მაგრამ, როდესაც „მოვიდნენ ხელმწიფის კარზე მოფიცრები ეს ილაპარაკეს, ტყუილად გვაფიცაო.“³⁰². მოწმეებს შეეშინდათ ტყუილი ფიცისა და იძულებული გახდნენ ეღიარებინათ, ქრთამის აღებით, ცრუ დაფიცების თხოვნის ფაქტი.

სასამართლომ, რა თქმა უნდა, არ გაითვალისწინა ზაქუმას შვილების ფიცი და სადაო მამული თანაბარწილად გაუყო მოდავე მხარეებს.

პრაქტიკულად, ცხოვრებაში, ადამიანთა შორის, ურთიერთობებში ცრუ მოწმობას, მსაჯულის წინაშე ტყუილის თქმას და სიმართლის დაფარვას რომ არცთუ იშვიათად ჰქონდა ადგილი, მოწმობს 1688-1703 წლებით დათარიღებული „ბრძანება ერეკლე I-სა სამართლის ქმნის შესახებ“.

ტყუილის საფუძველი მრავალი შეიძლება ყოფილიყო. მაგალითად: შიში, ქრთამის აღება, მოყვრობა-ნათესაობა ან, თუნდაც, უმცროსის უფროსისადმი დამოკიდებულება ანუ ბატონისადმი ყმის მორჩილება, ხათრი და ა. შ.

ამ უარყოფითმა ტენდენციამ, რომელმაც, როგორც ჩანს, მასიური ხასიათი მიიღო, აიძულა მეფე ერეკლე I-ლი გამოეცა სათანადო ბრძანება, სადაც იგი აღნიშნავს: „ვინც სამართალში კაცი მოეფეროს და მართალი არა თქოს, ან ჩემის ყმობით, ან დიდის კაცის ყმობით, ან შიშითა და ქრთამითა, ან მოყუარებითა, სულიც წაუწყდესო.“³⁰³

³⁰⁰ ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 359

³⁰¹ დასახ. ნაშრომი, 57

³⁰² ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 145

³⁰³ ქ.ს.დ. ტ II, თბ, 1965, 233

მაშასადამე, ტერმინ „ქრთამს“ სისხლის სამართლებრივი დატვირთვაც ჰქონდა. იგი დანაშაულებრივი ბუნების ხასიათს იძენდა იმ შემთხვევისათვის, როცა მისი მიცემა მაშინ ხდებოდა, როდესაც შესრულებული უნდა ყოფილიყო მოქმედი სამართლის ნორმის მოთხოვნის საწინააღმდეგო ქმედება.

მოცემული დოკუმენტების განხილვა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ თუკი უკანონოდ დანაშაულებრივი ქრთამის აღება და მით საქმის გადაწყვეტა ცნობილი გახდებოდა პირთათვის, ვისაც უფლება ჰქონდა ზეგაეღენა მოეხდინა უკვე მიღებულ გადაწყვეტილებებზე, აუქმებდა და გადასაწყვეტ საკითხს ნორმის მოთხოვნათა ფარგლებში აქცევდა. მექრთამე მოსამართლეებს და მოხელეებს კი, თავიანთ მოვალეობებს ახსენებდნენ და აფრთხილებდნენ, ეგრძნოთ პასუხისმგებლობა ღვთისა და ქვეყნის წინაშე. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მექრთამეობის გამო, არასწორი გადაწყვეტილების გამოტანისას, აუცილებლად, დაისჯებოდნენ. ეს გვაფიქრებინებს ვთქვათ, რომ არც სულ მთლად, მაგრამ მაინც, მაღალ სამოხელეო წრეებში მექრთამეობა მიუღებელი მოვლენა იყო, თუმცა იგი საქმეს ვერ შველოდა, რადგან ქრთამის აღება და მით სამართლის პოვნა, პრაქტიკულად ცხოვრებაში მეტად გავრცელებული და აუცილებელი მოვლენა იყო, რაც რა თქმა უნდა, დოკუმენტებში რეალურ ასახვას ვერც და არც პოულობდა, საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური წყობის ექსპლუატატორული ბუნების გამო.

თავი IV ქრთამი დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნის მიხედვით

XVIII საუკუნის II ნახევრის უკანასკნელ ათწლეულებში საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობა მეტად რთული იყო. ჯერ კიდევ, ერეკლე II-ის სიცოცხლეშივე ფეოდალური საზოგადოების პროგრესული ნაწილი, კარგად ხედავდა, რომ არსებულმა სახელმწიფოებრივმა წყობილობამ დრო მოჰტამა და აუცილებელი იყო მისი შეცვლა საზოგადოებრივ-ურთიერთობათა დროის შესაფერისად, მაგრამ ერეკლე II-ემ ამის გაკეთება სიცოცხლეში ვერ შეძლო, თუმცა, მისი სიკვდილის შემდეგაც არ შეწყვეტილა მცდელობები ქვეყნის გადახალისებისა და აღორძინებისათვის, რაც თუნდაც იმაში გამოიხატა, რომ გიორგი XII-ის ვაჟები, იოანე და დავით ბატონიშვილები, ამუშავებენ კანონთა პროექტებს, რომლებშიც მოცემული იყო სახელმწიფო წყობილების, ადმინისტრაციისა და მართმსაჯულების, ასევე სამეურნეო ცხოვრების შესაძლებელი გადაკეთება ისე, რომ შენარჩუნებული ყოფილიყო მეფის ხელისუფლება და დიდებულთა პრივილეგიები.

„სამართალი ბატონიშვილის დავითისა“, სწორედ, ამ გაცხოველებული საკანონმდებლო შემოქმედების დროს ეკუთვნის. ამავე პერიოდს განეკუთვნება დავით ბატონიშვილის უმცროსი ძმის, იოანე ბატონიშვილის „წინადადება“ და ცალკეული კანონპროექტის კრებული, ე.წ. „სამოქალაქოს ჰსჯულვილება“, რომლის უშუალო შემდგენლად და, შესაძლოა, თაოსნადაც ვინმე დიდი მოქალაქეთაგანი მოსჩანს³⁰⁴.

არსებულ მრავალრიცხოვან კანონპროექტთა შორის, შედარებით სრულყოფილი, დავით ბატონიშვილის პროექტია.

დავით ბატონიშვილს შეგნებული ჰქონდა, რომ სახელმწიფო ძლიერება დამოკიდებული იყო მოხელეთა საქმიანობაზე, მათ მიერ დაკისრებულ მოვალეობათა პირნათლად შესრულებაზე. ამიტომაც, კანონპროექტში, მეტ-ნაკლები სიზუსტით დაახასიათა ცალკეულ მოხელეთა უფლება-მოვალეობანი და ხაზი გაუსვა არამართო იმას, რომ არ ჩაედინათ უმსგავსო საქციელი, არამედ, მიუთითა სასჯელებზეც, რომელიც მოხელებს მიეზღვებოდათ მინდობილი საქმის ბოროტად გამოყენებისას. ერთ-ერთ უმსგავსო საქციელად და ქვეყნის დამღუპველად დ. ბატონიშვილმა მექრთამეობა მიიჩნია და, სავსებით სწორადაც, ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ დაცემად მექრთამეობის მიჩნევა ბატონიშვილის მხრიდან, სრულიად გასაგებია, რადგან მის დროინდელ საქართველოში და რუსეთშიც, მეფის კარზე, სადაც იგი მოღვაწეობდა, მექრთამეობა ძლიერად ფეხმოკიდებული მოვლენა იყო. ზემო თქმულიდან გამომდინარე დ. ბატონიშვილმა მკვეთრად გაუსვა ხაზი მოხელეთა უქრთამობის საკითხს. მოხელეთაგან მან დიდი ყურადღება მიაქცია მოსამართლეებს, როგორც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოხელეთაგანს, რომელთა მიერ მართალი სამართლის ქმნაზე, დიდად იყო დამოკიდებული ქვეყნის ბედი.

დ. ბატონიშვილის კანონპროექტის მიხედვით, იქმნებოდა სამეფო საბჭო, როგორც მუდმივმოქმედი უმაღლესი ორგანო, რომელიც მეფის

³⁰⁴ ფურცელაძე დ., სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბ., 1964, 05

მიერ მოიწვეოდა და მეფევე თავჯდომარეობდა. უდიდესი უფლებებით აღჭურვილი საბჭო, ქმნის სასამართლოთა ერთიან სისტემას, სადაც გამორიცხული უნდა ყოფილიყო „ბოროტგანზრახულობანი“. საბჭოსვე უნდა დაესაჯა დაუდევარი და მიკერძოებული მოხელეები.

მოსამართლეები აირჩეოდნენ პატიოსანი და გამორჩეული გვარისაგან “და არა უპატიოთა და უგვანთა გუამთაგან”³⁰⁵, და რაკი, მხოლოდ, ამ პატიოსანი გვართაგან იქნებიან მოსამართლენი დანიშნულნი, ამიტომაც მართებთ კდემამოსილება, პატიოსნება და მეფისადმი ერთგული სამსახური. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ დ. ბატონიშვილი კანონპროექტში მიუთითებს, რომ მოსამართლედ დამტკიცებამდე, შერჩეულმა პირმა, ეკლესიაში, ღვთის წინაშე ფიცი უნდა დადოს. უნდა დაიფიცოს, რომ იგი იქნება მეფისა და საზოგადოების ერთგული, და რომ ქრთამის აღების, მოუსყიდველობის, პირადი ანგარიშსწორების გარეშე, პატიოსნად შეასრულებს თავის მოვალეობას: “ოდეს დაიდგნენ მსაჯულნი და გამორჩეულ იქნენ, მაშინ ჯერ-არს მათდა მისვლად და ფიცვად ეკლესიასა შინა ერთგულობისათვის მეფისა და საზოგადოებისა და ეგრეთვე თვალუღებელობისათვის გლახაკთა, აზნაურთა, თავადთან, მეფის ძეთა და მეფეთა ზედა, რომელნიცა ქვეშე შემგვრდომ იქმნებიან მსჯავრთა მათთა, რათა საჯონ მიუფერებელად, თვინიერ ქრთამისა, სიმრუდისა, შურისა და ბირებისა”³⁰⁶.

მიუხედავად ამისა, თუ მაინც აღმოჩნდებოდა მოსამართლე, რომელიც არად ჩააგდებდა ღვთის წინაშე დადებულ ფიცს, დაარღვევდა მას, რაც ცნობილი გახდებოდა მეფისათვის, მაშინ ასეთი “მოსამართლე ესევეითარისა მოქმედად, განიძოს სამსახურით და მისცეს სამეფოცა ჯურუმი”³⁰⁷.

ვინაიდან, მოსამართლეების მიერ ირჩეოდა ამქვეყნიური სამართლებრივი ურთიერთობანი, მათი პასუხისმგებლობა მარტო ფიცით არ ამოიწურებოდა. მოსამართლეთა მუშაობაზე სამეფო საბჭო აწესებს კონტროლს. გარდა ამისა, მუშაობის დაწყებიდან სამი წლის გასვლის შემდეგ, თითოეული მოსამართლე ვალდებულია მეფის წინაშე გააკეთოს ანგარიში თავისი სამოსამართლო მოღვაწეობის შესახებ. “მოსამართლეებს უნდა ჰქონებოდათ ყველაზე დიდი სიფრთხილე და ყურადღება, რათა არ დაეშვათ უდანაშაულოთა წამება.”³⁰⁸ მაშასადამე, თუ მოსამართლეს ეჭვი ექნებოდა, რომ „შეწამებული“ დამნაშავეა, მაგრამ იგი არ აღიარებდა თავის დანაშაულს, მაშინ მოსამართლეს უფლება ჰქონდა, დანაშაულში ეჭვიმტანილი „ტანჯვით გამოეკითხა“, კიდევ გამოეცადა “რათამცა ზედმიწევნილ იქმნეს საქმე მართალი”³⁰⁹, მაგრამ მოსამართლე ყურადღებით უნდა ყოფილიყო, რომ უდანაშაულო, მართალი კაცი არ ეწამებინა და არ დაესაჯა. საინტერესოა, აღინიშნოს, რომ დ. ბატონიშვილი ერთმანეთისაგან განასხვავებს მოსამართლისაგან ეჭვიმტანილის „ტანჯვით გამოკითხვის“ ორ შემთხვევას. პირველი, როცა ამას მოსამართლე აკეთებს „შეწამებულისათვის“ ტანჯვის მიყენებას განზრახვის გარეშე, „მიუხელომელობით“ და მეორე, მიკერძოებით,

³⁰⁵ ფურცელაძე დ, სამართალი ბატონიშვილის დაგითისა, თბ, 1964, 50

³⁰⁶ დასახ. ნაშრომი, 50

³⁰⁷ იქვე

³⁰⁸ ბატონიშვილი დ, საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა, თბ, 1959, 244

³⁰⁹ ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 146

განზრახ, გამორჩენის, ქრთამის აღების მიზნით. სასჯელის სიმკაცრეც აღნიშნული განსხვავებიდან გამომდინარეობს. იმ შემთხვევისათვის, “თუ მსაჯულმან ტანჯვაი ჰყოს მიუხდომელობითა, მაშინ კაცსა მას ზედა მოითხოვოს ბოღიში, თეთრითა განიმართლოს კაცი იგი ერთა წინაშე”³¹⁰, მაგრამ თუ მსაჯულნი, მიკერძოებას გამოიჩენენ მათდამი დაქვემდებარებული საქმეების გარჩევას, ქრთამის აღების ან სხვა ანგარებითი საფუძვლით, რაც გამოაშკარავებული იქნება, მაშინ ასეთი მოსამართლენი გაგდებულნი იქნებიან სამსახურიდან სამუდამოდ, აეყრებათ ყველა ღირსება და ჩინი, ამავე დროს დაეკისრებათ დიდი ფულადი ჯარიმა, რომელიც უნდა გადაუხადონ, ერთის მხრივ, იმ პირს, ვინც უდანაშაულოდ აწამეს, მათი სოციალური, წოდებრივი და ქონებრივი მდგომარეობის გათვალისწინებით, ისე, როგორც ამას ვახტანგის სამართალი ითვალისწინებდა, და, მეორეს მხრივ, ხაზინის სასარგებლოდ: „დაუკეთუ მსაჯულთა ჰქნან განგებ ეს ქრთამით, მაშინ მოაკლდენცა პატივსა და სამეფოთა ჯურუმითა განაპატიუნ და მიაცემინონ სისხლი ტანჯულსათვის.”³¹¹

მაშასადამე, მექრთამე მოსამართლე დ. ბატონიშვილისათვის მიუღებელია, ამიტომაც მოუწოდებს მათ გონიერებისაკენ და ამასთან, აფრთხილებს: „ვითარმედ პატიოსნად აღმოჩენილთა კაცთა უმსუბუქებს იქმნების ტანჯვაი, ვიდრე უპატიოთა კაცის-მკულელთა, ავაზაკთა, ქურდთა და მემამბოხეთა”³¹² და რომ „დიდისა საქმისათვის იქმნების ფიცხელი ტანჯვაი და არა მცირისა.”³¹³

დ.ბატონიშვილის კანონპროექტი, შეუდარებლად წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ქართულ სამართლებრივ აზროვნებაში, მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ იგი მაინც ვერ გასცდა ფეოდალურ სულისკვეთებას და თავადაზნაურობა დიდი უფლებებით აღჭურვა, რაც იმაშიც გამოიხატა, რომ დიდგვაროვანთა დასჯა ადვილად შესაძლებელი არ იყო. თუმცა, ბატონიშვილი იქვე მიუთითებს ისეთ დანაშაულებზე, რომელიც არავის ეპატიებოდა, მათ შორის - არც დიდგვაროვნებს. ერთ-ერთი ასეთი დანაშაული, სწორედ ქრთამის აღებაა. მოსამართლეები მაღალი წრიდან ინიშნებიან, ამიტომაც მათ მეტი მოეთხოვებათ: „როდესაც მოსამართლეთაგან ვინმე მხილებული იქნება მექრთამეობაში, პირველ შემთხვევაში, იხდის ფულად ჯარიმას, და აბრუნებს უკან ქრთამს, ხოლო მეორე - შემთხვევისას სამსახურიდან გაგდებული იქნება სამუდამოდ.”³¹⁴

კანონპროექტის მიხედვით, საქმის სამართლიანად გადაწყვიტა დამოკიდებულია არამარტო მოსამართლეთა პატიოსნებაზე, არამედ დიდი მნიშვნელობა აქვს თვითმხილველის „მოწმობას“ ანუ ჩვენებას სასამართლოში საქმის გარემოებათა გამო. ვინაიდან ქართულ სასამართლო პრაქტიკაში, არცთუ იშვიათად, ადგილი ჰქონდა მოწმისაგან არასწორი ჩვენების მიცემას, რაც შეიძლებოდა გამოწვეული ყოფილიყო სხვადასხვა მიზეზით, მაგალითად, ანგარებით, ქრთამის აღებით, მობირებით, ბოროტებით, შურისძიებით, მიდგომით და ა.შ. ამიტომაც, კანონპროექტის სპეციალურ მუხლში „მოწამეთათვის“ განსაზღვრულია, ვინ არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მოწმედ: „უხმარნი,

310 ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 147

311 იქვე

312 იქვე

313 იქვე

314 ბაგრატიონი დ, მიმოხილვა, 384

შეურაცხნი, ფიცისა გადამაკალნი, მღუდელმთავართაგან კრულნი, საზოგადოებისაგან პლუტად ცნობილნი, უაღსარებონი, მამულთა სამნისა შემრევნი, საზოგადოებისა ორგულნი (მექრთამენი), განდევნილნი, დაშავებულნი, კაცის-მკულელნი, ცხადად მეძავნი, ყრმანი უასაკონი, ხელნი, სნეულნი, რომელთაცა არა აქუს ცნობაი უძღურებითა, უცხონი, რომელნიცა ჯერეთ მუნებურთაგან არა ცნობილ იყუნეს.³¹⁵

სასამართლოში მოწმედ დაშვებულმა პირმა მოსამართლეთა წინაშე ფიცი უნდა დადოს, რომ: „არცა მტერობით, არცა შურით, არცა მიდგომით და არცა სხვათა რაითამე განზრახვით და ანუ თნებით უმოწმონ.“³¹⁶ მიუხედავად კანონის თხოვნა-გაფრთხილებისა, თუ მოწმე თნებით ანუ ქრთამის ადებით ცრუ ჩვენებას მისცემს, რაც ცნობილი გახდებოდა სასამართლოსათვის: „მაშინ დაისაჯოს, ვითარცა ცრუ ერთა შორის მოციუნებითა, ჯურუმიითა და კაცისა მის სუპატიოსა მიცემინებითა ღირსებისამებრ გუამისა.“³¹⁷

უნდა აღინიშნოს, რომ XVIII საუკუნის უკანასკნელ ათწლეულში ფიცი, კვლავ გვევლინება, როგორც ჭეშმარიტების დადგენის ერთ-ერთ მტკიცებულება: „ფიცი არს სახე დამტკიცებისა და დამწმენდელი სამართლისა, რომელთაცა ჭეშმარიტებრი საქმე უკანასკნელ ჭეშმარიტებისა შინა შეიცვის და მით დამტკიცებულ იქმნების“³¹⁸. ამასთან, ფიცს ხშირად არ უნდა მიმართავდნენ და, რაც მთავარია, ყურადღება უნდა მიექცეს: „რათა არა (იფიცებოდნენ) სიძულილითა, არცა მტერობით, არცა განრისხებითა მის ზედა; არც მობირებითა (მოსყიდვით) და არცა თნებითა (ქრთამისათვის)“³¹⁹, წინააღმდეგ შემთხვევაში მექრთამე, ბოროტი, ცრუდ დამფიცებელი მოწმენი სასტიკად იქნებიან დასჯილი მეფისა და კანონის მიერ.

მექრთამეობის პრობლემას დ. ბატონიშვილი, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, მწვავედ უყენებს არამარტო მოსამართლეებს, არამედ ყველა მოხელეს, სულერთია ვინ იქნება იგი - მოურავი, მდივანბეგი-ნაცვალი, პოლიციის მუშაკი, მწვეარი, მამასახლისი, ხევისთავი, მელიქი და ა.შ. „ყველა ადამიანი, რომელიც იმყოფება თანამდებობაზე, ვალდებულია მთელი პატიოსნებისა და სამართლიანობის დაცვით, შეასრულოს თავისი სამსახურებრივი მოვალეობა“³²⁰.

მოურავები, დიდი თანამდებობის პირებია, რომლებსაც ფართო უფლებები გააჩნიათ. მათ აქვთ უფლება აწარმოონ სამოსამართლო საქმე თავიანთ სამოურავო ტერიტორიაზე, მოძებნონ ავაზაკები, კაცისმკვლელები, სახლისა და ძნების დამწველნი, ქურდები, მტაცებლები, ორგულნი, მტრისთვის ინფორმაციის მიმცემნი. მათ ევალებათ თვალყური ადევნონ, რათა არ გაერცვლდეს რაიმე საშიში დაავადება, ყურადღება მიაქციონ, რათა სიმშვიდე იყოს სამოურავოში, შეკრიბონ ჯარი საჭიროებისამებრ, აკრიფონ სამეფო ხარკი, ყურადღება მიაქციონ ვაჭრობას, უზრუნველყონ დამნაშავეთა გაგზავნა საპყრობილეში და ა.შ. ასე, რომ მოურავები თავიანთ სამოურავოებში სრულუფლებიანი მოხელეები არიან, ამიტომაც „მოურავთა მართებთ

³¹⁵ ბაგრატიონი დ, მიმოხილვა, 52

³¹⁶ იქვე

³¹⁷ იქვე

³¹⁸ ბაგრატიონი დ, მიმოხილვა, 101

³¹⁹ დასახ. ნაშრომი, 102

³²⁰ დასახ. ნაშრომი, 264

რათამცა ბრძანებით მეფისა და სამართებლოდსა ადასრულოს მსწრაფლად, ერთგულად, სიმართლით და მგვარჯივად, თვინიერ ყოვლისავე რადსამე მიზეზისა“³²¹. ამგვარი უფლებების ფონზე, ცხადია, ცდუნებაც დიდი იქნებოდა და მოურავთაგან გამორიცხული არ იქნებოდა ქრთამის აღება და საქმის მით „მოწერიება“. დ. ბატონიშვილი ითვალისწინებს რა აღნიშნულ გარემოებას, აწესებს სასჯელებს მექრთამე მოურავების მიმართ. კერძოდ, ჯარიმის გადახდას - ხაზინის სასარგებლოდ და სამსახურიდან დათხოვნას: „უკუთუ მოურავმა აიღოს ქრთამი, განიპატიჟოს ჯურუმითა, ვითარ სწადდეს მეფესა, და იგი განუკუეთოს სახელოსაგან.“³²²

პასუხისმგებლობა გათვალისწინებულია სხვა მოხელეების, კერძოდ, პოლიციის და მისადმი დაქვემდებარებული მოხელეების მიმართაც. პოლიციის მუშაკთა უფლებებიც ძალზე დიდია. დ. ბატონიშვილი კანონპროექტის სპეციალური მუხლით იძლევა გაფრთხილებას, რათა პოლიციის მოხელეებმა მოსახლეობისაგან, რომლებსაც ზედამხედველობენ, და რომლებიც ვალდებული არიან დაემორჩილონ მათ, ქრთამი არ აიღონ, წესიერებას არ უღალატონ, იყვნენ უანგარონი, მოუსყიდველნი. პოლიციის მოხელეები განსაკუთრებით უნდა: „ემკაცრნენ, რათა არ მოიღონ ქრთამი, მოსახლეთაგან, რომელნიცა სამართალთა ქუეშე მიეცემიან“³²³, წინააღმდეგ შემთხვევაში მკაცრად დაისჯებიან და გათავისუფლდებიან თანამდებობებიდან. მაშასადამე, დ. ბატონიშვილი არ ინდობს არავის, ვინც მექრთამეობაში იქნება მხილებული. პასუხისმგებლობა მით უფრო დიდია, თუ მოხელე, უშუალოდ, მეფისაგან იქნება დანიშნული ან მეფისაგან წარგზავნილი რაიმე საქმის მოსაგვარებლად. მაგალითად, საქართველოში, არცთუ ისე იშვიათი მოვლენა იყო მამულების განსაზღვრის გამო წარმოშობილი დავები. აღნიშულთან დაკავშირებით, მეფე, ადგილებზე, სპეციალურად აგზავნიდა პირებს, რათა მამულის საზღვრები მოდავე მხარეებს შორის სწორად განესაზღვრათ და საქმეც მშვიდად გადაეწყვიტათ. მაგრამ, ალბათ, არცთუ იშვიათი იქნებოდა შემთხვევები, როცა გაგზავნილი პირები მოისყიდებოდნენ, ქრთამს აიღებდნენ და დავას ქრთამის მიმცემის სასარგებლოდ, მისი ინტერესების გათვალისწინებით, გადაწყვეტდნენ. თუ ეს გამომჟღავნდებოდა და გამოძიების ჩატარებით გაგზავნილ მოხელეს ქრთამის აღება დაუდასტურდებოდა, მას ან ჯარიმას გადაახდევინებდნენ, ან დააპატიმრებდნენ, ანდა თანამდებობიდან ჩამოაქვეითებდნენ. ჩამოთვლილი სასჯელებიდან ერთ-ერთის გამოყენება, ალბათ, კონკრეტული საქმის სიმძიმისა და მხარეთა წოდებრიობის გათვალისწინებით იქნებოდა შეფარდებული: „რომელმაც, წარგზავნილმან მეფისაგან და მსაჯულთა განმსაზღვრებელთა მამულისათა, მიდგომითა და ქრთამითა ცრუდ განსაზღვრონ მამული, მაშინ გამოძიებითა საქმისათა დასაჯონ იგი ჯურუმითა ანუ პატიმრობითა და ანუ სახელოსა მოკლებითა.“³²⁴

მაშასადამე, დ. ბატონიშვილი მკაცრად აყენებს უქრთამობის საკითხს, მიუთითებს სასჯელებზე იმათ მიმართ, ვინც ქრთამის აღებით

³²¹ ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 207

³²² ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 210

³²³ დასახ. ნაშრომი, 181

³²⁴ დასახ. ნაშრომი, 182

მინდობილ საქმეს უღალატებდა. მაგრამ თავი რომ დაიცვას მოსალოდნელი სასჯელების გამოყენებისაგან, გააძლიეროს მოხელეთა პასუხისმგებლობა, კანონპროექტში ცალკე თავს უთმობს საოლქო ინსპექტორების ანუ რევიზორების ინსტიტუტს. აქ მითითებულია, რომ ყოველ წელს, მთავრობის მიერ, სამეფო საბჭოსაგან ინიშნებიან გამოცდილი და სანდო მოხელეები, რომლებიც სამეფო საბჭოს განსაკუთრებული რწმუნებით არიან აღჭურვილნი. მათ უფლება ეძლევათ, პირადად დაათვალიერონ, ე.ი. შეამოწმონ, პროვინციები. სულ 3 ინსპექტორი ანუ რევიზორი ინიშნება: “ერთი იგზავნება კახეთში, მეორე ათვალიერებს ქართლს, ხოლო მესამე რევიზიას უკეთებს იმ სათათრო დასახლებას, რომელიც საქართველოს ეკუთვნის”.³²⁵ რევიზორებს უფლება აქვთ “შეამოწმონ მოურავები და სხვა მოხელეები და გამოიძიონ, მათი მოქმედებანი და ქცევები, გულმოდგინედ, მუყაითად უცქირონ და დაიცვან თავისი მოვალეობანი, რათა არავინ იყოს შევიწროებული, დაჩაგრული და შეურაცხყოფილი. გადახედონ საჩივრებსა და მისცენ მართალი სამართალი”.³²⁶ ასე, რომ რევიზორების უფლებები ფართოა. მათ კეთილსინდისიერებაზე დიდად არის დამოკიდებული სამეფო – საქვეყნო პოლიტიკის გატარება. ფართოა რა რევიზორების უფლებები, შესაბამისად, დიდია პასუხისმგებლობაც. პრაქტიკულად, სხვა მოხელეთა მსგავსად, ადვილი შესაძლებელი იყო ადგილი ჰქონოდა რევიზორთა მოსყიდვას. ის მოხელეები, რომელთა უკანონო ქცევები, მოსახლეობის ძარცვა და მექრთამეობა გამომჟღავნებული იქნებოდა, შეეცდებოდნენ რევიზორთა მოქრთამვა – მოსყიდვას, რათა არ დაეკარგათ თანამდებობანი. მართალია, რევიზორები მთავრობისაგან საგულდაგულოდ შერჩეულ, სანდო და გამოცდილ პირთაგან აირჩეოდა, მაგრამ რადგან ისინი ადამიანები იყვნენ, შესაძლოა, ვერ გაეძლოთ და “მოხელეთაგან ქრთამითა და ანუ მოყვრობით და ანუ სხვათა რაითამე მიზეზით”.³²⁷ არასწორი მოხსენებები თუ ჩანაწერები გაეკეთებიათ. გაითვალისწინა რა დ. ბატონიშვილმა ეს „მიმოხილვის” 294-ე მუხლში მიუთითა: „თანმიმდევრობით ყურადღება უნდა მიექცეს, რათა ინსპექტორების ჩანაწერები და მოხსენებები შედგენილი იყოს სიმართლეზე და არ წარმოადგენდნენ მიკერძოებულ-არაობიექტურს. მხილებულნი შევიწროებაში, ჩაგვრაში, აგრეთვე მექრთამეობაში, გაგდებულნი იქნებიან სამსახურიდან და სამუდამოდ კარგავენ საზოგადოებრივ თანამდებობაზე სახელმწიფო ნდობას”.³²⁸

საინტერესოა, რომ ქართულ სამართალში ცნობილია ფაქტი, როცა ერეკლე მეფის დრომდეც არსებობდა მსგავსი რამ. ქართველი მეფეები თავიანთ საიურისდიქციო ტერიტორიებზე, პირადად, ან თავიანთი სარწმუნო პირთა წარგზავნით, ოფიციალურად ან საიდუმლოდ, თავიანთი აგენტ-მსტოვრების მეშვეობით აწარმოებდნენ, ე.წ. რევიზიას. მაგრამ იმ პერიოდისათვის ამას მუდმივი ხასიათი არ ჰქონია და იგი საჭიროების და მიხედვით ტარდებოდა. ამჯერად, კი ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროს, რევიზიას სისტემატური ხასიათი აქვს და ყოველ წელს სამეფო საბჭოს წევრებისაგან რევიზორები ანუ ინსპექტორები გამოიყოფიან³²⁹.

³²⁵ ბაგრატიონი დ, მიმოხილვა, თბ, 1959, 111

³²⁶ იქვე

³²⁷ ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 33

³²⁸ ბაგრატიონი დ, დასახ. ნაშრომი, 111

³²⁹ დასახ. ნაშრომი, 112

ამგვარად, დ. ბატონიშვილმა ეს საკითხი თავის კანონპროექტშიც შეიტანა, რითაც ხაზი გაუსვა სახელმწიფოს წინაშე მთავრობისაგან დანიშნული მოხელეების დიდ პასუხისმგებლობას.

კანონპროექტში დაყენებულია არამარტო სამოქალაქო, არამედ, სამხედრო მოსამსახურეთა პასუხისმგებლობაც, მათთვის შეუფერებელი ქმედებისათვის, მათ შორის, რა თქმა უნდა მექრთამეობისათვისაც – კანონპროექტში მექრთამე სამხედრო მოსამსახურეთა მიმართ გათვალისწინებული სასჯელები უფრო მკაცრად მოსჩანან, ვიდრე მექრთამე სამოქალაქო მოხელეთათვის, რაც იმით უნდა აიხსნას, რომ კარგად შეიარაღებული და დისციპლინირებული ჯარი ქვეყნის არსებობის და ძლიერების საფუძველია. ძლიერი ჯარი კი ქვეყნისათვის აუცილებელია: „ვინაიდან ქუეყანა ჩვენი არს ესრეთსა ადგილსა მდებარე, რომელიც თვინიერ მხედრობისა არსებითობა არა ეგების და რომლისა გარდა ბედნიერობა ჩვენი მდგობასა ვერა მოიგებს“³³⁰. ამ მნიშვნელობიდან გამომდინარე, თითოეული სამხედრო მოსამსახურე ვალდებულია გაუფრთხილდეს სამხედრო ქონებას, საბრძოლო იარაღებს. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია ზარბაზნებისა და დროშის დაცვაზე, ვინაიდან იმ პერიოდისათვის, როდესაც დ. ბატონიშვილი თავის კანონთა პროექტებზე მუშაობდა, ჯარისათვის ზარბაზნები, როგორც საბრძოლო იარაღები „ფუფუნებას“ წარმოადგენდა. ერეკლე II-ის წარუმატებლობის ერთ-ერთ მიზეზს, კრწანისის ომში, სწორედ ზარბაზნების სიმცირე და მეზარბაზნეთა უქონლობა წარმოადგენდა. რაც შეეხება დროშას, მისი დაკარგვა, ფაქტიურად, ჯარის განადგურებასა და დაცემას ნიშნავდა. გამომდინარე ამ მნიშვნელობიდან, დ. ბატონიშვილი კანონპროექტის სპეციალურ მუხლში, რომელსაც „დროშის დაკარგვისათვის და ჯართა“ ეწოდება, აღნიშნავს, რომ, ჯერ ერთი, არავის ეპატიება დროშისა და ზარბაზნის დაკარგვა, მაგრამ თუ მათი დაკარგვა სარდლის სახელთან იქნება დაკავშირებული, თანაც ორგულობით და ქრთამის აღებით, მაშინ ასეთნი სასტიკად იქნებიან დასჯილნი, მათ როგორც სამშობლოს მოღალატეებს, თავებს აჭრიან, ხოლო მექრთამე სარდლები კი სამსახურიდან დაითხოვებიან, და ხალხისაგან შეჩვენებულნი იქნებიან: „რომელიცა დაკარგავს დროშასა და ზარბაზანსა, და უკეთუ ჰქმნას ესე სარდალმან ორგულობით, მაშინ მოყივნულ იქმნას ერთა წინაშე და ემხილოს ორგულობისათვის მისისა და მოჰყვეთონ მას თავი; უკეთუ ჰქმნას ქრთამით, მაშინ განდევნილ იქმნას სამსახურისაგან და, განკიცხულ ერთაგან. განიდევნოს დაღადებითა ამით, ვითარმედ ორგულთა ჯილდოთ ეს არსო“³³¹. ასევე სასტიკია დ. ბატონიშვილი იმ ორგული და მექრთამე სარდლების მიმართ, რომლებიც, უკვე ბრძოლით აღებულ ადგილებში შესულნი ისეთ საქმეებს ჩაიდენენ, რაც შეურაცხყოფს მეფისა და ლაშქრის სახელს: „რომელიცა სარდალთა ანუ მთავართაგანი ბრძანებითა მეფისათა ციხეთა და ქალაქთა და საფართთა შემოადგეს, ნუღარა იკადრებს, თვინიერ დიდისა საჭიროებისა, ხელისა აღებად, რომლისაცა მოქმედნი თვინიერ დასჯისა არა ეგებიან; ხოლო ორგულებისა სახითაცა მოქმედნი განიპატიუებიან ორგულებისა პატიუითა, და ქრთამითაცა მქმნელთა

³³⁰ ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 86

³³¹ დასახ. ნაშრომი, 33

მიეღების ერთიორად და თვითცამ რაოდენმე პატიმრობასა დაშობის და შემდგომად სამსახურიდამცა განიძების³³².

დ. ბატონიშვილი ითვალისწინებს რა ქვეყნისათვის ძლიერი ჯარის მნიშვნელობას, აღიარებს საერთო ხელმძღვანელობაზე დაფუძნებულ ლაშქრის არსებობას. უმაღლესი მთავარსარდლის ფუნქციები, უპირველესად მეფეს აქვს მინიჭებული. ამიტომ არავის აქვს უფლება მეფის ბრძანების და დასტურის გარეშე, რაიმე გადაწყვეტილება მიიღოს, თუნდაც ჯარისკაცი სარდალმა თუ ოფიცერმა, თავისი სურვილისამებრ, სამხედრო მოვალეობის შესრულებისაგან გაათავისუფლოს. მით უმეტეს, თუ სამხედრო სამსახურიდან ჯარისკაცთა გათავისუფლება, მეთაურთა მხრიდან, ქრთამის გამორთმევით მოხდებოდა. ასეთ შემთხვევაში: „დამთხოვნი კაცთანი განიპატიუებიან: პირველისა ქმნისთვის ერთა წინაშე მხილებითა, ხოლო მეორისათვის – ჯურუმითა ეგოდენითა მეტითა, რაოდენიცა გამოურთმევია მისთვის, და მესამედ ქმნისთვის – სამსახურიდამ განიძებითა“³³³. უფრო მკაცრი სასჯელია გათვალისწინებული „მეჯურუმეებისა“ და ჯარის მომწოდებელთა“ მიმართ. თუ აღნიშნული პირები, ქრთამის აღებით, სამხედრო სამსახურის მოვალეობისაგან გაათავისუფლებენ ლაშქარში გასაწვევ პირებს, მაშინ მათ ორმაგი ჯარიმის გადახდა დაეკისრებათ, გარდა ამისა, რამდენი კაციც ეყოლებათ გათავისუფლებული, იმდენი თვე მიესჯებათ პატიმრობა. „მეჯურუმენიცა და ჯარის მომწოდებელი ემკაცრნენ, რათა არა ქრთამითა დაითხოონ კაცი, ვინათგან აქუსთ ჩუელება უკანონიბისა გამო; რომელთაცა მიეხდების, ნაცვლად ერთისათვის, ორი ზომა ჯურუმი, და რაოდენიცა კაცი დაუთხოვნია, ეგოდენსა თვესა პატიმარ იქმნების“³³⁴.

დ. ბატონიშვილის დროინდელ ქართულ სინამდვილეში ტერმინმა „ქრთამმა,“ წინა საუკუნეების მსგავსად, კვლავ, შეინარჩუნა ორგვარი მნიშვნელობა; „ქრთამი – როგორც დანაშაული, რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი, და ქრთამი, როგორც საჩუქარი, მირთმეული ძღვენი, რაიმე საქმის გასარიგებლად. დ. ბატონიშვილი ვერ ასცდა რა თავის დროინდელ სინამდვილეს, კანონპროექტში წარმოაჩინა „ქრთამის“ ორივე ბუნება – როგორც დანაშაული და როგორც საჩუქარი, კანონიერი გასამრჯელო. გვიჩვენა, რომ ერთ შემთხვევაში - ქრთამის აღება დანაშაულია, და მაშასადამე, დასჯადია, მეორე შემთხვევაში სრულიად მისაღები, გამართლებული საჩუქარია. საჩუქარი, როგორც ქალისა და მამაკაცის ქორწინებისას, ისე ცალკეულ პირებს შორის, სხვადასხვა საქმესთან დაკავშირებით, წარმოშობილი ურთიერთობებში. საქართველოში ქორწინება გარიგების ერთერთი სახე იყო. დასაქორწინებელი პირები, უფრო სწორად კი, ოჯახის უფროსები ერთმანეთის წინაშე ურთიერთვალდებულებას დებულობდნენ. ვალდებულების ერთ-ერთ პირობას საჩუქრის (მზითვის) ანუ ქრთამის მირთმევა წარმოადგენდა. აღნიშნულს, საქართველოში, ჩვეულებისა და ტრადიციის სახით, დიდი ხნის ისტორია ჰქონდა. დ. ბატონიშვილმა იგი კანონის ჩარჩოში მოაქცია. ამიტომაც კანონპროექტის 128-ე მუხლში აღნიშნა: სასიძო ქრთამი არ დაეხუთვის სიძესა, გინა სასიძლოსა“³³⁵.

³³² ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 33

³³³ დასახ. ნაშრომი, 143

³³⁴ დასახ. ნაშრომი, 85

³³⁵ დასახ. ნაშრომი, 75

მაშასადამე, სიძისათვის და საპატარძლოსთვის მისართმევ მზითვებს „სასიძო ქრთამი“ და „სასძლო ქრთამი“ რქმევია.

ოჯახის უფროსი, სასიძო თუ საპატარძლო ქრთამ-სახუქრის მიცემისას, იძლევა თამასუქს, ე. ი. ხელწერილს, სადაც დადასტურებულია ქრთამ-სახუქრის ბოძება და აღნიშნულია იმის გვარი და სახელი, ვისაც ეს ქრთამი-სახუქარი ეძლევა. ქრთამი-სახუქარი, როგორც კანონპროექტის აღნიშნული მუხლიდან ჩანს, უფრო მეტად ფულში გამოიხატებოდა, თუმცა ეს არ გამორიცხავს სახუქრის ნატურალურ ხასიათსაც. „სასიძო თუ სასძლო ქრთამი“ დაზღვევულია დაკარგვისაგან, მაგრამ თუ მაინც მოხდა მისი დაკარგვა, მიუცემლობა, მაშინ ყურადღება ექცევა იმას თუ, რა მიზეზით ვერ მიიღებს ქრთამ-სახუქარს სასიძო თუ სასძლო. 128-მუხლში მისი მიუცემლობის ორი მიზეზია წინ წამოწეული:

1. თუ ქრთამად განკუთვნილი თეთრი განადგურებული იქნება ცეცხლის ან სხვა უბედური შემთხვევის გამო, მაშინ ზარალს განიცდის ის, ვისთვისაც იგი იყო გათვალისწინებული, რადგან თეთრის განადგურებაში ოჯახს და ოჯახის წევრებს ბრალი არ მიუძღვისთ.

2. მაგრამ თუ სასიძოსათვის, ანდა საპატარძლოსთვის განკუთვნილი ქრთამი თეთრი, ოჯახის საჭიროებისათვის იქნება დახარჯული, მაშინ ოჯახი ვალდებულია აანაზღაუროს იგი: „მაგრა იქმნების, რომელ სახლისა უფროსმან განსცეს ანუ სასიძოსა და ანუ სასძლოსა სახელსა ზედა; ხოლო რომელსაცა ექმნების თამასუქი თვისსა სახელსა ზედა, უკეთუ შეხუდეს თეთრისა დაწვითა უბედურებად, დაეწვის მას, ვისისაცა სახელსა ზედა არს თამასუქი.

და უკეთუ, საერთოდ, სახლისა სახმარ-ყოფისათვის დახარჯვენ, მაშინ თეთრისა პატრონსა აღუდგენენ საერთოდ“³³⁶.

მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ კანონპროექტის აღნიშნული მუხლის მიხედვით, უშვილობის შემთხვევაში, ქრთამ-სახუქრის მიმცემ ოჯახს, უფლება ეძლევა, ქრთამის უკან დაბრუნება მოითხოვოს; „ხოლო უკეთუ არა დაუშობის შვილი, უკანვე წაიღებენ ყოველსავე ჩუქებულსა მას“³³⁷.

კანონპროექტის იმავე მუხლში გამოკვეთილია ტერმინ „ქრთამის“ კიდევ ერთი ბუნება. ქრთამი, როგორც, დავალების შესრულების საშუალება. თუ კაცი კაცს რაიმე საქმის გაკეთებას შეპირდება-იღებს ქრთამს-გასამრჯელოს, ეს უკვე შესასრულებელი სამუშაოსთვის წინასწარ აღებული საზღაურია, რომელიც არ ისჯება, პირიქით, იგი კანონპროექტით დაშვებული და დაცულია. თუ ქრთამ-საზღაურის ამღები დაპირებულ სამუშაოს ვერ შეასრულებდა, საქმეს ვერ გააკეთებდა, მაშინ ვალდებულია წინასწარ აღებული ქრთამი-გასამრჯელო უკანვე დაუბრუნოს ქრთამ-გასამრჯელოს მიმცემს. „ხოლო უკეთუ მოხდეს, რომელიც ქრთამად აჩუქოს რაიმე ვერდარა შეუსრულოს აღთქმული თვისი, მაშინ ,რაღცა მიეცეს უკანვე მიეზღოს.“³³⁸

ამრიგად, დ. ბატონიშვილმა ქვეყნისათვის მეტად მწვავე პერიოდში შეიმუშავა საზოგადოებრივი ურთიერთობებისა და სახელმწიფო წყობის ახლებურად მოწესრიგების ნორმები. კანონპროექტში სხვა

³³⁶ ფურცელაძე დ, დასახ. ნაშრომი, 75

³³⁷ იქვე

³³⁸ იქვე

მნიშვნელოვანი საკითხების გვერდით, დაყენებულია ქრთამისა და მექრთამეობის საკითხიც.

დ. ბატონიშვილმა საზი გაუსვა მექრთამეობას, როგორც სერიოზულ დანაშაულს, რომელსაც კი შეიძლება ადგილი ჰქონოდა ცხოვრების ნებისმიერ სფეროში და მექრთამე, სამოქალაქო თუ სამხედრო, მოხელეებს მძიმე სასჯელები განუსაზღვრა.

მნიშვნელოვანია, რომ დ. ბატონიშვილი თავის კანონპროექტში ტერმინ “ქრთამს“ განიხილავს არამარტო როგორც დანაშაულს, არამედ გვიჩვენებს, მის სხვაგვარ ბუნებასაც, კერძოდ, ახასიათებს ქრთამს, როგორც საჩუქარს, რომელიც დასჯადი არ არის, პირიქით, იგი მიღებული ფორმაა, აგრეთვე, ახასიათებს, როგორც საზღაურს შესასრულებელი თუ შესრულებული სამუშაოსთვის.

ტერმინ “ქრთამის“ მრავალგვარმა მნიშვნელობებმა, როგორც ამას ქართული სამართლებრივი აქტები ადასტურებენ, დიდხანს შეინარჩუნეს არსებობა ქართულ სინამდვილეში.

რა თქმა უნდა, დ. ბატონიშვილის დამსახურება უდავოდ დიდია, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ იგი ვერ გასცდა თავისი კლასის ინტერესებს, და როგორც ტახტის მემკვიდრე, ცდილობდა არამარტო შეენარჩუნებინა, არამედ განემტკიცებინა კიდევ მონარქის ხელისუფლება და დიდგვაროვანთა წრიდან დანიშნული მოხელეების პასუხიმგლობის ამალგებით, დაეცვა ქვეყნის დამოუკიდებლობა და საქართველოს მართვა დროის შესაფერისად წარემართა.

თავი V

ტერმინები, რომლებიც „ქრთამის“ მნიშვნელობით იხმარებოდნენ

ქართულ ლექსიკაში, არც თუ იშვიათად, ვხვდებით სხვა ხალხთა ენებიდან შემოსულ ისეთ სიტყვებსა და გამოთქმებს, რომლებიც, დროთა განმავლობაში, იმდენად გაითქვიფა ქართულ სასაუბრო თუ სალიტერატურო ენაში, დღეს ძალზე ძნელია გაარკვიო უცხოენოვანია ისინი, თუ ქართული, მხოლოდ სპეციალისტების და მკვლევართა მეცნიერული მუშაობის შემდეგ დგინდება მათი წარმომავლობის, ქართულ ენაში შემოსვლისა და დამკვიდრების მიზეზები.

თავისთავად კი უმდიდრესი ქართული ენა, იმავდროულად, უძველესიცაა და ამიტომ გასაკვირი არ უნდა იყოს სიტყვათა მრავალფეროვნება ამა თუ იმ მოვლენის გამოსახატავად. აღნიშნულს ადასტურებს, თუნდაც „ქრთამის“ შინაარსის ამსახველ ტერმინთა სიჭრელეც. **ფეშქაში, ძღვენი, სახსარი, საბუჩარგო, ყაბზი, ფეხის ქირა, საფიცარი, თნება, სამათხრობლო, ნიჭი, ვერცხლისმოყვარეობა, საფასე**, – ეს ის ტერმინებია, რომლებიც სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სამართლებრივ ურთიერთობებში იხმარებოდნენ. მათ ვხვდებით, როგორც სამართლის წიგნებში, ისე კერძო ხასიათის იურიდიულ დოკუმენტებში. აქვე ხაზი უნდა გაუსვას იმ გარემოებას, რომ ზემოთჩამოთვლილი ტერმინების გამოყენება დაკავშირებული იყო ხან კანონიერი ანუ მართებული გასამრჯელოს გადახდასთან, ხან დანაშაულებრივი ქმედების, საქმის უკანონო შესრულებასთან. ასე, რომ აღნიშნული ტერმინები, ქრთამის მსგავსად, ორგვარი მნიშვნელობის მატარებელი არიან. ა) მაგალითად, ტერმინი „**ფეშქაში**“, რომელიც თავისი წარმოშობით სპარსულია, ნიშნავს ძღვენს, საჩუქარს, გაღებულს წყალობის მისაღებად³³⁹, ასევე გაღებულს უკანონო ქმედებისათვის.

წყალობა, უფროსობით ზემდგომის მიერ, ქვემდგომის მიმართ გაიღებოდა, როგორც ყმა-მამულის, სახელოების, ასევე სხვადასხვა უფლებების ბოძებისათვის. იმერეთის მეფე გიორგი „ერთგულსა და დიდად თავდადებით ნამსახურსა აბაშიძე პაატას“²⁹¹, იმის შვილს და წინამძღვარ ევდემონ წერეთელს, წყალობის ნიშნად, აძლევს ნავარძეთელ მამუკა ამაშუკელის ყოფილ გლეხებს და მიწებს, მაგრამ მხოლოდ იმის შემდეგ, რაც პაატა აბაშიძეც და ევდემონ წერეთელიც მეფეს შესაფერისს ქრთამ-საზღაურს, ანუ იგივე ფეშქაშ-საზღაურს მიართმევენ. მეფისათვის ფეშქაშის მირთმევას იმგვარი დატვირთვა ჰქონდა, როგორი დატვირთვაც ჰქონდა ჩვენს მიერ წინა თავებში განხილული ქრთამის მირთმევას: „ასე და ამა პირსა ზედა რომე ორთავემ ერთად ფეშქაში მოგვართვით და შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ნავარძეთს მამუკას ამაშუკელის კერძი გლეხი და პარტახები, რისაც მქონებელი ნავარძეთს ყოფილიყო, მართლის სამართლიანის ყოვლის ფერთა გვიბოძებია.“³⁴⁰

ფეშქაში, იგივე ქრთამი, მწყალობელის გულის „შემაჯერებელი“ უნდა ყოფილიყო. სხვა შემთხვევაში წყალობის მთხოვნელის სურვილი დაკმაყოფილებული არ იქნებოდა. დოკუმენტებში, ხშირად

³³⁹ ბურჯანაძე შ, ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია ოდიშის სამათავროებისა, წიგნი I, თბ, 1958, 18

³⁴⁰ იქვე

გამოყენებულია ფრაზა „ქრთამიც კარგი მოგვართვით“, და რაკი ფეშქაში იგივე ქრთამია - „ნაბოძები“ ქონების ღირებულებაში მირთმეული, ამიტომ ვხვდებით გამოთქმასაც „ფეშქაშიც“ კარგი მოგვართვი“, რაც ძვირფასი საჩუქრების მირთმევას ანუ ძვირი ფასის გადახდას ნიშნავდა. მეფე ალექსანდრეს მიერ გაცემულ წყალობის წიგნში ვკითხულობთ: „ფეშქაშიც კარგი მოგვართვით და ჩვენ გიბოძეთ წერეთელი ხოსია ხუთის კვამლის კაციოთა, ერთის სამოსახლოს ალაგითა და ერთის პარტახითა“³⁴¹.

ბატონს რომ ხელქვეითის ნათხოვ საქმეზე დასტური მიეცა, აუცილებელი იყო, „დასაჩუქრებული“ ყმა მწყალობელის პატივისმცემელი და ერთგული ყოფილიყო და მისი „სიტყვისა და ბრძანების მორჩილი ყმა“ დარჩენილიყო ქონების წყალობის შემდეგაც. სხვა შემთხვევაში ბატონი, ჯერ ერთი, რომ ორგულ და არასანდო ხელქვეითს, რა გინდ „კარგი ფეშქაშიც“ არ უნდა მიერთმია, წყალობას არ უზამდა, და მეორეც, თუ პირი ბატონს წყალობას არ დაუფასებდა, მაშინ მიცემული ფეშქაშის მიუხედავად, და უკან დაუბრუნებლად, ნაბოძებ ქონებას ჩამოართმევდა, სხვას უბოძებდა და ახალ ფეშქაშს აიღებდა. ბეჟან წერეთელს მეფე ალექსანდრემ როგორც „ერთგულსა და დიდად თავდადებით ნამსახურ“³⁰⁷ ყმას, სამეფო მიწები მიუბოძა და თან გააფრთხილა, თუ მისი ერთგული ყმა დარჩებოდა, ნაბოძები ქონება არასოდეს მოეშლებოდა: „ფეშქაშიც მოგვართვით, შეგიწყალებთ და გიბოძეთ საჩხერეს ჩუენის სახასოს ხვადაბუნის ნახევარი; გვიბოძებია, გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ჩემსა ერთგულობასა და სამსახურსა შიგან და თუ თქვენ ჩუენი ერთგული, ჩუენი სიტყვისა და ბრძანების მორჩილი ყმა იყოთ, აღარასოდეს არ მოგიშალოთ-ო.“³⁴²

რიგ დოკუმენტებში „ფეშქაში“ გვხვდება, როგორც ფასი, როგორც შესასყიდი ქონების ფულადი ღირებულება. მაგალითად, ვასილ კობახიძეს თორმეტი-თორმეტი თუმანი ფეშქაშად გადაუხდია ორი კომლი გლეხისა და ბეთელმანი მიწის შეძენისათვის: „ . . . ვარიანს ორი კომლი კაცი მებოძა, მანამ სააზნაურიშილო გამოჩნდებოდესო, ეს გეჭიროსო მკვიდრად სიგლითა და თორმეტი თუმანი ფეშქაში მივართვი ყველასა. მასუკან ბეთელმანი სააზნაურიშილო გამოჩნდა და ის მიბოძეს და თორმეტი თუმანი კიდევ მეორეთ ფეშქაში იმაში მოვართვი ყველასა, ვინცავინ ბრძანდებოდნენ.“³⁴³

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ იმავე დოკუმენტში, თავად კობახიძე მიუთითებს ფეშქაშის და ქრთამის იგივეობაზე, ფეშქაშისა, რომელიც სარგებლით ანუ პროცენტით ვაღად აუღია. პროცენტების ანუ სარგებლის გადახდას კი იგი ისეთ გაჭირვებაში ჩაუგდია, რომ იძულებული გამხდარა ეკლესიაში მათხოვრობაც დაეწყო. „ბედნიერო მეფევ, ასრე დავგლახავდი ამ მამულების ქრთამზედ, რომ მას ეკლესიაში ვთხოვლობდი და ამ თეთრს სარგებელს ისე ვაძლევ, ასე საქმე გამიჭირდა-ო.“³⁴⁴

ფეშქაში, შესაძენი ქონების ღირებულად მოსჩანს სხვა დოკუმენტებშიც. ბეჟან ნაზაროვს თავისი სახლისკაცის იოანეს მამულების შოვნაზე ცხრა თუმანი ფეშქაშად დაუხარჯავს. ე.ი. ცხრა

341 ბურჯანაძე შ, დასახ. ნაშრომი, 29

342 იქვე.

343 ქ.ს.ბ. ტ. V, თბ, 1974, 310

344 იქვე.

თუმანი ქრთამად გადაუხდია: „ცხრა თუმანი ფეშქაში დაეხარჯე შენი მამულის შოვნაზე“³⁴⁵, მიმართავს ბეჟან ნაზაროვი სახლისკაც იოანეს. ციცი ციციშვილმა კი წყალობის წიგნი და ნიშანი დაუწერა და მისცა მეუნაგრე ბაბინას: „რადგან ჩუენი დიდი ნამსახური იყავ და ფეშქაშიც მოგუართუი, ავდეგ და მეც ერთი კომლი ყმა მოგეც წყნეთელი გოგია თავისი ცოლითა და ოთხის ვაჟითა“³⁴⁶. იგივე ციცი ციციშვილი ფეშქაშის აღების შემდეგ ყმის ჩუქების წიგნს აძლევს ოხიაყორჩს პატრონს როსებს: „რადგან თქუენ მოინდომეთ, ჩუენ თქუენის გულისათვის დავთმევით და თქუენ მოგვართვით ფეშქაში სრული, რითაც ჩვენი გული შეჯერდა“³⁴⁷. ერთგულებისა და გაწეული სამსახურისთვის „კაი ფეშქაშების“ მირთმევისათვის ერისთავისშვილი ბატონი ზურაბი კი ბოძების წიგნით მდივან გივი თუმანიშვილს „ჩუქნის“ ყმა-გლეხს: „ჩვენზედ ბევრი გარჯა და სიკეთე მოგიძლოდა და, რადგან ჩვენის სიკეთისა და შემატების მდომი ხართ, ბევრს გაისარჯე და კაი ფეშქაშები მოგვართვი, ჩვენც ერთი ჩვენი მემკვიდრე ყმიშვილი მახარებლის-შვილი დათუნა მოგეცით“³⁴⁸.

ნასყიდი ქონება პატრონს და მის მემკვიდრეებს, როგორც წესი, არ უნდა დაკარგოდათ, მაგრამ პრქტიკამ იცის მაგალითები, როცა ნასყიდი ქონება მის შემქნენს მაინც ეკარგებოდა. XVII საუკუნის დასასრულის ერთ დოკუმენტებში მოცემულია, რომ შერმაზან რჩეულიშვილს ხიზანა მონესელიძე და მისი შვილები ქაჯანა აღხაზიშვილისაგან ჰყავდა შეძენილი, მაგრამ სულეიმან ბატონიშვილს, შერმაზანის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილისაგან აყრილი და მცხეთას გადასული ხიზანა მონესელიძე თავისი შვილებით „კაი ფეშქაშის“ „მირთმევის“ შემდეგ სახლთუხუცეს რევაზისათვის მიუცია: „ . . . აწე ფეშქაში მოგვართვით და ის ნასყიდი კაცი ასე თქუენ გიბოძეთო“³⁴⁹.

ფაშქაში რომ ყიდვის დროს გადახდილი ფასის აღმნიშვნელი ტერმინია, დასტურდება 1698 წელს „ზურაბ ერისთავისაშვილის მიერ საამ კობიაშვილისადმი მიცემული ყმის ნასყიდობის წიგნითაც“. ერთგულად და თავდადებით ნამსახურმა ყმამ, საამ კობიაშვილმა ორმოცდაორი მარჩილის ფეშქაში მიართვა, ე.ი. ფასი გადაუხადა ზურაბ ერისთავის – შვილს, და მისგან იყიდა ყმა, მამულის გარეშე: „ორმოცდა ორის მარჩილის ფეშქაში მოგართვი, და გიბოძეთ ლაბაური იანვარა მისის ცოლითა და შვილებითა უმამულოდ, ყოველის კაცის უცილობელი-ო“³⁵⁰. მირთმეული ფეშქაში რომ ყმის ყიდვისათვის გადახდილი ღირებულებაა, მოწმობს ამავე დოკუმენტის ბოლოში გაკეთებული წარწერა: „ერისთავს შენთვის ლაბაური მოეყიდნა და ჩვენც ბეჭდის დასმას დაგვეაჯენით და ჩვენც ბეჭელი დაგვისომს-ო.“³⁵¹

³⁴⁵ ქს.დ. ტ V, თბ, 1974, 541

³⁴⁶ ბერძენიშვილი ნ, ბერძნიშვილი მ, დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის (XVI–XIX სს.), წიგნი პირველი, თბ, 1962, 21

³⁴⁷ ბერძენიშვილი ნ, დოკუმენტები საქ. სოციალური ისტორიიდან I, ბატონყმური ურთიერთობა, თბ, 1940, 47

²⁹⁹ დასახ. ნაშრომი. 157

³⁴⁹ დასახ. ნაშრომი. 77

³⁵⁰ ბერძენიშვილი ნ, დასახ. ნაშრომი, 105

³⁵¹ იქვე

ფეშქაში საზღაურის მნიშვნელობას ინარჩუნებს XVIII საუკუნეშიც, მაგალითად, ციცი ციციშვილს მემკვიდრე ყმა, კარაღელი შავშიშვილი გაქცეოდა და ფარსადან ფაციაშვილთან მისულიყო. ფარსადან ფაციაშვილმა ციცი ციციშვილს სთხოვა ყმა მისთვის დაეთმო და სანაცვლოდ ფეშქაში მიართვა, რის შედეგაც ციციშვილმა ყმის დანებების წიგნი დაუწერა ფარსადან ფაციაშვილს: „ჩვენი მემკვიდრე ყმა კარაღელი შავშიშვილი თქვენ მოგსლოდათ. ფეშქაში მოგვართვით, შემოგვეხვეწეთ. გუთხოვეთ და დაგანებეთ ყოვლის კაცის მოუდევარ-მოუსარჩელელად.“³⁵²

ფეშქაშის აღება ხდებოდა აგრეთვე ეკლესია-მონასტრებისათვის ყმების შეწირულების დროსაც. სვეტიცხოველს ზაალ ბარათაშვილმა სამკვიდრო ყმა შესწირა და გულისშემაჯერებელი ფეშქაშიც აიღო, რის დასტურადაც მან კათალიკოსს ქრისტეფორეს ყმის ნასყიდობის წიგნი მისცა: „ავიღეთ თქვენგან ფეშქაში, რითაც გული შეგჯერებოდა და შემოგწირეთ თქვენ სვეტიცხოველს ჩვენი მემკვიდრე ყმა.“³⁵³

ფეშქაშის გადახდა უხდებოდა „პატრონთ“ საკუთარი, მაგრამ საქართველოს ძნელბედობის, „ურუმობის“ დროს დაკარგული მიწა-ადგილის დაბრუნებისათვის.

მაგალითად, ჩიგიანანთ შაქარუას სახლ-კარი, სწორედ „ურუმობის“ დროს უსამართლოდ წაართვეს და იგი თეიმურაზ II-ს თხოვს წყალობა უყოს და თავისი „სახლის ალაგი“ ისევ უბოძოს. მართალია, თეიმურაზ II-ემ შაქარუას კი „სახლის ალაგი“ დაუბრუნა, მაგრამ წყალობისათვის ფეშქაში გამოართვა. „შენი სამკვიდრო სახლის ალაგი, ისევ შენთვის და შვილთა შენთათვის გვიბოძებია და წყალობა გვიქნია. ჩვენს სარქარში ამისათვის ფეშქაშიც მოგვართვი-ო.“³⁵⁴ ხოლო ხელმწიფის კარის მღვდელმა ნაომმა კი ბატონიშვილებს კონსტანტინეს და მის ძმას ოტიას ფეშქაში მიართვა, რათა ბატონიშვილებს მღვდელ ნაომისათვის მის სახლთან ახლოს მდებარე მიწა დაეთმოთ: „შენც ფეშქაში მოგვართვი და . . . რასაც შენი სასახლე გამოიტანს შენვე დაგანებეთ-ო.“³⁵⁵

როგორც ვიცით, ხდებოდა ბეთელმანი და პარტახად ქცეული მიწების ხელახალი გაცემა. ბეთელმანი მიწების ხელში ჩამგდებთა რიცხვი დიდი იყო, მაგრამ, როგორც წესი, უპატრონო სახლ-კარსა თუ მიწებს იმ ადამიანებს უწყალობებდნენ-ხოლმე, ვინც ბატონისადმი ერთგულებით გამოირჩეოდა და ამასთან, ვინც მეტ გამოსასყიდს ე.ი. ფეშქაშს გადაუხდიდა პარტახტის მესაკუთრეს. აფხაზეთის კათალიკოსმა ნემსაძემ თხოვნის წერილის საფუძველზე, „გულის შემაჯერებელი“ ფეშქაშის აღების შემდეგ, ივანე ქავთარიას მისცა წყალობის წიგნი: „ვისმინეთ აჯა და მოხსენება შენი და გემადალი წუწუბავას და მისის ძმის თუთარიას სეული პარტახტი გუთხოვეთ უშაბაკეთს და ფეშქაშიც მოგვართვით, როგორათაც ჩვენი გული შეგვიჯერდებოდა და გიბოძეთო.“³⁵⁶

ფეშქაშის გაცემით იძენს პარტახტ ადგილს გენათელი ზაქარია ქვარიანიც: „ფიცით და ფეშქაშით გუებოძა საჭალანგრიძეო და კაკაბაური პარტახტი რაც იყო“, . . . გვიბოძა ჩუენმა გამზდელმა ბატონმა

³⁵² ბერძენიშვილი ნ, დასახ. ნაშრომი, 223

³⁵³ დასახ. ნაშრომი, 37

³⁵⁴ ბერძენიშვილი ნ, დასახ. ნაშრომი. 259

³⁵⁵ თაყაიშვილი ე, საქართველოს სიძველენი, ტ II, ტფ, 1909, 248

³⁵⁶ თაყაიშვილი ე, დასახ. ნაშრომი, 88

მეფეთ-მეფემ გიორგიმ ფეშქაშთა იქივ ჭოლეკს გამსახურდი
ოყურეშელიძე და მისი ძმისწულები.“³⁵⁷

გადასახადი-გასამყრელო ის გადასახადი იყო, რომელიც
სახელმწიფოს სასარგებლოდ გაიღებოდა იმ პირების მიერ, ვისაც
ოჯახების გაყრა უნდოდა. გაყრის დროს სახელმწიფოსათვის სახასოდ,
გარკვეული სოფლები და ყმა-გლეხები „დაიდებოდა“. სახელმწიფო კი
საკუთრებაში მოქცეულ მიწებს და ყმა-გლეხებს თავისი
შეხედულებისამებრ ექცეოდა, ან თავისთვის, სახასოდ იტოვებდა, ან
დროებით სარგებლობის და მფლობელობის უფლებით, ქრთამის
მირთმევის შემდეგ, სხვას უწყალობებდა, ან კიდევ ყოფილ მფლობელს
შეექლო მეფისათვის ეთხოვნა და ღირებულების ანუ ქრთამის მირთმევით
ისევ თავისთან დაეტოვებინა გაყრის დროს სახასოდ გაღებული მიწები
და ყმა-გლეხები. როგორც კერძო ხასიათის ისტორიული დოკუმენტები
მოწმობენ, იმ საზღაურს, რომელიც მიწის თუ ყმა-გლეხების ბოძებისას,
ქრთამის სახით გადაიხდებოდა, ფეშქაში ეწოდებოდა, რაც თავისი
შინაარსით იგივე იყო, რაც ქრთამი, კანონიერი გასამრჯელოს გაგებით.
„ერისთავების მამულის საქმეზე განჩინებაში“ მითითებულია, რომ ქსნის
ერისთავებმა გაყრისას, სახასოდ სოფლები „დადგეს“. მაგრამ
ერისთავებმა მეფეს იქვე სთხოვეს „სახასოდ დადებული“ სოფლები,
შესაფერისი ქრთამის, იგივე ფეშქაშის გადახდის შემდგომ, ისევ
მათთვის ებოძებინა, რაზეც მეფემ ერისთავებს დასტური მისცა: „ქსნის
ერისთავნი რომ იყრებოდნენ, მაშინ რომელიც სოფლები სახასოდ
დაიდვა, ის სოფლები მისმა სიმაღლემ ისევ ქსნის ერისთავიანთ უბოძა
და მის შოვნაზედ რაც ფეშქაშით მოინდომოდა, ქსნის ერისთავს
კურთხეულს დავითს დაეხარჯა.“³⁵⁸

ფეშქაში, რომ ნამდვილად ქრთამია და ორივე გამოსასყიდი
გადასახადია, კიდევ უფრო კარგადაა გამოხატული „ოთარ
გერმანოზისშვილისა და ზაალ ყორღანაშვილის ყმა-მამულის საქმეზე
განჩინებაში“. „ვახტანგის ბატონობაში გერმანოზისშვილი იესე და მისი
ძმისწული დათუნა გაყრილიყვნენ და ბატონს გასამყრელო აელო,“³⁵⁹
მაგრამ სახასოდ დადებული გასამყრელოს ნახევარი მეფეს, მათივე
თხოვნით, იესესათვის მიეცა, მეორე ნახევარი კი დათუნასათვის, და
„იესეს თავისი ფეშქაში რომ არ ქონებოდა ბატონის მისართმევი, თავისი
რძლის ოთარის ჯალაბისათვის ზითვის საქონელი გამოერთმია და ეს
გლეხები იმით ექრთამებინა.“³⁶⁰ მაშასადამე, გამოთქმები „ბატონის
მისართმევი ფეშქაში“ და „გლეხები იმით ექრთამებინა“ დასტურია იმისა,
რომ „ფეშქაშიც“ და „ქრთამიც“ ერთი და იგივე შინაარსისანი არიან და
ორივე ღირებულების გადახდის მნიშვნელობით იხმარებოდა.

საინტერესოა 1720 წლით დათარიღებული დოკუმენტი „სამუხრანოს
სახლიკაცობის რიგი განწესებული ვახტანგ VI-ის მიერ“. დოკუმენტში
ტერმინი „ფეშქაში“ ჰქვია მთლიანი შემოსავლის იმ წილს, რომელიც
სახლიკაცებს უნდა მიეცემოდათ: „თუ ვისმე მისცენ რამე, ფეშქაში
მართებულად ყუელას მიეცემოდეს“³⁶¹, ეს წინადადება მსგავსია
წინადადებისა „ამილახვარი. . . მართებულად ქრთამს ამათთვისაც

³⁵⁷ ქ.ს.ძ. ტ III, თბ, 1970., 509, 510

³⁵⁸ ქ.ს.ძ. ტ IV, თბ, 1972., 663

³⁵⁹ დასახ. ნაშრომი, 378

³⁶⁰ იქვე

³⁶¹ ქ.ს.ძ. ტ IV, თბ, 1972, 692

მიაცემინებდეს და მშოველი შეიჯერებდეს“.³⁶² მაშასადამე, ფეშქაში იგივე ქრთამი მთლიანი შემოსავლიდან, თანაბრად განაწილების შემთხვევაში, წილის ის ოდენობაა, რომელიც სახლიკაცებს უნდა მისცემოდეთ და რომელსაც „მართებულ ქრთამს“ ან „მართებულ ფეშქაშსაც“ უწოდებდნენ.

XIV საუკუნის ძეგლიდან - „ხელმწიფის კარის გარიგებიდან“ ვიგებთ, რომ არსებობდა ე.წ. „სიგელის ქრთამი“, რაც სიგელის დაწერისა და მისი დაბეჭდვისათვის აღებულ გასამრჯელოს ნიშნავდა. ე.ი. სამეფო მოხელეები ადგენდნენ სხვადასხვა შინაარსის სიგელებს, რომელიც უმეტესწილად, „ქვეყნის გაცემას“ და „სამამულოდ შეწყალებას“ ეხებოდა. სიგელის წამლები ანუ ის, ვისაც ეს სიგელი ეკუთვნოდა, ვალდებული იყო გადაეხადა გადასახადი, იგივე ქრთამი, იმ მოხელეებისათვის და იმ უწყებისათვის, ვინც მონაწილეობას ღებულობდა სიგელის შედგენაში, დაბეჭვდასა და გაცემაში. „კ. გარიგებიდან“ ირკვევა, რომ სიგელის მიმღების მიერ გადახდილი გასამრჯელო-ქრთამით, პირველად, სამეფოს დამწერი უწყება კმაყოფილდებოდა: ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი, საწოლის მწიგნობარი და სიგელის უშუალო დამწერი. „უკვე გამზადებული სიგელის დაბეჭვდაში მსახურთუხუცესის მოხელენი-მოლარეთუხუცესი, სალაროს მოლარე და მეგოდრე მონაწილეობდნენ, სხვებზე რომ არაფერი ვთქვათ, ეს ორი უკანასკნელი მაინც ამისთვის გასამრჯელოსაც იღებდა.“³⁶³ გასამრჯელოს კი ქრთამი ეწოდებოდა.

XVIII საუკუნის დასაწყისიდან „სიგელის ქრთამი“, „სიგელის ფეშქაშადაც“ გვხვდება. „ვისთვისაც ერეკლეს მიეცეს რამე, ამათაც დააბეჭდინონ, მართებულად ფეშქაში მიართვან.“³⁶⁴ სხვა დოკუმენტებში კი სიგელისათვის „მართებული საბეჭდავის“ ანუ „მართებული ფეშქაშის“ მირთმევაზეა საუბარი. „ახალი გათარხნებული კაცი, ვინც იყოს თუ არ უნდოდეს, მოუშალონ და თუ არ მოუშალონ. ვისაც არ დაებეჭდოს, ახლა დაუბეჭდონ და მართებული საბეჭდავი მიართვან-ო.“³⁶⁵

ფეშქაში ანუ ქრთამი ერქვა რაიმე უფლების მიცემისათვის აღებულ საზღაურს. მაგალითად, ტყით სარგებლობის უფლების მოპოვებისათვის „ფარსად ციციშვილის მიერ გორელებისადმი ტყით სარგებლობის წიგნში“ ვკითხულობთ: „ხელმწიფესაც თქვენთვის წიგნი ებოძებინა და ჩვენზედაც ფეშქაშათ გაისარჯენით. ჩვენც ეს წიგნი და პირი მოგეცით და ხელმწიფე ნაზარალიხანის ბრძანება და წიგნი ასე დავამტკიცეთ, რომე ნასუალას გარდა ზედაველის მთაშია, სანიაჟორში და ურიულშია და სადაც ხელი მიგიწვდეს, შეშა და ვერც სახმარი ხე-ტყე ვერავინ დაგიშალოს.“³⁶⁶

ფეშქაში იხმარებოდა საჩუქრის შინაარსითაც, იმ საჩუქრის, რომელიც საქართველოს უნდა მიერთმია უცხო სახელწმიფოსათვის ერთგულებისა და მორჩილების დასამტკიცებლად. ძალზე ხშირად ჩვენი მეფეები მოჩვენებითი გულითადობით, რომ ქვეყანა მტარვალთ აოხრებისაგან ესხნათ, იძულებულნი იყვნენ „ნებაყოფლობით“ ეკისრათ ყაენების, ხონთქრებისა და შაჰებისათვის ფეშქაშის მირთმევა, რაც სინამდვილეში იძულებითი მძიმე გადასახადი იყო. მის გადასახდელად მთელი სახელმწიფო მობილიზებული ხდებოდა, რათა გადაუხდელით

³⁶² ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 159

³⁶³ სურგულაძე ივ, დასახ. ნაშრომი, 97

³⁶⁴ ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 692

³⁶⁵ ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 711

³⁶⁶ ქ.ს.დ. ტ. VIII, თბ, 1985, 877

მტერი არ გაელიზიანებიათ, საბაბი არ მიეცათ, რათა საქართველოს და ხალხისთვის არაფერი ევნოთ.

ფეშქაში, რომელიც იგივე ქრთამი და მაშასადამე, საჩუქარი იყო, უმძიმეს ტვირთად აწვა საქართველოს მოსახლეობას. ამ უმძიმესი გადასახადისაგან გათავისუფლება არათუ მემამულეებს არ შეეძლოთ, თვით მეფეებიც ძლიერ ეკრძაღვოდნენ ცალკეული პირების საყაენო და სახონთქრო გადასახადისაგან ანუ ფეშქაშისაგან გათავისუფლებას: „ქალაქს საური და ტყვის ხარჯი არ ეთხოვება, მაგრამ როდესაც ბედნიერის ხელმწიფის („ხელმწიფე“ მტრული სახელმწიფოს მეფეს ნიშნავდა) ფეშქაშს გაისტუმრებენ, ვინაც ქალაქში სახლობან, ასი თუმანი ბატონს უნდა შემოაწიონ“³⁶⁷. ყვენის ფეშქაში არამარტო ნატურალური და ფულადი გადასახადისაგან შედგებოდა, არამედ ცოცხალი ადამინებისაგანაც. „როდესაც ბედნიერის ყვენის ფეშქაში ტყვე წავა, მაშინ ასი თუმანი ელმა ბატონს ფეშქაშის გასაგზავნად უნდა მიართვან.“³⁶⁸

ფეშქაშს, როგორც აღვნიშნეთ, ხარკის ხასიათი ჰქონდა და იგი უმძიმესი ტვირთი იყო საქართველოს მოსახლეობისათვის, რომ აღარაფერი ვთქვათ იმაზე, თუ რამდენად შეურაცხყოფელი იყო ხალხისათვის ასეთი შინაარსის გადასახდელი. იესე ოსეს-ძე ბარათაშვილის ცნობით, როცა საქართველოში შაჰისათვის ფეშქაშს ამზადებდნენ, მოსახლეობა მაღავედა შვილებს, რათა შაჰის საჩუქარში არ გაეგზავნა.³⁶⁹ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით კი ვახტანგ VI შაჰთან გასაგზავნად ვაჟებს და ქალებს საზღვარგარეთ ყიდულობდა.³⁷⁰ მაშასადამე, „ღირსეული საჩუქრის“, „ღირსეული ქრთამის“ მირთმევით, რომელშიც ახალგაზრდა ქალები და ვაჟები, რჩეული ცხენები, ფულით, საქონლით, ქსოვილებით დატვირთული აქლემები შედიოდა საქართველოს მეფენი, ახერხებდნენ შაჰების გულის მოგებას და მათი გამანადგურებელი თავდასხმებისაგან ქვეყნის დროებით გადარჩენასა.

ბ) ფეშქაშის მსგავსად, ქრთამის სინონიმად გვევლინება ტერმინიც „ძღვენი“. ს.ს. ორბელიანი, როგორც აღვნიშნეთ, ქრთამს „საცოდავ ძღვენს“ უწოდებს, ხოლო დ. ჩუბინაშვილი საქმის გასარიგებლად იძულებით და უსამართლოდ მირთმეულ ძღვენს. ივანე სურგულაძე „ქათული სამართლის ძეგლების“ თანდართულ ლექსიკონში ქრთამის შესახებ მიუთითებს: „ქრთამს ძველად ორგვარი მნიშვნელობა ჰქონდა: 1. ძღვენი, სასყიდელი, გასამრჯელო (ნებადართული). 2. უკანონო, უსამართლო, თანამდებობის პირის მოსასყიდად მირთმეული ძღვენი“³⁷¹. ქართულ განმარტებით ლექსიკონში ძღვენი მოცემულია, როგორც საჩუქრად მირთმეული რამ მოსაკითხი“³⁷². ასე, რომ ძღვენი იგივე ქრთამია, რომელიც ხან კანონირად, ხან კი უკანონოდ გადაიხდებოდა. არსებობდა სხვადასხვა სახის ძღვენი. მაგალითად, „საწელიწდისთაო ძღვენი“³⁷³ „სანახავი ძღვენი“³⁷⁴, „საშობაო ძღვენი“³⁷⁵, „სააღდგომო

³⁶⁷ სურგულაძე ივ, დასახ. ნაშრომი, 536

³⁶⁸ სურგულაძე ივ, დასახ. ნაშრომი, 573

³⁶⁹ იესე ბარათაშვილის ცხოვრება – ანდერძი, რედ. იოსელიანი ა, თბ, 1950, 4

³⁷⁰ ჩუბინაშვილი დ, ქართლის ცხოვრება, ტ II, 1986, 74

³⁷¹ სურგულაძე ივ, დასახ. ნაშრომი, 195

³⁷² აბულაძე ილ, ძველი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, მეცნიერება, 1973, 530

³⁷³ ქ.ს.დ. ტ. II, თბ. 1965, 94.

ძღვენი³⁷⁶, „კომლად ძღვენი“³⁷⁷ და ა.შ. „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ ძღვენი მოცემულია კანონიერი საჩუქრის, კანონიერი გადასახადის სახით. „ძღვენი საწვლიწდისთაო ერისთავთა, ქართლის ერისთავისა, სამცხის სპასალარისა ჩანს: დადიანისა სამი ცხენი, ორი უკეთესი და ერთი სატალახე, ამირსპასალარისა ბურთი, ჩოგანი, ცხენი უკეთესი, -მოიღოს საგანმგებოსა;... გელათური ძღვენი-საჭირმაგეო სეფისკვერი, სამი შეფანული ღვინო, ზუთხი და სატალახე ცხენი-ფიცხლივ მოიგებონ საქრისტისშობოთ მომავალსა. გარეჯული ძღვენი: კაპარი, კალამი და ცოტა ძღვენი-ცოცხი, კარგად დაწყობილი... სანახავი ძღვენი: ლეღვი კეოტრა ზედა დაცემული. ჩურჩხელი – ორთა კაცთა ქონდეს, – ნუში, ნაყვი, თუთუბო, ალარდენი და ბროწეული, თორმეტი თაფლის ქვევრი, სიღალორი“³⁷⁸.

ძღვენი იგივე მიზანს ემსახურებოდა, რა მიზანსაც ემსახურებოდა ქრთამი და ფეშქაში. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით მნიშვნელობა არა აქვს რა ერქმევა უამრავ საგანძურს, უძვირფასეს ქონებას-ქრთამი, ფეშქაში თუ ძღვენი, რომელიც მტრების გულის მოსაგებად და მოწყალების მისაღებად იყო გამიზნული, რათა ქვეყანა განადგურებისაგან ეხსნათ. მთავარი იყო რომ ამ ტერმინების ქვეშ მირთმეული ცოცხალი საჩუქარი თუ თვალ-მარგალიტი ქრთამად მირთმეული ქონება იყო. „მეფე ალექსანდრემ საგანძური იგი შესძლუნა ფაშასა ქრთამად“³⁷⁹. ე.ი. ალექსანდრე მეფემ ფაშას საგანძური, იგივე ძღვენი მიართვა და ეს სხვა არაფერი იყო, თუ არა ქრთამი, მაგრამ არა ნებაყოფლობითი, არამედ იძულებით, მძიმე მდგომარეობით ნაკარნახევი გადასახადი. „ძღვენად ლარნი მრავალნი“ მიუტანა თავადმა ესაიამ ლანგ-თემურს, რითაც მტარვალმა შეიწყალა და არ დასაჯა ესაია. ასევე მოიქცა ათაბაგ ალბულას შვილი ივანეც „აღილო მანცა ძღუენი ტურფა და მივიდა ლანგ-თემურისა თანა, მაშინ შეიწყალა ლანგ-თემურ და მისცა ხალათი და უწყო წყალობა“³⁸⁰, ხოლო გიორგი მეფემ „წარმოავლინა ძმა თვისი კონსტანტინე ძღუენითა მრავლითა და მიუმცნო სიტყუა მდაბალი მორჩილებისა“³⁸¹, რომლის მდიდარი და ძვირფასი ძღვენით და მორჩილების გამოცხადებით მოქრთამული იქნა თემურ-ლენგის გული:

„იამა დიდად ლანგ-თემურს და შეიწყალა“³⁸² მეფე გიორგი და აღარ ააოხრა მისი სამეფო. გლეხებს იმ აუცილებელი გადასახადების გარდა, რასაც მეფესა და ბატონებს უხდიდნენ, მძიმე ტვირთად აწვათ ძღვენის სახით მირთმეული უამრავი საჩუქარი, ყოველ სადღესასწაულ დღეებში გლეხებს სულს უხუთავდა სტუმრიანობისა თუ მეფის მიერ ჩატარებული ღონისძიებების უზრუნველსაყოფად, გაღებული ძღვენიც. მეფის მოხელეები, რომლებიც სხვადასხვა ადგილებში საქმეებზე იგზავნებოდნენ, გლეხების მიტანილი ძღვენით იკვებებოდნენ. ერეკლე II-ემ ულუმბისა ღმრთიშობლის ყმას, გარდა იმისა, რომ დააკისრა ყოველ

374 ქ.ს.დ. ტ. II, თბ. 1965, 94.

375 იქვე, 298, 305

376 იქვე, 306

377 იქვე, 277

378 სურგულაძე ივ, დასახ. ნაშრომი, 215

379 ქართლის ცხოვრება, რედ. ყაუხჩიშვილის ს, ტ IV, თბ, 1973, 881

380 ქართლის ცხოვრება, რედ. ყაუხჩიშვილის ს, ტ. II, თბ, 1959., 336

381 იქვე

382 იქვე.

წელიწადს ეკლესიის სასარგებლოდ ოთხი მინალთუნის გადახდა, ასევე დააკისრა ძღვენის მირთმევა იმ შემთხვევისათვის, თუ თელავში, მინბაში ზაზა, მისი ძმა ან შვილი ჩავიდოდნენ: „უნდა მივიდეს ეს მჭედელი, ძღვენი მიართვას და აამოს რამე შექმნისამებრ-ო.“³⁸³

ყმები სულგამწარებულნი იყვნენ ავი ბატონების დაუსრულებელი მოთხოვნებისაგან, ამიტომ ისინი ცდილობდნენ როგორმე გაქცეოდნენ მათ და შეეკედლებოდნენ, მეტნაკლებად, „ღმობიერ“ ბატონებს. სწორედ, ამ მიზეზით გაექცა ქრისტესია ოსინაშვილს ყმა. ეს უკანასკნელი სასამართლოს ყმის დაბრუნებაში დახმარებას სთხოვს... ყმას მასთან დაბრუნება არ უნდა და ამტკიცებს, რომ მას ოსინაშვილთან არ უმსახურნია, და რომ მისთვის არანაირი ძღვენი არ მიუტანია. მაგრამ ოსინაშვილი, სწორედ, მისგან მიტანილი ძღვენით ასაბუთებს, რომ ყმა მისია, მას ემსახურებოდა და საამისოდ მოწმეებიც მოჰყავს: „მაგას მღუღარე დასხმოდა, თითონ ვეღარ ჩამოვიდა, წყალკურთხევის ძღვენი, ყმისაშვილის ხიზანი სალოცავათ ყოფილიყო, იმათის ხელით ორი ყვერული ჩამოაგზავნა, მე კი ავათ ვარო.“³⁸⁴

გლეხთა შევიწროებას, „უკანონო ძღვენის“ მოთხოვნას და იმაზე მეტის გადახდევინებას, ვიდრე ეს დაწესებული შეიძლებოდა ყოფილიყო, არც თუ იშვიათად ჰქონდა ადგილი. ამიტომაც წინააღმდეგობა ბატონებსა და ყმა-გლეხებს შორის მუდმივ არსებობდა. მეფე შაჰნავაზი „ურბნელისა და რუისელთ მამულის საქმეზე განჩინებით“ იძულებულია აღნიშნოს: „ურბნელი ნურც ქრთამსა და ნურც ძღვენს ნუ სთხოვს. და ნურც რუისელნი დალასა დაუმაღავენ, რომელიც ამ ჩვენს ბრძანებას გადავა ჩვენად შეცოდებად მოვიკითხავთო.“³⁸⁵

სომხური სამართლის 429-ე მუხლი ძღვენის ძალად გამორთმევისა და ზედმეტის გადახდასთან დაკავშირებით აცხადებს: „საბედნიეროს დღის ძღვენს ქრისტიანნი ბევრს ნუ დასდებენ, რასაც ხელიდამ გამოუიდესთ, ის უნდა მიართვან, ძალას ნუ უზმენ. ეს საბედნიერო დღის ძღვენი მეტი არის დადებული და ძალად ნუ წაართმევენ, და ნურც ცოტას მიმრთმევს გაუწყრებიან-ო.“³⁸⁶

ქრთამის შინაარსის შემცველია ტერმინი „სახსარიც“, რომელიც გადახდილ ღირებულებას, ფასს ნიშნავს. XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის დოკუმენტით ირკვევა, რომ პეტრე ავთანდილასშვილი ბატონის იასაულებისაგან მძიმე მდგომარეობაში ჩავრდნილა, რის გამოც ის იძულებული გახდა თავისი ყმები, ნადირაშვილები, ყმობიდან გაათავისუფლოს და თავის გამოსახსნელად ქრთამი ანუ ღირებულება გადახდევინოს. დოკუმენტში ყმობიდან გამოსახსნელი ღირებულება სახსარის ტერმინით არის გადმოცემული. „სულსა იქითა ღონე და ილაჯი არსიდ არა გავქმნდა, თქვენ თავი დაგახსნეინეთა, სახსარი გამოგართვითა, რითაც ფერათაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა ავიღევითა. სახსარი ჩვენი აღარა დარჩა რა ჩვენსა თქვენსა შუა არც ერთის იოტის ფასი.“³⁸⁷

³⁸³ ქ.ს.დ. ტ VIII, თბ, 1985., 233

³⁸⁴ ქ.ს.დ. ტ V, თბ, 1974., 261

³⁸⁵ ქ.ს.დ. ტ IV, თბ, 1972, 122

³⁸⁶ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 389

³⁸⁷ თაყაიშვილი ე, საქართველოს სიძველენი, ტ II, ტფ, 1909, 447

ტერმინი „საბუჩარგო“ XVII საუკუნის „ფიცის წიგნში“ წარმოდგენილია, როგორც მამულზე გადასახადი თანხა. დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ კათალიკოს დავით ნემსაძესა და დეისა ჯაიანს შორის ურთიერთობა დაძაბულა. ურთიერთობის გაფუჭება კი იმაში გამოიხატებოდა, რომ კათალიკოსს დეისა ჯაიანის შევიწროება დაუწყვია. დეისა ჯაიანი იძულებული გამხდარა კათალიკოს დავით ნემსაძეს სასახლეში წვეოდა და შერიგება ეთხოვა. მართალია, კათალიკოსი დეისა ჯაიანს შეურიგდა, მაგრამ შესარიგებლად ქრთამი ანუ გადასახადი, იგივე „მამულის საბუჩარგო“ მოსთხოვა. საბუჩარგოს მიცემის შემდეგ ჯაიანსა და კათალიკოსს შორის ურთიერთობა აღსდგა. „თქვენსა და ჩვენს შუა სასამდურავო საქმე ჩამოვარდა, და გვიწყრებოდი, და მოვედით ხორგას სასახლეშიდ და შემოგეხვეწეთ გარიგების საქმეზედ, და სანამდის თქვენთვის მამულის საბუჩარგო არ გამოგვართვი, მანამდის არ შეგვირიგეთ.“³⁸⁸ მაშასადამე, საბუჩარგო მამულის შესანარჩუნებლად და შემდგომად „წყალობისათვის“ გადახდილი ერთჯერადი ხასიათის ქრთამია.

„ყაბზი“ შენახული საბუთების გადაცემისთვის აღებულ საფასურს ნიშნავს. ფარსადან ესიტაშვილმა, თავის სიმამრს ზურაბს მამულის წიგნები შეუნახა, რამდენიმე ხნის შემდეგ შენახული საბუთები უნაკლოდ გადასცა ერსიტი უზბაშს, რაშიც ყაბზი გამოართვა: „მე ფარსადან ესიტაშვილს ჩემის სიმამრის ბიძი შენის ზურაბის მამულის წიგნები მეპარა დაბეჭდილი ზურაბისაგან, უნაკლოდ მოგაბარე თქვენ ერსიტი უზბაშს და ყაბზი გამოგართვი.“³⁸⁹

თუ „ყაბზი“ შენახული საბუთების გადაცემისთვის აღებულ საფასურს აღნიშნავს, „ფეხის ქირა“ თხოვნის, დავალების შესრულებისთვის მიცემულ საჩუქარს წარმოადგენს: „წყალობას ვითხოვ, შენი ნონიას გაზდასა, ცხენი გარიგე, ამა გზობათ გამომიგზავნე, რომ ქვეითი გახლავარ, ჳლიბათ ახლავ გარიგო და ერთი კაცს გამოატანო, ფეხის ქირაც მივცემ, აქ ვინც ცხენს მომიტანს, ბარათს მივაბარებ, ბარათის პირიც ამ წიგნში ჩამიდვიაო“³⁹⁰.

როგორც დოკუმენტები მოწმობენ, ქრთამის შინაარსს აღნიშნავდა ტერმინი „საფიცარიც“, რომლის ქვეშ იგულისხმებოდა მისაცემი ფულადი თუ ნატურალური ხასიათის ქრთამ-საჩუქარი, იმის სანაცვლოდ, რისი შესრულებაც სურდათ მთხოვნელებს „საფიცრის“ ამღებისაგან. XVII საუკუნის „ფიცის წიგნში“ მოცემულია, რომ შიომ და იესე მხეიძეები, პაატა ფანხულიძე და დიაკონი გიორგი მასხარაშვილი მოძღვარს სთხოვენ, მათი ყოფილი კაცი, სტამბულიდან დაბრუნებული „აზატ ნაქმარი“ გიორგი ჭლიკაშვილი, რომელიც თავის დროზე, მათი სახლის კაცისაგან იყო გაყიდული, ისევ მათ უყმონ. სამაგიეროდ, ისინი მოძღვარს პატივისცემას შეჰპირდნენ. პატივისცემა კი იმაში იქნებოდა გამოხატული, რომ გიორგი ჭლიკაშვილი, მოძღვარს გულის შემაჯერებელ ქრთამს მიართმევდა და თავადაც ფიცის წიგნით გათვალისწინებულ საჩუქარს მისცემდნენ. მაგრამ მხეიძეები გასამრჯელოს გაღებისას, დარწმუნებულნი რომ ყოფილიყვნენ, მოძღვარი მათ თხოვნაზე უარს არ ეტყოდა, საგარანტიოდ ითხოვდნენ „აზად ნაქმარისთვის“

³⁸⁸ თაყაიშვილი ე. საქართველოს სიძველენი, ტ I, წიგნი I, ტფ, 1899, 40

³⁸⁹ დასახ. ნაშრომი, 157

³⁹⁰ დასახ. ნაშრომი, 82

მირონის ცხებას და ყმის ბოძების შესახებ თანხმობის წიგნის მიცემას. თავის მხრივ, პირობას დებდნენ, რომ ფიცის წიგნით გათვალისწინებულ ქრთამ-გასამრჯელოს ანუ „საფიცარს“ აუცილებლად მიაერთმევედენ მოძღვარს. მოძღვარმა, როგორც ჩანს, სახლიკაცებს მირონის ცხებისა და ყმის ბოძების შესახებ თანხმობის წიგნი მისცა, ვინაიდან „ფიცის წიგნში“ აღნიშნულია: „მერმე მე თქვენ მადამდის ვერ გენდვე, სადამდის ესე წიგნი არ მომეცით და იმ კაცს მირონი არა სცხეთო“³⁹¹. მხოლოდ ამის შემდეგ იქნა სახლიკაცების „საფიცარი“ შესრულებული. „მერმე მოციქულათ ჩამოვედით და გამსახურეთ და გლესშიდ ჩააყენეთ, ქრთამიც მოგართვა, როგორც გული შეგიჯერდებოდა, და სხვ-ე საფიცარი მასაც მივეციოთ გლესის, მაგრამ ეს საფიცარი შენ მოვეციოთ, ჩ“ნო მოძღვარო” –
ო.³⁹²

„ფიცის წიგნით“ გათვალისწინებულ „საფიცარს“ აძლევს აფხაზეთის კათალიკოსს ბესარიონს გვალია გიორგიც, რომელსაც კათალიკოსი ძლიერ „გასწყრომოდა“ იმის გამო, რომ მას სახლში „მისანი ურია“ ყავდა და „უმეცრებით ღვთის შეცოდებას“ სჩადიოდა. გიორგი გვალიამ „წიგნი, პირი და საფიცარი“ მიათვა რა კათალიკოსს, სთხოვა, ოღონდ ამჯერად აპატიოს და ამ „უმეცრე უწესო საქმეს“ აღარ დაუშვებს. მირთმეულ საფიცარში, რა თქმა უნდა კათალიკოსის „გულის შემაჯერებელი“ ქრთამი იგულისხმება, რის სანაცვლოდაც იქნა კიდევ შეწყნარებული კათალიკოსისაგან გიორგი გვალია³⁹³.

დავით ბატონიშვილის კანონპროექტში ქრთამის შინაარსით ვხვდებით ტერმინ–„**თნებას**“. როდესაც კანონპროექტის ავტორი ეხება ფიცს, როგორც მტკიცებულების ერთ-ერთ სახეს, აღნიშნავს: „ფიცი არს სახე დამტკიცებისა და დამწმენდელი სამართლისა“. მაგრამ მისი აზრით, ფიცის გამოყენებას ხშირად არ უნდა მიმართავდნენ, და რაც მთავარია, ყურადღება უნდა მიექცეს, რათა არავინ დაიფიცოს სიძულვილის გამო, არც ვინმეს მტრობით და არც გაბრაზებით. არავინ უნდა იკადროს ქრთამის აღება და მით ტყუილი ფიცის წარმოთქმა. „არა სიძულვილითა, არცა მტერობით, არცა განრისხებითა მის ზედა; არც მობირებითა (მოსყიდვით) და არც თნებითა (ქრთამისათვის)“³⁹⁴, რადგან ქრთამისათვის წარმოთქმულ ფიცს არამართო ღმერთისადმი დიდ შეცოდებად თვლის დავით ბატონიშვილი, არამედ, უფრო მეტიც, კანონპროექტით, ქრთამით მოსყიდული ცრუ ფიცის მთქმელის მკაცრად დასჯასაც მოითხოვს.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 236-ე მუხლი მოწმობის და მოწმის საკითხს ეხება. სჯულმდებელი მეფე მოწმეს მთხრობელს უწოდებს: „მთხრობელობა იმას ჰქვია, რომელსაც უნახავს თვალითაო“ (მ.236). მოცემულ მუხლში გამოყენებულია ტერმინი „**სამთხრობლო**“, რომელიც მთხრობელისათვის მოწმობის გამო მიცემულ გასამრჯელოს ნიშნავს. მოწმისათვის „სამთხრობლო“ ანუ გასამრჯელო გადახდილი უნდა იქნას იმ პირის მიერ, ვისაც კაცის მთხრობელობა ანუ მოწმობა სჭირდება. როგორც ვიცით, ქრთამი ხშირ შემთხვევაში კანონიერად გადახდილი გასამრჯელოა ამა თუ იმ საქმის შესრულებისათვის. მოწმის მიერ ჩვენების მიცემაც გარკვეული მოქმედების შესრულებასთან არის

³⁹¹ თაყაიშვილი ე, დასახ. ნაშრომი, 61

³⁹² იქვე

³⁹³ თაყაიშვილი ე, დასახ. ნაშრომი, 48

³⁹⁴ ფურცელაძე დ, სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბ,1964, 102

დაკავშირებული, რომელიც ანაზღაურებული უნდა იქნას. ამიტომაც ითვალისწინებს „ვახტანგ VI სამართლის წიგნი“ მოწმობისათვის „სამთხრობლოს“. რაკი „სამთხრობლო“ მოწმობისათვის მიცემული გასამრჯელოა, მაშინ იგი იგივე კანონიერი, ჩვეულებრივი გასამრჯელოს სახით გაცემული ქრთამია. „სამთხრობლოს“ ანუ ქრთამ-გასამრჯელოს ამდები მოწმე, ვალდებული იყო შეესრულებინა თავისი დანაპირები და მონედ დადგომოდა იმ დროს, როცა ეს „სამთხრობლოს“ მიმცემს დასჭირდებოდა: „მთხრობელმა, როდესაც უთხრას კაცსა და სამთხრობლო გამოართვას, მაშინვე ის პირობა უნდა დადოს, რომ „თუ გაჭირდეს, პირს დაუდგებაო.“³⁹⁵

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში „ნიჭი“-განმარტებულია, როგორც საჩუქარი, საბოძვარი, შესაწირავი და ძღვენი.³⁹⁶ ნიჭება ანუ მინიჭება კი ბოძებას, საჩუქრების წყალობას ნიშნავდა.³⁹⁷ დღეს ნიჭი, ღმერთისგან ბოძებულ, ადამიანის გონებრივ შესაძლებლობებსაც ნიშნავს. მაგრამ ადრეულ საუკუნეებში ნიჭი ქრთამის მნიშვნელობითაც იხმარებოდა. ნიჭი, როგორც საჩუქარი, როგორც ქრთამი, რომელიც მოსყიდვასთან ან დასახუქრებასთან იყო დაკავშირებული, უფრო მეტად, ფეოდალური ხანის დოკუმენტებში გვხვდება, განსაკუთრებით კი სასულიერო ხასიათის საბუთებში.

XI საუკუნის ქართულ ხელწერაში „ცხოვრებაი წმიდისა ხარიტონისი“-მთხრობილია, როგორ შეიპყრეს ხარიტონი სარწმუნოებისათვის, როგორ ცდილობდნენ ქრთამ-სახუქრებით მის მოსყიდვას, რათა იგი კვლავ კერპთაყვანისმცემლობაზე გადასულიყო, მაგრამ არ გასტრა რა, მეფისგან დაპირებულმა, ვერარა „ნიჭმა“ ანუ ქრთამ-სახუქარმა, საშინლად აწამეს: „და ყოვლისა პირველად იწყო უღრთომან მან მისა მიმართ სიტყვთ ტკბილითა და აღუთქუმიდა მას ნიჭსა მეფისაგან, ვითარცა მზაკუვარი იგი. და ვითარ ყოვლადვე არა ერჩდა მას წმინდად იგი, კუალად გუემა წმინდად იგი სხვთა სატანჯველთა.“³⁹⁸

ტერმინ „ნიჭს“ ქრთამ-სახუქარის მნიშვნელობით ვხვდებით აგრეთვე „ქართლის ცხოვრების“ მრავალ ადგილზე. როცა დავით ულუ ბათუ ყაენთან გაემგზავრა, „მაშინ წარვიდა წინაშე ბათოსა მეფე დავით ნიჭითა უზომოთა.“³⁹⁹ „ხოლო ვითარ მოაწყო მეფემან სამეფო, წარვიდა ყაენს ულოს წინაშე ნიჭითა დიდითა.“⁴⁰⁰

მაშასადამე, ნიჭი-იგივე ქრთამია ადამიანის გულის მოსაგებად და მოსასყიდად გათვალისწინებული. იგი მიზნობრივი საჩუქარია პირისათვის, რათა დასახუქრებულმა გააკეთოს ის, რაც „ნიჭის“ მიმცემს სურს. ქართლის მეფე ლუარსები და კახეთის ბატონი თეიმურაზი, შაჰ-აბაზისაგან თავის გადასარჩენად იმერეთის მეფე გიორგისთან წავიდნენ. შაჰ-აბაზი, იმერეთის მეფის გიორგის მიერ, სტუმრების კეთილად მიღებამ და შეფარებამ გააბრაზა, მაგრამ მეფე გიორგისთან ჯიქურ მისვლას,

³⁹⁵ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 255

³⁹⁶ აბულაძე ილია, ძველი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, მეცნიერება, 1973, 33

³⁹⁷ ჩუბინაშვილი დ, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ, 1984, 986

³⁹⁸ მამათა ცხოვრებანი, რედ იმნაიშვილი ვ, თბ, 1975, 129

³⁹⁹ რედ. ყაუხჩიშვილის ს, ქართლის ცხოვრება, ტ IV, თბ, 1973, 37

⁴⁰⁰ დასახ. ნაშრომი, 231

„ნიჭითა და საბოძვრით“ მოციქულის მიგზავნა და მეფეების მისთვის გადაცემის მოთხოვნა არჩია. გიორგი მეფემაც, თავის მხრივ, ძვირფასი ფეშქაშით დატვირთული მოციქულები გაუგზავნა შაჰ-აბაზს და მეფე ლუარსაბთან და თეიმურაზთან შერიგება სთხოვა: „ხოლო შაჰ-აბაზ მოვიდა გორსა და დადგა მუნ, და წარგზავნა მპყრობელსა იმერეთისასა კაცი შაჰ-აბაზ და შეუთვალა ესრეთ ვითარმედ: „მომეც ეგევე ორნივე მეფენი და აღგავსებ მრავლითა ნიჭითა და საბოძვრითა“, ხოლო მპყრობელსა იმერეთისასა რა ესმა საქმე ესე გაუგზავნა კათალიკოსი აფხაზეთისა მალაქია და აბაშიძე ლევან მოციქულად და გამოუგზავნა ფეშქაშიცა მრვალი და შემოუთვალა ესრეთ ვითარმედ: „ამათი მოცემა ჩემგან არ იქნებისო და ხელმწიფემან ამდენი წყალობა გვეყოს და დაგვდვას პატივი, რომე ესენი ისევ შეირიგოს და თვითონ „წაბრძანდეს და დაანებოს ამათ ამათი მამული და საბატონო.“⁴⁰¹

თუ შაჰ-აბაზმა ვერ შეძლო იმერეთის მეფე გიორგის „ნიჭითა და საბოძვრით“ მოსყიდვა, სამაგიეროდ, შაჰ-თამაზ ყაენმა „დიდძალი ნიჭის“ შეპირებით, ადვილად მოისყიდა ბირთვისის ციხის მეციხოვნენი და აიღო იგი: „შაჰ-თამაზ ყაენმა ბოროტის-ყოფად ქართლსა ზედა სპითა ურიცხვთა ჩამოვლო თრიალეთი და იავარ-ჰყო. წარმოემართა საბარათიანოს ზედა და მოაოჭრა იგიცა. მაშინ მოადგა ციხესა ბირთვისისასა და ვერ აღიღო; და აღუთქვა ნიჭი დიდძალი მეციხოვნეთა და მოებირნა იგინი და დაანებეს ციხე.“⁴⁰²

ქრთამის, მექრთამის, შინაარსით ვხვდებით ტერმინ „ვეცხლისმოყვარეობასაც“. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მიხედვით, „ვეცხლის-მოყვარე“ მექრთამე საეკლესიო პირები, იმდროინდელ სასულიერო ცხოვრებაში არც თუ ისე ცოტანი ყოფილან, რაკი წესდების შემდგენელს მისთვის ყურადღება მიუქცევია. წესდებაში აღნიშნულია, რომ „ძირი ყოველთა ბოროტთა არის ვეცხლისმოყვარება“-ო და აფრთხილებდა ბერებს, რათა მათთვის ნებისყოფას არ ეღალატა, სულს არ წაეძლია და უწესობა არ ჩაედინათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში თავიანთი წოდებებიდან იქნებიდნენ ჩამოქვეითებულნი. „ხოლო უკუეთუ იკადროს მოძღუარმან, ანუ იკონომოსმან, გინა დეკანოზმან, გარდარეულებითა ვეცხლისმოყვარებისათა, აღებად ქრთამისა რაისამე ფარულად გინა ცხადად და ემხილოს, დაკლებულ იქმნეს თვისისა პატივისაგან.“⁴⁰³

სომხური სამართლის 310-ე მუხლი კათალიკოზებისგან კატეგორიულად მოითხოვს ვერცხლისმოყვარენი ნუ იქმნებიან და მის გამო ჭეშმარიტების გზას ნუ გადაუხვევენ: „კათალიკოზმან უნდა გასინჯოს სამართლის სიმრუდე და სიმართლე, და არ უნდა იყოს ვეცხლითა მოყვარე და სამართლისა გამრუდებელი.“⁴⁰⁴

სასულიერო ხასიათის ძეგლებში ვხვდებით ტერმინ „საფასესაც“. „საფასე“-პირდაპირი მნიშვნელობით ქონებას ნიშნავს. ქონების შექენა პატიოსანი შრომითაც შეიძლებოდა და უკანონო „უპატიოსნო გზითაც“. „მცირე სჯულის კანონში“ მოცემულია „საფასეს“- როგორც ქრთამის მნიშვნელობა. მექრთამე სამღვდელო მსახურებს „საფასეს“ აღებით

⁴⁰¹ რედ. ყაუხჩიშვილი ს, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ, 1959, 393

⁴⁰² რედ. ყაუხჩიშვილის ს, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ, 1973, 506

⁴⁰³ ქ.ს.დ. ტ III, თბ, 1970, 146

⁴⁰⁴ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 336

შეექლოთ უღირსი პირები, ყოველგვარი დამსახურების გარეშე, მაღალ თანმდებლობებზე დაენიშნა-დაწინაურებიათ. მაგრამ, თუ ქრთამის-საფასეს მიცემით პირთა დანიშვნა-დაწინაურება გამჟღავნებული იქნებოდა, ქრთამის მიმცემიც და ქრთამის ამღებიც, აუცილებლად, დაისჯებოდნენ: „უკუეთუ ვინმე ებისკოპოსობისა პატივი საფასითა მიიღოს, ანუ ხუცობისაჲ, ანუ დიაკონობისაჲ, აღივლიცენ მღვდელობისაგან საფასით კურთხეული იგი და მაკურთხეველიცა“⁴⁰⁵.

„მცირე სჯულის“ კანონის შემდგენელი სასულიერო მოღვაწეა. ამიტომ იგი ქრისტეს მოწამეობრივი შეგონებით და გულითადი დამრიგებლური ტონით, მიმართავს ეკლესიის მსახურთ, ნუ მიბაძავენ იუდას, რომელმაც ოცდაათ ვერცხლად გაყიდა თავისი მოძღვარი, ქრისტესადმი სამსახურის ნაცვლად, კერპთაყვანისიციემის გზას ნუ დაადგებიან „საცოდავი“ ვერცხლისა და „საფასეს“ აღების გამო, რამეთუ ქრთამის აღება უსაშინლესი ცოდვაა ქრისტეს წინაშე ჩადენილი. „მცირედისა ვეცხლისათვის ნუჟინ აღირჩევს კერპთმსახურებასა უფროდს ქრისტეს მსახურებისა, ნუცამცა კუალად ჰბაძავს იუდას და საფასისა მიღებითა მით განსცემს მეორედ უფალსა, რომელი იგი ერთგვის ჩუენთვის ჯუარს ეცუა.“⁴⁰⁶

ქრთამ-საფასის მიღებას გამართლება საერთოდ არა აქვს, მაგრამ თუ უმეცრებით, საფასეს მიცემასაც და აღებასაც შეიძლება კიდევ მოეძებნოს გამართლება, „რამეთუ უსუბუქეს იყო უსწავლელისაჲ მის უმეცრებით თხოვაჲ საფასით მაღლისაჲ“, არაფრით არ შეიძლება გამართლებული იქნან ისინი, „რომელნი მეცნიერებით ჰყიდდენ ნიჭსა ღმრთისასა, რამეთუ ნიჭი იგი, რომელი შენ ჰკაცო უგუნურო, უსასყიდლოდ მიიღე, უკუეთუ სასყიდლად მიჰყიდდი, გამოეკუეები მაღლისა მისგან, ვითარმცა ეშმაკისადმცა მისყიდულ იყავ, რამეთუ ვეცხლის საფარდულ-ჰყოფ ეკლესიასა, სადა იგი რწმუნებულ არს ჩუენდა ჳორცი და სისხლი ქრისტესი.“⁴⁰⁷

„საფასე“ რომ იგივე ქრთამია, უკანონობის ჩასადენად გაღებული, ამის შესახებ თვით „მცირე სჯულის“ შემდგენელი აღიარებს. „საფასე“ კურთხევამდე იქნება აღებული თუ კურთხევის შემდეგ, მნიშვნელობა არა აქვს, ყველა შემთხვევაში იგი პირისათვის უკანონო საქმის გასაკეთებლად მიცემული დაუმსახურებელი გასამრჯელოა: „ჰგონებენ თუ არა არს ცოდვაჲ, უკუეთუ ჟამსა მას კურთხევისასა არ მიიღონ საფასე იგი, არამედ შემდგომად კურთხევისა მიეცეს; არამედ ესე ერთი არს, გინათუ პირველ მიიღოს, გინათუ შემდგომად, ქრთამ ეწოდების, რომელი მის პირისა და მის საქმისათვის მიეცეს“⁴⁰⁸.

ამრიგად, განხულებულ თავში დასმული საკითხის შესწავლამ, საშუალება მოგვცა დაგვედგინა, რომ ქართულ სასაუბრო თუ სალიტერატურო ენაში იხმარებოდნენ რიგი ტემინები, რომლებიც ერთსა და იმავე აზრის გამოხატვას ემსახურებოდნენ.

ჩვენთვის საინტერესო „ქრთამის“, როგორც კანონიერი ისე უკანონო საჩუქრის, გასამრჯელოსა თუ ღირებულების გადახდის ბუნება გადმოცემული იქნა ისეთ სიტყვებში როგორიცაა: ფეშქაში, ძღვენი,

⁴⁰⁵ მცირე სჯულის კანონი, რედ. გიუნაშვილის ე. თბ, 1972, 41

⁴⁰⁶ დასახ. ნაშრომი, 43

⁴⁰⁷ დასახ. ნაშრომი, 42

⁴⁰⁸ დასახ. ნაშრომი, 43

სახსარი, საბუჩარგო, ყაბზი, ფეხის ქირა, საფიცარი, თნება, სამათხრობლო, ნიჭი, ვერცხლისმოყვარეობა, საფასე. თითოეული ტერმინის ქრთამთან ანალოგია თავად დოკუმენტებსა და სამართლის ძეგლებშია მინიშნებული და ხაზგასმული. ბევრმა მათგანმა, დროთა განმავლობაში, დაკარგა მოსყიდვის, მოქრთამვის მნიშვნელობა. ხმარებაში შემოვიდა მანამდე უცნობი ახალი ტერმინებიც. მაგალითად: ყაბზი, სახსარი, საბუჩარგო, სამთხრობლო და სხვა, რომლებიც უფრო ზეპირმეტყველებაში გამოყენებულ ტერმინებად მოსჩანან.

სასაუბრო ენაში შემოსული ტერმინები სრულიად ასახავენ სამართლებრივ დოკუმენტებში საყოველთაოდ გავრცელებული ქრთამის, ძღვენის, გინა ფეშქაშის აზრს, რაც იმითაც დასტურდება, რომ „ქრთამის“ და ამ ტერმინების ურთიერთჩანაცვლება, სრულიადაც არ ცვლის დოკუმენტებში გადმოცემული მოვლენის შინაარსას.

უკანასკნელ საუკუნეებში, ქრთამის აღმნიშვნელ ტერმინთა სპექტრი შემცირდა, დაიხვეწა მათი მნიშვნელობა და საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, გამარტივდა, რაც იმაში გამოიხატა, რომ დღეს ტერმინი „ქრთამი“ აღარ გვხვდება სამოქალაქო სამართლებრივ ურთიერთობებში, არამედ, იგი მხოლოდ სისხლის სამართლებრივ ურთიერთობაში იხმარება, როგორც დანაშაულებრივი ქმედების აღმნიშვნელი ტერმინი.

თავი VI

მექრთამეობისათვის გათვალისწინებული სასჯელები ძველი ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით

ა) მექრთამეობისთვის გათვალისწინებული სასჯელები სხვა ქვეყნის ხალხთა სამართალში

„ის, რაც დამნაშავეს ჩადენილი ბოროტმოქმედებისა, თუ გარდამავლობითი მოქმედებისათვის მოსამართლის განაჩენით უნდა გადახდენოდ, „სასჯელის“ სახით იყო ცნობილი.“⁴⁰⁹ სასჯელი კი სახელმწიფოს მიერ დადგენილი განსაკუთრებული ღონისძიებაა დამნაშავე პირების მიმართ. ამიტომაც, სამართლის განვითარების ადრეული პერიოდიდან მოყოლებული, ნებისმიერი ქმედება, რომელიც არსებული სამართლის დარღვევად, ანდა ზნეობრივი ქმედების საწინააღმდეგოდ, და მაშასადამე, დანაშაულად იქნებოდა მიჩნეული, დასჯას ექვემდებარებოდა. რაც უფრო ვითარდებოდა საზოგადოებრივი ურთიერთობა, მით უფრო იზრდებოდა დამნაშავეთა და დანაშაულთა რიცხვი. ამის შესაბამისად იცვლებოდა სასჯელთა სახეებიც.

სისხლისსამართლებრივი და ქონებრივი ხასიათის სასჯელები ცნობილი იყო არამარტო სახელმწიფოს მიერ შექმნილი სამართლისათვის, არამედ მანამდეც არსებულ, საზოგადოებრივი ურთიერთობის მარეგულირებელ, ჩვეულებითი სამართლისთვისაც. ჩვეულებითი სამართლის ბატონობის პერიოდში სამართლის „ქმნა“ ღვთიურ საქმედ იყო მიჩნეული და „სასჯელის“ დადებაც დამნაშავე პირებზე ღმერთის სახელით ხდებოდა. „რომაელებს, კელტებს, ინდოელებს სამართალი ღვთიურ საქმედ მიაჩნდათ და ბევრ სხვა ადგილასაც ეგრე ყოფილა. მაგრამ რაც დრო და უამი მიდიოდა, სამართალი ზეცითაგან სააქაოსკენ მოეშურებოდა და დასასრულ თემიდას ტაძარი ცოდვილს ქვეყანაზე არსდებოდა.“⁴¹⁰ თუმცა, სახელმწიფოს მიერ შემუშავებული და დადგენილი კანონების შემოღების შემდეგაც, დიდი ხნის განმავლობაში, სამართალს ისევ ზეცასთან ჰქონდა კავშირი. ამიტომაც ჩვ.წ.აღ-მდე და ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებშიც სამართლის წიგნები ღმერთის სახელით იქმნებოდნენ. თუ გავითვალისწინებთ იმ პერიოდებს, რა პერიოდებშიც კანონთა კრებულები, ღმერთის სახელით იქმნებოდნენ, მაშინ, მეტნაკლებად, ისინი სრულყოფილი სახით წარმოჩინდებიან თანამედროვეთა წინაშე.

ჩვენი გადასახედიდან მათი შედარებით მაღალი, სამართლებრივი დონე დაწყებული ადრემონათმფლობელური წყობიდან, თუნდაც იმაში

⁴⁰⁹ ჯავახიშვილი ივ. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 2, ნაკვეთი 2, თფ, 1929, 503

⁴¹⁰ ურბნელი ნ, ათაბაგნი ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი, თბ, 1890, 269

გამოიხატება, რომ კანონებში გამოკვეთილი სახით არის მოცემული ის, თუ რა ითვლებოდა შორეულ წარსულში, საზოგადოებისათვის მიუღებელ ქმედებად ან როგორ და რით უნდა დასჯილიყვნენ საზოგადოებრივი წესრიგის დამრღვევი პირები.

ნებისმიერ ქვეყანაში, მოქმედი სამართლის წიგნებისა და კანონების მიხედვით, იმ ქმედებათა შორის, რომელიც დანაშაულად ითვლებოდა, ცნობილი იყო მექრთამეობაც ანუ ადმინისტრაციული და სასამართლო უწყების მოხელეთა მიერ ქრთამის აღება. საერთოდ, ქრთამის აღება საზოგადოების ზნეობრივი უწმინდურების შედეგია. სწორედ, საზოგადოების ზნეობრივი გარყვნა დაედო საფუძვლად მექრთამეობას ძვ. ათენსა და ძვ. რომში, სადაც მოსამართლენი აშკარად იღებდნენ ქრთამს.⁴¹¹ მექრთამე მოსამართლენი კი, თავისთავად, დასჯას ექვემდებარებოდნენ. მექრთამეები და მექრთამეობა, სისხლის სამართლის ისტორიის მიხედვით, როგორც დანაშაულის განსაკუთრებული სახე, დიდი სიმკაცრით დასჯადი გვხვდება ჯერ კიდევ საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურზე. მაგალითად: ჰეროდოტე, ძველი ბერძენი ისტორიკოსი, გვამცნობს, რომ სპარსეთის მეფე კამბიზმა სიკვდილით დასაჯა ქრთამით მოსყიდული მოსამართლე, შემდეგ მკვდარს ტყავი გააძრო და ბრძანა იმ ტყავით მოსამართლის სავარძელი დაეფარათ, რათა ისინი, ვინც მოსამართლის სავარძელში ჩაჯდომას მონდომებდნენ, მუდამ ხსომებოდათ, რა სასჯელით იქნებოდნენ დასჯილნი ქრთამის აღების შემთხვევაში.⁴¹² მეფე ღარიოსი კი ჯვარზე აკრავდა მოსამართლეებს, რომლებიც მხილებულნი იქნებოდნენ ქრთამის აღებაში და მით საქმის არასწორად გადაწყვეტაში.⁴¹³

რაც უფრო ვითარდებოდა ჩინოვნიკური აპარატი, ფართოვდებოდა მოხელეთა წრე, მით უფრო, თავისი მნიშვნელობით, ყალიბდებოდა ეს ჩინოვნიკური აპარატი როგორც ხელისუფლების ორგანო, რომელიც მალე იღვა საზოგადოებაზე. ხოლო მისი, როგორც ხელისუფლების ორგანოს ფუნქციების განხორციელება კი იმავე ბიუროკრატიული აპარატის მეშვეობით ხდებოდა. აღნიშნული მომენტი ყველაზე ნათლად რომის სახელმწიფოში შეიმჩნეოდა. ბიუროკრატიული აპარატის განვითარებას თან სდევდა მექრთამეობის განვითარებაც, რასაც ადასტურებს რომის სამართლის უძველესი კანონის, XII ტაბულის სისხლისსამართლებრივი სანქციები მექრთამეთა მიმართ. უმკაცრეს სასჯელად XII ტაბულის კანონების მიხედვით, ქრთამის ამღები მოსამართლეებისთვის ქონებრივი სასჯელების გარდა, სიკვდილით დასჯაც იყო გათვალისწინებული. მექრთამეობისათვის სასჯელები გათვალისწინებული იყო შემდგომი პერიოდის რომის სახელმწიფოს სხვა კანონებშიც. მეტნაკლებად სრულ კანონად, რომელიც მოიცავდა მაგისტრატთა ყველა შესაძლო ბოროტქმედებებს, წარმოადგენდა ჩვ. წ. აღ-მდე 59 წელს შედგენილი კანონი, „Lex julia epetundarum“-ი რომელიც, შეიცავდა საერთო აკრძალვას მაგისტრატების უკანონო გამდიდრებაზე, ადგენდა პროვინციის მაგისტრატების უფლებამოსილების საზღვრებს,

⁴¹¹ Веко, Организация уголовной юстиции в главнейшие исторические эпохи, М, 1671, 77

⁴¹² ყაუხნიშვილი თ, ჰეროდოტე, ისტორია, ტ II, თბ, 1976, 383

⁴¹³ Брокаузъ ф. А. и Эфрон И. А. Энциклопедический словарь, Т.VI, С.Петербург, 1892, 214

კრძალავდა მექრთამეობას. რაც შეეხება სანქციებს, სანქციებად ის ითვალისწინებდა უკანონოდ მიღებული ქონების უკანდაბრუნებას, განდევნას პროვინციიდან, სენატორის წოდების ჩამორთმევას, გაძევებასთან ერთად ან გაძევების გარეშე. აგრეთვე, ქონების კონფისკაციას, როგორც ძირითადი სასჯელის დამატებას და სხვა.⁴¹⁴

მიუხედავად მიღებული მრავალრიცხოვანი კანონებისა და მექრთამე მოხელეების მიმართ მკაცრი სანქციებისა, მექრთამეობა და გამომძალველობა რომში მაინც ყვაოდა. ციცერონმა, ვერესის წინააღმდეგ ცნობილ გამოსვლაში აჩვენა სხვადასხვა საშუალებები, მთელი რიგი პროვინციების გაქურდვისა, და მექრთამეობა დაასახელა, როგორც ყველაზე მძიმე და, მეტნაკლებად, სამარცხვინო დანაშაული⁴¹⁵. მიუხედავად ამისა, მექრთამე მოხელეები, თითქმის, მაინც დაუსჯელები რჩებოდნენ, რის გამოც რომაელებში გავრცელებული იყო გამოთქმა: „მდიდარ ადამიანს, თუგინდ ის დამნაშავე იყოს, არავის არ შეუძლია დაადანაშაულოს“⁴¹⁶. ამ გამოთქმასთან დაკავშირებით საინტერესოა ფრანგი მეცნიერის ლაბულეს აზრი იულიუს ცეზარის შესახებ. ლაბულე წერდა: „მე არ ვიცი, რატომ არიან ისტორიკოსები დაბრმავებულნი მისი გენიით, და არ აკრავენ სირცხვილის ბეჭედს ამ უსინდისო დამტაცებელსო“⁴¹⁷.

რომის რესპუბლიკისა და იმპერიის პერიოდი იცნობს პროცესებს, სადაც მექრთამეობისათვის პასუხისგებაში იყვნენ მიცემულნი თანამდებობის პირები, მაგრამ ეს პროცესები ძალზე ხშირად მექრთამე მაგისტრების და მოხელეების გამართლებით დამთავრებულა იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ მოსამართლეები მათ მოუქრთამავთ. მაგალითად, ლუციანმა, გალიის ნაცვალმა, რომელსაც პროვინციის მოსახლეობა შევიწროებული ჰყავდა მძიმე გადასახადებით, და რომელიც ავგუსტოსს პასუხისგებაში მიცემული ჰყავდა, სასჯელისაგან თავი დაიხსნა მხოლოდ იმიტომ, რომ ავგუსტოსს მან დაუთმო თავისი სიმდიდრის დიდი ნაწილი⁴¹⁸.

მკაცრ სასჯელებს ითვალისწინებდა ფრანგული კანონმდებლობაც. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სერიოზული ბრძოლა მექრთამეობის წინააღმდეგ არ შეიძლებოდა ყოფილიყო საფრანგეთში, ქვეყანაში, სადაც ყველა თანამდებობა იყიდებოდა, მათ შორის მოსამართლის თანამდებობაც. მიუხედავად ამისა, საფრანგეთის სამართლის ისტორიამ იცის მაგალითები მექრთამე მოხელეთა გასამართლებისა. მაგალითად, 1582 წელს 29 მაისს პარლამენტის მრჩეველმა ჟან პაულიამ გასტენასაგან, რომელიც გასტენას საქმეზე იყო მომსხენებული, ქრთამად აიღო სახლი, რომელიც დაშალა, გადაიტანა კლიშაში და იქ თავისთვის აიშენა. მექრთამეობაში ბრალდებული ჟან პაულია განთავისუფლებული იქნა დაკავებული თანამდებობიდან, მას აუკრძალეს დაეკავებინა რაიმე სამოსამართლო თანამდებობა, გაძევებული იქნა პარიზის ოლქიდან 5 წლის ვადით, ამასთან,

414 Утевский Б.С. Общее учение о должностных преступлениях, М. 1948, 46-47

415 Утевский Б. С. დასახ. ნაშრომი, 45

416 Утевский Б. С. დასახ. ნაშრომი, 46

417 Утевский Б. С. დასახ. ნაშრომი, 178

418 Rein ,Criminalrecht dez Romer von Romulus, bis Iustinianus, 1844, 647

დაჯარიმებული იქნა 500 ეკიუს გადახდით მეფის სასარგებლოდ, ხოლო ღარიბთათვის 600 ლივრის გადახდით.⁴¹⁹

მოგვიანებით, ფრანგული სამართალი ყველას, ვინც კი აიღებდა ქრთამს, საჩუქრებს, ნახავდა სარგებელს, მიუხედავად იმისა იყო თუ არა კანონი დარღვეული, უწესებდა სამოქალაქო ჩამოქვეითებას, საპატიო მოქალაქის უფლებების ჩამორთმევას, ფულადი ჯარიმის გადახდას, ხოლო საქმის სიმძიმედან გამომდინარე - 5 წლით პატიმრობას. მექრთამეობამ, როგორც დანაშაულმა, განსაკუთრებით მკაცრი სახე მიიღო საფრანგეთის რევოლუციის პერიოდში. აღნიშნული დანაშაულისათვის მექრთამე მოხელეებს უკვე სიკვდილით სჯიდნენ ⁴²⁰.

თანამდებობიდან გათავისუფლება და ჯარიმების გადახდა იყო ძირითადი სასჯელები მექრთამე მოხელეებისათვის ინგლისურ სამართალშიც. მეფე ედუარდ I-ლი XIII საუკუნეში იძულებული გახდა გაეთავისუფლებინა თანამდებობიდან უმაღლესი სასამართლოს მოსამართლე გენგამი და დაეკისრებინა მისთვის 700 მარკა ჯარიმის გადახდა. ⁴²¹ რაც შეეხება გერმანულ სამართალს, ის ადრეული საუკუნეებიდან მოყოლებული ქრთამის აღებას განიხილავდა, როგორც კერძო პირთა ინტერესების დარღვევას და ამიტომაც, სასჯელი ყოველთვის დაზარალებულის სასარგებლო იყო. სახელმწიფოს ასეთი სამართლებრივი განუვითარებლობა და პრივიტივიზმი გერმანელებში შემორჩა XIII საუკუნამდე. მაგალითად, 1235 წელს მაინცკომის საერობო საბაჟო მოხელეების მიერ უკანონო ბაჟების ამოღებას სჯიდა, როგორც ქუჩაში ქურდობას. ასე, რომ გერმანელმა იურისტებმა, ვერც „კაროლინამდე“ და ვერც „კაროლინას“ დროს, ვერ შეძლეს გამოსულიყვნენ თანამდებობრივი დანაშაულის ყველაზე პრიმიტიული წარმოდგენის ჩარჩოებიდან. ⁴²² თუმცა, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სალიელი ფრანკების კანონებში, რიპუარებში, ლანგობარდებში და სხვა ტომებში გვხვდება გადასახლება, როგორც სასჯელი მექრთამეობისათვის.

მექრთამეობის, როგორც თანამდებობრივი დანაშაულის შეფასებისას, გაცილებით მაღლა იდგა რუსული სამართალი. ქრთამის აღება აქ განიხილებოდა როგორც ერთ-ერთი მძიმე დანაშაული. ქრთამის აღებაში და მით საქმის გადაწყვეტაში მხილებული პირები ისჯებოდნენ ისეთი სასჯელებით, როგორც იყო მაგალითად: ჯარიმა, გაძევება, თანამდებობიდან გათავისუფლება, სხეულებრივი და გამაწილებელი სასჯელები: გამათრახება, შერისხვა, ანდა დაწყევლა, დაზარალებულის სასარგებლოდ ზიანის ანაზღაურება, წოდების ჩამორთმევა, მოგვიანებით კი - სიკვდილით დასჯაც. სჯულმდებელ ივანე III-თან ვხდებით მოსამართლეების მიერ ქრთამის აღებას, რომელთა დასასჯელად იცემოდა მეფის ბრძანებები, რათა მექრთამე პირი გადაეცათ ანათემაზე, წყევლა-ლანძღვით და შეჩვენებით ჩამოეტარებინათ თავშეყრის ადგილებზე, განსაკუთრებით - მოსკოვისა და ნოვგოროდის, აგრეთვე მათ მიმდებარე მიწებზე განლაგებულ ქალაქების ბაზრებში, რათა ყველასთვის ცნობილი გამხდარიყო მექრთამე მოსამართლის უსინდისო საქციელი. ქუჩებსა და ბაზრებში

⁴¹⁹ Jousse _ Traité de la justice criminelle de france t III, MDCCL XXI №16, 774

⁴²⁰ Журналь Гражданского и уголовного права, М. 1884, №4, 149

⁴²¹ Гнейст, История Государственных учреждений Англии, М. 1988, 346

⁴²² Утевский. В.С. დასახ. ნაშრომი, 148

ჩამოტარება, წყველა-შეჩვენება და დატუსაღება მექრთამე მოხელეების მიმართ, გათვალისწინებული იყო, ივანე IV-ის დროინდელ კანონმდებლობაშიც. კიდევ უფრო გაიზარდა სასჯელთა რიცხვი მექრთამეობისათვის მეფე ალექსი მიხეილის ძის დროს. 1649 წლის „ძეგლისდებაში“ ვხვდებით ქრთამის ამღებ მოხელეთათვის სასჯელის სახედ გამათრახებას, აღებული ქრთამის სამმაგი ოდენობით ჯარიმის დაკისრებას სახელმწიფო ხაზინის სასარგებლოდ, აგრეთვე, გასახლებას, შერისხვას, დაწყევლას, წოდებისა და ღირსების ჩამორთმევას. „Лихоимство“-ში შემჩნეული პირები ისჯებოდნენ გამაწილებელი სასჯელებითაც. მაგალითად, ქრთამის ამღებ პირს კისერზე ჰკიდებდნენ ქისას, ან სხვადასხვა ხარახურას, ან დამარილებულ თევზს - ერთი სიტყვით იმ საგანს, რომელიც პირმა ქრთამად აიღო. კანონმდებლები იღებდნენ საგანგებო ზომებს მომსყიდველებისა და მექრთამეების წინააღმდეგ და როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გამოსცემდნენ ბრძანებებს, რათა შეეჩვენებინათ მექრთამენი, ჩამოეტარებინათ ბაზარ-ბაზარ და ეცნობებიათ ყველა ქალაქისთვის, ყველა თემისთვის, რათა მოსარჩელებსა და მოპასუხეებს არ მიეცათ „Посул“-ი მოსამართლეებისათვის და ბოქაულებისათვის.⁴²³

რუსული კანონმდებლობა შეიცავს ცნობებს იმის შესახებაც, როცა ბოიარები და ვოევოდები კანონით დადგენილი სასჯელის გაუთვალისწინებლად შეიძლებოდა დასჯილიყვნენ მეფის შეხედულების მიხედვითაც. მაგალითად, მეფე ალექსი მიხეილის ძის „ძეგლისდების“ მე-11 და 12-ე მუხლები მიუთითებენ: „ბოიარების და ვოევოდების მიერ ქრთამის ანდა ალაპის გადახდევინება, სამხედრო პირების სამსახურიდან შეგებულებაში გაშვების მიზნით, ითვლება დანაშაულად. ამიტომ, დამნაშავე, არსებული კანონების მიუხედავად, ისჯება სასჯელით მეფის შეხედულებისამებრ“, აგრეთვე „ბოიარები ანდა ვოევოდები, რომლებსაც ფიცი აქვთ დადებული მეფის წინაშე, ქრთამის მიღების გამო წააყენებენ ცრუ ბრალდებებს, ექვემდებარებიან „მკაცრ“ დასჯას მეფის შეხედულებისამებრ.“⁴²⁴ მკაცრი სასჯელები იყო რუსეთში მექრთამე მოხელეებისათვის გათვალისწინებული პეტრე I-ის დროსაც. პირი, რომელიც მეგობრობის ან მტრობის, ან ქრთამისათვის თუ სხვა მოტივით ჩაიდენდა დანაშაულს, ექვემდებარებოდა სიკვდილით დასჯას, ანდა სამუდამო გადასახლებასა და ყველა წოდების ჩამორთმევას.⁴²⁵

განსაკუთრებული სიმკაცრით ისჯებოდნენ მექრთამენი რუსეთში საერობო ბურგომისტრების არჩევისას. ქრთამის აღებით არჩევნების გამყალბებლებს, სჯიდნენ სხეულებრივი სასჯელებით და აზოვის მხარეში სამუდამო გადასახლებით, ხოლო სახელმწიფო გადასახადების აკრეფისას კი, მექრთამე მოხელეებს სიკვდილითაც სჯიდნენ და მათ ქონებას კონფისკაციას უკეთებდნენ.⁴²⁶

⁴²³ Владимирского - Буданова М. Ф. ,Обзорь исторіи руского права, Кіев с. Петербуг, 1900 , 334

⁴²⁴ Помятники руского права, Уложение Царя Алексея Михайловича 1649 г, М. 1957, 60

⁴²⁵ Воскресенский Н. А, Законодательные акты Петр I, 1960, 131

⁴²⁶ Брокгаузь Ф. А. и ЭФРОН И. А. Энциклопедическіи словарь, Т. VI, кн.11, 1892, 215

ბ) მექრთამეობისათვის გათვალისწინებული სასჯელებიძველ ქართულ სამართალის მიხედვით

საქართველოში მოქმედი ეროვნული თუ უცხოური სამართლის ძეგლები მკაცრ სასჯელებს შეიცავენ მექრთამე მოხელეების, განსაკუთრებით კი, მექრთამე მოსამართლეების მიმართ. XIV საუკუნის „ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი“, რომელიც „ერთბაშად გაჩენილია განგებითა ღვთისითა“, მოსამართლეებისაგან „არავის სთნიო“-ს პრინციპით მუშაობას ითხოვდა. ქრთამის აღება, მით უმეტეს, მოსამართლეების მიერ, უდიდეს ზნეობრივ დაცემულობად მიაჩნდა „ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის“ შემდგენელს, და ამიტომ, იგი მექრთამეობაში ეჭვმიტანილს მკაცრ გამოცდას, მდულარე წყლიდან გაგარვარებული რკინის ამოღებას, აკისრებდა. მდულარე წყლით გამოცდა ორდალის ერთ-ერთი სახე იყო, რომელიც დამნაშავეს განსაკუთრებულ შემთხვევაში ენიშნებოდა. „ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი“ მოსამართლის მიერ ქრთამის აღებას, სწორედ, ასეთ განსაკუთრებულ შემთხვევას მიაწერდა. მაშასადამე, კანონმდებელი სამართლის წიგნის 90-ე მუხლში სასტიკად გმობს მოსამართლეთა სიხარბეს და სიხარბით კი საქმის გარჩევა-გადაწყვეტას, მაგრამ მიუხედავად გაფრთხილებისა, „არავის სთნიოთო“, თუ მაინც აღმოჩნდებოდა ვინმე, ვინც სიხარბეს ვერ დაძლეოდა, ქრთამს აიღებდა და საქმეს ქრთამის მიმცემის სასარგებლოდ გადაწყვეტდა, ჯერ ერთი, რომ ქრთამით გარჩეული საქმე გაუქმდებოდა, და მეორეც, მექრთამე მოსამართლე, აუცილებლად, ძნელი გამოცდის წინაშე წარსდგებოდა. კანონმდებლის მოთხოვნა კატეგორიულია, „მას სიაჯსა ხელნი დაესხნეს-ო“. „სიაჯი“ სპილენძის დიდი ქვაბი იყო, რომელშიც წყალი ღუღდა. სწორედ, მდულარე წყლიდან უნდა ამოეღო ქრთამის აღებაში ეჭვმიტანილ მოსამართლეს გაგარვარებული რკინა და მით დაედასტურებინა თავისი უდანაშაულობა.

როგორც აღვნიშნეთ, მდულარე წყლით გამოცდა ორდალთა ერთ-ერთი უმკაცრესი სახე იყო და მის გამოყენებას, საქართველოს სინამდვილეში XIX საუკუნეშიც ჰქონდა ადგილი. დ. ბაქრაძეს 1873 წელს გურიაში მოგზაურობისას, შეხვედრია ადგილობრივი მღვდელი გიორგი დუმბაძე, რომელსაც მისთვის უამბნია, რომ „გაგარვარებული რკინა და მდულარე წარმოადგენდნენ საყოველთაოდ სახმარ საშუალებებს მხოლოდ განსაკუთრებით სერიოზული დანაშაულობების გამომჟღავნებისასო.“⁴²⁷ ორდალით გამოცდა ჯერ კიდევ არ იყო სასჯელის საბოლოო სახე. თუ აღმოჩნდებოდა, რომ მოსამართლეს, მდულარე წყლიდან რკინის ამოღებისას, ხელები დაეწვებოდა, მისი ბრალეულობა ანუ მექრთამეობა დადასტურებული იქნებოდა, გადაეცემოდა სასამართლოს სასჯელის დასადებად. რა სასჯელით დაისჯებოდა მექრთამე მოსამართლე, „ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის“ მიხედვით არ ჩანს, მაგრამ უდავოა, რომ სასჯელი მკაცრი იქნებოდა, ხოლო თუ როგორი სასჯელები არსებობდა ძველად

⁴²⁷ Бакрадзе Д. З, Археологическое путешествие по Гуріи и Аджарь, с. Петербург, 1878, 159

საქართველოში, ამის გაგების საშუალებას გვაძლევს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული“, რომელიც 7 ნაწილისგან, ანუ 7 საკანონმდებლო ძეგლისაგან შედგება. საკუთრივ „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში“, რომელსაც „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“ ეწოდება, „ქრთამი“ სისხლისსამართლებრივი ცნებაა. კანონმდებელს სამარცხვინოდ და გასაკიცხად მიაჩნდა ის, რომ მის დროინდელ ქართლში, „ვიეთნიმე მოყვსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორიდებით, ვიეთნიმე ღმერთის ურუდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამითა, ვითარცა ენებათ, სჯიდნენ.“⁴²⁸

მეფე ვახტანგ VI მიზანი იყო არავის განედრიკა სასწორი სამართლისა „ქრთამით, გინა მოყვსობით ანუ სხვაფრივ, რითამე მიდგომითა.“⁴²⁹ მოსამართლის მთავარ დადებით თვისებებად კანონმდებელს ღვთისმოშიშობა და უქრთამობა მიაჩნდა, რომელსაც უანგარობა უნდა დაეცვა ორივე მხარის მიმართ: „არც მტყუანსა და არც მართალზე ქრთამი არ არისო.“⁴³⁰

სჯულმდებელი მეფე სამართლიან მოქმედებას მოითხოვდა ნებისმიერი პირისაგან, მოსამართლე იქნებოდა იგი თუ სხვა მოხელე, გინდ მოწმე, რომელსაც ვახტანგ VI „მთხრობელს“ უწოდებდა. მთხრობელობა, აღნიშნავს იგი – „საქმით ხომ მართლაც ცოდვა არის, და ტყუილი მესისხლობა არისო“⁴³¹. ამიტომ ანგარებიან, ცრუ „მთხრობელს“, იგივე ცრუ მოწმეს, არ ინდობს და მას ფიზიკურ ტანჯვას და ჯარიმის გადახდას უწესებს. ჯარიმა კი მოსამართლემ იმდენი უნდა გადაახდევინოს მას, რამდენიც მართალ კაცს ცრუ მთხრობელის ენით უნდა გადახდენოდა. „თუ ტყუილად კაცმა კაცს უმთხრობლოს და მთხრობელი გამტყუნდეს, რაც იმის ენით მართალს კაცს ედებოდეს, იმთონი მოსამართლემ გადაახდევინოს, . . . თუ თვითონ გამტყუნდა, სცენ, ჯარიმა წაართვან და ისე გააგდონო“⁴³². უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგ VI სამართლის წიგნში, ხშირად დანაშაულებრივი ქმედებისათვის სასჯელები მითითებული არ არის, არადა სწორედ, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი იყო ის პირველთაგანი, რომლითაც მოსამართლეებს უნდა ეხელმძღვანელათ. მაგრამ, როგორც სამართლის წიგნის ბოლოში, თავად სჯულმდებელი მეფე აღნიშნავს, მოსამართლეებს უფლება ჰქონდათ, თუ არ აღმოჩნდებოდა მის სამართლის წიგნში სათანადო პასუხი, გასარჩევი დავის შესახებ, შეეძლოთ გამოეყენებინათ კრებულის სხვა სამართლის წიგნებიც. რადგან „კრებულის არაქართულ ნაწილებს კანონმდებელი განიხილავდა, როგორც სამართლებრივ სიძველეთა არსენალს, საიდანაც საჭიროების შემთხვევაში, შეიძლებოდა სათანადო იარაღის აღება.“⁴³³

როგორც წინა თავში გვაქვს აღნიშნული, არაქართული სამართლის წიგნთაგან, მოსამართლენი „სათანადო იარაღის ასაღებად“ ყველაზე ხშირად ბერძნულ სამართალს მიმართავდნენ. ბერძნული სამართალი მექრთამე მსაჯულთათვის მკაცრ სასჯელებს ითვალისწინებდა.

⁴²⁸ ქს.დ. ტ. I, თბ, 1963, 174

⁴²⁹ ენუქიძე თ, დასახ. ნაშრომი, 47

⁴³⁰ დასახ. ნაშრომი, 49

⁴³¹ ქს.დ. ტ. I, თბ, 1963, 255

⁴³² იქვე

⁴³³ ნადარეიშვილი გ, ნუ მიიღებ ქრთამსა, გაზეთი საქართველოს რესპუბლიკა., № 213, 8.08, 2000

ანგარებიან მოსამართლეებს, სამართლის წიგნის მიხედვით, დაკავებული თანამდებობიდან აძევებდნენ, ამასთან კრეჭდნენ, პირს შავად უღებავდნენ, თავზე ცხურის ფაშვს აცმევდნენ და, რუსული სამართლის მსგავსად, დასამცირებლად, ვირზე შემოსმულს ქუჩა-ქუჩა, ბაზარ-ბაზარ ხალხმრავალ ადგილებში ატარებდნენ, თანაც მის წინ მავალი კაცი ყვიროდა, მოდით, ნახეთ მექრთამე „სიცრუისა მსაჯულიო“. ქრთამის ამღებ მოსამართლეს ამას არ აჯერებდნენ, მას ექსორიას უყოფდნენ და შორს ასახლებდნენ, სადაც ქვას და კირს აზიდვინებდნენ, მის ქონებას სახელმწიფო ხაზინას გადასცემდნენ, ხოლო შვილებს მონა-მოსამსახურებად მდიდრებს ურიგებდნენ: „უკეთუ შთავარდეს წარწყმედასა თავისა თვისისა, და უსამართლო რამე ქნას, და კვლამწიფემ შეიტყოს და მთავართა, რომე უსამართლოთ სჯის კაცთაო, ჯერ არს, რათა იგი გადააყენოს და მის მაგიერად სხვა დააყენოს და იგი გაკრიჭოს და პირი შავად შეუღებოს, ვირზედ შესვას, ცხურის ფაშვი თავს ჩამოაცვას და სულ ბაზარი და ქუჩები ასე შემოარონინოს; და წინამძღოლი იგი კაცი ესრეთ უძახოდეს კაცთა: მოდით, ნახეთ სიცრუისა მსაჯულიო, და მერმე ექსორია უყონ და შორს ქვეყანას გაგზავნონ და, სადაც რომ მივიდეს, იქ სულ თავისის კვლით ქვა და კირი აზიდვინონ. მისი საქონელი ყოველსა ერსა განუყონ და შვილნი მისნი მისცენ თავადებთა.“⁴³⁴ ჩამოთვლილი სასჯელები, ძველი ქართული სისხლის სამართლისათვის დამახასიათებელი სასჯელები იყო, და სრულიად შესაძლებელია, რომ სწორედ ასეთი სასჯელებისათვის მიემართათ მექრთამე მოსამართლის დასჯის შემთხვევაში, თუ კი იგი მღურით ან გავარგარებული რკინით გამოცდის შემდეგ მტყუანი აღმოჩნდებოდა. რაც შეეხება სასჯელის უმაღლეს ზომას - სიკვდილით დასჯას, კერძოდ თავის მოკვეთას, ასეთს ითვალისწინებდა ბერძნული სამართლის 380-ე მუხლი, და ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სამეფო საპყრობილეს უფროსი პატიმრებისაგან ქრთამს აიღებდა და ქრთამით მალულად გაათავისუფლებდა. ასეთ მექრთამე საპყრობილეს უფროსს ან სიკვდილით დასჯიდნენ, ან ექსორიას უყოფდნენ და ქვეყნიდან გააძევებდნენ: „ვინცაჲინ სამეფოს საპყრობილის უფროსი იყოს და ვინცაჲინ მაშიგ პყრობილნი ყუანდეს, და მისგან ქრთამი აიღოს, და ის კაცნი არ დააბან ჯაჭვითა ანუ ხუნდითა და გაუშვან, ანუ რომელმან ბორკილი გააღონ ან ჯაჭვი გატეხონ, იმ საპყრობილეთ უფროსთა თავი მოეჭრას ანუ ექსორია ექმნას.“⁴³⁵

რუსული სამართლის მსგავსად, როცა ნორმის არსებობის მიუხედავად, მეფეს უფლება ჰქონდა, თავისი შეხედულებისამებრ, დაესაჯა დამნაშავე პირი, საქართველოშიც მოქმედი ბერძნული სამართალი აძლევდა მეფეს უფლებას გვერდი აეგლო კანონის მოთხოვნისათვის და დამნაშავე მექრთამე პირი, იმ შემთხვევაში, თუ „პატრონის“ ე.ი. მესაკუთრის ნებართვის გარეშე მონასტრის მამულს ან გაყიდდა, ან გაათარხნებდა, მკაცრად დაესაჯა: „უკეთუ ვინმე მონასტრის მამული ესრეთ შექმნას, მეფეთაგან იტანჯოს იგი ძლიერად-ო.“⁴³⁶

⁴³⁴ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 134

⁴³⁵ დასახ. ნაშრომი. 182

⁴³⁶ ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 182

თანამდებობიდან მოხსნა, ცემა, სამეფო კარიდან გაგდება და დამცირება იყო გათვალისწინებული სომხური სამართლის მიხედვითაც იმ მექრთამე მოსამართლის მიმართ, რომელმაც ღმერთის შეგონებას და მეფის ნდობას უღალატა, პირადი გამორჩენის გამო, ბოროტება გაამრავლა: „იმათანა მოსამართლე ჩამოაგდოს ხელმწიფემ სამართლის გარიგებიდან, და გაუწყრენ და გალახონ, და გაიშოროს კარისაგან, ამიტომ რომ ვერ შეიტყო წერილი „ღ-თაებისაგან, ხელთ რიგი რომ მისცა მოსემ: „ნუ გაამრუდებთ სამართალსა და ნუ აიღებთ ქრთამსა.“⁴³⁷

უარყოფით დამოკიდებულებას მექრთამეობისადმი, როგორც ერთ-ერთ ყველაზე მძიმე დანაშაულის მიმართ, ამჟღავნებდა საქართველოში მოქმედი მოსეს სამართლიც. მართალია, შეგონებანი დიდაქტიკურია - „ნუ გარდასდრეკო სასჯელსა, ნუცა სჯიდე თუალდებით, ნუ მიიღებ ქრთამსა, რამეთუ ძღუნმან და ქრთამმან დაუყვნეს თუალნი ბრძენთანი და გარდააქცინის სიტყუანი სამართლისანი-ო,“⁴³⁸ მაგრამ იქვე ანათემასა და წყევლას უსჯიდა იგი იმ მექრთამე მოსამართლეს, რომელიც ყურად არ იღებდა ღმერთის გაფრთხილებას: „წყევლ იყავნ, რომელმან მოიღოს ქრთამი მოკვლად სულისა მართლისა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ.“⁴³⁹

ასე, რომ ეროვნული და საქართველოში მოქმედი უცხოური სამართლის ძეგლები მკაცრ სასჯელებს ითვალისწინებდნენ მექრთამე მოხელეების მიმართ, მაგრამ რამდენად რეალიზდებოდა ეს სასჯელები ცხოვრებაში, ამაზე ჩვენამდე მოღწეული სასისხლო დოკუმენტები ნაკლებ ცნობებს იძლევიან, მაგრამ დოკუმენტების უქონლობა, სულაც არ ნიშნავს, რომ საქართველოში მოხელეთა მხრიდან ქრთამის აღებას და მით უკანონო ქმედებათა ჩადენას ადგილი არ ჰქონდა. სინამდვილეში, საქმე იმაშია, რომ ფეოდალური წყობილების დროს მთელი სახელმწიფო მანქანა, გაბატონებული ფენის ინტერესებს იცავდა და, ბუნებრივია, თავის „შვილებს“, ნაკლებად თუ „დატუქსავდა“ კერძომესაკუთრულ და პრივილეგიურულ საფუძველზე აგებული სამართალი. მექრთამეობის საქმის განხილვას და მექრთამეთა დასჯას მხოლოდ მაშინ უნდა ჰქონოდა ადგილი, როცა ქრთამის ამღებიც და დაზარალებულიც მაღალი წოდების წარმომადგენელი პირები იქნებოდნენ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მეფეს, როგორც უზენაეს მსაჯულს, უფლება ჰქონდა გამოეყენებინა არა მარტო კანონით დადგენილი სასჯელები, არამედ შეეძლო თავისი შეხედულების მიხედვითაც დაესაჯა მექრთამე პირები, ამის დადასტურებას წარმოადგენს 1775 წლის 18 ივლისის „მეფე ერეკლე მეორის ბრძანების ოქმი“. აღნიშნული ოქმით ირკვევა: ერეკლეს შვილის, ფარნავაზის მიერ გაგზავნილი მოხელე იასაულები, გოგია ომანისშვილი და იაკობ ალექსიშვილი, გორელებს ძლიერ ავიწროებდნენ. შევიწროება კი იმაში გამოიხატებოდა, რომ ისინი ქრთამად, დიდი ოდენობით, ფულს ითხოვდნენ და ძალითაც ართმევდნენ ხალხს. მეფე ერეკლე II ძლიერ აღუშფოთებია მოხელეთა ამგვარ საქციელს, რაც კარგადაა გამოხატული მის მიერ გამოცემულ

437 ქ.ს.დ. ტ I, თბ, 1963, 293

438 მითით. ნაშრომი. 109

439 მითით. ნაშრომი. 125

მექრთამე იასაულების დასჯის ბრძანებაში: „მერე ომანის შვილი გოგია და ალექსი შვილი იაკობ რომ იასაულად ბატონს ჩემს შვილს ფარნავაზს გამოუგზავნია, ერთი ექვსს თუმანს გთხოვს და მეორე სამს თუმანსა გთხოვს. ეგენი ორნივ დაიჭირეთ, ან რაც კაცი ახლდესთ, თავიანთი თუ ვისიც უნდა იყოს, ყველანი უნდა დაიჭიროთ და ცხენი და იარაღი თქვენთვის სულ სახალხოთ მომიცია და მაგას ყველას თავი გაუტყხეთ, ოთხას ოთხასი ჯოხი დაჰკარით, ძალიანი ჯოხები, და ასე ჰქმენით“.⁴⁴⁰ მეფე ერეკლე II დაუნდობელია მექრთამე იასაულების მიმართ და კატეგორიულად მოითხოვს მისი ბრძანების ზუსტ აღსრულებას. უფრო მეტიც, იმავე დოკუმენტში ერეკლე II წყევლის მათ, ვინც თავს შეიკავებს მექრთამე იასაულების დასჯისაგან: „ამ ჩემს ბრძანებას ასე აღასრულებთ, თუ ასე არ აღასრულეთ წმინდა სარწმუნოებაცა და ღ-თიც გაგიწყრესთ და წყეულიც იყვნეთ, და თუ ასე აღასრულეთ, როგორც მომიწერია ღ-თმა თქვენ ყოველი სულიერი და ჳორციელი ავი გაშოროსთ, და ყოველი სულიერი და ჳორციელი საქმენი კეთილად წარგიმართოსთ, და ეგ მაგათი ნაცარცვი ჰაღალი ქმნას თქვენთვის.“⁴⁴¹ ქონებრივი, სხეულებრივი და დამამცირებელი სასჯელის გარდა, ერეკლე II უკან არ იხევს მექრთამეთა და მათ დამხმარე პირთა ფიზიკური განადგურებისგანაც. იგი ნებას რთავს გორის ხელისუფალთ, მთლიანად მოსახლეობას, ყველას: ბატონს, სახელმწიფო მოხელეს თუ გლეხს მექრთამე მოხელეებს „ნურაფერს ნურას მისცემთ“, მაგრამ, თუ მექრთამენი ძალას გამოიყენებენ და სხვებსაც დაიხმარნენ, მაშინ ის დამხმარე კაცებიც უცემეთ და იარაღის ხმარებაზედაც უკან არ დაიხიოთ: „თუ ძალა მოინდომონ, კაცები კარგად დაუტყიპეთ, ისე გაუყარეთ, თუ თქვენზე იარაღი მოინდომონ და იხმარონ იმათმა კაცებმა, თქვენ ერთისათვის ორი და სამი იარაღი იხმარეთ იმათზედა-ო.“⁴⁴²

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ იგივე ოქმით ბრძანების შესრულებისათვის და მექრთამე გამომძალველი მოხელეების ანგარიშის გასწორებისათვის, მეფე ერეკლე მოსახლეობისაგან ხატზე და ჯვარზე დაფიცებას მოითხოვს, ხოლო ის, ვინც უარს იტყვის დაფიცებაზე, მისივე ბრძანებით, დაჯარიმებული უნდა იქნას ფულადი გადასახადით: „ქართველის და სომხის ორთავე სამღვდელონო და ეკლესიაების შინა მოსამასახურენო, მთავარეპისკოპოსის საყდრის გარეთ ეზოში შეიყარენით, მართებულის პატივით სამღთო სახარება და ცხოველ-მყოფელი ჯვარი პატიოსნებით დაასვენეთ, ამ საქმეზე ასე დაიფიცეთ და ჩემი ერთგულებაც შიგ ჩაატანეთ, ... და რომელმაც არ დაიფიცონ ჯვარზედა და სახარებაზე, პირველს კაცს სამი თუმანი წაერთვას და მეორეს ორი თუმანი და მესამეს ერთი თუმანი, და სათემოთ თქვენთვინ გამოიყენეთ და თქვენთვის დახარჯეთო.“⁴⁴³

მექრთამეობა არამარტო საზოგადოების ზნეობრივი დაცემულობის, არამედ მისი სამხედრო და პოლიტიკური ძლიერების დასუსტების გარდაუვალი პირობაა. გარდა ამისა, მეფის ნდობის შეზღავანა, უდიდესი პიროვნული შეურაცყოფაცაა. ალბათ, ამითაა განპირობებული ერეკლე II-ის და მისი შვილის, მეფის ძე გიორგის მკაცრი ტონი მექრთამეთა

⁴⁴⁰ თაყაიშვილი ე, საქართველოს სიძველენი, ტ I, წიგნი II, თბ, 1920, 198

⁴⁴¹ დასახ. ნაშორში, 198

⁴⁴² დასახ. ნაშორში, 199

⁴⁴³ იქვე

მიმართ, იმათ მიმართ, ვინც დადგენილზე მეტის გადახდით წელში წყვეტდა გლეხებს, მშრომელებს, რომელთა ზურგზეც საქართველოს მთავარი ძარღვი და ქვეყნის ტვირთი გადადიოდა.

ბატონიშვილ გიორგის, ლამისყანელმა მჭედლიშვილმა „არზა“ გაუგზავნა, რომლითაც ატყობინებდა ბატონისაგან თავს დამტყდარ უბედურებას: „ექვსი კოდი პური კიდევ ჩემის ხელით მიმირთმევი და ახლა კიდევ საამ ფიცხელაური დამაყენა იასაულათა. ოცდა ერთს კოდს ახლა მთხოვს და იასაული შინ მიდგასო.“⁴⁴⁴ გაბრაზებული გიორგი ერეკლეს ძე არჯევან ფიცხელაურს უთვლის: „რა წამს ეს ოქმი მოგივოდეს, მაშინვე წამოდი. თუ ხვალ დამ აქ არ ჩამოხვალ, ჭეშმარიტად იასაულებს გამოვისევთ და თრევით ჩამოგატაინებთო“⁴⁴⁵. დოკუმენტში არ ჩანს, არჯევან ფიცხელაურმა ბატონიშვილის წინაშე იმართლა თუ არა თავი, და თუ ვერ იმართლა, მეფის ძე გიორგიმ როგორ დასაჯა იგი, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ რა სიტყვებით შეუთვალა მან სამეფო კარზე გამოცხადება, ადვილი წარმოსადგენია, რომ ფიცხელაური საჯელის გარეშე ვერ უნდა გადარჩენილიყო.

მართალია, აღნიშნული ფაქტები დადასტურებაა იმისა, რომ სამეფო კარი შემწყნარებლური თვალთ მექრთამეობას არ უყურებდა, მაგრამ ცაკლეულ პირებს, თუგინდ ის მეფე ყოფილიყო, არ შეეძლოთ შეეჩერებინა მექრთამე სახელმწიფო მოხელეთა და მებატონეთა დაუკმაყოფილებელი მადა, არ შეეძლოთ მოესპოთ მექრთამეობა, საზოგადოების ეს უდიდესი მანკიერი მხარე, რომელიც ასე ფესვამდგარი იყო ბატონყმურ წესზე აგებულ ყოფით ურთიერთობებში.

⁴⁴⁴ თაყაიშვილი ე. საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ტფ, 1909, 460

⁴⁴⁵ დასახ. ნაშრომი, 461

გ) სასჯელები მექრთამეობისათვის კანონიკური სამართლის მიხედვით

როგორც ვიცით, საერო სასამართლოებისა და მოსამართლეების გვერდით არსებობდნენ საეკლესიო სასამართლოებიც, სადაც სასულიერო მსახურთაგან დანიშნული პირები აწარმოებდნენ საეკლესიო საქმიანობასთან და სასულიერო პირებთან დაკავშირებული დავების განხილვას. მაგრამ, როგორც ჩვენამდე მოღწეული ცნობები მოწმობენ, ქრთამის აღება და მით მღვდელ-მოსამართლეთა მხრიდან არამარტო დავების გარჩევა, არამედ, საერთოდ, მღვდელმსახურებაც უცხო არ ყოფილა. არადა „სამართლით სამართლის ქმნა“ ე.ი. სამართლიანობის დაცვის პრინციპი არამარტო სამღვდლო მოსამართლეებისათვის, არამედ მთელი საეკლესიო მოღვაწეებისათვის ამოსავალი წერტილი უნდა ყოფილიყო. იმ პერიოდისათვის, სწორედ ეკლესია-მონასტრები უნდა ყოფილიყვნენ საზოგადოების ზნეობრივი სიწმინდის მედროშენი, მაგრამ რომელ მორალურ სიწმინდეზე შეიძლებოდა საუბარი, როცა სასულიერო მოღვაწენი ისე მდაბლდებოდნენ, რომ არა თუ მექრთამეობა, არამედ თვით საშინელი სენი, სოდომური ცოდვაც კი გავრცელებულა ეკლესია-მონასტრებში.

ერისა და ქვეყნის ხსნისათვის, ეშმაკისეული ცოდვების მოსპობა მხოლოდ მკაცრ და შეურიგებელ ბრძოლას შეეძლო. ამიტომაც, კანონიკური სამართლის ძეგლებსა თუ ცალკეული მონასტრების წესდებათა დოკუმენტებში, გათვალისწინებული იყო მძიმე სასჯელები მღვდლის ანაფორაში გადაცემული, მექრთამე და უსინდისო პირებისათვის: შეჩვენება, წყევლა, დაკავებული საეკლესიო თანამდებობიდან ჩამოქვეითება, საზოგადოების თვალში ავტორიტეტის დაცემა, „გაბედითება“ და ეკლესიიდან გაძევება იყო ის სასჯელები, რასაც საეკლესიო სამართალი მექრთამე „მორწმუნეების“ მიმართ იყენებდა. აღნიშნული სასჯელებით დასჯა, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი, სასულიერო მოღვაწეებისათვის დიდი დამცირება იყო.

ბერძნული სამართალი მექრთამე სასულიერო პირს სადმთო მსახურების უფლებას ართმევდა და ეკლესიიდან აძევებდა „... როგორც ჩვენ უზამთ კაცთა სამართალსა, ეგრეთ ღ~თი ჩვენ გვიზამს სამართალსა ამა სოფელსა და მას საუკუნესა ... და იგი შეიქმნების წაწყმენდილი და უპატიო.“⁴⁴⁶

მღვდლობიდან „გარდაყენება და უპირისწყალო“ ანუ ავი კაცის სახით ჩამოამცრობდა ჯკ სომხური სამართალიც მექრთამეობაში მხილებულ, სასულიერო, მოსამართლე პირებს.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების „ძეგლისწერა“, მექრთამე საეკლესიო პირებს, არამარტო თანამდებობიდან ათავისუფლებდა და ეკლესიიდან სამუდამო გაძევებით სჯიდა, არამედ, მექრთამე მღვდელს თუ ეპისკოპოსს, შეაჩვენებდა და დაწყევლიდა. შეჩვენება და წყევლა კი ეკლესიის მხრიდან, და ისიც საეკლესიო მოღვაწისათვის, უმკაცრესი სასჯელი იყო: „ხოლო ქრთამისათვის და საფასისა, რომელსა მიიღებენ

⁴⁴⁶ ქ.ს.დ. ტ. I, თბ, 1963, 131

კვლადამსხმელნი, კვლადასმადთაგან, ზემოდთგანისა წმიდათა მოციქულთა და მამათა მოცემისამებრ, განჩინებად ვიკადრებთ ჩუენცა, რათა მოისპოს ეგევითარი იგი ეკლესიისაგან და აღივოცოს მღვდელობისაგან, მაკურთხეველისა თვისისა თანა, რომელისა ქმნად ამიერითგან ნულარამცა-ვის უკადრებეს, რათა არა-იგიცა შევსძინოთ, ვითარმედ შეიჩუენოს ვითარცა სუმონ მოგუ პეტრე მოციქულისაგან⁴⁴⁷.

მონასტრიდან გაძევება და თანამდებობიდან ჩამოქვეითება იყო გათვალისწინებული „ვაჰანის ქუაბთა განგებაშიც“. ვაჰანის მონასტრის წესდება მოითხოვდა, ის, ვინც ქრთამისათვის უკადრის საქმეს ჩაიდენდა, „განიხადნენ მონასტრით“-ო, და ამასთან, „ჩამომცრობილნი“ იქნან დაკავებული თანამდებობიდანო. „ხოლო უკუეთუ იკადროს მოძღუარმან, ანუ იკონომოსმან, გინა დეკანოზმან, გარდარეულებითა ვეცხლისმოყუარებისაჲთა, აღებად ქრთამისა რაიჲსამე ფარულად გინა ცხადად და ემხილოს, დაკლებულ იქმნეს თვისისა პატივისგანო.“⁴⁴⁸ წმინდა კრებულთაგან შეჩვენებას და ეკლესიიდან გაძევებას აწესებდა „მცირე სჯულის კანონი“ და XVI საუკუნის „კათალიკოზთა სამართალიც“. „რომელმანცა ებისკოპოზმან უღირსი მღვდელი ანუ დიაკონი აკურთხოს და ანუ იცოდეს მისი უღირსობა, და ანუ წირვა დაანებოს, და ანუ ქრთამი აართვას, შეჩვენებულიმცა არის, ვითარცა სუმონ მოგვი.“⁴⁴⁹ „ორკეცისა ტანჯვისა ღირს არსო“-აღნიშნული იყო „მცირე სჯულის კანონში“ – ის საეკლესიო მოღვაწე, რომელიც „იქმს ბოროტსა და სახესა მას, გინა სახელსა კეთილისასა იკმარებს შემწედ თვისისა ცოდვისა“⁴⁵⁰. და „უკუეთუ ვინმე ებისკოპოსობისა პატივი საფასითა მიიღოს, ანუ ხუცობისაჲ, ანუ დიაკონობისაჲ, აღივოცონ მღვდელობისაგან საფასით კურთხეული იგი და მაკურთხეველიცა მისი და განიკუეთენ სრულიად ზიარებისაგან, ვითარცა სუმონ მეგუ განკუეთა ჩემ მიერ პეტრეს მოციქულისა.“⁴⁵¹

სასულიერო პირის დაწყევლა, ანათემაზე გადაცემა, შეჩვენება და მღვდელმსახურების უფლების ჩამორთმევა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უმკაცრესი საეკლესიო სასჯელები იყო და, შეიძლება ითქვას, რომ ისინი საერო სასჯელთაგან სიკვდილით დასჯას უთანაბრდებოდნენ, ხოლო თუ მექრთამე, შეჩვენებულ მღვდელს ზიარებასაც აუკრძალავდნენ - ეს უკვე სასულიერო პირისათვის ცოცხლად სიკვდილს ნიშნავდა.

ძველი ქართული საეკლესიო სამართლისათვის მნიშვნელოვანი დოკუმენტია: „კახა თორელის მიერ რკონის ღვთისმშობლისადმი 1259 წლის შეწირულობის წიგნი“, რომელშიც მოცემულია, სწორედ, ის საშინელი წყევლა, რითაც იწყევლებოდა პირი, რომელიც ანგარებით, ქრთამისთვის „შეწირულების წიგნის“ შეცვლას მოინდომებდა. „რკონისა ღ-თისმშობელო ... არ ვისგან შეგეცვალოს დაწერილი ესე, არ ჩემგან და არცა შემდგომითი შემდგომად მომავალთა ჩემთაგან, და ვინცა და რამანცა გუარმან კაცმან ანუ გუარისა ჩემისამან, ანუ სხუამან ვინ, დიდმან ანუ მცირემან რაისაცა უამისა მოღებითა შეცვალოს ანუ მძლავრობით, ანუ მოხუჭით, ანუ ქრთამისათვის, გინა

⁴⁴⁷ ქს.დ. ტ. III, თბ, 1970, 116

⁴⁴⁸ დასახ. ნაშრომი, 146

⁴⁴⁹ ქს.დ. ტ. I, თბ, 196, 396

⁴⁵⁰ მცირე სჯულის კანონი, რედ. გიუნაშვილის ე, თბ, 197, 42

⁴⁵¹ დასახ. ნაშრომი, 41

დამცრობისათვის ვინ ესე ჩემგან გაგებული შეცვალოს და აქციოს, შემცა იცვლები სჯულისაგან ქრისტიანეთასა, რისხავსმცა მამაი, ძე და სული წმიდაი, კრულმცა არს სიტყუითა ღ-თისაითაი მკუდარი და ცოცხალი გაუჭსნელად ორთავე შინა ცხორებითა და ნაწილიმცა მისი ნისტორის და ორიგენისთან დასჯილ არს, დამცაინთქმის დათან და აბრონისებრ, შემცაედების ძრწოლა კაენისი, კეთრი გეზისი, შიშთვილი იუდაისი, სოდომელთა და გომორელთა ცეცხლითა და წუნწუბითამცა დაიწვის, მასზედამცა განეხუნნიან საქანელნი ღ-თის რისხვისანი.“⁴⁵²

წყევლის გარდა, „კახა თორელის რკონის ღ-თისმშობლისადმი შეწირულობის წიგნით,“ მონასტრის კრებულთაგან „გააბედითება“ ანუ გაუბედურება მოელოდა იმ წინამძღვარს, რომელიც ქრთამისათვის ასევე მოიწადინებდა „შეწირულების წიგნის“ შეცვლას: „და ესე ჩემგან გაჩენილი ვენაჳი ანუ ყანა, ანუ სამსახური, ანუ სხუამა მოურავმა შეცვალოს ქრთამისათვის, ვითა სამასართა უყვეს, იგიმცა კრულია ღ-თისა პირითა, და თუ კრებულმან შეიცნოს, აუზორხორდენ და გააბედითონო“⁴⁵³, ხოლო მონასტრიდან გაძევებით იქნებოდა დასჯილი ის „მელაღე“ მღვდელი, რომელიც ქრთამს აიღებდა და მონასტერს „სამსახურს დააკლებდა“: „რომელმანცა ბერმა, მესთულემა ანუ მელაღემ, თავისი ქრთამისათვის რაი დააკლოს, მონასტრისაგან გაიძოს“-ო.⁴⁵⁴

ქრთამი საოჯახო - ქორწინებით ურთიერთობაშიც იჭრებოდა, რასაც თვით რელიგიის მსახური უწყობდნენ ხელს. გვირგვინის კურთხევა ეკლესია-მონასტრებში წარმოებდა და ქრთამს დახარბებული მღვდლები არ ერიდებოდნენ ჯვრისწერა ნათესავებს შორისაც ეწარმოებინათ. ეს კი სისხლის აღრევას იწვევდა, მაშინ, როდესაც ქრისტიანული სარწმუნოება პირებს შორის ქორწინებას სისხლით ნათესაობის მერვე საფეხურამდე კრძალავდა. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ეს წესი, მექრთამე მღვდლების და არა მარტო მღვდლების მიერ, ხშირად ირღვეოდა, რაც ერის ზნეობრივ განადგურებას იწვევდა. 1103 წლის „ძეგლისწერით“ დავით აღმაშენებელმა სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა მექრთამე ეკლესიის მსახურებს. ზნეობრივი სიწმინდის შენარჩუნებას და მექრთამე, სისხლის აღრევის ხელშემწყობი, მღვდლების მოსალოდნელ დასჯას ითვალისწინებდა დოკუმენტით „ქორწინების თავთავს“.

დოკუმენტში მითითებულია: ის, ვინც, ქრთამის აღების სურვილით დაბრმავებული, თავისი ნებით, „სჯულის წესებს“ წინ აღუდგება და სისხლის აღრევას შეუწყობს ხელს, ღმერთი, რომელიც ყველაფერს ხედავს და რომელმაც ყველაფერი იცის, უმძიმეს სატანჯველში ჩააგდებს ყველას, იმათ, ვინც დაქორწინდა და იმათაც, ვისაც უშუალოდ ევალებოდა ზნეობრივი სიწმინდის დაცვა და ასეთი ქორწინება ანუ სისხლის აღრევა აკურთხა: „და რომელნიცა ნებსით ყოფენ წინააღმდგომსა სჯულისასა ქრთამითა, ანუ ნიჭითა, გინა კაცთ მოთნებისათვის, იგინიცა და ცოლ-ქმარნიცა იგი, რომალთაცა სისხლისა აღრევაჲ ქმნეს, შეერთებულნიცა და შუამდგომელნიცა მაკურთხეველიცა თანა მათისა ერთბაშად მიეცნენ სატანჯველსა, რამეთუ უმეტესად

⁴⁵² თ. ჟორდანი, ქრონიკები, წიგნი 2, ტფ. 1897, 138

⁴⁵³ დასახ. ნაშრომი, 136

⁴⁵⁴ დასახ. ნაშრომი, 137

ღრმასა შინა დანახეთქსა შთასცვივიან მწყემსნი, ამაღ ვითარმედ უცთომელთა თუალი ღმრთისა ყოველსავე ჰხედავსო და ყოველივე უწყის”.⁴⁵⁵

მაშასადამე, საეკლესიო სამართალი ღმერთის გმობად და უდიდეს დანაშაულად მიიჩნევედა რა ქრთამის აღებას და მით სამართლიანობის დარღვევას, არ ინდობდა მექრთამე მღვდელმსახურებს, მიუხედავად მათი საეკლესიო თანამდებობისა. მექრთამე პირებისადმი დაწესებული საეკლესიო სასჯელების მიზანი იყო არ შებღალულიყო ქრისტესადმი რწმენა, არ გარყვნილიყო ზნეობრივი სული, არ განადგურებულიყო სარწმუნოებრივი ფასეულობები. აღნიშნულის დასაცავად ჭეშმარიტი მორწმუნენი არა თუ უღირს ღმერთის მსახურებს, არამედ, თვით უმაღლეს საერო ხელისუფალთაც კი არ ინდობდნენ, რის ნათელ დადასტურებასაც წარმოადგენს გიორგი მთაწმინდელის მხრიდან მეფე ბაგრატ IV-ის მხილება, როცა მან მეფე საეკლესიო თანამდებობის ყიდვა-გაყიდვაში და მექრთამეობის ხელშეწყობაში ამხილა.

⁴⁵⁵ ქ.ს.ბ, ტ. II, თბ, 1965, 155

დ) მექრთამეობისათვის გათვალისწინებული სასჯელები დ. ბატონიშვილის კანონპროექტის მიხედვით

XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში საქართველოს სამეფოს მძიმე მდგომარეობამ დავით ბატონიშვილს არ მისცა საშუალება, კეთილი ზრახვები რეალობად ექცია, ხოლო მისი კანონპროექტი სახელმწიფოს მოწყობისა და სახელისუფლებო შტოების მოწესრიგებისათვის ქართლ-კახეთის სამეფოს კანონად ქცეულიყო, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ კანონპროექტი კანონპროექტად დარჩა, მისი ისტორიული ღირებულება მაინც დიდია, რადგან შეგვიძლია გავისივრებინოთ ის ვითარება, რაც XVIII საუკუნის ბოლოსათვის იყო საქართველოში, და რამაც აიძულა დ. ბატონიშვილი და სხვებიც, შეექმნათ კანონთა პროექტები სახელმწიფოს ახლებურად მოწყობის შესახებ. ამასთან, ისინი საშუალებას გვაძლევენ დავინახოთ, როგორ ავითარებდნენ კანონპროექტთა ავტორები სამართალს საერთოდ, და როგორ იცვლებოდა მათი დამოკიდებულება დანაშაულებისა და სასჯელებისადმი.

დ. ბატონიშვილს კარგად ჰქონდა შესწავლილი რუსული და ევროპული სამართალი სახელმწიფოებრივი მოწყობის შესახებ, რომლის კვალიც, აშკარად ატყვია მის შემოქმედებას. მას შეგნებული ჰქონდა, რომ სახელმწიფოს ძლიერება დამოკიდებული იყო თითოეულ მოხელეზე, მათ მიერ მოვალეობების პატიოსნად შესრულებაზე. სასამართლო ხელისუფლება, მისი აზრით, სახელმწიფოსათვის ის ბერკეტი იყო, რომელსაც ადვილად შეეძლო დაეღუპა სახელმწიფო, თუ ამ უწყებაში მყოფი მოხელეები მექრთამეობის და ანგარების მორევში იქნებოდნენ ჩაფლულნი, რადგან მექრთამე სამართლის მსახურთა ქრთამის აღების სენი ადვილად გადამდები იქნებოდა სხვა უწყებაში მომუშავე მოხელეებისათვის და, იმავდროულად, სამართლის მსახურნი ადვილად აითვისებდნენ სხვა უწყების მოხელეთა უარყოფით მხარესაც. მიტომაც, კანონპროექტში დ. ბატონიშვილი ყურადღებისა და კონტროლის გარეშე არ ტოვებდა რა სახელმწიფო მოხელეებს, აფრთხილებდა მათ და ხაზს უსვამდა, ერთის მხრივ, არ ჩაედინათ რაიმე სახის უმსგავსოება, მათ შორის მექრთამეობაც, ხოლო მეორეს მხრივ, მიუთითებდა სასჯელებზე, რომელიც მიუხდველად დაკისრებული მოვალეობების ბოროტად გამოყენებისათვის.

მაშასადამე, კანონპროექტის ავტორი მექრთამეობას და მით მოხელეთა მიერ თავიანთი მოვალეობების შესრულებას თუ შეუსრულებლობას მძიმე დანაშაულთა რიცხვს მიაკუთვნებდა. ბატონიშვილისათვის არ ჰქონდა მნიშვნელობა, ვინ იქნებოდა ქრთამის ამღები მოსამართლე თუ მოურავი, სამხედრო მოსამსახურე თუ პოლიციის მუშაკი, ინსპექტორი თუ რევიზორი, „მეჯურემნი“ თუ მექრთამე ცრუ მოწმეები, რომლებსაც თავიანთი არასწორი ჩვენებით, სერიოზული ზიანის მიყენება შეეძლოთ როგორც კერძო პირისთვის, ისე საზოგადოებისათვის. ყველა პირი, მხილებული მექრთამეობაში, მკაცრად და ამასთან, ჩადენილი ქმედების სიმძიმის მიხედვით, იქნებოდნენ დასჯილნი, ხოლო სასჯელები, რომლებიც ქრთამის ამღებთათვის იყო კანონპროექტით გათვალისწინებული, არც თუ ისე ღმობიერია.

სასჯელის სახეობად ვხდებით თანამდებობიდან განთავისუფლებას, ღირსებისა და ჩინების ჩამორთმევას, ჯარიმებს დაკისრებას დაზარალებულის სისხლის ფასის გათვალისწინებით, ასევე ჯარიმების ხაზინის სასარგებლოდ, “ერთა შორის მოყივნებას”⁴⁵⁶, სამსახურებრივ ჩამოქვეითებას, პატიმრობას, თავის მოკვეთასა და ჩამოსრჩობასაც.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ დ. ბატონიშვილი სასჯელის განსაზღვრისას ითვალისწინებდა ბრალის ფორმებს. ე.ი. ითვალისწინებდა, თუ როგორ იქნებოდა ჩადენილი დანაშაული: განზრახვით თუ გაუფრთხილებლობით. ის მოსამართლეები, რომლებიც, აშკარად, მიკერძოებას გამოიჩენდნენ საქმის გარჩევა-გადაწყვეტის დროს და სამართალს განზრახ გაამრუდებდნენ, მკაცრად უნდა დასჯილიყვნენ, ვიდრე ის მოსამართლეები, რომელთა უყურადღებობის გამო, კანონის მოთხოვნა დარღვეული იქნებოდა: „მოსამართლენი, რომლებიც გამოიჩენენ მიკერძოებას მათდამი დაქვემდებარებული საქმეების გარჩევისას, გაგდებული იქნებიან სამსახურიდან სამუდამოდ, აეყრებით ყველა ღირსება და ჩინი, გასამართლებული იქნებიან და გადახდებათ დიდი ფულადი ჯარიმა, მაგრამ, როდესაც ეს მოხდება მათი უყურადღებობით, მაშინ განთავისუფლებიან დაკავებული თანამდებობიდან, აგრეთვე მათ უნდა დააკმაყოფილონ ის პირი, რომელიც დაკავებული იქნა მათი გაუგებრობის გამო და აუნაზღაურონ სისხლის ფასი იმგვარი ოდენობით, როგორც არის მითითებული ვახტანგის კანონებში, იმგვარივე რაოდენობით მათ მიერ გადახდილი იქნება ჯარიმა ხაზინის სასარგებლოდ თითო კაცზე.“⁴⁵⁷

თუმცა, კანონპროექტით გათვალისწინებული სასჯელები მკაცრია, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ კანონმდებლისათვის მოსამართლე ჩვეულებრივი ადამიანი იყო, რომელიც, შესაძლოა ცდუნების წინაშე აღმოჩენილიყო. ამიტომ, კანონპროექტის ავტორი ერთი ხელის მოსმით არ სწირავდა მოხელეებს, - პირიქით, აფრთხილებდა და გონიერებისაკენ მოუწოდებდა. გაფრთხილება კი იმაში გამოიხატებოდა, რომ პირველი შემთხვევისთანავე არ ათავისუფლებდა მოსამართლეს დაკავებული თანამდებობიდან ქრთამის აღებისათვის, არამედ აჯარიმებდა და აღებულ ქრთამს უკან აბრუნებინებდა, რითაც მითითებას აძლევდა, აღარ გაემეორებინა მსგავსი ქმედება, მაგრამ თუ მოსამართლე ჭკუას ვერ ისწავლიდა და ქრთამის აღებას მეორედაც გაბედავდა, მაშინ სამუდამოდ, დაემშვიდობებდა მოსამართლის სავარძელს: „როდესაც მოსამართლეთაგან, ვინმე მხილებული იქნება მექრთამეობაში, პირველ შემთხვევაში იხდის ფულად ჯარიმას და აბრუნებს უკან ქრთამს, ხოლო მეორე შემთხვევისას - სამსახურიდან გაგდებული იქნება სამუდამოდ.“⁴⁵⁸

სამსახურიდან განთავისუფლებას და მკაცრად დასჯას ექვემდებარებოდნენ პოლიციის მუშაკებიც, ამიტომაც განსაკუთრებით უნდა „ემკაცრნენ, რათა არა მიიღონ ქრთამი მოხელეთაგან, რომელნიცა სამართლითა ქუეშე მიეცემიან“⁴⁵⁹. ალტერნატიული სასჯელი, ან ჯარიმის გადახდა, ან დაპატიმრება, ან თანამდებობიდან ჩამოქვეითება

⁴⁵⁶ ფურცელაძე დ, სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბ, 1964, 437

⁴⁵⁷ ბატონიშვილი დ, საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა, თბ, 1959, 247

⁴⁵⁸ ფურცელაძე დ, სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბ, 1964, 384

⁴⁵⁹ დასახ. ნაშრომი, 181

იყო გათვალისწინებული იმ მოხელეების მიმართ, რომლებიც პირადად მეფისაგან, მოსამართლის უფლებებით აღჭურვილნი, გაგზავნილნი იქნებოდნენ მამულის თაობაზე მოქალაქეთა შორის წამოჭრილი დავების მოსაგვარებლად, და რომელთა მიერაც არსებული დავა, ქრთამის აღებით, ქრთამის მიმცემის სასარგებლოდ გადაწყდებოდა, რაც ე.ი. მოხელეთაგან ქრთამის აღება, საამისოდ ჩატარებული გამოძიებით უნდა ყოფილიყო დადასტურებული: „რომელმაც წარგზავნილმან მეფისგან და მსაჯულთა განმსაზღვრებელთა მამულისათა, მიდგომითა და ქრთამითა ცრუდ განსაზღვრონ მამული, მაშინ გამოძიებითა საქმისათა დასაჯონ იგი ჯურემითა ანუ პატიმრობითა და ანუ სახელოსა მოკლებითა.“⁴⁶⁰

თანამდებობიდან გაძევება და საზოგადოებრივ თანამდებობაზე დასანიშნად სახელმწიფოს მიერ სამუდამოდ უნდობლობის გამოცხადება იყო გათვალისწინებული იმ ინსპექტორების მიმართაც, რომლებიც სახელმწიფოს მიერ საგანგებო უფლებამოსილებით აღჭურვილნი, როგორც კონტროლის განმხორციელებელი პირები, ისარგებლებდნენ სახელმწიფოს ნდობითა და ანგარებით, ქრთამის აღებით შეადგენდნენ არასწორ ჩანაწერებს, გააკეთებდნენ ყალბ მოხსენებებს: „თანმიმდევრულად ყურადღება უნდა მიექცეს, რათა ინსპექტორების ჩანაწერები და მოხსენებები შედგენილი იყოს სიმართლეზე და არ წარმოადგენდნენ მიკერძოებულს, არაობიექტურს. მხილებულნი შევიწროებაში, ჩაგვრაში, აგრეთვე მექრთამეობაში, გაგდებულნი იქნებიან სამსახურიდან და სამუდამოდ კარგავენ საზოგადოებრივ თანამდებობაზე სახელმწიფო ნდობას.“⁴⁶¹

კიდევ უფრო მკაცრი სასჯელები: სამსახურიდან დათხოვნა, „მთელი ერის წინაშე მხილება“, „მოყივნება“, „ღალატით განდევნა“ და თავის მოკვება იყო გათვალისწინებული ქრთამისათვის სამშობლოს მოღალატე სარდლების მიმართ. ის სამხედრო მეთაურნი, „რომელიცა დაკარგავს დროშასა და ზარბაზანს და უკეთუ ჰქნას ესე სარდალმან ორგულობით, მაშინ მოყივნილ იქმნას ერთა წინაშე და ემხილოს ორგულობისათვის მისისა და მოჰკვეთონ მას თავი, უკეთუ ჰქნას ქრთამით, მაშინ განდევნილ იქმნას სამსახურისგან და განკიცხული ერთაგან, განიდევნოს ღალატებითა ამით, ვითარმედ „ორგულთა ჯილდოთ ეს არსო.“⁴⁶²

სამხედრო პირებისაგან ჩადენილი ანგარებითი დანაშაულები, დავით ბატონიშვილს უფრო მძიმე და საშიშ ქმედებად ჰქონდა მიჩნეული, ვიდრე იგივე ქმედება სახელმწიფოს სხვა მოხელეთა მხრიდან ჩადენილი, და ეს ბუნებრივი იყო, რადგან მტრებით გარშემორტყმულ საქართველოს შემდგომი არსებობა მხოლოდ ძლიერ, ერთგულ მხედრობაზე და მის დისციპლინირებულ მეთაურთა შემადგენლობაზე დაყრდნობით შეიძლებოდა. დისციპლინა კი ჯარში, როგორც წესი, სწორედ სამხედრო მეთაურებიდან უნდა ყოფილიყო დაწესებული. უდისციპლინო სამხედრო ხელმძღვანელი პირები, კანონპროექტის მიხედვით, „გარდიყენებიან სამსახურიდან“, ხოლო ქრთამის აღებით, მეფის ბრძანების გარეშე, სამხედრო სამსახურიდან ჯარისკაცების დამთხოვნი კი დაისჯებოდნენ, „პირველისა ქმნისთვის ერთა წინაშე

⁴⁶⁰ ფურცელაძე დ, სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბ, 1964, 63

⁴⁶¹ დასახ. ნაშრომი. 111

⁴⁶² დასახ. ნაშრომი. 33

მხილებითა, ხოლო მეორისათვის, ჯურუმითა ეგოდენითა მეტითა, რაოდენიცა გამოურთმევია მისთვის, და მესამედ ქმნისთვის, სამსახურიდამ განძებითა.“⁴⁶³

მკაცრი სასჯელით – პატიმრობით ისჯებოდნენ „მეჯურუმეები“ და „ჯარის მომწოდებლები“. ჯარს ბრძოლისა და სიცოცხლიუნარიანობისათვის ახალი შევსება სჭირდება. აგრამ, თუ „მეჯურუმეები“ და „ჯარის მომწოდებლები“, ქრთამის აღებით, დამალავდნენ, ე.ი. გაანთავისუფლებდნენ, ჯარში გასაწვევ პირებს, ეს ქვეყნის დალატის ტოლფასი ქმედება იქნებოდა, ამიტომ „მეჯურუმენიცა და ჯარის მომწოდებელი ემკაცრნენ, რათა არა ქრთამითა დაითხოონ კაცი, ვინათაგან აქუსთ ჩუელება უკანონობისაჲ გამო, რომელთაცა მოხდების, ნაცვლად ერთისათვის, ორი ზომა ჯურუმი, და რაოდენიცა კაცი დაუთხოვნია, ეგოდენსა თვესა პატიმარ იქმნებისო.“⁴⁶⁴

დ. ბატონიშვილის კანონპროექტში, თავის მოკვეთის გარდა, ვხდებით ჩამოხრჩობასაც. „საქართველოში ყველა, ვინც მხილებული იქნება მოსახლეობის ძარცვაში და ყაჩაღობაში, მიესჯება ჩამოხრჩობა, უკლებლივ ყველას, პირის განურჩევლად.“⁴⁶⁵

ბუნებრივია, ისეთი მძიმე სასჯელებით დასჯა, როგორც თავის მოკვეთა და ჩამოხრჩობაა, ადვილი არ იქნებოდა, მაგრამ რაკი კანონპროექტის შემდგენელი უშვებდა მას, პრაქტიკულადაც გამოიყენებდნენ, თუკი იგი კანონად იქცეოდა და ამასთან, შესაბამის ქმედებასაც ექნებოდა ადვილი. მაგრამ კანონპროექტში მთავარი მაინც ის არის, რომ დ. ბატონიშვილისდროინდელ საქართველოში მექრთამეობა, მოსყიდვა, მოსახლეობის ძარცვა, საკმაოდ ცნობილი, დანაშაულები იყო და იგი მის მიერ აღიქმებოდა იმ უზნეო ქმედებებად, რომლებიც საზოგადოებას ჭაობისაკენ, ქვეყანას კი დაღუპვისაკენ მიაქანებდა. აქედან გამომდინარე, სრულიად ბუნებრივია, ამგვარი მკაცრი დამოკიდებულება მექრთამეობისადმი იმ პირისაგან, ვისი ოცნებაც ძლიერი მონარქიული სახელმწიფოს შექმნა იყო.

⁴⁶³ ფურცელაძე დ, სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბ, 1964, 85

⁴⁶⁴ იქვე

⁴⁶⁵ ბატონიშვილი დ, დასახ. ნაშრომი, მიმოხილვა, თბ, 1959, 365

დასკვნითი თეზისები

1. ქრთამს როგორც სოციალურ მოვლენას უძველესი დროიდან ეყრება საფუძველი.

თითქმის, ყველა ხალხის ენასა და კანონმდებლობაში, XIX საუკუნის ბოლომდე კანონიერი თუ უკანონო ქმედებების აღსანიშნავად არ არსებობდა ცალკე ტერმინები და ცნება. ქრთამის ქვეშ მოიაზრებოდა მოქმედებათა როგორც დანაშაულებრივი ბუნება, ასევე კანონიერი შინაარსიც.

ერთ შემთხვევაში სახელმწიფო მოხელეებს და სამართლის მსახურებს თუ ქრთამის აღება და მით საქმის არასწორად გადაწყვეტა დანაშაულად ეთვლებოდათ და მექრთამეობისთვის სამართალიც საკმაოდ მკაცრ სასჯელებს ითვალისწინებდა, მეორე შემთხვევაში იგივე ქრთამი ერქვა გადასახადებს, კანონიერ გასამრჯელოს აღებულს შესრულებული სამუშაოსთვის, ქონების შექცენის დროს გადახდილ ფასს, მირთმეულ საჩუქარს და ა. შ. ე. ი. ქრთამის ცნება ძველ ქართულ სამართალში ორგვარი მნიშვნელობით წარმოგვიდგება. იგი იყო როგორც დანაშაულის და როგორც კანონიერ მოქმედებათა აღმნიშვნელი ცნება.

2. ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, რომელიც სახელმძღვანელო კოდექსი იყო ქართლის სამეფოს სამართალწარმოებაში და, რომლის მოქმედების არეალიც მთელ საქართველოზე გავრცელდა, მექრთამეობა წარმოადგენს როგორც სისხლისსამართლებრივ კატეგორიას, რომლის შენდობაც არ დაიშვებოდა.

თუმცა, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ „ქრთამის“ გამოყენებისას, მან გვერდი ვერ აუარა საუკუნეებით განმტკიცებულ რეალობას და ამ ტერმინში არადანაშაულებრივი ანუ სამოქალაქო სამართლებრივი ურთიერთობების გამომხატველი შინაარსიც ჩადო.

3. ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ იგი ქრთამს წარმოგვიდგენს არამარტო როგორც სისხლისსამართლებრივ დანაშაულს, არამედ აგრეთვე, როგორც გასამრჯელოს, საზღაურს შესრულებული სამუშაოსთვის, რაც ნათელი დადასტურება იმისა, რომ XIII-XIV საუკუნეებში ტერმინი „ქრთამი“ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარებოდა და ის არ მოიცავდა მხოლოდ უკანონო ქმედებისთვის აღებულ „საცოდავი ძღვენის“ მნიშვნელობას.

ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი მოსამართლის მიერ აღებულ ქრთამს წარმოგვიდგენს როგორც დანაშაულებრივ კატეგორიას, რომელიც გაცილებით უფრო მძიმეა, ვიდრე სხვა დანაშაულის მიერ ჩადენილ დანაშაული. ამიტომაც, მექრთამედ ეჭვმიტანილ მოსამართლეებს სამართლის წიგნი აიძულებს მძიმე ორდალით, აღუღებულები წყლიანი ქვაბიდან გაავარგარებული რკინის ამოღებით, დაიცვან თავიანთი ღირსება და პატიოსნება.

4. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტებს, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწიეს და გ. ბრწყინვალის „ძეგლისწერას“ უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდათ ქართული სამართლისთვის. აღნიშნული სამართლის წიგნები ეხებიან ჩვენთვის საინტერესო ქრთამის საკითხს,

კერძოდ, სასამართლოსა და მოსამართლეთა მუშაობას, მოწმეთა მოუსყიდველობას, მათი მოწმეობის საკითხს არა ვინმეს მორიდებისა და ხათრის ან ქრთამის გამო, არამედ მხოლოდ სიმართლისთვის. სამართლის წიგნები ქრთამს და მექრთამეობას დანაშაულად აცხადებენ და „ქრთამის ქმედებისთვის“ მოსამართლეების მიერ სადაო საქმეთა გადაწყვეტა საძრახისად მიაჩნიათ.

5. ქართულ სამართალწარმოებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ უცხოური სამართლის ძეგლებს, ბერძნულ, სომხურ და ებრაული სამართლის წიგნებს. არცთუ იშვიათად ხდებოდა, როცა აღნიშნული სამართლის წიგნების ნორმების გამოყენებით არეგულირებდნენ არსებულ სამართლებრივ ურთიერთობებს. აღსანიშნავია, რომ ისევე როგორც ქართული სამართლის წიგნები, უცხოური სამართლის წიგნებიც შეიცავენ ნორმებს, რომლებიც გმობენ ქრთამის აღებით საკითხების მოგვარებას. მექრთამეობა „ბერძნულ სამართალში“ წარმოდგენილია, როგორც დანაშაულებრივი ქმედება. მისთვის ერთნაირად მიუღებელია, როგორც მექრთამე მოსამართლე, რომელსაც ყველაზე მეტად ევალება „სიმართლით სამართლის ქმნა“, ისე მექრთამე საპყრობილეს უფროსი, მექრთამე ცრუ მოწმე, ანგარებით დამნაშავისთვის თავდებად დამდგარი პირი და ა. შ.. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ბერძნული სამართლის წიგნი იცნობდა ე. წ. „ქრთამის ჩავლას“ და წინასწარ შეპირებულ, მაგრამ გადაუხდელ ქრთამს.

მექრთამეობა და ქრთამის აღებით ნებისმიერი მოქმედების შესრულება დაგმობილია სომხურ სამართლის წიგნშიც, როგორც მოსამართლეთაგან ისე რიგითი საეკლესიო მოღვაწეთაგან. სომხური სამართლის წიგნში ცალკე მუხლადაა მოცემული და საგანგებოდაა მითითებული სასულიერო პირთა ისეთ მანკიერ ნიშანზე ანუ დანაშაულზე, როგორიც ქრთამით საფლავის მიწების გაცემა იყო.

ქრთამი და მექრთამეობა დაგმობილია მოსეს სამართალშიც და მას წარმოგვიდგენს როგორც დანაშაულებრივი შინაარსის მატარებელს. ქრთამს ის მიიჩნევს უკანონო საჩუქრად, რომელიც აიღება მოსამართლის ან ხელისუფლების სხვა წარმომადგენლის მიერ, რათა საქმე გადაწყვიტოს საჩუქრის მიმცემის სასარგებლოდ. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მოსეს სამართლის წიგნის შესწავლის პროცესში გამოიკვეთა, რომ უძველეს დროში, უფრო ადრე, ვიდრე ბიბლია შეიქმნებოდა, რაბინულ ლიტერატურაში ქრთამის აღება არ იყო დაკავშირებული დანაშაულთან. პირიქით, იგი წარმოადგენდა გასამრჯელოს მოსამართლეებისთვის მათ მიერ გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ.

უძველეს დროში ადამიანები, რომლებსაც საქმეთა გარჩევის უფლება ჰქონდათ მინიჭებული, მარტო მოსამართლის ფუნქციებს არ ასრულებდნენ. მოსამართლენი ამ მოვალეობას საოჯახო, კერძო საქმეების გვერდით აწარმოებდნენ. რადგან სასამართლო საქმეების გარჩევას გარკვეული დრო სჭირდებოდა, მოსამართლე საოჯახო საქმეებს ვეღარ აუდიოდა. იგი წყდებოდა თავის პირად სამუშაოს, ამიტომ გაუკეთებელი საკუთარი საქმეების საკომპენსაციოდ მათ ქრთამს, ე. ი. საზღაურს აძლევდნენ, რაც არცთუ იშვიათად მათ მაგივრად, მათი პირადი სამუშაოს შესრულებაშიც გამოიხატებოდა. მაშასადამე, ქრთამის ორგვარი მნიშვნელობა და შინაარსი როგორც დანაშაულებრივი და

როგორც კანონიერი გასამრჯელოსი ჰქონდა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა სამართალი და სამართლებრივი ურთიერთობები ჩამოყალიბების ადრეულ საფეხურზე იმყოფებოდა.

6. ქრთამი და მექრთამეობა საშინელ ცოდვად და დანაშაულად არის გამოცხადებული კანონიკური სამართლის წიგნების მიხედვითაც. „მცირე სჯულის კანონს“ დანაშაულად მიაჩნია ვერცხლისმოყვარეობის გამო საღვთო ცოდნის სხვებისთვის სასყიდლით გადაცემა, მღვდლების მიერ ანგარებით, ქრთამით ჩატარებული ზიარება და სხვა საეკლესიო რიტუალები. სამართლის წიგნის მიხედვით მნიშვნელობა არა აქვს ქრთამი „კურთხევამდე“ იქნება აღებული თუ „კურთხევის“ შემდეგ. ქრთამით კურთხევას „ძეგლსწერა“ „ვაი, ქრთამ კურთხევას“ უწოდებს. „ძეგლისწერის“ მიხედვით მექრთამე ანგარებიანი მღვდელ-მსახურებს ეკლესია-მონასტრებს ჩამოცილებდნენ და აძევებდნენ, ანდა, სამუდამოდ ართმევდნენ საეკლესიო საქმის წარმოების უფლებას.

ისევე, როგორც „მცირე სჯულის კანონსა“ და 1105 წლის „ძეგლის წერში“ ქრთამი დანაშაულად არის გამოცხადებული „კათალიკოსთა სამართლის წიგნშიც“. სამართლებრივი ძეგლი პირველსავე მუხლში საუბრობს ქრთამზე, როგორც დანაშაულზე და მექრთამე მოსამართლეს უმძიმესი საეკლესიო საჯულით, შეჩვენებით ემუქრება.

კათალიკოსთა სამართალს შეუწინარებელ დანაშაულად მიაჩნია ადამიანებით ვაჭრობა. ამგვარი დანაშაულისთვის იგი ჩამოხრჩობას ითვალისწინებს. სამართლის წიგნის მიხედვით თუ მოსამართლე, ქრთამის აღების გამო, ადამიანებით მოვაჭრის მიმართ ღმობიერებას გამოიხენდა და ჩამოხრჩობის ნაცვლად უფრო მსუბუქ საჯულს მისცემდა, თავად იქნებოდა დასჯილი როგორც ორმაგი დანაშაულის ჩამდენი პირი.

უნდა აღინიშნოს, რომ XVI საუკუნეში შედგენილი „კათალიკოსთა სამართლის“ მუხლები კვლავ იმეორებენ ქართულ საეკლესიო სამართლის წიგნთა მოთხოვნას - ქრთამის გარეშე საეკლესიო თანამდებობებზე პირთა დანიშვნის შესახებ. ამგვარი შინაარსის მუხლები მუდმივად თან სდევს რა ქართულ კანონიკურ სამართალს, შეიძლება ითქვას, რომ ქრთამით საეკლესიო პირთა დანიშვნა არცთუ იშვიათი მოვლენა იყო და რომ მექრთამე, განდიდების მოყვარული მსახურნი ეკლესია-მონასტრებში ყველა პერიოდში არსებობდნენ.

7. ქართული ინდივიდუალური ანუ კერძო ხასიათის სამართლებრივი აქტების მიხედვით ერთის მხრივ, გამოკვლეულია ქრთამის სამოქალაქო ვალდებულებითი ხასიათი, რომელიც დასჯადი არ არის და რომელსაც ს.ს. ორბელიანი თავის სიტყვის კონაში „უცოდველ ქრთამს“ უწოდებს და, მეორეს მხრივ, დადგენილია ქრთამი, როგორც სისხლის სამართლებრივი კატეგორია, რომელიც დასჯას ექვემდებარება და რომელსაც ს.ს. ორბელიანი „საცოდავ ძრვენს“ უწოდებს.

8. დროთა განმავლობაში, ქრთამთან დაკავშირებით ხდება ცვლილებები, იზრდება და ფართოვდება მისი დანაშაულებრივი ბუნება, რაც საზოგადოების და სახელმწიფოს დამღუპველ ძალად იქცევა. ეს საშიშროება მხედველობიდან არ გამოპარვიათ და, ამიტომაც XVIII საუკუნის II ნახევრიდან ქვეყნის განათლებული მამულიშვილები

ადგენდნენ ახალ კანონპროექტებს, რომლებშიც შეჰქონდათ მექრთამეობის ამკრძალავი ნორმები. კანონპროექტებმა, სამწუხაროდ, ობიექტური და სუბიექტური მიზეზების გამო, რეალური განხორციელება ვერ ჰპოვეს, მაგრამ მათ უდიდესი როლი შეასრულეს ახალი აზროვნების ჩამოყალიბებაში. ერთერთი ასეთი კანონპროექტი დ. ბატონიშვილის სამართლის წიგნი იყო, მართალია, დ. ბატონიშვილის სამართლის წიგნმა კანონის სახით განხორციელება ვერ ჰპოვა, მაგრამ მისი მეცნიერული დიდი ღირებულება დიდია, რადგან მასში დ. ბატონიშვილი ქრთამს განიხილავს არა მარტო როგორც დანაშაულს, არამედ გვინგენებს მის სხვაგვარ ბუნებასაც. კერძოდ, ახასიათებს, როგორც საჩუქარს, რომელიც დასჯადი არ არის და რომ იგი მიღებული ფორმაა, აგრეთვე ახასიათებს, როგორც საზღაურს შესასრულებელი თუ შესრულებული სამუშაოსთვის. ქრთამის მიმართ კანონპროექტში მოცემული ამგვარი აზროვნება, დამახასიათებელი იყო XVIII საუკუნის II ნახევრის ქართული სამართლებრივი აზროვნებისთვის.

9. ქრთამის, როგორც კანონიერი თუ უკანონო საჩუქრის, გასამრჯელოსა თუ ღირებულების გადახდის ბუნება გადმოცემული იქნა ისეთ სიტყვებში როგორიცაა: ფეშქაში, ძღვენი, სახსარი, საბუჩარგო, ყაბზი, ფეხის ქირა, საფიცარი, თნება, სამათხრობლო, ნიჭი, ვერცხლიმოყვარეობა, საფასე, რომელთა ანალოგიები თავად დოკუმენტებსა და სამართლის ძეგლებშია მინიშნებული. ბევრმა მათგანმა, დროთა განმავლობაში, დაკარგა მოსყიდვის, მოქრთამვის მნიშვნელობა, ხმარებაში შემოვიდა მანამდე უცნობი ახალი ტრემინები, მაგალითად, ყაბზი, სახსარი, საბუჩარგო, სამათხრობლო და სხვა, რომლებიც უფრო ზეპირსიტყვიერებაში გამოიყენებოდა. ეს ტერმინები სრულად ასახავენ სამართლებრივ დოკუმენტებში საყოველთაოდ გავრცელებული ქრთამის, ძღვენის თუ ფეშქაშის მნიშვნელობას, რაც იმითაც დასტურდება, რომ ქრთამის და ამ ტერმინების ურთიერთ ჩანაცვლება სრულიადაც არ ცვლის დოკუმენტებში გადმოცემული მოქმედების შინაარსს.

10. ქრთამი და მექრთამეობა მიჩნეული იყო რა უმძიმეს ცოდვად და დანაშაულად, როგორც საერო ისე კანონიკური სამართლის ძეგლები, უმნიშვნელო ღმობიერებასაც კი არ იჩენენ მექრთამე სახელმწიფო მოხელეებისა თუ მღვდელ-მსახურების მიმართ. პირიქით, მათ უმკაცრესად სჯიან. დასჯა კი გამოხატულებას პოულობდა როგორც სხულებრივ, დამამცირებელ, გამაწბილებელ სასჯელებში, ისე მატერიალური ქონებრივი ზიანის დაკისრებაში.

საერო სამართლის ძეგლები თუ უფრო მეტად ფიზიკურად სჯის მექრთამე მოსამართლეს და სახელმწიფო მოხელეს, კანონიკური სამართალი მორალურად ანადგურებდა მექრთამე საეკლესიო პირს დაწყევლით, ანათემაზე გადაცემით, გაძევებით, სამღვდელო საქმიანობის უფლებამოსილების ჩამორთმევით და სხვა, რაც საეკლესიო პირთათვის ნებისმიერ ფიზიკურ საჯელზე უფრო მძიმე სასჯელი იყო. მით უფრო, რომ ასეთი სასჯელი არამარტოკონკრეტულ პირზე ვრცელდებოდა, არამედ მისი ოჯახის წევრებზეც გადადიოდა.

11. მექრთამეობა საზოგადოების არსებობის მანძილზე მისი მუდმივად თანმდევი სოციალური მოვლენა იყო.

ადამიანთა ყოფის ამ მახინჯი ფორმის წინააღმდეგ მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლისა და მკაცრი ღონისძიებების მიუხედავად, ის ყოველთვის განაგრძობდა არსებობას.

სახელმწიფოს მხრიდან ყურადღებისა და კონტროლის მოდუნებისთანავე, მექრთამეობა თავს იჩენს მმართველობითი გამგეობის ყველა რგოლში და, შესაბამისად, იზრდება დაბალ თუ მაღალ მექრთამე სახელმწიფო მოხელეთა რაოდენობა.

მექრთამეობამ, რომელსაც მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს, როგორც სოციალურმა მოვლენამ, არა თუ ამოწურა თავისი თავი, არამედ, პირიქით, ახალი ძალით წარმოჩინდა და დამღუპველ სარეველად მოევლინა ქვეყნას დამოუკიდებლობის მშენებლობის რთულ და ძნელ გზაზე. ამოტომაც, მის წინააღმდეგ ბრძოლა, სახელმწიფო ხელისუფლების მხრიდან, პრიორიტეტულ ბრძოლად უნდა გადაიქცეს.

მისი, როგორც მახინჯი სოციალური მოვლენის, ამოძირკვა კი, იმ სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნას ნიშნავს, სადაც ადამიანთა თანასწორობის, მათი უფლებებისა და თავისუფლებების დასაცავად, სამართალი და კანონი უზენაესი იქნება.

ბიბლიოგრაფია

1. აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ. მეცნიერება, 1973 .
2. ბაგრატიონი დ., საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა, თბ, 1959 .
3. ბერძენიშვილი ნ., დოკუმენტები თბილისის ისტორიისთვის (XVI-XIXსს), წიგნი პირველი, თბ, 1962 .
4. ბერძენიშვილი ნ., დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, წიგნი პირველი, ბატონყმური ურთიერთობა, თბ, 1940 .
5. ბურჯანაძე შ., ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია- ოდიშის სამთავროებისა 1466-1770 წწ, წიგნი I, თბ, 1958 .
6. გიუნაშვილი ე., მცირე სჯულის კანონი, თბ, 1972 .
7. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ I, თბ. 1963
8. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ II, თბ. 1965
9. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ III, თბ. 1970
10. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ IV, თბ. 1972
11. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ V, თბ. 1974
12. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI. თბ. 1977
13. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ VII. თბ 1981
14. დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII. თბ. 1985
15. დოლიძე ი., სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ. 1981 .
16. ვეფხისტყაოსანი., რედ, ბარამიძე ალ, თბ. 1957 .
17. იესე ბარათაშვილის ცხოვრება –ანდერძი, რედ. იოსელიანი ა, თბ, 1950 .
18. კეკელიძე კ., ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ VII, თბ. 1961 .
19. მამათა ცხორებანი, რედ. იმნაიშვილი ვ, თბ, 1975.
20. ნადარეიშვილი გ., ქრთამი ჯოჯოხეთს მუდამ იურვებს, საქართველოს რესპუბლიკა, № 210. 5.08.2000.
21. ნადარეიშვილი გ., ნუ მიიღებ ქრთამსა, საქართველოს რესპუბლიკა, № 213. 8.08.2000
22. სამართალი ბატონიშვილის დავითისა. დედ. ფურცელაძე დ, თბ, 1964.
23. საისტორიო კრებული, წიგნი III, თბ. 1928.
24. საქართველოს სიძველენი. რედ. თაყაიშვილი ე, ტომი I, წიგნი II, ტფ. 1920.
25. საქართველოს სიძველენი. რედ. თაყაიშვილი ე. ტომი II. ტფ. 1909 .
26. საქართველოს სიძველენი. რედ. თაყაიშვილი ე, ტომი III. ტფ. 1910.

27. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II. რედ. მეტრეველი ც, ქურციკიძე ც, მერანი, 1993.
28. სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა ქართული რომელს არს ლექსიკონი. დედ. იორდანაშვილი ს, თბ. 1949.
29. სურგულაძე ივ., ქართული სამართლის ძეგლები, კ. არიგება, თბ. 1970 .
30. ურბნელი ნ., ათაბაგნი ბექა და აღაბუღა და მათი სამართალი, თფ. 1890 .
31. ქართული პროზა., ხუცესი ი, შუშანიკის წამება, წიგნი 1. თბ. 1982.
32. ქართული პროზა., საბანისძეს. ი. ჰაბოს წამება, წიგნი 1. თბ. 1982 .
33. ქართულ-რუსული ლექსიკონი. დედ. ჩუბინაშვილის დ. თბ. 1984.
34. ქართლის ცხოვრება. ყაუხჩიშვილის ს, რედაქტორობით ტ IV. თბ. 1973 .
35. ქართლის ცხოვრება, რედ. ყაუხჩიშვილი ს, ტ II. თბ. 1959 .
36. „ქართლის ცხოვრება“, რედ. ჩუბინაშვილი დ, ტ II. თბ. 1986 .
37. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და დამწერლობისა, რედ. ჟორდანია თ, წიგნი II, ტფ. 1897.
38. ყუბანეიშვილი ს., ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ I. თბ. 1946 .
39. შანიძე აკ., დაბადებისად გამოსვლვათად, ტ. 1. ნაკვ. 1. თბ. 1947
40. შანიძე მზ., ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X–XIII საუკუნის ხელნაწერების მიხედვით, თბ, 1960.
41. ჯავახიშვილი ივ., ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკვეთი II, ტფ. 1929
42. ჰეროდოტე., ისტორია. რედ. ყაუხჩიშვილი თ. ტ. 2. თბ. 1976
43. Бакрадзе Д. З. Археологические путешествия по Гурии и Аджаре. Тифлис. 1878 .
44. Бакрадзе Д. З. Сборник законовъ грузинского царя Вахтанг VI.. Тф. 1887 .
45. Брокгаузъ Ф. А. и ЭФРОН А., Энциклопедически словарь Т. 6. (книга 11) С. Петербург. 1892 .
46. Брокгаузъ Ф. А. и ЭФРОН А., Энциклопедически словарь Т. 6. С. Петербург. 1892 .
47. Воскресенский Н. А. Законодательные акты Петра 1. М. 1960 .
48. Владимирский – Буданов М. Р. Обзоръ исторіи русского права. Киевь- С. Петербург. 1900 .
49. Ганшина К. А. Французский – русский словарь. М. 1947.
50. Гнеист. История Государственных учреждения Англии, М, 1988.
51. Гранать. Энциклопедический словарь. Т 9. Кн. 10. М. 1913 .
52. Дворецкий И. Х., Латинско – русский словарь. М. 1976 .
53. Дворецкий И. Х., Древнегреческо – русский словарь. М. 1976 .
54. Малинин А. М. Латинско – русский словарь. М. 1992 .
55. Памятники русского права Царя Алексея Михайловича. 1649 г. М. 1957.
56. Судебник СМБАТА спарапета (Гунстабля). 1252г. редак. Абрамян А.Г. Ереван. 1971.
57. Судебники XV-XVI веков. редактор Грекова Б.Д. Москва – Ленинград. 1952г.
58. Утевский Б.С., Общее учение о должностных преступлениях. М. 1948.
59. Журналь гражданского уголовного права . № 4. 1884 .
60. Русская Правда. Штами С.И., М. 1958 .

61. Еврейская Энциклопедия. Ред. Гарков А. и Касенельсон Л.. С.- Петербург. Т. 10. М. 1892 .
62. Dictionair de la langue français. T.1. Paris. 1989 .
63. Grand usel larousse dictionnaire encyclopédique. T. IV. larousse-Bordos. Paris.1997 .
64. Dictionair de la langue français. Nouvelle edition. Paris. 1994 .
65. Grand larousse encyclopédique. T. VIII. Librairie-larousse. Paris. 1973 .
66. Grand larousse encyclopédique. Librairie-larousse. Paris. 1961 .
67. Grand larousse encyclopédique. T. I. Librairie-larousse. Paris. 1971 .